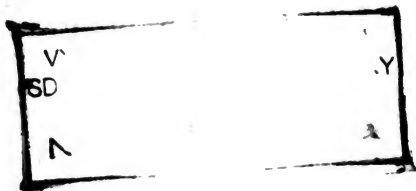

**SROVNÁVACÍ
MLUVNICE
JAZYKA
ČESKÉHO A
SOVENSKEHO**

Martin Hattala

85

**Ze žakovské knihovny
CÍS.KRÁL.ČESKÉ REALKY PRAŽSKÉ**

(v Ječné ulici č.26.)

Sign.:

661

Svazek:

Přib.ze šk.r.18

PS

100

SROVNÁVACÍ MLUVNICE

JAZYKA

ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO.

SEPSAL

MARTIN HATTALA,

KNĚZ ARCIBISKUPSTVÍ OSTŘÍHOMSKÉHO A C. K. MIMOŘ. PROFESSOR FILOLOGIE SLOVANSKÉ
NA UNIVERSITĚ PRAŽSKÉ.

V PRAZE 1857,

NÁKLADEM CALVE-OVA KNĚHKUPECTVÍ.

891.865
H3665r

Buď si čistá jak led, bílá jak sníh, pomluvě neujdeš !

Shakespeare Hamlet III, 1.

7.22.137 - 1775

DŮSTOJNÉMU

PANU

JOZEFU KOZÁČKOVÍ,

OPATOVI, KANONIKOVÍ VELKO-VARADINSKÉMU, C. K. ŠKOLSKÉMU RADOVI AŤD.

PŘEDMLUVA.

Samým pojmenováním osob a věcí, vlastností a působení rozličných, jako: žák, kniha, nový, držeti a jiná, nedáváme na jevo myšlének než jen jednotlivá ponětí, t. j. nemluvíme. Mluvíti můžeme jen větami, na př. žák drží knihu, kniha je nová. Cílem jazyka je tedy přede vším věta, všechno ostatní ale jen prostředkem k dosažení cíle toho.

Jako v myšlénce více ponětí, tak i ve větě více slov aneb aspoň kmen se slovem, jako v chodí-me m. stčes. chodí-my (§. 1), splývá v jeden organický celek, a to v některých jazycích, na př. v sanskritě, tak dokonale a úplně, že se slova co částky vět nejen zevniterně anebo písmem v jedno spojují čili spisují než i ty hlásky jich, kterými se ve větách jedno s druhým stýká, vesměs tak se mění, jako ty, které se ve středu jednotlivých slov odvozováním aneb ohýbaním sbíhají. Ve slovančině, v latině a jiných podobně zachovalých jazycích, v němčině jen poněkud (§. 6), objevují se i na písmě co nerozlučitelný celek a ve vyslovení co jedno jediné slovo jen ty věty, které jsou jednoduchými tvary časovacími sloves ur-

čitého způsobu (§. 4) vyjádřeny, jako na př. naše vol-á-me, stčes. vol-á-my i vola-j-e-my z vola-j-a-my, kde přípona osobná *me*, *my* podmět, kmen *vola* přísudek, vztah tohoto ku podmětu konečně spona *a* označuje (§. 289 a 327). Částeck vět jináče vyslovených naproti spomenuté právě jazyky, pokud je historicky známe, ani nespisovaly v jedno ani stýkajících se hlásek jich neměnily vesměs tak, jako ve slovostředí. Že se ale věc ta i tu kdysi jináče, totiž asi tak měla, jako v sanskritě, tomu nejen obdoba této a výše vytknutý poměr věty k myšlénce, než i jiných okolností několik podnes patrně nasvědčuje. Dvou z nich dotýkáme se makavě v §. 122, třetí v §. 142.; čtvrtou dvěma prvním obdobnou spatřujeme v latině. Ta totižto hiatu mezi dvěma stýkajícíma se slovy čili ve větách i tam se zbavovala, kdeby o něm ve slovančině ani pomyslu býti nemohlo, t. j. u dvou samohlásek souhláskou *m* aneb i *h* oddělených, na př. Monstr(um) horrend(um), ingens, cui lumen ademt(um) est. Z návrhu Verria Flacca, aby se v případech takých jen polovice hlásky *m* čili *h* psalo, vysvítá, že Římané za jeho času nejen ve verších než i ve prose *m* s předcházející samohláskou před *h* a všemi samohláskami následujících slov měli za hiat a nahoře nastíněným způsobem se ho zbavovali. Sesouvaním náslovné samohlásky následujícího *est* jen Plautus a Terentius kazili hiat, píšíce na př. certumst, homost, temulentast a podobně m. certum est, homo est, temulenta est. Podobně nakládali oba s *us* před *est*: dictust, visust atd. m. dictus est, visus est (Schneider, ausführl. Gramm. der lat. Sprache. Berlin 1819. B. I, S. 131, 161 a jinde). Přidáš-li, ct. čtenáři, ke všem

těm a podobným výjevům zvláště to ještě, že každý jazyk nejen slova co částky vět než i jednoduché věty co členy složených přízvukem podnes opatruje (§. 79): sotva ti zbude co jiného než i věty vyslovené více slovy než jedním pokládati s námi za jedno, ale zvýšené, stupňované anebo zmocněné slovo, v němžto se jednotlivá slova tak vůbec mají jedno ke druhému, jako v jednotlivých slovích jedna sílaba anebo hláska ke druhé.

Jako tedy jednotlivé hlásky a sílaby, tak ani slova, nevyslovují-li o samotě vět, nevynikají žádnou samostatností a neodvislostí. Ta, kterou se co znaky ponětí vládnouti zdají, je skoro na vlas podobná té, jižto se od těla odloučené jednotlivé údy, na př. noha anebo ruka, honosí. Jako tyto jen ve spojení se živým tělem žijí, jinak umírajíce: tak i slova jen ve větách objevují se živými čili významnými. Pročež, abychom věc jiným podobenstvím objasnili, jako na nedokonaném stavení, tak i na slovích slovanských a příbuzných pozorovati spáry a zuby, kterými se co členy vět jedno s druhým spojují. To jest: v jazycích indoeuropejských není vlastně čistých slov. Každé z nich co částka věty je již buď skloněno buď časováno. Prvotná mezislovce, nejsouce nic jiného než i nerozumným zvířatům vlastní skřeky, neprotiví se přirozeně výroku tomu. O ostatních citoslovcích neméně než o příslovkách a spojkách větším dílem už dokázáno, že jsou buď víc anebo méně zakrnělé pády anebo tvary časovací (§. 81 a 362—371). Jen původ předložek je posud na mnoze temný a záhadný. Skaženiny, jako na př. lat. *i* (jdi), slov. *ozajst* m. do-za-jist-a a podobné, třeba dle prvotného tvaru jich oceňovati, po-

něvadž zevniterné skažení zřídka kdy zbavuje slovo docela prvotného významu a povahy jeho. Abychom se o tom o všem ještě lépe přesvědčili, vezmeme do úvahy jméno co člen věty. My sme zvykli nominativ za základný tvar jmen považovati, domnívajíce se, že je podmět věty i podmětem mluvy vůbec. Indičtí grammatikové naopak nominativ zároveň jiným pádům pokládají za odvozený (Bopp, Vergl. Grammatik. S. 133). Že pravdu mají, vysvitá z rozsáhlejšího výměru ohýbaní nežli je ten, který se v §. 35 ze stanoviska nynější mluvy stal. Ohýbaní totižto není jen označování toho, jako se mají jednotlivé členy věty jeden ke druhému, než i poměru mluvící osoby ku předmětu řeči čili k tomu, o čem je řeč. V každé tedy mluvě vlastně dva podměty rozeznati možná: podmět mluvící a podmět věty. Jako pak poměr ostatních členů věty ku podmětu jejímu ohýbaním, tak se musí i poměr věty ku podmětu mluvícímu označiti: následovně i nominativ, co pád podmětu věty, odvozeným už tvarem býti. Podobně označovali někdejší Hebreové poměr svých vlastních vět ke svým vlastním myšlénkám, počínavše obyčejně i mluvit i psáti souřadnou spojkou *a* (§. 361). Obdobou touto i jmenování nominativu pádem přímým dosti světla a ospravedlnění nabývá.

Toto je hle, milý čtenáři, stanovisko, ze kterého se já na velebnou a překrásnou budovu ducha lidského čili na mluvu dívám a do svatyně její vniknouti hledím, jsa pevně přesvědčen, že se do ní jen odtud dostaneme, t. j. že jazykozpyt a vyučování jazykům neméně těžké než vznešené úlohy své jen tak rozřeší, jestli stále před očima budou míti vzájemný ten poměr, který slovy co částkami vět vládne. Podobně pitvář

(anatom) pravou povahu jednotlivých údů jakéhokoli těla jen tak pozná, jestli nepřestane na zřeteli míti, že se ony jen v organickém spojení s tělem takými objevují, jakými v skutku jsou, jinače na př. hned strany barvy jich bude na omylu.

Ze stanoviska téhož ustanovuje „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich“ (str. 122 a 123) cílem vyučování mateřským jazykům a prostředkem k dosažení jeho toto: „Der grammatische Unterricht in der Muttersprache verfolgt einen wesentlich anderen Zweck als der in einer fremden Sprache; denn während man im letzteren Falle am Leitfaden der Grammatik die Sprache erlernen will, soll hier vielmehr an der bereits bekannten Sprache das Sprachbewusstsein gebildet werden. Es vertritt also der grammatische Unterricht in der Muttersprache die Stelle einer allgemeinen Grammatik, natürlich angemessen der Bildungsstufe der Schüler, und gibt dadurch zugleich die nothwendige Grundlage, auf welche der Unterricht der fremden Sprachen baue. Dem bezeichneten Zwecke gemäss tritt in den Vordergrund des grammatischen Unterrichtes die Satzlehre.“ Týž duch vládne učebným plánem, který Vys. Ministerium vyučování nejnověji pro jazyk český jakožto mateřský vydati ráčilo. Ještě důležitější se zdála skladba Am. Komenskému, výtečnému předchůdci Pestalozzi-ho, když na str. 74 Didaktiky své káže „žádnému jazyku neučiti z mluvnice než z písem spisovatelů hodných.“

To všechno vystačí, tuším, k ospravedlnění pořádku, kterým se mluvnice přítomná ode všech u nás posud na světlo vyšlých liší, berouc totižto tím počátek svůj, čím tyto konec: skladbou. Žádaje si, aby i ostatní

zvláštnosti, kterými celá tato práce, jmenovitě ale počátek její, nad jiné toho druhu vyniká, náležitého ocenění došly, vyložím zkrátka, jak se má ta věda, do jejíž oboru ona náleží, za hranicemi a u nás.

Jako v jiných některých vědách, tak i v jazykozpytu, a to ve všech jeho odvětvích, zvláště pak ve skladbě, dosáhli sousedé naši, Němci, tak vysokého stupně dokonalosti, že výsledky skoumání jich mohou býti měřidlem snah vědeckých nejen u nás než na mnoze i u jiných národů.

Všecky spůsoby již, kterými se Němci jazyku svému a dle toho víc anebo méně i jiným učili a posud učí, rozpadají se podstatou svou na tři: empirický, filosofický a historický (Deut. Vierteljahrs-Schrift 1840. IV, 179—181).

Empirikové, jimž Adelung vévodí, považují jazyk za hromadu čili za mechanickou skupeninu pravidel a výnimek, kterých se právě tak mechanicky zmocniti má každý, kdo si známost toho neb onoho jazyka osvojiti chce. Měřidlem správnosti a ryzosti jazyka jsou jim osobné předsudky, oblíbené krajomluvy anebo jisté uznalosti a domnělé klassičnosti došli spisovatelé, herci atd. Následkem čeho přátelé této soustavy povinností svou býti myslí, všechno za obecné a sprosté vyhlašovati a ztracovati, cokoli se od vzorů za klassické považovaných uchyluje. Slovem: lidé ti živé jazyky měří měřidlem mrtvých, nejraději latiny a řečtiny. Netřeba nám dle toho ani připomínati, že oni, organického života, který se v jazyku objevuje, ani netušíce, nejsou s to, aby člověka s duchem jazyka, co podmínkou jeho organického života, seznámili. Co se jmenovitě skladby týká, ta jest u Adelunga na

dvě částky rozdělena. Prvá z nich obsahuje tak zvanou skladbu shody (syntaxis congruentiae anebo convenientiae), druhá skladbu řízení (synth. regiminis). Ani v té ani v oné nebeře se věta co celek než vždy jen jednotlivé členy její, a to tím pořádkem do úvahy, kterým se o nich v náuce o tvarech mluví. Němci se tedy jen těšiti mohou tomu, že u nich umrlinou zapáchající škole této přívrženců co den víc a víc ubývá.

Aby se nedostatkům a pokleskům empirického nakládání s jazykem přítrž učinila, jmenovitě aby se do organického a logického ústrojí jazyka vniknouti mohlo, počali němečtí jazykozpytcové výsledky filosofických skonmaní svých obracet na jazyk, domnívajíce se, že se rozmanité spůsoby myšlení a mluvení jedněmi a týmiže zákony řídí. Nedbajíce tedy na to, že je jazyk ústrojnost smyslná a již hotová, chtěli ho dle soustav filosofických znova sestavovati a zabloudili tím neméně nežli předchůdcové jich. Náčelníkem tohoto směru je K. Ferd. Becker. Náhledy jeho náramné rozšířenosti došly zvláště, tuším, proto, že se ony nejspůsobnějším zdály a zdají posud mnohým ku povzbuzení mládeže k myšlení. Vyjma recensenta mé skladby v zaniklém Obzoru (III, 212 a V, 393), to i z Čechů, kterých se týče, zná nejeden, že hlavním a základným spisem soustavy Beckerovy není jeho „Der deutsche Stil“ než „Organism der Sprache.“ Jak smýšlejí o ní nyní mnozi z Němců, toho zevrubný výklad nepatří sem. Dostí bude, když aspoň dvou z nich vyslyšíme. Prof. Lud. Lange píše o ni takto: „Alle Becker'schen Schematismen sind wissenschaftlich entweder falsch oder einseitig, und praktischen Werth haben nur einige“ (Neue Jahrbücher für Philol. 1853 S. 521. Viz též,

libo-li, str. 548 a násl.). Dle H. Steinthala „ist in Beckers Systeme nicht nur des Haltbaren wenig oder überhaupt kaum etwas zu finden, sondern man hat auch Mühe, ihn von denen zu unterscheiden, die man geisteskrank nennt“, a co taký nedostal se slavný Becker jediné proto do bláznice, že jeho „Wahn“ byl „ein objectiver, kein bloss subjectiver!“ (Grammatik, Logik und Psychologie. Berlin 1855. S. VI a VII).

Dle toho není divu, že proti předešlým soustavám třetí čili historická vždy víc a víc obliby a rozšířenosti nabývá. Ta zachází s jazykem daným čili skutečným s onou vážností, bez níž ho pochopiti naskrze nelze; a nabývá k určení správnosti a přesnosti jeho stanoviska bezpečného tím, že všechny výjevy jazykové, budtež ony patrný v přítomnosti anebo v minulosti, ve vzdělané čili spisovné anebo v obecné mluvě, se stejnou pilností a svědomitostí sbírá, sestavuje a z nekonečné řady jich poznává zákony a zásady, podle kterých se jazyky tvořily a tvoří. S filosofickou soustavou srovnává se tím, že logickou a organickou jednotu v budově jazyka uznává; ale si nedovoliuje to, co se jí v jazyku scházeti zdá, svévolně doplňovati, než přestává buď na té nádeji, že se mezery ty časem vyneseními na jevo útvary přírodnými vyplní; anebo na té myšlénce, že, jako příroda vůbec, tak i jazyk má své skoky, vrtochy anebo spády. Ačkoli se způsobem tím logika nebere za základ jazykozpytu, nedává se ním přece opovrhování vědou touto na jevo. Historická soustava tedy nejen že si výsledky dvou předešlých osvojila, než i tím vyniká a pěstování hodnou býti se ukazuje, že, odhalujíc nám jazyk a ducha jeho tak, jak se v skutku objevil anebo v obecné

mluvě posud objevuje, vede nás do organického středu jeho, z něhož nejen celou vznešenou budovu mluvy přehlednouti než i na tu otázku náležitě sobě odpověděti můžeme: zdali každý tvar anebo každý způsob mluvení, kterého ten aneb onen klassickým nazývaný spisovatel užívá, právě a jedině proto ryzím zlatem, a naopak všecko trosky, k čemu se jen prstonárodní mluva zná.

U nás do XVI století psávalo se vesměs víc anebo méně libovolně. Pravopisu, který, prý, Ján Hus uspořádal (Jungmann, hist. lit. české. 1849. str. 56), neznáme. Beneš Optat, Moravan, s Petrem Gzelem z Prahy a Václavem Filomatesem z Jindřichova Hradce byli první, kteříž o ustanovení pravopisu českého a sdokonalení skladby s dobrým prospěchem pracovali. „Grammatika česká,“ jimi r. 1533 v Náměšti vydaná, rozpadá se na dvě částky: orthographii a etymologii. Ve první je jen o hláskách a dělidlech čili o interpunkci řeč. Druhá nezanáší se slovozpytem, jako bychom dle nápisu jejího očekávali, než skladbou. Jen kdetu se pouštějí skladatelé i do nauky o tvarech. Tak na př. poslední z nich následovně obrací v posměch jednoduché minulé časy: „Ten pak nebohý *bíše*, obojiho sa pohlaví a rozličných stavův, divné věci *působise*“ (působil). Mnohem okázaleji odpravují dva první týž ubohý čas, pravíce o něm mezi jiným, že „sau mnohá slova té ještě vetché (staré) češtiny hrubá, jimiž se mnozí bez potřeby zanepražňují tak v mluvení jako i v psaní. A sau ta, kteráž se skonávají na *še, sta, chu, ch, ma, ta*, k tomu také i *bichom* a *vece*. Lépeby jistě bylo, aby ta a taková slova všelijaká z čes. jazyku dokonce vypadla a jiná místo těch v obyčej uvedena byla. Neb

slušně, prý, a právě můžeš říci: byl, byla, bylo za biše, byli sme za bíchom, řek-l, -la, -lo za vece“ atd. Skáza, které první grammatikáři tito zlehčováním takovým starších tvarů češtiny natropili, nahrazují poněkud tím, že mnohé syntaktické zvláštnosti její proti latině nejen vytkli než i hojnými příklady ze sv. písma, jak náleží, dokázali.

Grammatika česká Jana Blahoslava, Moravana, dle toho, což o rukopisu jejím v Časopise čes. Musea (1855. III, 372—379) oznámeno, zanáší se též hlavně jen skladbou.

Grammatica bohemica Matouše Benešovského, roku 1577 v Praze vydaná, naopak obsahuje jen ohýbaní slov: může se tedy poněkud za doplněk dvou předěšlých považovati.

Celou, latinsky sepsanou mluvnici českou vydal teprv r. 1603 krajan můj, Vavřínek Benedikti Nudožerský. Jungmann ji vyhlašuje za „jednu z nejlepších grammatik českých až do jeho času vyšlých“ (I. c. pag. 129). Dobrovský píše o ní, že „mnoho výborných poznamenání obsahuje“ (Lehrgeb. der böhm. Spr. 1819. S. VII). Co v skutku pravda. Předmětem jich jsou hlavně dialektické rozdíly mezi češtinou z jedné a slovenčinou z druhé strany. Skladbu svou dělí Benedikti na 20 kapitol. V kap. 1—4 rozbírá shodu, v 5—16 řízení, v 17—19 výpustku, v 20 interpunkci. Z čeho viděti, že skladba ta, nejsouc osnována na přirozené povaze věty, neomylně do první z vytknutých nahoře soustav patří. Celá však povaha její hoďnověrně o tom svědčí, že původce ke vzdělání jejímu všecko svědomitě podniknul, co dle tehdejšího stavu grammatikařství bylo možná, a právě tím stal se úplně

hodným té chvály a slávy, již jen závistníci a jiní podlí anebo nevědomí lidé nevzdávají snahám takovým. Kdo konečně směr tehdejšího věku zná, nezastaví se na tom, že Benedikti doklady své větším dílem ze sv. písma a písní církevných bral.

Po Dobrovského nehnula se mluvnická česká ani o krok napřed. Uchýlky, kterých si grammatici pozdější od soustavy Benedikti-ho dovolovali, vztahují se hlavně ke vzorům ohýbaní. Jeden jich na př. více, druhý méně ustanovil než onen. Jiným se zase slova oním vzormi ustanovená nelíbila atd.

Zásluhy Dobrovského o jazykozpyt slovanský vůbec a český zvláště jsou nesmírné a celému světu známé, ale pravda mnohem světější, než bychom jí z úcty k nim vyznávatí neměli, kde třeba, jako tu poněkud. Adelung a on byli nejen vrstevníci než i přátelé literární. Není tedy divu, že mluvu lidskou stejným aneb aspoň podobným směrem rozbírali. Mechanismu v tom, který Němci Adelungovi vytýkají, není ani náš patriarcha prost. Co zase každému, kdo pokroky jazykozpytu našeho od jeho časů aspoň povrchně zná, tak zjevno, že dost a snad i zbytkem bude, když toto vytkneme: Dobrovský, o povaze a rozmanitých proměnách hlásek více než kterýkoli z jeho vrstevníků, proti těm ale, kteří na stanovisku jeho neuvázli, jmenovitě proti p. Šafaříkovi a Miklošićovi, přirozeně velmi málo znaje, v nauce své o tvoření slov na př. měl velmi často kořenem, co je pouze kmenem; kořenovým anebo kmenovým živlem, co příponě náleží, a naopak. Více mechanickým než organickým rozbořením tímto slov napočítav 1605 kořenů (Institut. linguae slav. vet. dialecti. Vindobonae 1822 p. 256), uznal jazyk náš jimi tak

bohatým, jakým žádný není (Pott, etym. Forsch. I, 145; II, 449 a jinde). Skladba jeho jak cyrilská tak i česká rovná se podstatou svou též úplně Adelungově.

Po Dobrovském nauka o hláskách a tvarech slov českých znamenitého zvelebení došla zvláště: výtečnými „počátky staročeské mluvnice“ p. Šafaříka (Výbor z lit. české. V Praze 1845), ve Vídni začatou „srovnávací mluvnici slovanskou“ od pana Miklošiče (1852. I, 407—444 a 1856 III. 364—439) a důkladnými články p. Schleichera „o mluvnici české“ (Zeitschrift für die österr. Gymn. 1850 a 1851). V oboru skladby chvalitebně užil skoumání německých p. Václav Zikmund v programech gymnasia píseckého r. 1851—1854 a p. Jindř. Klučák i domácích v programě gymn. litoměřického r. 1855. Ostatní grammatikáři čeští rozpadají se vesměs na tři třídy. Nakolik mně známo, jen jeden z nich, pán M. K. Orth, dává v programě gymn. chomutovského r. 1855 dostatečně na jevo, že i chce i může si osvojiti výsledky dosavadního jazykozpytu u nás a za hranicemi (Srovn. slov. noviny r. 1855. Č. 102). Několik z nich uvázlo na stanovisku Dobrovského, domnívajíce se snad, že tak i jeho i sebe nejslušněji uctí. Nejvíce jich obsahuje třetí třída, a to takých, kteří, samostatně sobě vedouce, vníveč a na skázu obracejí i to, co jiní krvavými mozoli vytěžili. Dva z nich oznámil sem ti, milý čtenáři, na str. 8—10 Obrany. Jiným dejme na ten čas pokoj, očekávající, že se snad už jednou dají na pokání.

Jako celým, tak i skladebným ústrojím svým liší se jazyk náš i od příbuzných sobě jináče tak znamenitě, že se naň žádná těmto přiměřená theorie grammatická nehodí veškerá anebo celá.

Nemůže tedy býti pravda, žeby veškerá theorie skladby přítomné byla překladem té aneb oné německé. Původnou ale práci mou celá též není, t. j. neosnoval sem si jí celé sám než obracel sem ze skladeb německých i latinských historické povahy, jmenovitě nejen z Bauera a Magera než i z Heyse-ho, Kehlreina, Krügera a jiných, na jazyk náš to, co se dalo; co se naň nehodilo, to sem přirozeně odhodil; čeho proň nikde nebylo, t. j. všechna pravidla, kterými se on v úslovích čili idiotismech svých spravuje, ustanovil sem, jak sem nejlépe věděl a mohl. Kolik sem tím původnosti čili originalnosti na jevo dal, o tom souditi nenáleží mně. Dva z dosavadních posuzovatelů jistili, že málo; třetí, že nic. Prvé nežbys jim, milý čtenáři, uvěřil, pomysli si předně na vejce Kolumbovo, potom vezmi do úvahy mezi jinými zvláště §. 68, kde sem, jak se mně zdá, dosti zřejmě dokázal, čeho nikdo přede mnou, zejména ani Dobrovský ani chvály nahoře vyslovené jistě hodný p. Zikmund nemohl; konečně přečti si Obranu skladby mé s přídavkem k ní a číslo 123 Slovenských novin r. 1855. Z oněch se mezi jiným přesvědčiti můžeš, že se prvý z kritikastrů těch ani o jednoduché větě nezná náležitě vysloviti. Druhý z nich se přiznává, a to jistě nevědomě, k zásadám Adelungovým, ze kterých dle str. 27 a 28 v Obraně celé hejno absurdit plyne. Nápad třetího konečně na mou skladbu vyhlásily Slov. noviny za utrhaní na cti, a on mlčel!

Dokladů dva druhy najdeš nejen v této než i v jiných skladbách. Jedním z nich vysvětlujeme ponětí anebo názvy technické, druhým dokazujeme, že to neb ono pravidlo tím aneb oním jazykem vládne

*

anebo nevládne. Prvých dokladů může si spisovatel sám navymýšleti anebo půjčiti, nechce-li právě, jako to já často, na př. hned v §. 2. činím, i místo těch raději skutečných užívati. Druhé doklady naproti musí býti z národní mluvy a z dobrých spisovatelů čerpány. Na těch hlavně spočívá pravda anebo nepravda ustanovených pravidel. Auktorita na slovo vzatých syntaktiků slouží jim jen podporou. Sousedům našim zdálaby se spomínka tato ne-li směšnou, to jistě zbytečnou; u nás pak, kde se člověku vytýká, že, prý, i příklady překládá, jest ona bohužel potřebou.

Ve skladbě hleděl jsem předně žáctvu, v nauce o tvarech ale i potřebám ctěného učitelstva vyhověti. Že těch nemálo, viděti dostatečně z nástinu té svrchané bídy a nouze, která novějším grammatikařstvím českým lomcuje. Pokud sem dvojitého cíle toho dosáhnul, nech rozřeší příslušní soudcové. To předvídám, že se nejednomu z nich celá mluvnice ta spíše nad míru rozsáhlou nežli krátkou zdáti bude. Ten, co skladbě mé vytýkal, že „nepostačuje, prý, nikoli k tomu, aby se žák z ní pravému ústrojí jazyka našeho naučiti mohl,“ o zásadách, dle kterých se jazykům nyní vyučovati má, právě tak nic neví (Obrana str. 30), jako o tom, že se k zásadám Adelungovým zná. Mně, píšícímu trochu rozsáhleji, tanulo na mysl, že je ve ctěném učitelstvu našem o mnoho více takých, kteří látku podanou výborně skrátkiti znají, nežli těch, kteříby ji rozmnožiti mohli. Pročež i zbytečným se mi zdá vytýkati zevrubně, o čem myslím, že se do školy nehodí. I nynějšimu učebnému plánu vůbec a co do pořádku zvláště přítomná mluvnice snadno se přiměřiti dá.

Nauku o hláskách vypracoval sem dle zásad v Časopise čes. Musea (1854. I, 103—142) nastíněných, čím se ona, tuším, nejen průhlednější než i samostatnější stala, nežli je Zvukosloví mé roku téhož vydané. V nauce o tvoření slov výtečně mi pomáhaly jmenovitě slovozpytné články p. Šafaříka v témže Časopise (1846. str. 355—368, 409—433, 560—627 a r. 1847 str. 37—71) na světlo vyšlé. Skloňování cizích jmen §. 223—228 každý uzná tím, čím vlastně je: výtahem z článku téhož pána (Tamž 1852. I, 116—134). Sloveso dělím na třídy s p. Miklošicem dle Dobrovského, myslé, že se ono do školy tak lépe hodí nežli dle rozdělení p. Schleichera (Formenlehre der kirchenslav. Spr. S. 287—323). U sloves V, 3 sme snad dle §. 335 oba na omylu, a tito mají pravdu.

Pokrok v grammatikařství českém jeví se u těch mužů, kteří, vystoupivše z těsných mezí češtiny, s jinými nářečími slovanskými ji srovnávali. Není tedy proč zastaňovati se nad tím, že já, totéž učiniv, mluvnicki svou srovnávací jmenuji. Hodí-li se co taká do školy, to dle ducha nového učebného plánu rozhodnouti třeba. U výčitek konečně, kterých se v mluvnicki této následkem srovnávací povahy její nejednomu z dosavadních způsobů psaní dostává, pomysli si jmenovitě na to, že jich sobě dovoluji i tací lidé, kteří se posud neostýchají ušima měřiti, coby rozumem měli. Tak na př. píše se zle *jmeno* m. *jméno*, (Obrana str. 13), ještě hůř *nazvice* m. *nejvice* a mnoho jiných podobných výmyslů z většiny takých lidí.

Dodatky a opravy.

1) V §. 18 na str. 19 neužívám názvu *samostatné m. podstatné* a v §. 21 *počet m. číslo* z úmysla než omylem.

2) Vazba v §. 72 vyložená nezdá se mi již nyní cizí. Důvody čeho neméně než i toho, že ostatek výkladu ostojí, najdeš na str. 3—5 mé Obrany a v Miklošicově srovnávací mluvnici III, 390 a zvláště 473.

3) V §. 82 m. *zá-visť* uží jiného příkladu dle §. 164.

4) §. 86 doplň dle poznámky na str. 243 a ku §. 87 přidej: *ch* zůstalo podnes.

5) V §. 116 vytři: *křt* a *třt*, anebo přidej, že se tvary *ty* i v češtině objevují v jiných pádech dle §. 218.

6) Na str. 178, 180, 181, 184 a snad i jinde najdeš *vyřčení*, co dle Jungmanna (Slovník s. v.) vedle *vyrčení* ostojí.

7) V §. 170 vynechej: *tuším jen*, anebo proměň v *např.*

8) Přípony *tel* a *dlo* spojují se i s indikativním kmenem, na př. *vidi-tel*, *slyši-tel*, *mazi-dlo* atd. Dle čeho §. 172 a 173 určitěji vykládej.

9) K č. 1 v §. 192 přidej: *rodič-e*.

10) V §. 299 vytři *pít*, anebo přestaň na tom, že od něho kromě *pítom* žije v češtině i *píce* (pokrm) z *pítja* dle č. 2 v §. 165 pošlé.

11) U *stkvíti* se může býti *k* vsuvkou a *tv* přesmyčkou z *vt*, jako u oblíbeného starým *ktvu* m. *kvtu*, nyní *kvetu* (§. 300). Dle čeho znělby prvotný tvar jeho: *světeti*, m. něhož cyrillčina má *světěti* (*lucere*) v. *světěníje* (*lampas*).

12) V §. 329 u *ja* m. *a*, co známky třídy, vezmi do úvahy počátek §. 324 a bude se ti se mnou zdáti, žeby *j* prvotně i kmenovým živlem mohlo býti.

Výklad méně známých vědeckých názvů.

Člen, membrum a articulus, Glied a Artikel.	Přestavení, inversio.
Doplň-iti, complere, ergänzen; -ěk, complementum, Ergän- zung.	Přestávka, pausa.
Jistící, affirmativus, bejahend.	Přestrojování, Organvertau- schung.
Koncovka, Auslaut.	Příčinn-ý, causalis; -osť, cau- salitas.
Lámaní samohlásek, Brechung der Vocale.	Přídavek, adjectum, Beifügung.
Náslovi, Anlaut.	Příklonný, encliticus.
Nástupnosť, Nachfolge.	Přímý, rectus.
Nepřímý, obliquus, schief.	Přípona, suffixum.
Obmezovací, restrictivus, be- schränkend.	Připust-iti, concedere, einräu- men.
Obvěti, periodus.	Přípustka, concessio, Einräu- mung.
Odporovací, adversativus, ent- gegensetzend.	Příslovk-a, adverbium, Neben- wort; -ový, adverbialis.
Odsuvka, apocope.	Přístavek, appositio, Beisatz.
Odtažený, abstractus.	Přísudek, prædicatum.
Odvod, derivatum vocabulum, abgeleitetes Wort.	Přisvojovací, possessivus.
Ohebný, flexibilis, biegsam.	Přivlast-ek, attributum; -kový, attributivus; přivlastňovací, possessivus.
Ohledný, respectivus.	Přízvuk, accentus, Ton.
Pobočný, secundarius, Neben-.	Prostor, spatium, Raum.
Podmět, subjectum, -ný, sub- jectivus.	Rod, genus, Geschlecht, Art; -ový, genericus.
Podřízený, subordinatus, unter- geordnet.	Rozlišování, dissimilatio.
Položitel, positivus.	Rozluč-itelný, -ovací, disjunc- tivus.
Poměr, ratio, Verhältniss; -ný, proportionalis.	Sesuvka, aphaeresis.
Předčasnosť, Vorgängigkeit.	Shoda, congruentia, Ueberein- stimmung.
Předmět, objectum, Gegenstand; -ný, objectivus.	Sklonný, declinabilis.
Předpona, praeifixum.	Skupenina souhlásek, Conso- nantengruppe.
Predsuvka, prosthesis.	Slovosled, Wortfolge.
Předvětí, protasis, Vordersatz.	Slovostředí, Inlaut.
Přehlasování, Umlaut; postup- né, vorwärtswirkend; zpětné, rückwirkend.	Slučovací, copulativus, ver- bindend..
Přechodn-ý, transitivus, über- gehend; -ík, transgressivus.	Spodobování, assimilatio.
Přechylný, mobilis.	Spon-a, copula a Bindevocal; -ový, bindevocalisch.
Přesmykování, přesmyčka, me- tathesis, Lautumstellung.	Srostený, concretus.
	Srovnáva-ti, comparare; -tel, -ci, comparativus.

Střídání, variatio, Wechsel.
 Stupňování, Ablaut, Lautsteigerung.
 Současnost, Gleichzeitigkeit.
 Souřadný, coordinatus, beigeordnet.
 Sousední, consecutivus.
 Souvětí, Satzgefüge.
 Souvztažný, correlativus.
 Účel, finis; -ný, finalis.
 Umělý, künstlich, opp. přirozený, natürlich.
 Urč-iti, -ovati, determinare, bestimmen; -ení, determinatio, Bestimmung; -itý, determinatus, finitus, bestimmt.
 Věta, enunciatio, Satz.
 Vstavka, incisum, parenthesis.
 Vsuvka, epenthesis, Einschlebung.

Vymín-ka, conditio, Bedingung; -ečný, conditionalis.
 Výpustka, ellipsis, Auslassung.
 Vzájemný, reciprocus, wechselseitig.
 Vztah, relatio, Beziehung, -ovati se k něčemu, sich worauf beziehen.
 Vztažný, relativus, bezüglich.
 Záporný, negativus, verneinend.
 Zásuvka, epithesis.
 Závětí, apodosis, Nachsatz.
 Závěrný, conclusivus, folgernd.
 Zmížd-iti, zerquetschen; -ěšina, Quetschlaut.
 Znamka, character; třídy anebo třídna, Classen-character.
 Zvratný, reflexivus, rückbezüglich.

S k r a t k y.

Bern. = Bernolák.
Bož. = Božena Němcová.
B. br. = Bibli bratrská anebo kralická.
Čel. = Čelakovský.
Č. pís. = České národní písně.
Dal. = Dalemilova kronika.
God. = Godra Samuel.
Háj. = Hájek.
Har. = Harant.
Hol. = Hollý.
Hur. = Hurban.
Chm. = Chmela.
Jel. = Hrubý Řehoř z Jelení.
Jung. = Jungmann.
Kal. = Kalina Jaroslav.
Kam. = Kamaryt Jozef.
Koc. = Kocin.
Kol. = Kollár.
Kom. = Komenský.
K. nov. = Katolické noviny.
KPR. = Kniha pána z Rosenbergka.
Lom. = Lomnický.
LS. = Libušin soud.
Mach. = Macháček.

Mar. = Marek Ján.
M. pís. = Moravské nár. písně.
M. pov. = Moravské pověsti.
Neb. = Nebeský.
Pal. = Palacký.
Palk. = Palkovič.
Přisl. = Přísloví.
Puch. = Puchmayer.
Pulk. = Pulkava.
P. br. = Písně bratrské.
Slad. = Sladkovič.
Suš. = Sušil.
S. pís. = Slovenské nár. písně.
SPr. = Legenda o sv. Prokopu.
Šaf. = Šafařík.
Štít. = Tóma ze Štítného.
Tom. = Tomek Václav.
Vel. = Dan. Ad. z Veleslavína.
Vin. = Vinařický.
Vulg. = Vulgata r. 1851.
V. br. = Výklad bratrský.
Záb. = Záborský.
Zahr. = Zahradník Vincenc.
Zpiev. = Nár. zpíevanky.
Žal. = Žalanský.

DÍL PRVÝ.

NAUKA O VĚTÁCH.

§. 1. Věta je vyslovená čili slovy na jevo daná myšlénka, na př. žák píše, dítě spí, já jsem člověk, ty jsi vesel, buk je strom. V každé myšlénce rozeznáváme 1) osobu anebo věc, o které myslíme, čili podmět, 2) to, co o podmětě myslíme, co mu přisuzujeme, čili přísudek a 3) to, že se přísudek k podmětu vztahuje — vztah přísudku k podmětu. Podobně nacházíme i ve větě tři části: 1) výraz pro podmět, 2) výraz pro přísudek a 3) výraz pro vztah tohoto k onomu. Jako v myšlénce tak i ve větě nazýváme první podmětem, druhý přísudkem, třetí vztahem, na př. ve větě „člověk je smrtelný“ první slovo je podmětem, druhé vztahem přísudku k podmětu a třetí přísudkem. Bez těchto tří částek není žádné spojení slov větou a proto slují hlavními členy anebo částkami věty. Tím ale naskrze nechceme a nesmíme jistiti, žeby každý člen věty zvláštním aneb osobitným slovem měl býti vysloven. Máme zajisté mnoho vět, ve kterých jsou všechny tři členy buď dvěma, jako na př. ve dvou prvních nahoře stojících, buď jen jedním, anebo konečně čtyřmi slovy vyraženy. Tak na př. ve větě: „ty si byl vesel“ máš vztah dvěma slovy vyslovený: „si“ totižto a „byl,“ a tak čtyři osobitná slova; v „chod-í-m“ jen jedno a předce úplnou větu, ve které koncovka *m* vyslovuje *já* čili podmět, kmen *chod* označuje působení podmětu přisouzené čili přísudek, spojení konečně obou živlů v jedno slovo pomocí *í* oznamuje vztah přísudku k podmětu. A co více, latina jednou jedinou hláskou *i*, co druhou osobou jednotnou rozkazovacího způsobu od *ire* (jiti), odpovídající našemu *jdi*, vyslovuje úplnou větu.

§. 2. Věty nemající žádných jiných členů kromě hlavních stojí na nejnižším stupni vyvinutí a slují holými, na př. včely sbírají. Může se ale holá věta doplněním aneb určením jednotlivých členů jejich rozšířiti, rozvinouti a takořka zaoděti, na př. *pilně* včely *neunaveně* sbírají *med.* Tuto a podobné věty jmenujeme rozvinutými. Záleží-li věta jen z jednoho podmětu a přísudku či holého či zaoděného, nazývá se jednoduchou, jinakě staženou, jako na př. nebe a zem pomínou, kde dva podměty; já jsem pilný a poslušný, kde dva přísudky přicházejí. Dvě věty, ze kterých každá má svůj vlastní podmět a přísudek, v jedno spojené slují složenými; splývá-li jich ještě více než dvě v jeden celek, mnohonásobně složenými, na př. Kdo chce stálý pokoj míti, musí sám pokojným býti. Co tě nepálí, nehas. Kdo ctí národ, všeho si rád všímá, co mu národ v paměť uvodí. *Kol.* Kdo není tím, čím ho Bůh stvořil, není obyčejně ničím. *Záb.* Skrácenými větami konečně jmenujeme ty, ve kterých je jeden člen buď doprosta zamlčen, buď dvě věty tak v jeden celek splynuly, že jedna z nich jen jako člen druhé vystupuje na jevo, na př. mladosť radost (m. mladosť *je* radost). Nebe, dary berouc, lepší dává (m. nebe, když dary bere, lepší dává).

I. Jednoduchá věta.

A. Holá věta.

Podmět.

§. 3. Slova k vyjádření podmětu původně určená jsou dvě: 1) podstatné jméno, jmenující osoby a věci, jako: otec, syn, matka, dcera, strom, dřevo atd., na př. otec pracuje, matka spala, syn je vesel; 2) zájmeno osobné: já, ty, on; my, vy, oni, na př. já se učím, ty hráš, on sedí. Tato slova nejmenují osob, než jen odkazují k nim, a to tak, že *já* znamená osobu mluvící, *ty* osobu oslovenou, *on, ona, ono* konečně osobu anebo věc, o které je řeč.

Kromě těchto slov mohou ale i jiné způsobem podstatných použité částky řeči podmětem věty býti, jmenovitě:

a) Přídavné jméno, oznamující rozličné vlastnosti osob a věcí, jako: dobrý, zlý, pěkný, cnostný, nábožný, starý, mladý, dobré, zlé atd., na př. Mladý umřítí může, starý musí. Bázlivý nemnoho spraví. Spravedlivé se nestratí. Dobré se dlouho pomní a zlé ještě déle. *Kom.* U dvou prvních a podobných vět třeba k podmětu přimysliti *člověk*. Slova tvarem přídavných: hlásný a hlásná, hostinský a hostinská, polesný a polesná, zlatý, krejčí, výběřčí, propitné, vhodné, výslužné a podobných naproti Čech i Slovák už od nepaměti užívají co podstatných, na *člověk, žena, peníz, clo* a jiná přiměřená podstatná při tom ani nemyslíce.

b) Určovací zájmena, a sice: α) přivlastňovací, oznamující, komu osoba nebo věc, ku které se vztahují, co má jeť náleží: můj, tvůj, svůj, náš, váš, na př. můj jest ostrý, tvůj tupý (ku př. nůž, o kterém je právě řeč); každému své milo; β) ukazovací, kterými osoby a věci jakoby prstem ukazujeme, udávající spolu i vzdálenost jejich od osoby mluvící: ten, týž, onen, na př. ten (ku př. meč) jest ocelový, onen železný; γ) tázací: *kdo?* o osobách, *co?* o věcech, *který?* o obou, stávající na místě osob a věcí mluvícímu neznámých na př. kdo se učí? co se svítí? který se ti líbí?

c) Číselné jméno, ohlašující, o kolikých osobách anebo věcech, a o které z nich zvláště je řeč: jeden, dva, tři; první, druhý, třetí, čtvrtý atd., na př. jeden hovoří, druhý mlčí.

d) Z oboru slovesa podmětem bývá: α) infinitiv, kterýž obsah slovesa (působení anebo děj) v podobě podstatného jména představuje (§. 64): vésti, lapiti, hynouti atd., na př. nedůvěrovati jest opatrnost. Bohatnouti není hřích. *Kom.* β) příčestí, vyslovující obsah slovesa v podobě přídavného jména (§. 67): učen a učený, volán a volaný, učící, volající, umřel a umrlý (m. umřelý), opilý a opilý atd., na př. učený (přimysl: člověk) bývá skromný. Dřímající hlavou kývá. Naposledy

e) kterékoli slovo buď samotné buď s jinými spojené může býti v jistých případech podmětem, na př. *proti* je předložka, *a* je samohláska, *b* je souhláska.

Prísudek.

§. 4. Slovo k vyjadrení přísudku původně určené, a jádrem, podstatou celé věty je sloveso určitého způsobu čili ty tvary jeho, které nejen to vyslovují, co podmět dělá anebo co se s ním děje, než i čas, do kterého děj pro mluvícího spadá, určují, a kromě toho ještě i způsob, jak totižto posluchač mluvícímu rozuměti má, oznamují, na př. dítě spí, matka přede, učme se, otec přijde, žák psal atd. Za tvary slovesa neurčitého způsobu považují se: infinitiv, přičestí a přechodník. Dva prvé, o kterých už i v předešlém §. byla řeč, bývají také přísudkem, na př. žák bude *psátí*, my budeme *pracovati*, já sem *chodil*, žáci byli *chváleni*. Bohu říci *učiniti* jest. Kristu sloužiti *kra-lovati* jest. *Kom.* Kromě slovesa přísudkem bývají i následující částky řeči:

1) Podstatné jméno, na př. já jsem člověk, bratr byl knězem, buďte dobré vůle, prsten je ze zlata atd.

2) Přídavné jméno za starodávna bez pochyby jen tak řečené neurčité, čili způsobem podstatných zakončené v mužském rodě souhláskou, v ženském krátkým *a*, ve středním krátkým *o*: zdrav, *a*, *o*; hoden *a*, *o*, na př. dítě je zdravo, žák byl vesel, budme přívětivi; nyní (jmenovitě v slovenčině téměř výlučně) i určité, čili vycházející v muž. rodě na *y*, v žen. na *á*, ve střed. na *é*: zdravý, *á*, *é*; anebo ve všech třech rodech na *i* (m. staročes. a slov. *í*, *ia*, *ie*): boží, dnešní, na př. kůň jest silný, chlapec byl tichý, žačka je pilná, už je boží.

3) Přisvojovací zájmeno: můj je můj, kniha byla tvá, to je naše.

4) Číselné jméno: Karel je první, ty budeš druhý.

Vztah.

§. 5. Vztah přísudku k podmětu se vyrazí:

1) Je-li přísudkem sloveso: a) v časech jednoduchých, jako vol-ám, vol-ej, zavol-ám; chyt-ám, chyt-ej, chyt-ím atd. ohýbaním čili časováním slovesa samého; vol-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -ají; vol-ej, -ejme, -ejte; chyt-ím, -íš, -í, -íme,

-íte, -í atd.; b) v časech opsaných naproti, jako: volal sem, budu volati atd. anebo vůbec tam, kde sloveso jednoduchých tvarů nezachovalo, spomáhá si českoslovenčina tím, že přičestí a infinitivu co přísudku užívá, vztah ale přísudku k podmětu na tak řečených pomocných slovesech: jsem, budu, mohu, musím, mám, chci, smím atd. označuje, na př. myslel *sem*, otec *bude* psáti, my *jsem* rozhněváni, *nemohu* spáti, žák se *má* učit atd.

2) Je-li podstatné nebo přídavné jméno, zájmeno a číselné slovo přísudkem, vyrazí se vztah přísudku k podmětu co do obsahu ze všech nejprázdnějším slovesem *býti* (srov. §. 25), na př. pes *je* zvíře, já *jsem* zdrav, *buďme* veseli, to *je* moje, Ján *bude* prvý. Že sloveso *býti* v případě tomto přísudek s podmětem spojuje, nazývá se sponou.

Osoba, čas a způsob.

§. 6. Posud sme obsah věty (t. j. podmět a přísudek) jen sám v sobě považovali, nemajíce ohledu k tomu, že věta není jen vyjevení myšlenky vůbec, než že má býti oslovenému anebo posluchači úplně srozumitelnou. Coby již koli obsahem myšlenky bylo, má-li oslovený mluvícímu úplně rozuměti, musí se mu tři věci na vědomí dáti: osoba, čas a způsob.

Osoba vyrazí poměr předmětu řeči k mluvícímu čili to, jako se má k mluvícímu to, o čem je řeč. Předmětem řeči je buď mluvící sám (prvá osoba: já, my), buď ten, s kterým se mluví čili oslovený (druhá osoba: ty, vy), anebo konečně to, o čem se mluví (třetí osoba: on, ona, ono, oni, ony, ona). Osobný poměr tento českoslovenčina tak jakož i latina vyrazí časováním (jse-m, j-si, jes-t, js-me, js-te, js-ou; vol-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -ají; su-m, es, es-t, su-mus, es-tis, s-unt, voc-o, -as, -at, -amus, -atis, -ant atd.) a to tak silně a zřetelně, že zájmen osobných jen tam užívají, kde se osoby důrazněji vytknouti mají, jako na př. v průpovědi Kristově: *já* jse-m vinný kmen, *vy* (js-te) ratolesti; *ego* su-m vitis, *vos* (es-tis) palmites. Já budu vám bohem a vy mně lidem. *Vulg.* Nech se oni tebou spravují, a ne ty jimi. Ne on nám, ale my jemu rozkazujeme. *V. br.* Němčina naproti, kde se koncovky

osobné sloves tak otřely, že si jich není více povědoma, poměr osobný předloženými slovesu zájmeny osobnými označovati musí, na př. *ich* bin, *du* bist, *er* ist, *wir* sind, *ihr* seid, *sie* sind. *Ich* rufe, *du* ruhest, *er* ruhet atd. Jen druhé osoby rozkazovacího způsobu užívá se v ní bez osobných zájmen: *geh* (jdi), *steh* (stůj), *hört* (slyšte) atd.

Poznámka. Aby slovenští žáci českým spisům snadněji porozuměli, můžeš jim hned tu jeden z nejdůležitějších rozdílů mezi češtinou a slovenčinou, vztahující se k první osobě jednotné přítomného času, následovně vysvětliti: všechna slovesa slovenská v spomenuté osobě vycházejí buď na *ám*: vol-ám, chyt-ám, buď na *ím*: vol-ím, chyt-ím, buď na *om*: jediné *som*, buď konečně na *em*: bud-em, padn-em, nes-iem, píš-em, pij-em, t. j. mají buď *á* buď *í* buď *o* buď *e* před *m*. Slovesa, která před *m* mají hlásky *á*, *í*, *o*, podržují *m* i v češtině: vol-ám, vol-ím, js-em; místo slovenského *em* naproti užívá Čech po tvrdých souhláskách *u*: bud-u, padn-u, nes-u, mr-u atd. m. slovenských: bud-em, padn-em, nes-iem, mr-em; po měkkých *i*: píš-i, pij-i, maž-i, řez-i, směj-i se atd. m. slovenských: píš-em, pij-em, maž-em, řez-em, smej-em sa.

§. 7. Druhé, co mluvící posluchači na jevo dají musí, týká se času, který se buď podle doby mluvení více nebo méně zevrubně, buď podle známé nějaké příhody určuje, na př. řeknu-li: sv. Cyrill a Method obrátili Slovary na víru křesťanskou, slovem „obrátili“ dám posluchači na vědomí, že se obrácení to před mým mluvením, teda v mé minulosti přihodilo. Jakby ale byl mohl Rastislav, tehdejší kníže velkomoravský, anebo někdo jiný souvěký tu jistou větu vysloviti? Dvojako: před započítím díla toho apoštolského asi takto: sv. Cyrill a Method obrátí Slovary na víru křesťanskou; po započetí a před dokonáním jeho naproti: sv. Cyrill a Method obracejí Slovary na víru křesťanskou. V prvním případě bylby mluvící slovem „obrátil“ dal posluchači na rozum, že se obrácení to po mluvení, teda v budoucnosti jeho stane, v druhém naproti slovem „obracejí“, že se ono počas mluvení, t. j. v přítomnosti jeho děje. Ve všech těchto třech pádech určuje se čas podle doby mluvení. Žádá-li ale někdo anebo třeba-li někomu trochu zevrubněji vytknouti čas, ve kterém Slované na víru Kristovu obráceni byli, mohou říci: Cyrill a Method dávno, před několika sty let atd. obrátili Slovary na víru Kristovu. Nejzevrubněji a nej-

úplněji se to konečně stane, řeknu-li mu: Cyrill a Method v devátém století po narození Krista pána obrátili Slované na víru křesťanskou. V posledním případě dám posluchači ležícím (kursivním) písmem tištěnými slovy na jevo, že se obrácení Slovanů po známé mu odjinud události, narození totižto Krista pána, stalo, a tak mu určím čas druhým výše podotčeným způsobem, o němž tak, jakož i o předešlém méně zevrubně, v §. 37. 2, o prvním naproti zde promluvíme. Všecko již, o čem kdo mluví, buď se před mluvením jeho přihodilo, buď počas mluvení jeho se děje, anebo konečně jen po mluvení jeho se stane. Máme teda tři hlavní časy: minulý, na př. žák křičel (někdy, před mým mluvením), přítomný: žák křičí (nyní, co mluvím) a budoucí: žák bude křičeti (později, po mém mluvení).

§. 8. Dále všecko, o čem kdo mluví, každý děj v jistém okamžení se počíná a buď 1) hned jakoby v témž okamžení přestává: hodím a hodil sem; buď 2) trvá: házím, házel sem, budu házeti, a to zase buď bez přestání čili přetržení kratší nebo delší čas: nesu, nesl sem a nosím, nosil sem, budu nositi; ženu, hnal sem a honím, honil sem, budu honiti; buď s přestávkami čili opakovaně: nosívám, nosíval sem, budu nosívati; s-náším, snášel sem, budu snášeti; vy-hazuji, vyhazoval sem, budu vy-hazovati. Na tomto v slovančině velmi něžně a patrně (na př. ve větách: celou noc sme *chytali* a nic sme *nechytili*; celou noc *budeme chytati* a nic *nechytíme*, a podobných) na jevo vystupujícím rozdíl mezi dějem dokonaným a nedokonaným čili trvácím zakládá se předůležitě rozvržení slovesa na dokonané nebo jednodobné a nedokonané čili vícedobné. Prvé vyslovující děj v okamžení vznikající a zanikající v přítomném čase vyslovuje budoucnost: hodím (*jaciam*), dám (*dabo*), v minulém dokonanou minulosť (latinské *praeteritum perfectum*): hodil sem (*jeci*), dal sem (*dedi*). Nedokonané naproti přítomným časem vyslovuje trvající ještě přítomnosť, minulým nezavršenou minulosť (jako lat. *praeteritum imperfectum*) a budoucím trvající budoucnosť, a rozpadá se: a) na počínací: hluchnu, chudnu, mladnu, němím, šedivím, t. j. počínám hluchým, chudým, mla-

dým, němým, šedivým býti; b) na trvací: nesu, vezu, ženu; c) na pokračovací: nosím, vozím, honím a d) na opakovací: nosívám, vozívám, honívám; snáším, svážím, sháním; shazuji, odvozuji a podobná, v slovančině k vyslovení latinského *soleo* a německého *ich pflege* užívaná: nosívám = *soleo portare*, *ich pflege zu tragen*.

§. 9. Naposledy často se stává, že mluvící o dvou dějech mluvití, následovně čas obou slyšícímu určití musí. Určí-li ho jen podle doby svého mluvení, obdržíme absolutné časy, na př. přítomný: (nyní, co mluvím) dítě spí, minulý: (někdy, před mým mluvením) dítě spalo, budoucí: (později, po mém mluvení) dítě bude spáti. Určí-li ale čas obou dějův i podle doby svého mluvení i tak, že obapolný poměr časový obou dějů čili i to udá, jako se čas děje prvního k času druhého a naopak má, dostaneme časy vztažné, kde zase dva pády rozeznati možná: 1) současnost, kde oba děje spadají do jednoho času, na př. když ty píšeš, já se učím; když si ty psal, já sem se učil; když ty budeš psáti, já se budu učit, a 2) předčasnost kde děj první časem předchází druhý, na př. Martin už odstoupil, jakos ty došel; když dokonáš svou práci, půjdeme oba na procházku.

§. 10. Řeč naše poměry časové nasledujícími způsoby vyrazí:

I. Časy a sice:

1) Přítomný jednoduchými tvary slovesa čili časováním: vol-ám, -áš, -á, -áme, -áte, -ají; hon-ím, -íš, -í, -íme, -íte, -í; nes-u, -eš, -e, -eme, -ete, -ou.

2) Budoucí čas vyslovujeme trojako: a) u sloves dokonalých časováním, jako v přítomném čase: d-ám, d-áš, d-á atd. hodím, hodíš atd. padn-u, -eš atd.; b) předložkami, které ve spojení se slovesem α) naznačují směr děje v prostoru: vy-náším, od-dávám, β) nepřechodná slovesa (§. 25) proměňují často v přechodná: srovnej na př. smáti se s vy-smívati (někoho) stoupiti s pře-stoupiti (zákon), ležeti s vy-ležeti, seděti s vy-seděti (kuřata) atd., γ) obmezují čili ukončují děj tak, že se

jimi přítomný čas sloves počínacích, trvacích a pokračovacích proměňuje v budoucí anebo že jimi podotčená nedokonaná slovesa zůstávají dokonanými: srovnej na př. o-chladnu s chladnu, o-mladnu s mladnu; po-nesu s nesu, u-mru s mru, do-razím s razím, vy-nosím s nosím; dokonaná nepřestávají jimi býti ani v složení: vy-dám, od-hodím; opakovací slovesa naproti jen ve spojení s dvěma předložkami dostávají význam dokonaných, srovnej: po-vy-náším s vy-náším, po-vy-hazuji s vy-hazuji atd.; c) opisováním čili spojením infinitivu s budoucím časem pomocného slovesa *býti*: bud-u, -eš, -e, -eme, -ete, -ou milovati, nositi, kráčet atd. *) Prvý budoucí čas nazoveme prostým, druhý předložkovým anebo složeným, třetí opsaným.

3) Minulý čas vyrazíme opisováním čili spojením činného přičestí minulého času vycházejícího na *l, la, lo*: dal, dala, dalo atd. s přítomným časem pomocného slovesa, na př. dal sem a dali sme, dal si a dali ste, dal a dali místo dávnějšího, nyní zřídka užívaného *dal je* nebo *jest* a dali *jsou*.

II. Trvání děje vyslovujeme delšími a jadrnějšími tvary sloves, povstávajícími hlavně stupňováním samohlásek čili proměňováním lehčejších a užších v závažnější a širší nebo hlasnější, jmenovitě krátkých v dlouhé, *e* v *o*, *ě* v *a*, *o* v *á* atd. Srovnej: o-krádám s o-kradnu, bím (slov. bijam) s biji, kryvám s kryji, houdám s hudu; nosím s nesu, honím s ženu, lázím s lezu (m. lězu); na-pájím (slov. napájam) s na-pojím, odcházím (slov. odcházam) s od-chodím, vy-vážím (slov. vy-vážam) s vy-vozím; od-hazuji a házím (slov. hádžem) s od-hodím a hodím atd.

III. Absolutné časy řeč naše nedělí zevniterně od vztažných, vyslovujíc oba jedněmi a týmiže tvary.

§. 11. Třetí, co mluvící slyšícímu oznámiti musí, týká se způsobu, který se tak, jakož i čas, dvojako určuje: buď blíže, buď podle poměru mluvícího k slyšícímu vůbec. Řeknu-li na př. *žák pěkně píše*, on je *velmi* pilný, *lenoch nerád* pracuje atd.

*) Jen v případě v §. 68 vytčeném užíváme způsobem staroslovanským i sloves *míti* a *chtíti* (§. 12. 2) k označení budoucnosti.

ležícím písmem tištěnými slovy určím blíže způsob: *pěkně psáti, velmi pilným býti a nerád pracovati* je totižto něco jiného, než pouze psáti, pilným býti a pracovati. Toto určení způsobu, o kterém jinde obšírněji promluvíme, jest určení přísudku, a co také patří do obsahu věty a netýká se poměru mluvícího k posluchači. Spůsob naproti, o němž tu mluvíti chceme, je něco jiného. Tento se netýká obsahu věty, nenáleží přísudku, než poměru mluvícího k posluchači a označuje se na vztahu přísudku k podmětu. Tímto mluvící slyšícímu dává na vědomí, jak myslí a jak má myšlénce jeho větou vyslovené posluchač rozuměti. Byl-li by na př. příchod otcův obsahem věty, nebo zřetelněji, chtěl-li by bratr s bratrem o příchodě otcově mluvíti, může o něm 1) s jistotou vyřknouti: otec přichází, přišel, přijde, nepřišel, nemůže přijíti atd., 2) může příchod tento žádati: kéžby otec přišel! 3) tušiti: otec může přijíti, má přijíti atd., 4) může se o něm ptáti: přijde-li, přišel-li atd. otec? 5) pochybovati: zdaliž otec přijde, naposledy 6) může ho rozkázati: nech otec přijde. Ve všech těchto případech obsah věty je ten jistý: *otec a přijíti*, a týž přísudek vztahuje se vždy k témuž podmětu, ale v každém z nich je jiný způsob mluvení a tím, jak vidíš, i smysl jiný.

§. 12. Prostředky k vyslovení způsobu užívané jsou následující:

1) Tři způsoby slovesa, a to a) *oznamovací*, stávající tam, kde se vůbec něco jistého a skutečného vyřknouti má, na př. v úsudcích: *žák píše, psal, bude psáti, orel je pták, zlato je kov*; v otázkách přímých: *kdo píše? kdy si přišel? kdo se bude hněvati?* b) *rozkazovací*, určený k vyslovení toho, co mluvící káže, aby se stalo. Tento způsob jen pro druhou osobu jednotnou, prvou a druhou množnou má jednoduché tvary: *vole-j, -jme, -jte*; *choď, -me, -te*; *padn-i, -ěme, -ěte* (slov. *-ime, -ite*); *prvé jednotné naskrze nemá, protože sobě samému nikdo nerozkazuje, třetí jednotnou a množnou ale buď opisuje slovem nech, povstalým z nech-ej, aneb ať a třetí osobou oznamovacího způsobu: nech aneb ať volá, volají, nech aneb ať chodí; buď ji vyslovuje druhou: každý národ chvaliž Hospodina! Bůh rač*

chrániti! *Zahyň* pýcha, sobství, nedověra; *spoj* vás všechny láska. *Kol. Posvět* se (sanctificetur) jméno tvé, *přijď* (adveniat) království tvé. Bůh vám *buď* na pomoci, *pomáhej*, *dej* zdraví! atd., c) žádací, užívaný tam, kde se něco žádaného, vymíněného, podmíněného, aneb úsudek nějaký skromně, co pouhé domnění, otázka nepřímá atd. vysloviti má. Ani pro tento, ani pro latinský a německý spojovací způsob nemá řeč naše žádných jednoduchých tvarů slovesných, opisujíc oba buď α) zastaralým minulým časem pomocného slovesa *býti*: bych, bys, by, bychom, byste, by a činným přičestím minulého času, na př. dal bych, dal bys, dal by atd., buď β) spojkami: *že, jestli, -li, když* atd. a oznamovacím způsobem, anebo konečně γ) rozkazovacím způsobem, na př. rád *bych* se učil, *prosil bych* tě o to, člověk *by* si to ani *nemyslel*, ty *bys* to *byl* spáchal? ptal se mě, kdo *bych byl*; vím, *že* mě rád *máš*; *staň se* vám po vůli! atd.

2) Slovesa: dáti, chtíti, kázati, míti, moci, museti nebo musiti, ráčiti, smíti, voleti nebo voliti, spojená s infinitivem jiných sloves, na př. dám si péro přepraviti, žák se má učiti, já chci psáti, ptáci mohou létati, musíme býti hotovi, raďte odpustiti, směli ste vycházeti, lenoch volí zaháleti než pracovati. Nic se nedá v světě skrýti, musí vše na jevo jíti. *Kam*. Spomenutá slovesa v těchto a podobných větách jmenujeme pomocnými slovesy způsobu. Latinské pomocné sloveso *solere* a něm. *pflügen*, jak už v §. 8. řečeno, vyslovujeme obyčejně opakovacími slovesy. Jen tam, kde zvyklost co něco stálého, neproměnného, podmětu takorba již přirozeného vytknouti chceme, užíváme slovesa *zvyknouti*, na př. křesfan i vrahům dobře činí zvyknul. Jináčeby dosti bylo řeknouti: křesfan i vrahům dobře činívá.

3) Přestavování slov a překládání přízvuku z jednoho slova na druhé (§. 79), na př. otec přišel, přišel otec? otec přišel?

Ohledem na způsob mluvení dělíme věty na úsudkové: krása pomine, cnost trvá věčně, orel je dravec; na otázkové: pomine-li krása? co je cnost? na rozkazové nebo rozkazovací: modli se a pracuj; na žádací: kéžby došel! Naposledy všechny vůbec na tvrdící anebo jistící: bohatství pomine, a na záporné: cnost nepomine, duch není viditelný.

Význam podstatných, číslo, rod a shoda.

§. 13. V nauce o holé větě promluvíme ještě o čtyřech věcech: o významě podstatných jmen, o čísle, o rodě a naposledy o shodě přísudku s podmětem. — Podstatné jméno významem svým je vůbec dvojnásobné: srostené a odtažené. Prvé jmenuje osoby a věci skutečně samostatné, smyslné čili také, které viděti, slyšeti, hmatati, okoušeti a čichati můžeme, jako: člověk, zvíře, pes, ryba, strom, dřevo, plátno atd.; druhé buď nadsmyslné osoby, jako: bůh, anjel, čert; buď také vlastnosti, činnosti a stavy osob a věcí, které si jen v mysli co skutečně samostatné představujeme, jako: pilnost, radost, pýcha, hněv, klam, bití, sedění, chodění, ležení atd. Abychom způsob, kterým si duch náš odvozená jména tvoří, jak tak pochopili, přirovnáme ho ke způsobu, kterým ku př. páleník z obilí anebo zemáků pálenku nebo líh pálí, nebo cukrovarník z cukrové tresti anebo řepy cukr vyvábí. Obilí nebo zemáky z jedné, cukrová třešť anebo řepa z druhé strany mají více vlastností: jsou silné, sladké, moučné, vlhké atd. Páleník a cukrovarník hledí jednu z těchto vlastností (silné anebo líhové a sladké) od ostatních odloučiti, odtáhnouti (abstraheré) a jako něco zvláštního aneb osobitného vystaviti. Vlastnost „silné nebo líhové“ co něco osobitného vystavená sluje *líhem* anebo *pálenkou*, vlastnost „sladké“ v témže případě *cukrem*. V obilí anebo v zemácích a v cukrové tresti anebo v řepě byly vlastnosti „silné“ a „sladké“ s ostatními srosteny (concretus), líh a cukr je představují co osobitné, odloučené aneb odtažené (abstractus) od ostatních.

Máme pak podle toho, co sme posaváde podotkli, následující odtažená podstatná slova: 1) jména nadsmyslných čili takových osob, kterých ani viděti, ani slyšeti atd. nemůžeme, jako: Bůh, anjel, duch, čert; 2) jména vlastností skutečně samostatnými myšlených, jako: síla, dobrota, moc, mladosť, bolest, bázeň atd.; 3) jména činností a stavův odvedená od sloves prostředkem trpného přičeští minulého času: bití, pití, volání, sedění, ležení atd.; 4) jména, jimiž účinky anebo výsledky činností spomenutých co příčin označujeme: srovnej na př. běh

a běžení, hon a hnání, klam a klamání, pád a padání, soud a souzení, úvod a uvedení, pozor a pozření, znak a značení atd. Tato poslední odtažená jsou buď čisté kořeně a pně sloves, jako: běh, klam, pád, soud, znak atd.; buď stupňované, jako: hon, tok, ú-vod, po-zor, mór, vý-bor atd. od žen, tek, ved, zr, mr, br v ženu, teku, vedu, zru, mru, bráti.

Srostená podstatná jména dělíme: a) na vlastní čili pojmenování jednotlivých osob, národů, zvířat, krajín, měst, řek, hor, měsíců atd., kterými je co výlučnou jejich vlastností (majetkem) ode všech ostatních rozeznáváme, na př. Václav, Lidmila, Slovák, Pegasus, Čechy, Pešť, Dunaj, Tatry, Leden atd.; b) na obecná, označující více stejnorodných osob a věcí anebo částek, a tato jsou zase: α) rodová čili pojmenování celého rodu osob a věcí a každého k němu patřícího jedince, jako: člověk, zvíře, dům, les, strom atd., β) hmotná, která vyražejí věci ze stejnorodných, jménem celku nazývaných částek složené, jako: voda, mléko, pivo, víno, zlato, stříbro, olovo atd., γ) hromadná, kterými známenáme celky z více stejnorodných sice, ale často rozličně nazývaných osob anebo věcí co částek složené, jako: lid, vojsko, žebrač, sedlač, kamení, listí, proutí, stromoví a jiná podobná.

§. 14. Spůsob, kterým řeč naše rozdíl mezi srostenými a odtaženými z jedné a mezi rozličnými druhy jejich z druhé strany na jevo dává, nedá se z té hlavní příčiny zevrubně určití, že, jako žádná, tak ani naše řeč není na tolik bohatá, žeby každou představu osobitným anebo zvláštním slovem vyraziti mohla, následovně, že je přinucena jednoho a téhože slova v rozličném, už v odtaženém už ve srosteném smysle užívati. Tak na př. odtažené slovo *psaní* znamená v češtině srosteně i *list*, právě tak, jako německé *das Schreiben*; *ležení* i *Lager*, slov. *tábor*, kázání a slovenské *kázeň* i *řeč církevní* (Predigt), slovenské *veselie* (čes. veselí) i *svadbu*; *život* odtaženě *živobytlí*, srosteně *materník* (uterus) anebo *břícho* vůbec a jistý druh oděvu (Leibchen) atd. Co se v ohledu tomto s jakou takou jistotou ustanoviti dá, v tvarosloví vyložíme.

§. 15. V §. 3. sme již poznamenali, že řeč i číselná čili taká slova má, kterými kolikost anebo počet předmětův označuje, a to buď zevrubně a určitě, jako: jeden, dva, tři, čtyři atd., buď jen úhrnkem a neurčitě, jako: všecek, každý, mnohý, některý, několik, málo, méně, mnoho, více atd. Ale duch lidský s tímto dvojím určením počtu nebyl ještě spokojen, a chtěje krom toho možnosť, ba co více v některých řečích, jako v staroslověnančině a staročestíně, i dvojnosť od jednoty a veškerosti zvláštními tvary rozeznati, vymyslíl tři všeobecná čísla: 1) jednotné, k vyrazení jednoty, na př. pán, ruka, oko, ucho; 2) množné, k vyslovení množnosti: pán-i, ruk-y, ok-a, uch-a a 3) dvojné, k označení dvojnosti sloužící: ruc-e, oč-i, uš-i.

Všecka tři čísla vyrazí řeč ohýbaním, avšak jen dvě prvá na všech ohebných částkách řeči, na př. žák piš-e a žác-i piš-í, já sem byl vesel a my sme byl-i vesel-i, cnostn-ý jes-t trpělív a cnostn-í js-ou trpělív-i, t-a (žena) šij-e, t-y (ženy) šij-í atd.; dvojné naproti jen na podstatných jménech zdvojené údy těla znamenajících, jako: ruka, noha, oko, ucho, koleno, rámě atd. a na číselném slově *dva* a *oba*.

§. 16. Přicházíme teď k rodu, o kterém nejprv u sloves, potom u jmen promluvíme. Z pojmu slovesa v §. 4. udaného následuje, že některá z nich vyjadřují působení anebo činění: miluji, piši, volám, honím; jiná trpění: milován jsem (amor), volán jsem (vocator). Prvá nazýváme činnými, druhá trpnými slovesy. Mezi činěním a trpěním ale rozeznati možná více středních stavův: podmět totižto může ani nečiníti ani netrpěti, než doprosta v stavě nějakém se nacházeti: bdím (slov. hore som), odpočívám (jsem v pokoji), strom květe (je ve květu); dále podmět může v jednom a téžže čase činiti i trpěti: myji se (lavor a lavo), měním se (mutor a muto), kloním se (inclino); naposledy jsou (ale jen v latině) i taká slovesa, která a) pod formou činnou trpění vyslovují (neutralia passiva): vapulo (bit jsem anebo bijí mě); b) pod formou trpnou již činění již trpění znamenají (deponentia): auxilior (pomáhám); mentior (lhu), criminor (obviňuji a obviňuji mě), adulator (pochlebuji a pochlebují mi) a c) v minulém čase z činné formy přestupují do trpné

(semideponentia): gaudeo (raduji se) a gavisus sum (radoval sem se), audeo (smím) a ausus sum (směl sem) atd.)

K vyjádření středního stavu mezi činěním a trpěním bylby si duch lidský mohl osobitná slovesa vymyslet, jako se to v řečtině aspoň z částky skutečně stalo. Slovančina, němčina, latina a jiné některé řeči naproti, nemajíce takových sloves, přinuceny jsou, stav tento střední již činnou již trpnou formou vyslovovati. Poněvadž ale slovančina a němčina ani jednoduché trpné formy nemají, a opisy její: milován jsem, ich werde geliebt, milován budu, ich werde geliebt werden atd., proti jednoduchým latinským: amor, amabor *), přinemotorné jsou, není divu, že k vyrazení středního stavu raději užívají činné nežli trpné, v latině převládající formy. Tak na př. my a Němci říkáme činně: kráčím, ich schreite; mru, ich sterbe; padám, ich falle; běžím, ich laufe; žiji, ich lebe atd. místo latinských: gradior, morior, labor, curro, vivo a s přiloženým zvrtným se pro všechny tři osoby obou čísel, něm. mich, dich, sich, uns, euch, sich: dívím se, ich wundere mich (miror); raduji se, ich freue mich (laetor vedle gaudeo); stěžuji se, ich beklage mich (querulor); smiluji se, ich erbarme mich (misereor); zdržuji se, ich enthalte mich (abstineo) atd. Slovesa, kteráž ani činění ani trpění nevyslovují, než jen jistý stav podmětu, jako: bdím, květu, ležím, hořím, spím a podobná, jmenujeme středními; vyslovují-li ale, že podmět v jednom a téžže čase i činí i trpí, jako: bojím se, hanbím se, modlím se, směji se, smiluji se, stydím se atd. slují zvrtnými. Tato a podobná bez se nikdy nepřicházejí, jiných činných a středních naproti užíváme zvrtně čili s se: α) k vyjádření takého stavu, v kterém podmět i činí i trpí: bijí se, myjí se, hněvám se atd., β) k vyslovení obaplného nebo vzájemného čili takého působení dvou podmětů, v kterém činěním prvního druhý a naopak činěním druhého první trpí, na př. chlapeč se bijí (vespolek čili jeden druhého), ženy se vadily (jedna s druhou), nepřátelé se nenávidí (jeden

*) Nejslavnější jazykozpytcevé našeho věku ostatně myslí, že i tyto jednoduché lat. tvary spojením činných tvarův amo, amabo atd. se zvrtným se: amo+se, amabo+se a pravidelnou obměnou s v r povstaly. (Pott, Etymol. Forschungen. Lemgo 1836. II. 92 ff.)

druhého); slovesa tato a jiná činná v tomto případě nazýváme vzájemnými; (γ) často na místě trpných sloves jiných řečí: píš se (scribor), jmenuji anebo volám se (voco), zlí se trestají (puniuntur); naposledy δ) k označení takého děje, jehož původce (činný podmět) jmenovati buď nechceme, buď nevíme, na př. jí se, chodí se, spí se, spívá se atd.

Máme teda následující rody sloves: 1) rod činný: miluji, volám; 2) rod trpný: milován jsem, volán jsem a 3) rod střední: bdím, spím, stojím atd. — Slovesa zvratná a vzájemná nelze za zvláštní rody sloves považovati, jsou to jen obyčejná slovesa činná nebo střední zvratně nebo vzájemně užívaná. Podobně můžeš brko či ke psaní či k čištění zubův obrátit, a ono předce nepřestane tím býti, čím skutečně jest.

§. 17. U jmen rozeznáváme též tři rody: činný, trpný a střední. Poněvadž ale v přírodě rod mužský hlavně co činný, rod ženský naproti více co trpný vystupuje na jevo, nazýváme rod činný u jmen mužským, trpný ženským. Nedá se sice zapírati, že se řeč v označování rodu jmen přirozeným rodem spravovala, ale z druhé strany i to je pravda, že kromě rodu přirozeného ještě i něco jiného na zřeteli měla, poněvadž by jinaké nebyla mohla jména některých osob od přírody mužského nebo ženského pohlaví, jako: pachole, chlapisko, kníže, hrabě, děvče, dítě, ženisko a podobná ke střednímu čili, poněvadž v přírodě skutečně jen dva rody (mužský a ženský) jsou, k nijakému rodu odkázati, a naopak rodem opatřiti jména věcí neživých, od přírody žádného nemajících, jako: dům, vrch, dědina, brána, město, okno atd., tím méně pak odtahená, jako: Bůh, duch, krok, milost, spaní atd. A toto něco je dle mého domnění činnost a trpnost a střední stavy mezi těmato dvěma místy mající. Jména předmětů, které si duch lidský původně činnými myslel, jsou v řeči mužského rodu, ženského naproti ty, které se duchu lidskému více trpnými než činnými býti zdály, středního naposledy ty, které duch lidský ani za činné ani za trpné nepovažoval. Tak řečeného obecného, v latině více jmenům, jako: artifex, umělec a umělkyně; dux, vůdce a vůdkyně; bos, vůl a kráva; canis, pes a suka (čes. fena) atd. vlastního

rodu v češtině je jen jedno: *choť*, kteréž o mužských osobách užívané je mužského: můj *choť* (mein Gatte), o ženských ženského rodu: má *choť* (meine Gattin), na př. Lid Boha, *choť* svého, se strhli (m. strhl). *V. br.* *Choť* svého *choti* miluje. *Hus.* T. j. manželka svého manžela miluje. Jménům obecného rodu stojí obojrodná některých zvířat oproti, která si řeč i co činná i co trpná představuje, užívajíc jich jak o mužských tak i ženských v jednom rodě, na př. páv, vrabec, straka, vlaštovice atd. Má-li ale rod jejich bliž určen býti, dokládají se k nim slova: *samec* a *samice*.

Kde se mluvnický rod ani podle činnosti a trpnosti, ani podle přirozeného ustanoviti nedá, anebo kde se tento nesrovnává s oním, jako na př. u našich: pachole, děvče; u něm. das Weib (žena), das Fräulein (slečna) a podobných, musíme do úvahy vzíti zakončení slov, z něhož řeč v určování rodu očí též jistě nespustila a následovně že rod mnohých podle obdoby jiných ustanovila. Tím se stalo, že u nás všecka skoro jména tvrdými souhláskami zakončená, jako dub, prah, prach, mlýn, vůz a jiná, jsou mužského, vychazející na *a* a přehlásku jeho *e*, jako brána, klada, duše, neděle, práce (slov. duša, nedeľa, práca), ženského; hláskou *o* a přehláskou této *e*, potom samohláskami *i*, *é* a *e* (slov. *ie*, *ä*, *a*) zavřená, jako slovo, oko, pole, srdce, volání, símě, holubě, děvče atd. středního; měkkými souhláskami: *c*, *č*, *š*, *ž*, *ď*, *ť*, *ň*, *ř*, *j*, *z* a *l* (m. slov. *dz* a *l'*) zakončená naposledy již mužského již ženského.

§. 18. Z té příčiny, že přísudek právě k podmětu se vztahuje, musí se s ním nakolik možná srovnávati. Srovnávání-se toto přísudku s podmětem nazýváme shodou, která přirozeně zde tak, jakož i u jiných věcí vůbec, jen v tom místo míti může, čím přísudek a podmět společně vládnou; a to je, po odražení způsobu a času co vylučných vlastností slovesných přísudků, osoba, číslo a rod.

I. Shoda přísudku s podmětem v osobě řídí se následujícími pravidly:

1) kde je jednoduchý tvar slovesa přísudkem, tam koncovky osobné ukazují, které osoby je podmět: volá-m (já),

volá-te (vy), jdě-me (my). Každé samostatné jméno anebo jiné způsobem tohoto použité slovo aneb i celá věta stává v třetí osobě: žák píše, jeden spí, druhý pracuje, Bohu sloužiti je rozkoš.

2) Je-li sloveso v opsaných časech stojící anebo podstatné a přídavné jméno, zájmeno a číselné slovo přísudkem, vyrazí se shoda v osobě na sponě: volal se-m (já), volali s-me (my), had jes-t zvíře, bude-me (my) pracovati atd.

II. Shoda v čísle označuje se:

1) V prvním pod I stojícím případě a v opsaném budoucném čase jen na přísudku: pes štěk-á a psi štěkaj-í, chlapec bud-e píti a chlapani bud-ou píti atd. V druhém naproti i na přísudku i na sponě: já se-m spíval a my s-me spíval-i, anjel jes-t duch a anjelé js-ou duch-ové, král bud-e milován a král-ové bud-ou milován-i atd.

2) U starých spisovatelů hromadná jména *lid*, *zástup*, *množství*, *ptactvo*, *čeleď* a některá jiná dosti často přicházejí s přísudkem množného čísla, na př. Lid Boha svého se strhli (m. strhl). V. br. Lid sprostný Lecha za kníže volili. Čeleď pilná pána svého obohatili (m. obohatila). Háj. Množství lidu se divili (m. divilo). Koc. Mnohý zástup stlali roucha. Ptactvo nebeské hnízda dělají (m. dělá). Množství veliké přišli (m. přišlo). B. br.

3) Chce-li vzdělaný Čechoslovan s kým zdvořile mluvit, vyká mu, t. j. oslovuje ho podle starodávneho, i Francouzům a Angličanům vlastního zvyku druhou osobou množnou: vy, s níz jen přísudky jednoduchými tvary sloves vyražené a spóna v množném, všecko ostatní naproti v jednotném čísle stává, na př. jak se má-te? Vy js-te dobr-ý, vy s-te se mýlil, vy s-te se sklamal-a, vy js-te dobr-á matka atd.

Poznámka. Obecný lid československý zaměňuje zhusta starodávne vy cizinským oni: jak se mají? (m. jak se máte?) Kromě toho pak i o nepřítomných, zvláštní úcty hodných osobách obyčejně tím způsobem mluví, na př. Slovák: pán farár kázglí, otec sa radovalí atd. Moravanka si též spívá: dali mia sem moja máti. Náš táto víno lúbia, oni mia vám slúbia. Starú maměнку mám, kdo mi jich opatří, až já se jim vydám. M. pís.

III. Shoda v rodě má místo :

1) u přísudku přídavným jménem, zájmenem, číselným slo-

vem a přičestím vysloveného, na př. otec je zdrav, matka je zdrav-a, dítě je zdrav-o; král byl milován a královna byl-a milován-a, slavík spíval a pěnkava spíval-a atd.

2) U přísudku vysloveného přechylným čili takým samostatným jménem, kteréž i pro mužský i pro ženský rod zvláštním tvarem vládne, jako pán a paní, soused a souseda, učitel a učitelkyně, vdovec a vdova a podobná, na př. orel je král ptactva, ale růže je královna květin, dějepis jest učitelem života m. lat. historia est *magistra* (učitelkyně) vitae, lenivost je matkou všeho zlého m. něm. der Müssiggang ist der Vater (otec) alles Uebels atd.

3) S podměty středního rodu kníže a hrabě (gróf) již staří spisovatelé rádi spojují přísudek mužský, na př. knížata charvatská přijel-i (m. přijel-a). *Iláj*. Knížata poznal-i (m. poznal-a). *B. br.* Novější spisovatelé ale nejen s podotčenými slovy než i s *vévoda*, *jasnost* anebo *veličenstvo* (majestas), *světlost* a jinými podobnými tak zacházejí, na př. vévoda ráčil rozkázati, jeho veličenstvo přijel atd.

4) Je-li podmětem zájmeno *to*, nesrovnává se spona v čísle a rodě s ním než s přísudkem, na př. to jsou paní, to byla hrůza, to byly hody atd.

5) Slovan, nemaje žádného tak řečeného mluvnického, německému *es* odpovídajícího podmětu, užívá třetí osoby jednotné středního rodu všade, kdekoli podmětu buď neví, buď nechce určitě vysloviti, jako na př. u neosobných anebo způsobem těchto užívaných osobných sloves: prší (es regnet), pršelo (es regnete), bude pršeti (es wird regnen); jí se, jedlo se, pije se, pilo se, bude se choditi atd. Tak i: večer bylo, žel bylo. *Kol.* Tma bylo. *Vel.* Zima bylo, třeba bylo, běda bylo, veta bylo, hrůza bylo slyšeti, škoda bylo atd. Tím samým způsobem mluvíme i v případě v násl. §. pod 1 vytčeném.

Poznámka. O spojování přísudků ženského rodu s množnými podměty středního rodu v §. 22. 1. b. bude řeč.

§. 19. V latině přísudek sklonnými částkami řeči vyslovený se nejen číslem a rodem než i pádem srovnávati musí s podmětem, který poslední (tam tak, jakož i v němčině, vždy) v nominativě stává, na př. Hannibal *dux* fuit, Hannibal war ein

Feldherr; ego sum *primus*, ich bin *der erste*. Naší materčinou naproti zákon tento jen s následujícími výnimkami vládne:

1) Je-li přísudek záporným slovesem *nebyti* vysloven, není mezi ním a podmětem naskrze žádné shody, tak že tento m. nominativu v genitivě, přísudek ale v třetí osobě jednotné a sice středního rodu stává, na př. Není jich. *Kol.* Proti věku není léku. *Přisl.* Žádného nebylo. *Háj.* Žádné biskupské stolice, žádného místa nebylo. *Koc.* Císaře tu nebylo. *Vel.* Nebylo tam žádného. Smrti tam nebude, ani kvílení, ani křiku, ani bolesti nebude. Řekl blázen: není Boha. *B. br.* I tam, kde se slovesa tohoto způsobem latinským m. *nemíti* užívá, je genitiv podmětný pravidlem: tobě není *čísla*, není *míry*. *Kam.* Není konce pokladům, vozům počtu není. *B. br.* Lidu obecnému jiného nápoje nebylo. *Háj.* Půtkám konce nebude. *Kom.* Řídčeji přichází genitiv podmětný se slovesy významem předešlému podobnými: *nedostávají se* (*deesse*), *nezůstati*, *nenacházeti se* a *nenalezati se*, na př. Nedostává se lůže. *Kom.* Žádného jim mučení nepozůstává. *Koc.* Sledu nezůstane. *Čel.* Jistoty se nenachází. *V. br.* Nenalezá se milosrdného. *B. br.* Jediné *nic* stává s vytčenými slovesy pravidelně v nominativě, v genitivě naproti zřídka, i to jen tam, kde něco důrazněji zapíratí třeba, na př. v žalmě 19. 7. přicházející „ničehož není“ znamená vlastně tolik, co „naskrze anebo *zhola* nic není.“ (Srov. §. 27. 1. α)

2) Pádem přísudku není u nás jen nominativ než velmi často i instrumental, jemuž odpovídajícího pádu v latině a němečině není. Tak na př. my nahoře uvedené věty lat. a německé dvojako můžeme vysloviti: Hannibal byl *vůdce*, já jsem *prvý* a Hannibal byl *vůdcem*, já jsem *prvým*. Jakož ale o možnosti této naskrze pochybovati nesmíš, právě tak těžká věc jest určiti: kde se má přísudek nominativem a kde zas instrumentalem vyslovovati. Základ, na kterém rozdíl mezi dvěma těmito způsoby mluvení panující spočívá, jest asi tento: instrumental opisuje, nominativ vyměřuje pojem podmětu; onen mu něco přísuzuje, tento vlastně vyřčuje, čím podmět sám co taký jest; instrumental se týká více povahy a vlastností, nominativ podstaty podmětu, čím se tomuto vlastně nic nepřisuzuje, než jen pojem jeho jinými slovy opakuje. Podle toho na př. ve větě „člověk je

rozumné“ anebo „rozumem obdařené zvíře“ nominativem vyslovený přísudek „rozumné zvíře“ anebo „rozumem obdařené zvíře“ právě tak se má k podmětu „člověk“, jako $2 + 2$ anebo $1 + 1 + 2$ ke 4, t. j. jako se $2 + 2$ anebo $1 + 1 + 2$ rovná čtyřem, tak i přísudek dotčené věty *úplně* tolik znamená, co podmět. U vět naproti přísudkem v instrumentalu stojícím opatřených, jako na př. v této: člověk jest *obrazem* Všemohoucího. *Kom.* poměr tento mezi podmětem a přísudkem naskrze nemá místa. Než ani na základě tomto nelze zevrubně ustanoviti: kde se má přísudek nominativem a kde instrumentalem vyslovovati, a to proto, že zvyk jazyka zde tak, jakož i jinde vůbec, přechásto takorůzka svévolně něco podstatného za náhodné a naopak má; rád opisuje, coby vyměřiti, a naobrat vyměřuje, coby opsati měl. Tak na př. u Komenského čteme: tělo je *stánkem* duše vedle: tělo nejen *stánkem* než i *nástrojem* jest duše; u Kollára: nejsem *zběhem* ani *vyhnancem* vedle: *vina* všeho Milek jest a Lada. Buďme aneb *všecko* aneb *ničím*. Nezbyvá nám tedy nic jiného, než i zde hlavně ke zvyku odkázati a na nejvýše následující podrobnosti vytknouti:

a) V opravdových aneb skutečných výměrech přísudek musí v nominativě státi, na př. slovo jest *ponětí* členitým zvukem vyražené. Mluvení jest myšlení. *Jung.* Bahna jsou pramenové bez toku. *Kom.* I tam, kde spisovatel pojem, kterýby vyměřiti měl, buď proto, aby podstatu jeho tím jadrněji a důrazněji vyslovil, buď z jiných příčin opisuje, je nominativ v obyčeji, na př. Čo je nádeja? Blesk mámivý, nešťastných dnův neverný syn atd. Krása je modla atd. *Slad.* Jazyk jest oblesk ducha, je duch sám konavě živý. *Šaf.* Kde proti tomu přísudek jen jistou nepodstatnou vlastnosť a ne celý obsah podmětu vyřknouti má, instrumentalu se užívá: Bůh není přijímačem osob. *V. br.* Buď v světě poutníkem, podruhem, příchozím a hostem. *Kom.* Zlý svým vlastním katem bývá. *Kam.* Bratr můj jest panovníkem. *M. pov.* Proč nejsem vlkem aneb liškou, proč právě jen drobnou myškou? *God.* Ale, jak už řečeno, s častými výnimkami. Jediné zájmeno třetí osoby, vztahující se co přísudek k předcházejícímu samostatnému, stává vždy v instrumentalu, na př. Kdybych se stal králem, bylbych *jím* jen proto rád, žebych mohl míti mnoho krásných zahrad. *Bož.* Či bude ten, který i nejbližším svým lásku

svou utrhuje, uměť dobře činiti jiným a býti člověkem mezi lidmi, když *jám* není v malém okrese domu svého? *Štúr*. Němčina v případě tomto užívá svého *es* pro obě čísla a pro všechny tři rody.

b) Samostatné jméno co přísudek podmětu infinitivem vysloveného stává též obyčejně v nominativě: Bohatnouti není hřích. Pánem velkým býti je velká nevole. Bohu sloužiti je rozkoš. *Kom. Hanba, česť, svoboda a nesvoboda, škoda, třeba anebo potřeba, netřeba* a některá jiná krom toho ani spony *je* nepotřebují, na př. Česť jest něco uměť, nechť se naučiti hanba. *Kom.* Hanba mužom sna sa báť. *Hol.* Není hanba nižšímu podrobti se vyššímu. *Háj.* Škoda příliš dobrým býti. *Kom.* To jich bylo hanba. Byloby škoda peněz. *M. pov.* Svoboda byla každému býti. *Vel.* Nesvoboda zaháleti, třeba se učiti atd. Sloveso podmět vyjadřující tak přitahuje k sobě přídavná jména v témže případě, že co pouhé příslovky vystupují na jevo: Není *dobře* moudrým býti příliš. V neštěstí lvem býti *lépe* nežli v štěstí slimákem. *Kol.* Snadno sytému postiti se. *Těžko* zloděje okrasti. *Prísl.* Slovákem býti a ním býti nechťiti není ani *statečně* ani *rozumně*. *Záb.* Vedle *možno* a *nemožno* říká se i *možná* a *nemožná*, při čem vždy slovo „vč“ přimysleti třeba: možná si mysleti, to nebylo možná atd. Naposledy připomeneme zde ještě, že v češtině často i výslovný anebo zamlčený dativ osoby přídavnými jmény vyslovené přísudky infinitivu *býti* přitahuje k sobě, čím ony v pouhé přívlastky se proměňují, na př. Není dobré člověku býti *samotnému* (m. *samotným*). *B. br.* Větre *živu* býti nelze. *Kom.* Více příkladův a ocenění podivné vazby této dočteš se v §. 72, sklesání přísudků přídavnými jmény vyslovených po *co* v genitivu rozdělovací ale v §. 23. 2. c.

c) V jiných pod b nespádajících případech přídavná, která neurčitý čili k vyslovení přísudku prvotně ustanovený tvar svůj podnes zachovala, jako *dlužen, hoden, hotov* a jiná podobná zůstávají též pravidelně v nominativě, na př. co jsem dlužen? nejsem hoden, kdy budete hotovi? matka byla nezdráva atd.

d) Konečně v krátkých, jadrných vyřčeních a v příslovích, zvláště spony zbavených, potkáváme se též obyčejně s nominativem, na př. to je pravda, to je lež, to není pravda. To jest hanba, to jest hřích. *Kam.* Mladost radost. Mladost pochabost.

Starost žalost. Staroba choroba. Učení mučení. Pes psu brat.
Jaký pán, taký krám. *Přisl.*

B. Rozvinutá věta.

§. 20. Jak u živočichův a rostlin, tak i v řeči nacházíme nižší a vyšší, nedokonalé a vyvinutější ústrojnosti. Některá zvířata na př. nemají kromě žaludka žádných jiných údů. Věta neobsahující v sobě nic jiného kromě holého podmětu a přísudku je též něco tak nedokonalého, nevyvinutého. Kdyby řeč neměla jiných vět kromě holých, kdyby těchto nemohla, kde a jako třeba, zaoděti, rozvinouti anebo rozšířiti: nestačilaby náležitě vysloviti myšlének. To však dvojnásobným způsobem může:

1) doplňováním pojmů slovesy a přídavnými jmény vyslovených. Doplňujeme pak obyčejně to, co není celé, co není úplné. Řeknu-li na př. učitel chválí, otec potřebuje, matka přede, sluha je věrný, zločinec je hoden, hrnec je plný, anebo jináče nějak: uznáš, že větám těmto něco chybí, že pojem přísudků jejich není úplný, následovně že je, máli se jim nějak rozuměti, na takořka mimovolně povstávající otázky: koho anebo co? komu anebo čemu? čeho? doplniti třeba. To se stane, řeknu-li: učitel chválí — žáka, žáčky anebo cokoli jiného; otec potřebuje — pomoci, rady, peněz atd.; matka přede — len, konopě, vlnu; sluha je věrný — pánovi, paní; zločinec je hoden — trestu anebo pokuty; hrnec je plný — mléka, oleje, vína, vody, anebo čehokoli jiného. Slova: žáka, pomoci, rady a jiná podobná, kterými pojem sloves a přídavných doplňujeme, nazýváme předmětem.

2) Druhý způsob, kterým holé aneb i doplněné již věty rozšiřujeme, jest určování. Chci-li anebo mám-li vůbec ještě zřetelněji, zevrubněji hovořiti, nežli je doplněnými nahoře větami možná, mohu buď jen k jedné, buď ke dvěma, buď i ke všem částkám jejich na otázky: jaký? čím? jak? kde? kam? kdy? proč? čím? a podobné jedno aneb i více slov přidati a řeknouti ku př. *dobrý učitel chválí žáka*, anebo: *naš učitel chválí pilného žáka*, buď: *učitel třetí třídy velmi chválí žáka*, *syna našeho souseda*, *před lidmi*, *ve škole*, *na ulici* atd. Slova: dobrý,

náš, pilného, třetí třídy, syna našeho souseda, a jiná podobná, kterými se podstatné jméno anebo jiná způsobem tohoto užitá částka řeči blíží určuje, jmenujeme přívlastkem; ostatní ležatě tištěná a podobná naproti, kterými sloveso a přídavné jméno určujeme, určením příslovkovým. Předmět, přívlastek a příslovkové určení oproti podmětu a přísudku slují zase pobočnými částkami věty; věty konečně, které kromě hlavních částek i pobočné mají, jmenujeme rozvinutými, rozšířenými anebo zaoděnými proto, že se v nich pobočné částky asi tak mají ke hlavním, jako oděv k tělu.

§. 21. Jako oděv k tělu, má-li mu náležitě přislávatí, tak i ve větě pobočné částky ke hlavním musí přiměřeny a tak říkaje přikrojeny býti. Prostředky, kterými řeč přiměřenost tuto vyrazí, jsou dva: skloňování a předložky.

Pod skloňováním rozumíme: 1) přechylku čili proměnu rodu samostatných a přídavných jmen, zájmen, čísel a příděstí: pilný žák, piln-á žáč-ka, piln-é dítě; m-ůj otec, m-á matka, m-é péro; jeden chlapec, jed-na dcera, jedn-o pachole atd. 2) Proměnu čísla právě vytčených částek řeči: mal-ý pán a mal-i pán-i, m-á knih-a, a m-é knih-y; tv-é ok-o, tv-á ok-a a tv-é oč-i; t-a ruk-a, t-y ruk-y a t-y ruc-e atd. 3) Proměnu pádů v týchže slov: Boh-a se bojte, Boh-u služte, otec miluje syn-a atd. — V §. 15 už řečeno, že jazyk náš třojí číslo rozeznává. Pádův ale má sedm: nominativ, vocativ, genitiv, dativ, akkusativ, lokál a instrumental. Prvé dva slují přímými, ostatní nepřímými pády. — Skloňování schopná slova nazýváme sklonnými a se slovesem spolu, jehož proměny co do osoby, počtu, času a způsobu časováním slují, ohebnými částkami řeči, neohebnými naproti čtyry ostatní: předložky totižto, příslovky, spojky a mezislovce.

Předložky jsou malá slova, která ve spojení s pády jmen buď místo a čas, kde a kdy se co děje, buď i jiné okolnosti označují, na př. otec jde do kostel-a, z kostel-a; lid stojí na ulic-i, pod střech-ou; přijdu k vám po oběd-ě, o hodin-u; hněváš se na něho, smiluj se nad uboh-ými atd.

1) Přívlástek.

§. 22. Přívlástek čili určení podstatného jména anebo jiné způsobem tohoto užití částky řeči, buď se srovnává pádem s jménem určeným buď ne. V prvním případě sluje souřadným, v druhém podřízeným přívlástkem. Oním bývá:

1) Přidavné, neosobné zájmeno, číslovka a přídělní: *dobrý člověk, můj pán, jeden pták, učený muž*, srovnávající se pádem, číslem a rodem s určeným jménem až na následující výjimky:

a) S *kníže* a *hrabě* již starší spisovatelé rádi spojují nejen přísudky, jakož v §. 18. III. 3 řečeno, než i přívlástky mužs. rodu, na př. *kníže kouřimský* mdel jest. *Háj. m. kníže kouřimské*, přicházejícího skutečně na listě 33 s přísudkem mužs. rodu „*poslal své posly*.“

b) Střední koncovky nominativu a akkusativu množného *a* a *á* u přidavných a jiných těmto podobných částek řeči v obecné mluvě dávno zanikly a zaměňují se jak u přívlátku tak i u přísudku ženskými *y* a *ě*: *velk-é* (m. -á) města vyhořel-y (m. -a), *nepřátelsk-é* (m. -á) vojska byl-y (m. -a) přemožen-y (slov. -é m. -a). Několik příkladů zaměňování tohoto čteme již u Vele-slavína: *jin-é* města, *kter-ěž* se jich přidržel-y; *minul-y* čtyři léta; u *Hájka*: *ukázal-y* se tři slunce, a *všeck-y* se zdál-y býti jednotejné jasnosti a stál-y tak a potom v jedno se spojil-y (Dobrovský, *Lehrgeb. der böhm. Spr.* 1819. S. 250).

c) Po základních číslovkách od *pět* počnouc až do nekonečna a hromadných *dvé, tři, čtvero* atd. co přívlástečích podmětů stává tento v genitivě, přísudek ale v třetí osobě jednotné střed. rodu; na př. Vystupovalo sedm krav pěkných a tlustých. Dvanácte lvů stálo. *B. br.* Dvě milenců chodívá. *Čel.* Přísudek množ. čísla zřídka přicházející: *Sto* a *dvacet* mužů střelci počal-i m. -o. *Háj.* Jedenácte učedníků šl-i m. -o. *B. br.* jen takby se dal ospravedlniti, kdyby i podmět v množ. čísle stál; což ale jen v slovenčině možná: *jedenást-i* učedník-i šl-i, *piat-i* pán-i umrel-i vedle: *jedenást* učedník-ov šl-o, *pět* pánov umrel-o. I s předměty užívá Slovák základných číslovek dvojako: *pět pánov som videl* (= čes. *pět pánů sem viděl*) a *piatich pánov*

som videl. Rozdíl, který mezi dvěma těmato spůsoby mluvení panuje, a jiné podrobnosti o základných číslovkách co přívlastcích v tvarosloví vytkneme.

Poznámka. Za přívlastky tohoto druhu mají se i ta slova považovati, která se vztahují k samostatným už jednou spomenutým a jen proto v řeči neopakovaným, že si je posluchač anebo čtenář lehkým přimyslití může, na př. Černý květ jest obraz smutku, modrý (t. květ) milosti. Kol. Čtvero pánů na vozíku sedí: jeden (t. pán) spí a druhý dřímá, třetí zívá, čtvrtý dýmá. Čel.

2) Podstatné jméno co souřadný přívlastek buď co nejúže se spojuje a takorba v jeden pojem splývá s určeným jménem, buď trochu samostatněji vystupuje vedle tohoto na jevo. V prvním případě záleží obyčejně z jednoho jediného před jménem, zřídka za jménem určeným stávajícího slova: pán otec, král Vladislav, kníže Bořivoj, Kristus pán, císař pán, podobně Karel veliký, (Karl der Grosse) atd. a sluje přídavkem; v druhém naproti přístavkem, který nic není vlastně jiného, než samostatnosti své pozbavená a jménu určenému přivtělená pobočná věta. Řeknu-li na př. „orel, král ptactva, byl zastřelen“ anebo „věřím v Boha, stvořitele nebe i země,“ jen trochu stručněji vyslovím obsah vět „orel, který je král ptactva, byl zastřelen“ a „věřím v Boha, který je stvořitel nebe i země.“

Oba přívlastky tyto jen tam se srovnávají rodem s určeným jménem, kde jsou přechylným samostatným jménem (§. 18. III. 2) vysloveny: pan bratr a paní sestra, kněžna Libuše, ale kníže Přemysl, město Řím, město Vídeň atd. Krok otec kněžny Libuše, byl muž spravedlivý. Libuše, kněžna a paní naše, umřela. Háj. Číslem se mezi jiným tam nesrovnávají s určeným, kde je toto jménem jen v množ. čísla běžným vysloveno, jako Litoměřice, Košice, letnice, vánoce a podobná, anebo kde se přístavek k více jménům jedn. čísla vztahuje, na př. Čech a Lech, knížata slovanská, nedlouho meškali. Města Stříbro a Gorlici vystavěl. Vel.

Poznámka. Podle §. 52 mohou se přístavkem i celé věty určití, na př. Říkají, že cnostný člověk nikdy není opravdu nešťastný — domnění to, ku kterému se i já přiznávám.

§. 23. Za podrízený přívlastek považujeme:

1) Genitiv přívlastňovací, ve kterém stává osoba nebo

věc, od níž něco pochází anebo již něco buď co skutečný majetek, buď co jiná jakákoli vlastnost přislouchá, na př. klobouk mého bratra je nový, dům našeho souseda shořel, syn mé sestry je nemocen. Národ náš je mnohých věcí původcem. *Kol.* Nebývej přítelem hněvivého. *B. br.* Tělo je příbytek duše. *Kom.* Smrt řeči je smrt národa. *Záb.*

Ale genitiv tento není tak častý v jazyku našem, jako ku př. v latinském, kde žádných přisvojovacích, našim na *uv, ova, ovo* a *in, ina, ino* (otecův, synův; dceřin, sestřin atd.) odpovídajících přídavných není, kterými my všude zaměňujeme genitiv, kdekoli by samotný, t. j. bez přívlastku, přístavku anebo bez určovací přívlastkové věty státi měl, na př. zámek králův (*regis*) je pevný, Izák byl syn Abrahamův (*Abrahami*), syn sestřin (*sororis*) onemocněl, mateřini (*matris*) bratrové pomřeli. Libuše, třetí dcera *Krokova*, byla věštkyně. *Vel.* Místo neobyčejného přisvojovacího *bohův* zaujímá v témže případě *boží*: Jazyk jest dar boží (m. Boha, lat. *Dei*). *Šaf.* Služby zevnitřní jsou viditedlná svědectví slibů božích. *V. br.* Syn *boží* jsi ty, ale: ty jsi Kristus, syn *Boha* živého. *Vulg.* Sám člověk obrazem všemohoucího *Boha* jest. *Kom.* O *páně* m. gen. *domini* přicházejícím v: léta páně, chrám páně a podobných výrazech viz tvarosloví. I jmen národův anebo zemí jen tam užíváme v genitivě, kde jsou přívlastkem určena, na př. Otakar druhý, král *udatných* Čechův, padl v boji; jinde naproti místo genitivu zaujímají přídavná na *ský*: Otakar, král *český*; Ježíš, král *židovský* atd. Konečně m. genitivu stává někdy dativ, zvláště s jmény od sloves dativ žádajících odvedenými, na př. Syn bláznivý jest zármutkem matce své (m. matky). *Vulg.* Opatrnost těla jest nepřítelkyně Bohu. *B. br.* Byl všem dárce štědrý. *Háj.* Ostatek života svého bližním svým k užtku strávil. *V. br.*

2) Genitiv rozdělovací, užívaný

a) v případě v §. 22 pod 1. c. spomenutém;

b) po příslovkách neurčité množství označujících: mnoho, málo, více, méně, nejvíce, nejméně, dost, na zbyt, plno, několik, tolik, kolik atd. na př. Zběhlo se mnoho lidu. *Háj.* Všeho dosti a nazbyt bylo. *Vel.* Nesprávy plno bylo. *Kom.* Kolik krajův, tolik obyčejův. *Přisl.*

c) Po zájmenech: *co, něco a nic*, na př. Co nového? Nic není nového pod sluncem. Kdo slýchal co takového? *Koc*. V městě něco židův bydlí. *Har*. Po *co* i přísudek stává, zvláště u starších spisovatelů, v genitivě: Beře to, což jest škodlivého, a nechává, což jest dobrého (*m.* což jest škodlivé, dobré). *Vel*. Což dobrého jest, toho se držte. *B. br*.

d) Po samostatných, míru, váhu, počet, množství buď určitě udávajících, jako: loket, míle, sáh, libra, centnýř, vědro (slov. siaha, funt, cent, okov), holba, kopa atd.; buď neurčitě a všeobecně, jako: časť, čtvrť, díl, hávěď, hejno, hromada, hrst, krděl, kus; moc a síla (tam, kde se jich místo *mnoho* užívá), stádo, pytel (slov. vrece), ostatek, zbytek, zástup a podobná, na př. loket sukna, sáh dřeva, míle země, vědro vína atd. Lepší funt zlata než olova deset. Lepší hrst jistoty než pytel naděje. *Prísł*. Měl moc peněz. *Vel*. Síla kvítků vychází. *Puch*. Psův a chrlův hávěď veliká se hemžila. Krděl ševců musel běhat. *Kol*. Svati všeho hojnost mají. *Kom*. Ostatkové domu Izraelova slyšte. *B. br*.

Poznámka. Po přídavných v srovnávateli a svrchovateli postavených nestává u nás nyní způsobem staročeským a latinským rozdělovací, než předložkou z opatřený genitiv právě tak, jakož i po číslovkách tam, kde jimi jen částku většího celku vytknouti třeba, na př. Mám dva bratry: starší z nich je vojákem, mladší knězem. Nejmladší z dětí sousedových onemocnělo. Pět z nich (panen) bylo opatrných a pět bláznivých. Jeden z vás mne zradí. Žádný z nich nebyl očištěn. *Vulg*. Každý z nás je přesvědčen. Nikdo z nás není spokojen atd.

3) Genitiv *jakosti*, kterým vlastnost anebo povahu osob a věcí opisujeme, ale jen tam, kde je jméno vlastnosti přívlastkem v §. 22 pod 1 spomenutým určeno, na př. Nalezl hlavu člověčí nemírné velikosti. *Háj*. Měsíc blesku líbezného stál. Vidím starce vlasů bílých, roucha černého. *Kol*. Mně se muži vroucího ducha, krotkého těla líbili. *Kom*. Tak i v přísudku: Já jsem sešlého věku. *Háj*. Dobré *mysli* buďte. *V. br*. Proč nechceš dobré *vůle* *) býti? *Vel*. Téhož náboženství s námi byl. *Koc*. Oba jsou stej-

*) Tím a v predešlém příkladě stojícím slovem *mysl* vyslovovali nejlepší spisovatelé naši vždy, tak vyslovuje podnes i lid československý německé *Laune* a *Muth*, nikdy slovy *rozmar* a *rozpo-
ložení*.

ných tváří, vlasů, též postavy a téhož hlasu. *Mach.* Osoba ta byla krásy vznešené. *Kol.* Šuhajko, pekného si mena. *Zpiev.*

Přeložíš-li v případě tomto podstatné jméno z genitivu do instrumentálu ohledu a vztáhneš-li přívlastek jeho k osobě anebo věci, která opsána býti má, obdržíš jiný, od předešlého mnohem něžnější, našemu Hollému zvláště oblíbený způsob opisování, na př. Zelená vlasmi Rusálka sa nehynčuje, t. j. Rusálka zelených vlasů se nehoupá. Vzáť kázů tri zlaté ostím a stebami klásky, t. j. tři klásky zlatého ostí a zlatých stebel. Streskoce tristo Moren ustami černých m. ust černých. Podobně čteme již u Štítného: kak jste smyslem hlúpi, t. j. jak jste hloupého smyslu; u Hájka ve větě: Kozmas byl muž cnostného obcování, ale věkem sešlý, oba způsoby mluvení tak se stýkají, jako v bibli: blahoslavení chudí duchem a blahoslavení čistého srdce, u Sušila: jak jste různí srdcem, myslí, unem, náhledem; u Palackého: Libuše, nejmladší, ale duchem nejvýtečnější dcera Krokova, byla povolána. Starosta nebývá ten, kdo věkem nejmladší atd.

4) Genitiv doplňovací, stávající s jmény od sloves předmětných, řídicí podmětných pocházejícími, jako: stavění města (stavěti město), početi práce (počiti práci), nádeje příchodu (náditi se příchodu), důkaz nevinnosti, příčina neštěstí, zahynutí města atd. Genitiv tento snadno rozeznáš od předmětného po tom, že jen s podstatnými jmény přichází, předmětný naproti vždy jen s přídavnými a slovesy.

5) Konečně za podrizený přívlastek míti třeba i genitiv a jiné pády s předložkami všudy, kdekoli se jimi podstatné anebo jiné místo tohoto zaujímající jméno blíže určuje, na př. Král jsem bez vojsk, boháč bez jmění. *Kol.* Spanilý a krásný tělem bez umění co jest? *Kom.* Láska k Bohu a bližnímu je základem křesťanství. Sem patří zvlášť opisy složených slov německých, jako: boty do bláta (Koth-stiefeln), hra v karty (Karten-spiel), masť na vlasy (Haar-salbe), šátek na krk (Hals-tuch), šaty do práce a šaty na svátek (Alltags- und Feiertags-kleider) a jiná podobná.

Poznámka. Řečtině velmi oblíbený genitiv látky u nás jen v „zlatý stříbra“ je ještě v obyčeji, jinde se na místě jeho buď přídavných buď genitivu s předložkou z užívá, na př. socha z marmoru anebo marmorová, dům z dřeva anebo dřevěný, podobně i m. „zlatý stříbra“ slyšeti již často „zlatý stříbrný“ anebo „v stříbre“ a „na

stříbrné“. Látky z vlny, konopí neb moruše se vezou. Zřítí pyramidu ze zlata. Nesprávně se zaměňuje v případě tomto z předložkou *od*: prsten *od* zlata, lžice *od* stříbra, podle německého: Ring *von* Gold, Löffel *von* Silber.

2) Předmět.

§. 24. V §. 20 sme již řekli, že to, čím pojem sloves a přídavných co přísudků doplňujeme, sluje předmětem. Po-
něvadž ale přídavné jméno nejen přísudkem než podle §. 22 i přívlastkem bývá, a často i co také doplňku potřebuje, doklá-
dáme zde trochu určitěji, že dvě částky rozvinutých vět bývají doplňovány: přísudek totižto slovesem anebo přídavným jménem vyslovený, na př. otec miluje *syna*, pilný žák je *chodily* hoden, a přívlastek přídavným jménem vyjádřený, na př. měli truhly *plné kamení*. Kom. Mnoho spisů *paměti hodných* zanechal. Koc. Dále předmětem mohou býti všechna ta slova, kterými se podle §. 3 podmět vyslovuje. Předmět sklonnými částkami řeči vy-
jádřený stává vždy v některém z pěti nepřímých pádů buď čistém čili bez předložky buď s předložkou. „Přísudek anebo přívlastek potřebuje doplňku“ znamená v mluvnicku tolik, co: řídí ten aneb onen pád. Prv ale, nežbychom vyložili, který pád řídí ten aneb onen přísudek anebo přívlastek, musíme se s rozvržením slovesa a přídavného co do předmětu blíže obeznámiti.

§. 25. Jako podstatná jména, tak i slovesa dělíme na o-
tažená a srostená. Otažené sloveso máme jedno: *býti*, i to jen tam, kde co spona mezi přísudkem a podmětem vystupuje na jevo: já *jsem* člověk, otec *bude* zdrav. Tam naproti, kde se slovesem *býti* podmětu bytí čili to přisuzuje, že podmět jest, že bytuje, na př. Bůh *jest*, otec *je* (nalezá se) doma, kde *byla* matka? nikoho *nebylo* (nenalezalo se) atd. *je srostené*, a jen potom se rozeznává ode všech ostatních, že tato kromě bytí i to vyslovují, co podmět dělá anebo co se s ním děje, jako křičeti, volati, spáti atd. Ten zajisté, kdo křičí, volá, spí, právě tím, že křičí, volá, spí, dokazuje, že nejen jest než i jistým spů-
sobem jest. Srostená slovesa jsou trojnásobná: neosobná, pod-
mětná a předmětná.

1) Neosobná slovesa beze všeho ohledu na podmět, od něhož děj pochází, jen to vůbec vyslovují, co se děje, jako blýská se, hřmí, mrká se, prší, rozednívá se, svítá, a opisy povětrnosti: chladno je, mokro je, zima je atd. Často i osobných sloves užíváme neosobně, chceme-li totižto takou příhodu vysloviti, jejíž původce (činný podmět) jmenovati buď nechceme, buď nevíme, na př. *bije* čtyry hodiny, ačkoli bychom zde i takto říci mohli: *mlat* anebo *kladivo* na hodinách *bije* čtyry hodiny; tak též: v krčmě se hrá, jí, pije, skáče atd.

2) Podmětná slovesa vyslovují buď pokojný stav podmětu, jako bdíti, ležeti, seděti, spáti a podobná, buď působení z podmětu nevynikající a takorčka v něm zavřená, jako běžeti, choditi, letěti, skočiti, stoupiti atd.

3) Předmětná vyjadřují působení podmětu na jeden aneb i dva předměty, jako bráti, chytiti, klásti *něco*; dáti, slíbiti, věřiti *někomu něco* atd. Tato jsou zase buď přechodná buď nepřechodná. Prvými nazýváme slovesa žádající akkusativ bez předložky anebo, je-li věta záporná, genitiv, na př. učitel chválí žáky — učitel nechválí *žáků*, otec slíbil synovi dar — otec neslíbil synovi *daru*. Slovesa tato snadno a jistě poznáš po tom, že se jich i činně i trpně užívá: dítky milují rodiče — od dítek bývají rodičové milováni, Bůh stvořil svět — od Boha nebo Bohem je stvořen svět. Boha ani čas ani místo obsáhnouti nemůže — Bůh ani časem ani místem obsažen býti nemůže. Jako z těchto příkladů patrné, u vět trpných podmět co genitiv s předložkou *od*, anebo co instrumental (srov. §. 39. I. a) vystupuje na jevo, předmět ale vždy v nominativě stává.

Od sloves přechodných nejsou skladbou (syntakticky) rozdílná slovesa příčinná: mořiti, pojiti, saditi, vařiti a podobná, odvozovaná stupňováním samohlásek, od mř-iti, pí-ti, sed-ěti, vř-iti, a vyslovující také působení podmětu na předmět, kterým se tento takorčka přinucuje to činiti, co je původním slovesem vyjádřeno, na př. věty: hlad *moří* lidi, pastýř *pojí* stádo, znamenají vlastně tolik, co: hlad je příčinou toho anebo způsobuje to, aby lidé *mřeli*; pastýř, aby stádo *pilo*.

Všecka ostatní slovesa naproti, řídící buď akkusativ s předložkou, buď jiný některý pád či čistý či s předložkou, slují ne-

přechodnými, na př. matka se hněvá *na dceru*, boj se *Boha*, nepohrdej *bližním svým*, smiluj se *nad ubohými*. Sloves těchto, k nimž někteří i podmětná počítají, nelze užívatí trpně, ovšem ale neosobně se zvratným zájmenem *se*, na př. mně se slouží, mnou se pohrdalo atd., nikoli ale: já sem sloužen, já sem byl pohrdán.

§. 26. Přídavná jména co do předmětu jsou dvojnásobná: a) podmětná, nepotřebující žádného doplňku, jako bílý, černý, malý, velký atd. a b) předmětná. Žádné přídavné neřídí čistého akkusativu, žádné se tedy nemá za přechodné považovati. Předmětná přídavná jsou tudý samá nepřechodná, řídíce buď genitiv, buď i jiný některý pád už čistý už s předložkami.

1) Genitiv řídí: blízký, hoden, chtivý a žádostivý, milovný, následovný, pilný, plný, poslušný, povědom, prázný, prostý, sytý, šetrný, tajný, účastný, vděčný, vlastní.

Příklady. Bol mne, táhnul navštívití kmen ten blízký záhuby. Přijde Belial, chtivý vražd. Zhovadilosť ta ani samého pekla není hodna. Jak tě vítáť země, plná cti a posměchů. *Kol.* Josue obecného dobrého pilen byl. Počal srdce ducha božího prázné prokazovati. Všickni živočichové odpočinutí žádostivi bývají. Boha poslušným všecky věci v dobré se obracejí. Nebylo to tajno Mojžíše. Sokův a pomluvačů vlastní věc jest nestyděti se za nic. *V. br.* Povolání svého pilen byl. Trpělívý věčného dědictví účasten bude. Učení našeho nejsou povědomi. *Koc.* Mysl dobrého povědomá zlé pověsti v posměchu má. *Bern.* Pták ten svobody jest milovný a žádostivý. Máme činiti s nepřítelem kázně vojenské šetrným. Nemůže vás tejno (m. tajno) býti. *Vel.* Hoden jest dělník mzdy své. Očistil sobě lid následovný dobrých skutků. *Vulg.* Sytý mouky nechce otrubův. *Přisl.* Budmež vděčni toho dobrodění. *P. br.*

V slovenčině *plný* přichází zhusta i s instrumentalem, *poslušný, tajný a vlastní* jen s dativem; což poslední ani v češtině není neobvyčejné. Tak na př. u Komenského čteme: sedláci svým *správcům* poslušni jsou, u Hájka: to *jim* (vedle *jich*) tajno nebylo, v bibli čes. r. 1851 k tomu ještě *tajný* i s předložkou *před*: moudrost před ptactvem nebeským tajná jest. Tři věci vlastní *bohu* samému se ukazují. *V. br.* U Čechů naproti *plný* bez vynímky řídí genitiv tak, jako *naplněný* instrumental: Naplnění byli kázní boží. Udatností srdce a silou byla naplněna. *Koc.*

Potřebný s gen. vyslovuje lat. *indigus*, něm. *bedürftig*: pomoci byl potřeben. *Kom.* S dativem znamená to, co lat. *necessarius*, něm. *nothwendig*: služebník jest potřeben domu tvému. *Lom.* Konečně stářším spisovatelům velmi oblíbené *čitedlný* stává též s genitivem: Srdce mé i nejmenších hrůz čitedlny jest. *V. br.* Místo čehož novější slovesa *cítiti* užívají (srdce mé i nejmenší hrůzy cítí), a dobře mají.

2) Dativ čistý stává s přídavnými náchylnost někoho k něčemu, pomoc, užitek, poddanost, podobnost a jiné těmto podobné aneb i protivné vlastnosti vyslovujícími, jako libý, milý, milostivý, rád, příjemný, příznivý, věrný, vzácný; osožný, pomocný, platný, prospěšný, užitečný; nebezpečný, odporný, protivný, škodný anebo škodlivý; možný, snadný anebo lehký, známý, zvyklý atd.

Příklady. Každému své milo. *Přisl.* Nejpodobnější jest mysl naše zrcadlu aneb oku. Buď povolný Bohu, odporný a odbojný světu a tělu. Bohu oddaní na svědomí své dají pozor. Bohu oddaným srdcím vše lehko a snadno. *Kom.* Bůh buď vašim dušem milostivý. Život je rovný řece dravé. Osoba ta nebyla mi známa. Živočichové jsou lidem osožní. *Kol.* Pokrm ten jest jak ustům tak žaludku příjemný. Národ zvyklý vojnám na stavení mnoho nedbal. *Vel.* Mé bdění ani smrti ani životu není podobno. *Čel.* Kristus nebyl prorokem starým podobným. Život vyznání svému odporný vedl. *Koc.* Oběti naše jsou mi nepříjemné. *V. br.*

Dativ s *k* je v obyčeji u *schopný, způsobný, příhodný a přívětivý*, na př. Máme dostatek mládeže k boji schopné. *Vel.* Ranní hodiny k studiím (učení) nejspůsobnější jsou. *Kom.* Má srdce spůsobné ke všemu dobrému. *V. br.* Přívětivi buďte k hostem. *Vulg.* Kdo má k čemu příhodný čas, nech na jiný nečeká zas. *Přisl.* I podobný často přichází s *k*: Kdo vídal k tomu co podobného? *Koc.* Za nepodobné k víře to soudili. *V. br.*

3) Instrumental řídí *vinen* a *jist*: Vinen bude tělem a krví páně. *Vulg.* Duše nechce hříchem vinna býti. Domnívali se jisti býti vítězství. *Vel.* Jist jsem já svou nevinností. *V. br.* S gen. přichází *jist* u Kollára: *jist* jsi tvých čárů; *bohatý* s instr. u Čelakovského: jazyk ruský jest bohatý plnými samohláskami m. obyčejnějšího akkusativu s *na*: Zbraslav byl bohatý na zlato, stříbro i dobytek. *Vel.* Mně se ostatně zdá, že poslední vazba tato na německou: *reich an Gold, Silber* atd. upomíná, a co

taká není duchu jazyka našeho tak přiměřena jako předešlá, v níž tak, jakož i s *jist* přicházející instrumental více co příslovkové určení ohledu než co doplněk vystupuje na jevo.

§. 27. V §. 25. 3 sme řekli, že některá předmětná slovesa jeden, jiná naproti dva pády řídí. V následujících §§. nejprv o oněch, potom o těchto zevrubněji promluvíme.

Čistý akkusativ na otázku *koho* anebo *co*? řídí:

1) Slovesa přechodná a příčinná, na př. Starý hřích novou hanbu činí. I bázlivý utíkajícího honí. Štědrého dárce pán Bůh miluje. Moc železo láme. Pravda nenávisť plodí. *Přísl.* Syn moudrý obveseluje otce. Nenávisť vzbuzuje sváry. Láska všecka provinění přikrývá. Moudří skrývají umění. *Vulg.* Z náramného počtu sloves sem spadajících zvláštní úvahy hodna jsou ta, kterých vždy s jistými předměty co stálých, často jedním jediným slovesem vyslovitelných způsobů mluvení užíváme, jako dáti pozor m. lat. *attendere*, konati práci (*pracovati*), konati povinnost; míti pravdu, jinak míti dobře m. něm. *Recht haben*; vejce nésti, m. čehož naskrze nesprávně se píše: vejce klásti (*Eier legen*); ovoce nésti, osoh aneb užitek nésti (*osožiti*), škodu nésti (*škodovati*); páchati hřích, zlý skutek, nepravost (*hřešiti*); vésti život (*žiti*), péči vésti (*starati se*), boj vésti (*bojovati*); hospodářství, kupectví neb obchod, řemeslo vésti (něm. *treiben*); počátek a konec vzíti (*počítati se* a *skončiti se*), bitvu anebo bitku svěsti (*potkati se*), život anebo kosti složiti (*umřiti*), bídu anebo nouzi tříti (*bídně žiti*, *živořiti*) atd.

Místo akkusativu nejen u těchto než i u jiných kromě akkusativu ještě jiný některý pád řídících sloves zaujímá genitiv:

a) Tam, kde se působení podmětu nevztahuje k celému předmětu než jen k jisté částce jeho, na př. dones chleba (*kus* totižto), dej mi vody (*něco*), koupil sukna (*něco*). Řekneš-li ale: dones chléb, dej mi vodu, koupil sukno, miníš *celý* chléb, *všecku* vodu a *všecko* sukno, o kterém je právě řeč.

b) U vět záporných: Jazyk ošemetný nemiluje pravdy. *Vulg.* Chudoba cti netratí. *Přísl.* Za cnost odplaty nežádej. *Čel.* Vyňánek od pravidla tohoto [v obecné mluvě dosti častých lepší spisovatelé dovolují si jen *α*] u *nic*: Žádný z Čechův o tom *nic* nevěděl. *Háj.* Duše bez těla *nic* nemůže. *Kom.* Pyšný žebrák

nic nevyprosí. *Prísl.* Tak i u *co*, na př. Co nechci, to činím. *Vulg.* Nemáme co jísti, pít, činiti atd. Jen kde něco důrazněji zapíráti třeba, může *nic* i v gen. státi: Ničeho v ohavnosti nemáš. *B. br.* Ničeho neznal. *Koc.* Srovnáš-li věty tyto s přicházející u *Kocína*: „*zhola* nic neumí,“ uznáš, že se v nich genitivem *ničeho* dosti makavě nahrazuje to, co je v této příslovkou *zhola* vysloveno. *β)* Je-li předmět přívlastkem v gen. stojícím opatřen, stává též z příčiny snadno pochopitelné velmi zhusta v akkusativě, na př. Nikdo nevystihnul povahu lásky. Neuslyšíš šustek křídel. *Kol.* Nic hanebného nečiním. *Koc.* Konečně *γ)* zápornost nezasahuje na předměty se slovesem spojkami *než, jediné, ale* atd. sloučené, na př. Žádné braně (m. nynějšího zbraně) neměli než lučiště a střely. Nic jiného nehleďš jediné naší poctivost. *Háj.* Nic jiného nemluvil než pravdu. *B. br.* Ne místo lidí ale lidé *místa* posvěcují. *V. br.* Příčina výjevu tohoto vysvitá z §. 74.

2) Z nepřechodných jen neosobná: boleti, svrběti a zábsti řídí akkusativ, na př. matku hlava bolí, místo čeho se nesprávně říkává: matka má bolení hlavy. Mne dlaň svrběla. *Kol.* Zebe mě v nohy, v ruce atd.

§. 28. U sloves hýbání vyslovujících: hnouti a hýbat, hoditi, kroutiti, kývati, lomcovati, mrštiti, mykati, praštiti, strčiti, třásti, trhnouti, vrhnouti, zmítati a jiných podobných předmět sklesá v čirý čistý nástroj a co taký stává v instrumentalu m. akkusativu jiných jazykův, u nás jen tam možného, kde předmět co taký trochu určitěji vytknouti třeba; jen u *zapovrhnouti* stává skoro tak výlučně akkusativ, jakož u stejnovýznamého *pohrdnouti* instrumental. S *vládnouti* a *panovati* jen staří Čechové spojovali dativ, místo něhož u prvního nyní čistý, u druhého ale tak, iakož u *pomstíti se, smilovati se* a *zvítěziti* předložkou nadopatřený instrumental je pravidlem. Slovesy *dýchati, páchnouti* a *zapáchati, raziti* (ve smysle *páchnouti*); *smrděti* a *voněti* řízený instrumental může se podle §. 38. α. b. za srovnávací považovati. O instrumentalu běžném se zvrtnými: *honositi se, chlubiti se* a *chvastati se* těžko co jistého ustanoviti. Konečně se slovesy v slovenčině neslýchanými: *oplývati* (redundare) a

plýtvati (disperdere) stávající instrumental mám za příslovkové určení prostoru (§. 37. 1) na hodnotu předmětu povýšené.

Příklady. Bez boží pomoci člověk ani jazykem hnouti nemůže. Bůh hýbá srdci lidskými. Tebou postrkali a pomykali všickni. Pokoušeti Boha jest božím nařízením zhrdati. Bůh neráčí pohrdati smrtelnými lidmi. *V. br.* Moudrým nehne žádný čas. *Kam.* Ani nebezpečností námi pohnouti nemůže. Kateřin strojícím se ho zardousiti od sebe strčil. Zimnice mnou trásla. *Vel.* Všetečný zefyr házel sněhem. Čvič srdce krásami zhrdati. *Kol.* Známe i já hodit sebou. *Puch.* Sedlák hadem mrštil. *Zahr.* Vtipem hýbal. Nepokoj jím zmitá. *Čel.* Tlumočnick mnou trhl. *Kom.* Psem spícím netrhej. *Přisl.* Dábel jimi lomcoval. Jménem mučedníkův od sebe strkali. *Koc.* Moudrosti a uměním blázní pohrdají. *Vulg.*

Mamon vládne lidem, vládne světem, mamon pohrdává cností květem. *Vin.* Děti *sbožiem* vladú, a s dativem: budeta *im* oba vlásti. *LS.* Tato poslední věta tanula snad na mysli Sušilovi, když napsal: Znej *duchům* vlásti m. znej duchy vládnouti. Velebnost boží nade vším panuje. *Kom.* Nad nuzným Bůh nedá tvrdě panovati. Panujte nad rybami mořskými. Bůh nad nekajícími mstí a nad kajícími se smilovává. Bůh mi zvítěziti dal nad nepřáteli ukrutnými. *V. br.*

Každá pýcha peklem dýchá. *Kam.* Nezdvořilost grobianstvím mrzutým páchne. *Kom.* Dábel ukrutností a lži zapáchati musí. Marnostmi se honosili. Svou statečností se nehonosili a nechlubili. *Koc.* Ne všechno přiznám a kadidlem voním. *Přisl.* Neclub se dnem zejřejším. *Vulg.* Syn otroctvím svým se chvastá. *Kol.* Pahrbkové budou oplývati mlékem. *B. br.* Ožralci dary božími plýtvají. *Vel.*

§. 29. Genitiv řídí 1) slovesa bázeň vyslovující: báti se, děsiti se, lekati se, ostýchati se, strachovati se, štítiti se, hroziti se; 2) ze složených s *do* zvláště *ta*, která znamenají dosazení něčeho tím působením, které prosté sloveso vyjadřuje, jako: dočekati se (t. j. čekáním dosáhnouti něčeho), dodělati se, doležeti se, doprositi se, dopustiti se, dověděti se, dovtípnouti se, dovolati se, dožiti se, dojiti, docházeti, dosáhnouti a několik jiných; 3) držeti se, hájiti se, hanbiti a styděti se, chopiti se, chytiti se, odřici se, odvážiti se, opovážiti se, potřebovati, spustiti se anebo strhnouti se (opustiti, deficere), střiči se a varovati se, šetřiti, týkati se, užiti, zmocniti se, zniknouti (ujíti, evitare), najísti se, napiti se, nalokati se, nažrati se, nabyti, nadíti se a podobná.

Příklady. Dobré svědomí se zlé pověsti nebojí. Neumělý voják strachuje se bitvy. *Vel.* Nepokojné svědomí leká se a děsí ledačeho. Srdce mé i nejmenších hrůz děsí se a straší. Nic se neostýchá Boha. *V. br.* Já se černých očí štítím. *Kol.* Sami se jedni druhých štítí. *Kom.* Ran a smrti hrozných se nezhrozili. *Koc.*

Živí se všeho dočekají a mrtví doleží. *Přísł.* Žádné pomoci se dovólati nemohou. Toho se mysl lidská dovítí nemůže. *V. br.* Doprosili sme se bratra našeho. Nejedni z nich věku našeho dosáhli. *Koc.* Nešlechtnost a neumělost žádné cti ani chvály nedochází. *Vel.* Strast její došla schylku. *Kol.* Dožil se zlého. *Palk.*

Světa s jeho jazyky se hajme. Noha její se sotva země týká. *Kol.* Nechytila se jich žádná rána. Kratochvilí se žádný nenají ani nenapije. Svět povrchních řádů šetří. Zdraví nepotřebují lékaře. *Kom.* Neopatrného mluvení stříci se sluší. Opovázím se života svého. Čehožby se měli pokrytci nadíti? Nadál sem se odměnné lásky a litosti. Vyšší mohou rady nižších užiti. Achaz se spustil Boha a mnohých nepravostí se dopouštěl. Lid Boha, chotě svého, se strhli (m. strhl). Nezniknou (neujdou) potomkové jeho mé pomsty. Zhostili se poslušenství Boha svého. *V. br.* Proti novým neduhům nových lékařství požívejme. Věc ta se nás všech dotýče. Nabyli velikého umění. *Vel.* Nešlechtností se odřekla a jich se zhostila. Nedotýkejte se pomazaných mých. *Koc.* Chtěli se země zmocniti. *Háj.*

Poznámka 1. Starí spisovatelé pádu tohoto nejen u sloves vytčeným obdobných: dobytí, dohoniti se, dostatí atd. než i u jiných s *do* a zvláště s *po* složených na místě akk. tak často a vrtkavě užívají, že se zdá, jakoby se v tom více smyšlenými než skutečnými pravidly byli spravovali, na př. Farao se jich (t. židů) *dohonil*. *V. br.* (m. čehožby Čech bez *se* a s akk. řekl: Farao je dohonil, Slovák naproti z příčiny níže vyložené s genitivem: Farao *ích* dohonil). Rozličných ran *dostal*. *Koc.* Plných truhlic (m. plné truhlice) listů *dostávali*. *Vel.* Své zvláštní moci *dokáží*. Lidu zemdleného *potěšovali*. *V. br.* Pravda hlavy své *pozdvihla*. *Koc.* Počal počtu klásti. *B. br.* Rozkázal všech obyvatelů k sobě *povolati*. Počal domu stavěti, než i: *klášter* opravovati počali. *Háj.* Tak též: každý živočich své pastvy *hledá*. *Kom.* Pobožných Bůh do času v trápení *nechává*. *V. br.* atd.

2. U jmen osob a zvrat mužsk. rodu čeština jen v jednotném, slovenčina ale i v množ. čísle zaměňuje akkusativ genitivem, a to u prvých všady, u druhých velmi často, na př. volám pánov, vidím chlapcov (m. čes. pány, chlapce); chytám ptákov, motýľov anebo ptáky, motýle. Tak i u přídavných a jiných těmto podobných částek řeči tam, kde se k jménům živých bytostí mužsk. rodu vztahují anebo na místě těchto kladou, na př. mladí mají ctiť starých (t. lidí) m. čes. staré. Farao *ích* (t. židov) dohonil atd. Zevrubněji bude o tom ve *tvarosloví* na příslušných místech mluveno.

§. 30. Dativ řídí slovesa: brániti se (i s *proti*), diviti se, hověti, klaněti se, kořiti se, láti, líbiti se, modliti se, odolati, protiviti se, zpěčovati se, radovati se (i gen. s *z*), rovnati se, rouhati se, smáti se, vysmívati a posmívati se (bez *se* s *akk.*), rozuměti, sloužiti; slušeti a jiná podobná, jako patřiti, náležeti; slov. přistat, přistávat, svedčít a české stejného významu hoditi se (sich schicken, passen), těšiti se, ublížiti, ujiti (i gen.), utrhovati, zvykati, přivykati, odvykati, žehnati atd. Dále sloveso *býti* (m. *míti*), vésti se a dařiti se neosobně m. něm. *ergehen*; sníti se, viděti se, zdáti se atd.

Příklady. Chce se jim statečně brániti. Dílu tomu všickni lidé se divili. Muži všickni tomu se zasmáli. *Háj.* Nemohli se dost vynadivít tak nádhernému kočáru. *M. pov.* Turci nemohli se nadiviti křesťanské důvtipnosti. Musíš zvykati práci. Pracovitým lidem se všecko šťastně vede. Nesmyslná je věc vůli božské se zpěčovati. Nesluší nám Boha pokoušeti. *Vel.* Velebnému tajemství knih našich nerozumí. *Koc.* Pyšným se Bůh protiví. Ne každému štěstí slouží. Strach se smrti rovná. *Kom.* Boží moci nic odolati nemůže. Světa tohoto správcům žádný utrhati nesmí. Dobrým věcem se těšiti, zlým vyhnouti mohli. Nepřestávám Bohu se modliti. Nic neprospejí pokladové bezbožnosti. Tvým soudům se posmívají a utrhají. Pobožným se nemnoho kdy na světě dobře daří, bezbožným pak šťastně se vede. Z neštěstí mého se radují. *V. br.* Mně se líbí krása rozená. Muži vůle, čin a smělost sluší, ženě prosba, cit a mlčení. Svět se rouhá a směje žalobám a zármutu našemu. Pouhý nehřích jen peklu ujde žhoucimu. *Kol.* Trestu božího neujdeš. *M. pís.* Laň ušla šípů. Hříčka (hračka) v koule, šachy, karty nejmenň muži přísluší. Jinochu se sní. *Čel.* Pravda cnosti neublíží. *Tupý.*

Slovesa *býti* (m. *míti*) nejčastěji se užívá tam, kde věk osoby anebo věci nějaké a čas jisté události vysloviti třeba, řídčeji jinde, na př. Bylo mně dvacet let. Tisíc let jest tomu, co přebýváš v tomto domu. *M. pís.* V porobě nám bude vody dosti. *RK.* Lidu obecnému jiného nápoje nebylo. *Háj.* Vojtíškovu bylo dvánáct let. *M. pov.* Mému bratru je pět roků. Více příkladů sem spadajících už v §. 19. 1 bylo vytčeno.

§. 31. Z pádů předložkami opatřených co doplňků jen akkusativ a lokal vytkneme.

1) Akkusativ s *na* řídí: dbáti, hleděti, hněvati se, mrzeti se, spoléhati a spustiti se (sich verlassen, confidere, niti), za-

pomenouti; s o: pokusiti se (wagen, audere), přijiti (verlieren, amittere), státi (sich angelegen sein lassen, wornach trachten, streben, appetere); starati se anebo pečovati, slov. stavif sa a čes. sadiť se (wétten), zasazovati se (sich eifrig annehmen, tueri); s v: doufati, věřiti atd.

Příklady. Svět na svědectví vlastního svědomí nedbá. Na své vůdce hněvati se začnu. Pobožní se na boží ochranu spouštějí. *Kom.* Na žádná trápení nic nedbali. *Koc.* Smřť na zuby nehledí. O lásku nestojím, hněvu se nebojím. Kdo stojí o cizí, přichází o své. *Přisl.* Štřídmost o lahůdky pokrmů nestojí. *Vel.* Josue nestál o veliké dědictví a bohatství, ale na mále přestal. Lidé o věci věčné starati se mají. Muži jsou povinni o duše i těla žen pečovati. Lidé se o náboženství zasazují. Na pobožnost otce svého zapomněl. V štěstí nedoufej, v neštěstí nezoufej. *V. br.* Synu, nezapomínej na zákon můj, nespolehej na opatrnost svou, doufej v hospodina. *Vulg.* Slované od starodávna věřili v jednoho neviditelného Boha, stvořitele nebe i země. *Tom.* Turek o ostrov Kandia (lépe: Kandii) se pokouší. *Har.*

2) Lokal s na, o, po, v doplňuje slovesa: bažiti, dychtěti, toužiti, kochati se, přestati (beruhen, sich begnügen, acquiescere, contentum esse), přemýšleti, rozjímati (contemplari) a podobná.

Příklady. Kdo si mála neváží, po mnohu nech nebaží. *Přisl.* Člověk dychtí po světské slávě. *M. pís.* Bohatí světa tohoto nevelmi dychtí po nebeské radosti. Dychtíte a toužíte po jmění. Lehkomyslní lidé v provozování bláznovství se kochají. *V. br.* Na samém suchém chlebě a vodě přestával. *Koc.* Lid sedlský (sedlácký) na mále přestává. O boji a válce přemýšlejme. *Vel.*

§. 32. Dva pády, a to dva akkusativy řídí u nás jen *státě* (constare, kosten), na př. Předsevzetí tvé mnoho tebe stane. *Vel.* To tě může celý statek státi. Co vás stála ta kniha? Se slovesy odpovídajícími latinským a německým dva akk. řídícím jazyk náš následovně zachází:

1) S učiti, vyučiti, odučiti, přiučiti a jinými odvozenými m. akkusativu věci užívá pravidelně dativu: Divným učí láska lidi správám. *Kol.* Řídci rodičové dítky své čemu dobrému učiti umějí. *Kom.* Král Filip, otec můj, vás umění válečnému vyučil. *Vel.* Abraham čeládku svou vyučoval cestám božím. *V. br.* U zvratných: učiti se, vyučiti se atd. *se* zastupuje akkusativ osoby: Jdi k mravenci, ó lenochu, a uč se moudrosti. *Vulg.* Víře v Krista se vyučila. *Koc.* Vojsko se učilo věcem válečným. *Vel.*

2) Se slovesy: činiti, učiniti, dělati, slov. robiť, spraviť; ustanoviti, tvořiti a stvořiti, jmenovati, zvati, nazývati, přezývati a podobnými; se vzratnými: činiti se, jmenovati se a se stejno-
významným *slouiti*, dále s nechati, ostaviti, zůstaviti a s odpo-
vidajícími těmito nepřechodnými: ostati anebo zůstati (*manere*),
konečně s vyslovujícími přechod z jednoho stavu do druhého:
býti, státi se, ostati a zůstati (*fieri*, *werden*), stává to, čím se
kdo anebo co činí, jmenuje, stává, nechává v instrumentalu, m.
něhož v latině u sloves přechodných akkusativ, u nepřechod-
ných a trpných nominativ jest v obyčeji.

Příklady. Vědomost činí slabého mocným. *Záb.* Láska mne
ze chladného učinila vřelým. Národem vás zovu holubičím. Bůh
mě stvořil Slovákem. Chladným nechala mne zmužilosť. I já sy-
nem Slávy sluji. Hrady tvé se chlěvem sov staly. *Kol.* Dům
boží poustkou zanechávají. Ty si ustanovil služebníka svého krá-
lem. *V. br.* Udělal sem ho domovníkem. Nevycvičený voják zů-
stane (*manebit*) vždy novým drábem. *Vel.* Tlumočnickem se mým
udělal. Jmenoval se králem národu izraelského. Hospodářství
lakomstvím slouiti nemá. Mudrci řád duchem a životem světa na-
zývali. Bázeň boží počátkem moudrosti se nazývá. *Kom.* Vůle
tvá nebe nebem tvoří. Zůstávám (*maneo*) vítězem. *Čel.* Básně
tyto zůstanou (*manebunt*) svížíím plodem. *Neb.* Maria ostala
(*mansit*) pannou m. nyn. pannou. *Štít.* Justina zůstala pannou.
Theophilus biskupem byl učiněn. Lucius byl vládařem od císaře
ustanoven. Méně správně: Marcus ustanoven byl za biskupa.
Kdo jiný Bohem a pánem nazván býti mohl? *Koc.* Země člověku
matkou, pěstounkou a domovem ustanovena. *Jung.* Věrou jenom
svět se nebem stává. *Suš.* Chcel si bohom zostať. *Hol.* Nebude
(*non fiet*) ničím jiným než zahradníkem. *Bož. N.* Žádáte svobodným-
i pány býti (*fieri*). Nechci pánem zlata ani králem býti. *Kam.*

Nejvíce odchylek od předloženého pravidla dovolují si spiso-
vatelé, zvláště starší, u *činiti*, pišíce ku př. způsobem docela
latinským: Bůh činí lidi svaté m. svatými. *Hus.* Poctivosť činí
vojáka působného m. působným. Kdož nás bezpečné m. bez-
pečnými učiní? *Vel.* Učinění ste původové nepravosti a svůdci
škodliví m. původy, soudci škodlivými. *Koc.* Smrt jedny druhým
rovné m. rovnými činí. Bohatství nečiní jeho šťastného m. šťast-
ným. *V. br.* Slovo tělo učiněno jest *B. br.* m. tělem, ve vul-
gatě skutečně přicházejícího. Duchu jazyka našeho právě tak,
jako předešlé věty, stojí na odpor známá vyrčení: učiniti někoho
šťastna, účastna, spasena atd. m. šťastným, účastným, spaseným;

řeč tvá tebe známa m. známým činí, a podobná. I se *zůstati* (manere) dosti zhusta stávají dva nominativy: Víra Kristova živá m. živou zůstává. *Koc.* Pravda zůstává neproměnná. *V. br.* Jen sama zůstává příroda nezměnná. *Kol.* — S vlastními jmény u *jmenovati*, *slouti* atd. trojako se zachází: buď se jim předkládá instrumental *jménem*, na př. Nazvaly ho jménem Obéd. *Vulg.* Nové proroky neznámými jmény Barkaba a Barkoph nazval. *Koc.:* buď se nechávají beze vsí proměny: Nebudeš slouti Jakob. *Koc.*, anebo konečně, ale velmi zřídka, kladou se do instrumentalu: Jmenoval se Pavlem tarsenským. *Kom.* — Misto *přezvati* a *přezývati*, řidícího v slovenčině právě tak, jako prosté *zváti*, akkusativ osoby a instrumental věci čili toho, čím se kdo přezývá, užívají Čechové od nepaměti slovesa *přezděti*, *přezdívat* s dat. a nom. na př. Hradu i městu Budeč převzděli. Té hoře Žižka Tabor převzděl. *Háj.* M. čehožby Slovák mnohem obratněji řekl: hrad i město Budčom prezvali, tu horu Žižka Taborom prezval; tak i: přezývají ho kapustou. *Palk.* m. čes. přezdívali mu kapusta.

3) Staří Čechové i s *voliti* tak zacházeli jako se slovesy pod 2) vytčenými, na př. Vzvolichu (vyvolili) jej (sv. Prokopa) služebníkem, u svatého Petra kanovníkem. *SPr.* Dětmara prvním biskupem pražským zvolil. *Pulk.* Jeden příklad ryzí, v polštině u *obrać* m. našeho *vyvoliti* podnes věrně zachované vazby této našel sem ještě v mor. nár. písních: Duch svatý nás dítkami božími zvolil. Jinde jak u *coliti*, tak i u *miti*, *pokládati*, *považovati*, *souditi*, *držeti* a podobných, již ode dávna jest akkusativ s za pravidlem, instrumental jen výnimkou.

Příklady. Tebe za kníže sme vyvolili. Žáby čápa (slov. bo-cána) za krále volily. *Háj.* Všickni měli Jana za proroka. *Vulg.* Mne za rádce míti hled. *Kom.* Turci pítí vina za veliký hřích pokládají. Turci černou barvu za nešťastnou soudí. *Vel.* Za dobré muže jmíni byli. *Jel.* Nebudeš jmní mrhačem ani dračem. *Kom.* Spravedlivějším se pokládal nad Boha. *V. br.* Černým bílé, bílým neklač černé. *Suš.* Poslední instr. tento může se ostatně i za zástupce latinského akk. s infinitivem považovat a co taký přijde v §. 71 do řeči.

4) U našich *prositi*, *žádati*, *ptáti se* anebo *tázati se* ještě větší rozmanitost vazby panuje než u odpovídajících jim latinských, a sice u dvou prvních akkusativ osoby a akkus. věci s o,

méně správně s *za*: prositi, žádati někoho o anebo za něco; gen. os. s *od* a gen. věci: prositi, žádati od někoho něčeho, na př. Nechtěl od něho prositi milosti. *Háj.* Prosili od Boha milosrdenství. Žádejte od Hospodina déště. *B. br!* Žádati kromě toho přichází zhusta dosti nesprávně i s lokalem osoby předložkou *na* opatřeným a s gen. věci: žádati na někom něčeho. S *ptáti se* a *tázati se* (slov. pít sa) konečně osoba stává obyčejně v genitivě, věc v akk. buď čistém buď s předložkou *na* anebo v lok. s *o*: ptáti se malý něco, na něco, o něčem.

§. 33. Akkusativ osoby a čistý gen. věci řídí: chrániti, zbaviti a pozbaviti, sprostiti; u *osvoboditi* jest obyčejnější gen. věci s *od*, u *viniti* a *obviňovati* ale gen. věci s *z* je právě tak pravidlem, jakož u *připraviti* (m. zbaviti) akkusativ s *o*. Užívá-li se sloves těchto zvrtně, zastupuje *se* akkusativ osoby; jestli trpně, osoba, jak obyčejně, i zde stává v nominativě.

Příklady. Chraň mne nebe toho hesla. Ó smrti, sprost mne strastí těchto. Ženský muž se tak jako mužská žena ctí a štěstí svého pozbaví. *Kol.* Zle s *od*: mne *od* kletby zbaví lidu mého dcera. Sprostil sem tebe *od* poroby. *Týž.* Zbav nás *ode* zlého — doslovný to překlad latinského: libera nos a malo. Mučení dosti moci mělo života ji zbaviti. Všechny platův a daní je osvobodil. *Koc.* Lépe s *od*: od zlých pánův osvobozen bude. *Týž.* Země byla lidí zbavena. *Háj.* Věcho statku i zdraví sem zbaven. Musím vás obviňovati ze spoury a neposlušnosti. *V. br.* Nepřítel nás nevinil z klamu. *Vel.* Tisícere příhody lidi o statek připravují. *Kom.*

§. 34. Dativ osoby a akkusativ věci řídí: dáti, koupiti, obětovati, odpustiti, oznámiti, raditi, slíbiti, svěřiti, věřiti a náramné množství jiných přechodných, na př. Bůh pokorným dává milost. *B. br.* Bohům svým obětovali oběti. *Háj.* Pravda jen zlým lidem oči kole. Ptákům svěřme naše tajemství. *Kol.* Srazí Bůh pyšným rohy. *Kom.* Odpusť nám naše viny atd.

Místo akkusativu zastupuje genitiv 1) nutně u sloves: přibýti, ubýti, zbýti (remanere), opakovaně: přibývati, ubývati, zbývati; u chtěti se, zachtěti se, odnechtěti se, zažádati se a podobných neosobně užívaných, na př. Stavů řemeslníků (lépeby bylo řečeno: řemeslnickému) rozumnosti přibýlo. *Kom.* Při-

bývá *) jim zboží věčných. Člověku starému darův i přirozených i nabytých ubývá. *V. br.* Chleba nám zbylo. Mnohým se těch kratochvilí odnechtělo. *Vel.* Císaři se chce polského zlata. *Háj.* Zachtělo se nám vína. Zažádalo se mi slivek atd. Podle toho bratří čeští i místo „slitoval se nad nimi Eliseus“ napsali „slitovalo se jich Eliseovi“, což ale sotva následování hodno, ačkoli se dobře říká: líto anebo žel mi bylo hříchů m. lat. poenituit me peccatorum. 2) V případech v §. 27. 1. a. b. vytčených, na př. Nemají pobožní záviděti štěstí bezbožným. Pán Bůh i nehodným dobrých věcí udíleti ráčí. *V. br.* Roucho naše nám postavy ujímá. *Vel.* Mně ona přítulku přeje. *Kol.*

Poznámka 1. Sloveso *dariti* a *darovati* u nás tak, jako v latině dvojí vazby je schopné: akkusativu osoby a instrumentalu věci, anebo dativu osoby a akkusativu věci. Prvá vazba je více starým, druhá novějším spisovatelům oblíbená, na př. Novou silou nás daríš. *Žal.* Ty mne, pána svého, zlatem daruješ. *Háj.* Daruj mne něčím. *V. br.* U obdariti a obdarovati naproti tak, jakož u podělití a podělovati je prvá pravidlem, na př. Věmi věmi nás dobrota božská obdarila. *Vel.* Mne láska obdarila lyrou. *Kol.* Poděluje je Bůh bolestmi. *Vulg.* Akkusativ s o m. instr. věci u podělití zřídka přichází, na př. Podělil jsem je o statky. *Rosa.* Podělili se o to dědicové. *Palk.* „Sdělití a sdělovati někomu něco“ konečně je doslovný překlad německého: „Jemandem etwas mittheilen“, m. čehož u starých větším dílem čteme: sdělití se s někým něčím, zřídka a to dle mého zdání lépe: o něco, na př. Budou se s tebou zlatem sdělovati. Zlatem s chudými lidmi se sděloval. *Háj.* Sděluje se dary svými s jinými. *Kom.* O život se s bližními svými sdělovali. *Koc.*

2. Dativ zájmen osobných zhusta i tam přichází, kdebychom ho ani neočekávali: nejen totiž u sloves obyčejně na jednom doplňku přestávajících, než i u podmětných žádného vlastně předmětu nepotřebujících, jako na př. Líbuše, kněžna a paní naše, již nám umřela. *Háj.* Kdo si na svůj rozum lehne, ten se vám tak lehce nehne. *Kam.* Já se jím vydám (čes. provdám). *M. pís.* Žádný sobě svého haněti nedal. Hledím sobě zdaleka. Tento sobě počítal kroužky řetězu svého jiný řetězu sobě potěžkával. *Kom.* Polykarpe, zmužile sobě veď! *Koc.* Tak i: lehnouti si, sednouti si, zajísti si atd. S vážití, užívá-li se ho na místě lat. aestimare a něm. schätzen, zvrátne sobě anebo si vedle druhého, genitivem vyslovovaného předmětu již tak řečeno v jedno

*) Slovesa tohoto nebyl sobě jistě povědom ten, kdo následující věty napsal: kométa velmi rychle na světle přibývá (nimmt an Lichte zu) m. kométě velmi rychle světla přibývá. Vídenské pečivo na váze přibralo m. vídenskému pečivu váhy přibýlo.

zrostlo: Darů božích sobě važte. *V. br.* Podobně se *šetřiti*, *hleděti* a *všímati*: Proč si svět štěstí mladých lidí nešetří! Otázky mé vůdce můj si všimal. *Kol.* Dativ *ti* v případě touto sklesá v tak zvané důrazné *t*, býváje přirážen k předcházejícímu slovu, s následujícím ale je splýváje v *té*: vímť m. vím ti, jáť m. já ti, ontě m. on ti je, totě m. to ti je atd. na př. Nemilujit pravda dvoujazyčnosť (m. nemilují ti pravda dvoujazyčností). Totě vzácné město Slovanu. *Kol.* Nadplňkový (pleonastický) dativ tento, jímž řeč tvárnost jakési skromnosti a sotrpnosti anebo pohodlnosti a nedbalosti na sebe bere, sluje ethickým anebo mravním a vyskytá se i v jiných řečích, na př. v řečtině, jen že netak zhusta, jak u nás, kde spisovatelé zvláště novější, nejsouce sobě povědomí původního úkonu jeho: dosti často v jedné a téže větě i dvakráte ho užívají, na př. známť i já ti hodit sebou. *Puch.* Nemírným a nemotorným přilepováním tímto hlásky *t* neméně než obdobného jí příklonného (enklitického) *ž* m. že na předcházející slova: jakž takž, dejžiz atd. řeč místo důraznosti jen ošklivé hadí sykavosti nabývá.

3) Příslovkové určení.

§. 35. Druhý způsob, kterým holé aneb i doplněné věty rozšiřujeme, je příslovkové určení, jehož tak, jak i doplňku, nejen přísudky (slovesa a přídavná) než i přívlastky (přídavná) schopné jsou, na př. *Zeitra* dostaneš krásně psaný list. Lidé velmi náruživí nebývají dlouho živi. *Kam.* Prostředky, kterými se určování toto děje, jsou dva: pády a příslovky čili zvláštní, k tomu cíli utvořená částka řeči, jako: sem, tam, tu, jak, tak, nikdy, nikde, dnes, včera, dobře, zle atd. Domnívajíce se, že užívání těchto, co stálých a hotových již určení přísudku a přívlastku, není nesnadné, a že se původ, rozdělení atd. jejich v díle druhém lépe vyložití dá, obrátíme zde zřetel svůj zvláště k pádům.

Pády, jako již i z dosavadního rozjímání o jednoduché větě poněkud vysvítá, označují rozmanité poměry jednoho ponětí ke druhému anebo to, jak se má osoba anebo věc v řeči postavená k působení slovesem a ke vlastnosti přídavným jménem vyslovené. Poměrů těchto jest ale tak mnoho, že žádná řeč nemá pro každý z nich zvláštního pádu pohotově. Z té příčiny je každá přinucena tam, kde k označení poměru pády nepostačují, pomocných slov čili předložek asi tak užívati, jako pomocných sloves tam, kde časování k označení způsobu ne-

postačuje (§. 12. 2). Za pomoc tuto se zase pády tím odslužují předložkám, že je velmi často zastupují. Podle toho tedy dvojí užívání pádův a předložek rozeznáváme: prvotné a podružné. Prvotně stojí pády tam, kde hlavní částky věty (podmět a přísudek) přívlastek a předmět označují; podružně, kde se jich k určení příslovkovému užívá, na př. *Tě noci vody přibýlo. Vel. Všecko se časem svým vyplácí. Kom.* Předložky naproti co příslovkové určení stojí prvotně: *Vášně v nás bez nás povstávají. Har.* jinaké všade podružně, jako na př. v §. 23 pod 5, §. 31 a jinde. Rozeznání toto by mezitím jen tak mnoho prospělo, kdybychom meze příslovkovému určení z jedné, doplňování pak a přívlastku z druhé strany tak určitě a zevrubně vytknouti mohli, jako že nemůžeme, dosti zřejmě vysvítá z §. 23. 3, kde přívlastek, z §. 26. 3, §. 28. atd. kde předmět do příslovkového určení anebo naopak zabíhá.

§. 36. Prvé, nežbychom se do příslovkového určení dali, přehledneme řízení pádů předložkami a některými způsobem předložek užívanými příslovkami.

1) Jeden pád, a sice a) genitiv řídí předložky: bez, do, od, u, z, dle a složené podle, vedle; krom anebo kromě, složené slovenské: z-medzi anebo z-po-medzi (ze středku), z-nad anebo z-po-nad (s vrchní strany), z-pod a z-po-pod (ze spodní strany), z-před a z-po-před (z přední strany), z-při a z-po-při (z vedlejší strany); příslovky: kolo neb okolo a vůkol, blízko, daleko, kraj anebo pokraj, konec (slov. konča), strany (caussá), vně (extra), včas anebo počas m. pod-čas (während), dříve, níže, výše atd. b) Dativ stává s předložkami: k, proti, naproti, oproti, a s příslovkami: vstříc (slov. v ústrety), k vůli (zu Gefallen). c) Akkusativ: mimo (v obecné mluvě naproti skoro vždy genitiv), pro (slov. pre), přes (slov. i cez) a skrze. *Ob* už skoro celkem vyšlo z oběhu: ob den ob noc, ob onu stranu potoka m. za potokem. d) Lokal jen: při.

2) Dva pády, a to a) akkusativ hlavně na otázku *kam?* řídí předložky: na, o, po, v; nad, pod, před a příslovka: mezi; b) na otázku *kde?* prvé čtyři lokal, poslední pak instrumental. — *Po* s dat. jen u příslovek: po česku, po slovensku atd. je ještě

v obyčeji, než i tu zaniká již řízení toto tím, že se *u* zaměňuje hláskou *y*: po česky, po slovensky, anebo bez *po* doprosta: česky, slovensky.

3) Tři pády řídí *s* a *za*. a) *s* s gen. označuje směr zhora na dol, anebo to, co něm. *herab*, lat. *de*: klobouk spadl *s* hlavy; *s* akkusativem opisuje lat. *circiter*, *par*, něm. *beiläufig*, *im Stande*, *vermögen*: vypili *s* holbu vína, není *s* to = non est *par*, *vermag nicht*, *ist nicht im Stande*. V obojím tomto případě užívá Slovák předložky *z*; m. *s to býti* nebo *nebýti* ale sloves *vystať*, *nevystať*: jsem *s to* = to vystane zo mňa, českyby to samé znělo: to vystane ze mne. S instrumentalem je *s* opakem předložky *bez* a poněkud i zájmena *sám*: *s* matkou — bez matky — sám. S boží pomocí všechno vykonati můžeš, bez ní nic. b) *Za* s gen. je významem málo odchodné od příslovky *včas* anebo *počas*: za panování Boleslava krále, za tmy, za slunce, za vidna atd. S akk. stává předně na otázku *kam?* na př. za strom se skryl, za školu šel; potom s významem německých: *um*, *für*, *statt*, *in*, *bei*: za groš koupil hrušek, za ruku mě pojal, za bratra platil, za hodinu se navrátil atd. S instr. stává předně na otázky *kde?* *kady?* na př. za stro- mem, za školou sedí; za sestrou šel atd.

§. 37. Prvé příslovkové určení přísudku a přívlastku je vtčení místa a času.

1) Místo na otázku *kde?* určovala někdy řeč, jako z příslovek: dole, mezi a slov. hore m. čes. nahoře, pošlých od dol, meze a hora podnes neomylně vysvitá, i čistým lokalem. Zbytky určování místa genitivem poskytují příslovky: doma, domů, dolů. Na otázku *kady?* naproti velmi zhusta se označuje místo podnes čistým instrumentalem, na př. Voda prostředkem města poteče. *Háj*. Do kostela samým dymníkem světlo vchází. *Vel*. Méně správně čteme u téhože spisovatele: Do domu světlo jen *skrze* samý *dymník* vcházelo. Jíti-li mám světem nejšířejším? Vědy slovanským potekou žlabem. *Kol*. Hlas křepelčin se rozlival osením. Nejel Toman doubravou, dal se cestíčkou pravou. *Čel*. Cestami spravedlnosti chodím. *Vulg*. Instrumental tento v §. 28 prostorným nazvaný stýká se s loka-

lem s *po*: Chodte po cestách opatrnosti. *Vuly.* Podle toho instrumental předmětný u sloves *oplývati* a *plýtvati*, pošlých od *plouti*, náležitěho světla nabude, užiješ-li místo něho ve větách tamže vytčených a podobných lokalu asi takto: pahrbkové budou plývati anebo plovati *po mléku*; ožralci *po darech* božích plývají anebo plovají.

Příklady určování místa na otázky: kde, kam, kady, odkud, pokud? příslovkami: zde, tu, sem. tam, tady, všady atd. a pády s předložkami jsou mnohem i častější i obyčejnější, nežby hodno a potřebno bylo dlouho po nich se sháněti. Tu máš některé: Bez chyby není žádný v světě, každým chyba sem tam meče. Na světě se všechno mění. *Kam.* Ve svém domě každý jest pánem. *Prísł.* Pěkná bývá cnosť i v rouchu prostém. *Kol.* Do jedné vsi nedaleko města se vypravil. *Koc.*

2) Čas na otázky: kdy (slov. kedy), odkud a dokud? určují:

a) Příslovky času: nyní, teď, již, vždy, dávno, někdy, nikdy atd. a pády s předložkami, na př. Pravda sluje nyní neštěstím. *Kol.* Každý člověk lenivý za živa již práchniví. *Kam.* V malé chvíli mnoho se změní. *Kom.* Chtěl syna za života svého opatřiti. *V. br.*

b) Čisté pády, a to α) genitiv: Roku toho příkrá zima byla. Času večerního šly všechny společně. *Háj.* Tři dny smutné světím roku každého. *Kol.* β) Akkusativ: Včera mne dlaň celou hodinu svrběla. *Kol.* Velmi krátký čas živi byli. *Koc.* γ) Instrumental: Časem i maso vařené měli za pokrm. Budem budoucími časy v Čechách škodu činiti. *Háj.* Časem štěstí samo do ruk leze. *Kol.* Dnem i nocí stráž drželi. *Koc.* Nelitovali jsme dnem i nocí úsilné práce. *Kom.*

Rozdil mezi trojím tímto určením času jest asi tento: genitiv označuje jen jistou dobu, jakoby částku času, do níž děj spadá; akkusativem vyslovený čas naproti děj zcela zaujímá asi tak, jako působení slovesem vyjádřené celý předmět; po čase instrumentalem vysloveném konečně děj se tak pohybuje, jako po prostoru tímže pádem označeném.

§. 38. Podruhé určujeme přísudek a přívlastek udáním způsobu, kterým se co děje, a to dle jakosti, kolikosti a vztažnosti.

I. Jakost na otázku: jako? určujeme:

1) Příslovkami jakosti: jak, tak, nijak, dobře, zle, uctivě atd. na př. Bál své divně cvičí. *V. br.* Zhoubný zrádce mluví sladce. *Kam.* Vyšší k nižším přívětivě se mějte. *Koc.* Holka obcházela horu kolenácky. *Kol.*

2) Pády s předložkami *bez*, *s* (*s instr.*), *na* (*s akk.*), *po* (*s dat.*) a některými jinými, na př. Žádný bez práce není koláče. *Kam.* S velikou radostí nás propustil. *Har.* Proti Aleksandrovi na hlas křičeli. *Koc.* Mluví po slovensku, po tichu, po málu atd. m. čehož, jak už v §. 36. 2 řečeno, téměř bez vynímky slýchati již i: mluví po slovensky anebo: mluví slovensky; potichy, pomaly.

3) Čistým instrumentalem: Dal mu darem třicet hřiven zлата. *Háj.* Dobře jest vojákům plným krokem choditi, honem běhati. Poklonou hlavy mne pozdravili. *Vel.* Zajíc otevřenýma očima spí. *Kom.* Loudavým zahálka kráčí krokem, chudoba však za ní chvátá skokem. *Kam.*

4) Srovnáním, o němž níže bude řeč.

II. Kolikost určujeme na otázky: kolik, kolikrát, nakolik, pokoliku, zač? a podobné:

1) Příslovkami kolikosti: jednou, dvakrát, málo, mnoho, velmi atd. a pády s předložkami: *do*, *z*, *po*; *na* a *s* (*s akk.*), *za* (*s akk.* a *instr.*) atd., na př. Postím se dvakrát za týden. *Vulg.* Pták nenese všech vajec po jednou, ale po jednom. *Kom.* Na poly mrtvý byl. *V. br.* K enostnému životu mnoho napomáhá pravá známost sebe samého. Noví bludové jedni za druhými povstávali. *Koc.*

2) Akkusativem u přídavných: dlouhý, hluboký, široký, vysoký, tlustý, daleký anebo vzdálený, dlužen, starý, na př. dva lokte dlouhý, tři pídi tlustý, dvě mile vzdálený, čtyry roky starý atd. Místo prvních šesti přídavných užívá se zvláště ve spisovné řeči i podstatných: délí, hloubí, šíří, výší, tlouští, dále s nerozlučitelnou předložkou *vz* (*pro*, *pone*), z níž se ale, jako jinde, tak i zde v již dávno sesulo: z-déli, z-hloubí,

z-šíří, z-výší, z-tlouští, z-dáli i vz-dáli, na př. Most pražský jest zdělí 862 loket. Ohrada byla sedmi set kročejů zdělí a tolikéž zšíří. *Háj.* Stěny byly i s veřejemi čtyr loket zšíří, zed byla dvaceti loket zdělí. *V. br.* Sem spadá vlastně i akkusativ času, o kterém už v předešlém §. byla řeč.

3) Srovnáním čili vytčením toho, že osoby anebo věci v řeči postavené působením anebo vlastností nějakou rovně anebo nerovně vládnou nebo nevládnou.

α) Rovnost označujeme dvojako: a) spojkami *jako* a *co*, na př. tys dobrý jako já. Bezbožníci hynou jako tráva. Pověst o člověku zlá je co hruda sněhová. Pán Bůh se nemění jako my. Český jazyk cti co zlato. *Kam.* Rok sem tam co pustevnice žila. *Kol.* Ale jak tyto a podobné, tak i s *než* níže přicházející věty možná i za stažené souvětí (§. 74) považovati: *tys tak dobrý, jako já jsem dobrý; bezbožníci tak hynou, jako tráva hyne* atd. b) Instrumentalem, který v případě tomto srovnávacím slůti může, nevyslovuje řeč naše srovnalosti dvou dějů tak často jako ruština. Ze staré češtiny sem spadají věty: Zarve jarým turem. *L.S.* Místo čehož bychom nyní raději řekli: zařve (slov. zareve) jako silný býk. Pohnal mě holomkem (m. pohnal mě jako neženatého). Tebe tkáčetem (m. jako tulače) nepohonili. *KPR.* Ze slovenčiny: Krhla skamenela meravým kameňom. Ana zdrevenela zeleným javorom. *S. pís.* Z nové češtiny a moravštiny: Krev potůčkem teče. *Č. pís.* Potokem mu slzy k nohám kanou. *Kol.* Mořem rozlilo se před ním veliké množství lidu. (Die ält. Denkm. d. böhm. Spr. S. 83.) Voda se kolečkem točí. *M. pís.* Přidej také: kozelcem letěti, panáčkem státi, popelem lehnouti, úhorem a přílohem ležeti atd. Že se konečně předmět sloves *voněti*, *smrděti* a podobných též za tento instrumental považovati může, již v §. 28 řečeno. Dle toho by tedy: *voněti* kadidlem, *smrděti* kozlem atd. vlastně tolik znamenalo, co: *voněti* jako kadidlo, *smrděti* jako kozel.

β) K označení nerovnosti utvořila si řeč u přídavných jmen a příslovek zvláštní dva tvary čili stupně: krásnější a nejkrásnější od krásný, krásněji a nejkrásněji od krásně. Prvý z nich nazýváme srovnávací, druhý svrchovací. Základní tvar přídavných a příslovek (krásný a krásně) oproti dvěma

prvým sluje zase položitelem, proměňování tohoto konečně ve dva prvě srovnáváním přídavných a příslovek. Položitelem vyslovujeme, že působení anebo vlastnost nějaká osobám anebo věcem v řeči postaveným rovnou měrou přislouchá nebo nepřislouchá: já tak krásně píši (nepíši) jako ty, já jsem (nejsem) krásný jako ty. O poměru tomto již pod α) byla řeč.

Srovnávatel oznamuje, že působení anebo vlastnost nějaká jedné z porovnaných osob anebo věcí větší měrou připadá nebo nepřipadá nežli druhé, na př. já krásněji píši (nepíši) než ty, já jsem (nejsem) krásnější než ty. Dvě ruce více unesou nežli jedna. *Vel.* Kromě než užívá se v případě tomto po srovnávatelem i pádův, a sice: a) čistého genitivu, na př. Naše láska čistější jest zlata. *Kol.* Není služebník větší pána svého. *Vulg.* b) Genitivu s *od* zřídka: Los (cervus alces) jest větší od koně. *Kom.* c) Akkusativu s *nad* velmi často: Panny! nad vás ve světě nic krásšího není. *Háj.* Moudrost dražší jest nade všechno zboží. *Vulg.* Nad tebe po Bohu nic krásnějšího není. *M. pís.* Nad pověst žádného ve světě rychlejšího posla není. *V. br.*

Svrchovatel konečně znamená, že osoba nebo věc působením anebo vlastností nějakou svrchovaně anebo největší měrou ze všech vládne nebo nevládne: já nejkrásněji píši (nepíši) a já jsem (nejsem) nejkrásnější ze všech, nade všechny anebo i mezi všemi. Nejkrásnější nade všechny cnosti je cnost, jenž vlastní cnosti ukrývá. *Kol.* Jen staří Čechové užívali genitivu i se svrchovatelem (Výbor str. 114). Zamlčí-li se ale druhý člen srovnání (a to se téměř pravidelně děje), svrchovatel stojí absolutně, na př. *Nejspiše* blázen a dítě pravdu poví. *Přísl.* U srovnávatele naproti jen tam zamlčujeme druhý člen srovnání, kde ho snadno přimysletí možná, na př. Zlé se nás vždy snáze (snadněji) chytá. *Kom.* Přimysli: nežli dobré.

Poznámka 1. Míra čili to, o koliko jedna věc aneb osoba druhou převyšuje, vyslovovala se za starodávna u nás instrumentalem tak, jako v latině ablativem, dosti často. Tak na př. v *KPR.* čteme: což méně lotem desieti hriven, což více desieti hriven jedniem grošem, m. čeho bychom nyní řekli: o lot, o jeden groš více anebo méně; u Všehrda: třetinú výš m. o třetinu výš. Nyní naproti instrumentalu tohoto neužíváme již jinde než v příslovkách: *mnohem* a *málem* (lat. *multo*, *paulo*; obyčejně též už: *o mnoho*, *o málo*), a ve

spojkách: *čím — tím*, na př. Mají mnohem více zásluh nežli já. Učený lékař mnohem spíše zkušenosti nežli zkušený umělosti dosáhne. *Vel.* Bez jazyka byby člověk málem více než zvíře. *Šaf.* Lakomec čím víc má, tím víc žádá. *Chm.*

2. Kromě rád jazyk náš i jiných přídavných jmen, jako: *bosý, celý, prvý, všecek, zdravý* atd. velmi rád užívá co přívlastků tam, kde v jiných řečích, jmenovitě v němčině, příslovky jakosti a kolikosti: *gern, ganz, zuerst* atd. jsou obyčejem, na př. Tancují tu bosí. Tvůj jsem ještě celý. Krví je celý zbrocen. Hansu Slované první založili. Hned sem zdravý z lože svého skočil. *Kol.* Stojí pod ní (branou) má panenka celá uplakaná. *Č.pís.* Leží tam syneček porúbaný všecek. *M.pís.* Všecken se ještě hrůzou tresu. *Kom.* Král první mezi Tatary vskočil. Moravané první boj začali. *Háj.* Případ tento je mým vědomím jediný, kde přímý pád — nominativ — do oboru nepřímých, na př. do instrumentálu u *celý* a *všecek* m. a v. *celkem* atd. zabíhá, a právě proto zvláštní úvahy hoden.

III. Vztažnost aneb ohled k něčemu vyslovujeme:

1) instrumentalem, na př. Jsa rodem Moravan, jsem národem Čech. *Pal.* V službě nauky jak duchem tak i povoláním svým stojíme. *Šaf.* Ve světě buď tělem, ve mně (Bohu) srdcem. *Kom.* Tělem v prach se tlivý rozpadávám. *Kam.* Instrumental tento se stýká: a) podle §. 23. 3 s genitivem jakosti. Ku příkladům tam vytčeným přidej: Spouští se ke mně jakýsi muž postavou podobný nám lidem, ale jasností právě Bůh. Spanilý a krásný tělem bez umění co jest? *Kom.* Osobou, věkem a mravy vzácnější byl nad jiné. *Háj.* b) Podle §. 26. 3 s předmětem. Kromě příkladů tam spomenutých rozvaž i tyto: Na žádném místě životem svým bezpečen nebyl. *Žal.* Den svatého Víta je značný vzetím Srbska. *Kol.*

2) Příslovkou *strany* a předložkami *dle, podle, proti*, na př. Neměli nedostatku strany vody. *V. br.* Bůh bude bít hříšníka i strany těla i strany duše. *Vel.* Člověk vše dle svého zraku vidí v sytletě nebo v mraku. Co jsou kříže světa toho proti věčné radosti? *Kam.* Ruky proti nohám krátké k chůzi neschopné jsou. *Jung.* Stříbro za bláto proti ní (moudrosti) se počítá. Jako zrno písku, tak jest tisíc let proti dnům věčným. *B. br.* Spisovatelé, zvláště novější, nejsouce sobě dobře povědomi úkonu tohoto předložky *proti*, opisují ho často podle něm. *im Vergleich* slovy u *přirovnání* ku. Mezitím už u bratří českých čteme několikrát vedle nahoře vytčených vět s *proti*: Zboží za nic

sem položil u přirovnání k ní (moudrosti). Všeliké zlato u přirovnání k ní za písek drobný se počítá.

§. 39. Konečně určujeme přísudek a přívlastek vyslovením příčinnosti čili toho, proč a nač se co děje. Příčinnost rozeznáváme trojakou: věcnou, logickou a mravní.

I. Věcná příčinnost rozpadá se zase na skutečnou, možnou a připuštěnou.

1) Skutečná příčina konečně je buď činná buď trpná.

a) Prvá je sama o sobě s to, aby způsobila účinek, kterým podmět trpí, a vyslovuje se kromě instrumentalu i předložkami *od*, *pro*, *z* a *za* (s akk.).

Příklady. Strachem víru zapřeli. Hanebným smradem a tísní místa do smrti se zadušovali. V žaláři se *od* smradu zadusili. Velikou radostí plesala. Proti nám *jedem* nenávisti své hořeli. *Koc.* Každá věc přirozenou svou *mocí* k svému původu se táhne. Hladem a žízni život mře. *Kom.* Žalostí omdlivá. Bolestí se třese. *M. pís.* Vadnul sem touhou. Šťastným větrem dále plujte. *Čel.* Láskou zahořel vladař. Lid se strachem drkotá. *Suš.* Srdce se mi hýbalo hrůzou a kosti trásly mrazem. Láska láskou minula. Sluncem hasne hvězda nižší. *Kol.* Myšlénka myšlénkou umírá. *Mácha.* Obyvatelé se rozprchli hrůzou a strachem. Vyboulili oči velikou tlustostí. *V. br.* Údy pro nedostatek požívení chřadly. *Vel.* Pro kamení cesta nepohodlná jest. Z přítomnosti jeho se raduji. *Har.* Za to Bohu dosti vyděkovatí nemůže. *Kom.*

Osoba co činná příčina sluje *původcem* a stává též často, zvlášť u vět trpných v instrumentalu, na př. Od Boha všechny věci svůj byt mají a *jím* stojí. Z mezi Bohem vyměřených vystupovati nebudeš. Člověk se věci Bohem zapověděných dopouští. *V. br.* Na Děvině Mojmírem založen bol chrám. *Hol.*

b) Trpná příčina sama o sobě nepůsobí než jen tak, jestli jí podmět k dosažení jistého účinku užívá, a sluje buď *nástrojem* buď *prostředkem* buď *látkou*. Nástroj čili věc, kterou se co dělá, vyslovujeme vždy instrumentalem, na př. Rod můj bude vás železnou metlou trestati. *Háj.* Zubami proti nám skřípěli. Kyjmi až do smrti práni byli. Dosti dlouho byla rohami od té zvěři trkána. *Koc.* Železo železem se ostří. *Prísł.* Utrhač svým jazykem hůr raní nežli nepřítel svou ostrou zbraní. Milosť boží bez přestání štítem svým dobrého chrání. *Kam.* Po úkoně

tomto nazván byl pád tento instrumentalem čili nástrojným. Věci odtažené, kterých se co nástrojů k dosažení něčeho užívá, slují prostředkem a stávají též v instrumentalu, osoby ale v témže případě dosti často i v akk. s předložkou *skrze*, na př. Mlčením člověk mnoho řeči odbude. *Přísl.* Okušením rozeznání činí se mezi sladkým a hořkým. *V. br.* Rozkoš vábí lahodou a lestí, práce neslibnými spůsoby. Člověk zločincem se *nečiněním* stává. *Kol.* Kněžna Libuše, paní někdy naše, věštbami všecky lidi daleko přesahovala. *Háj.* Mnohý skrze malého dojde cíle velkého. *Kam.* Látka konečně čili to, z čeho se co dělá, vyslovuje se vždy genitivem s *z* (srov. §. 23. 5. pozn.): Spojení těla našeho z kostí, chrustaček, svazův atd. složeno jest. Bůh všemohoucností svou všechno stvořil z něčeho. *Kom.*

2) Možná příčina nazývá se výmínkou a nedá se jednoduchou větou jinaké než velmi nemotorně vysloviti, na př. V případě nepřítomnosti pána (m. nebude-li pán přítomen) oddej list sluhovi.

3) Příčina bez účinku sluje připuštěním, přípustkou a znamená se v jednoduchých větách obyčejně příslovkou *navzdor*, slov. *napriek* (trotz), někdy i předložkami *přes* a *proti*: Navzdor anebo proti mému zákazu vyšel. Přes to přese všechno (eo non obstante) listy rozeslány byly.

II. Lógická příčina vyslovuje důvod anebo důkaz, na kterém se úsudek mluvícího zakládá, a znamená se předložkami: *po* (s lok.), *podle* a *z*, na př. Po samém obličejí ode všech jiných rozeznání býti mohli. *Koc.* Poznat ptáka po peří a člověka po řeči. *Přísl.* Není v světě podle mého vědomí věci škvoštnější nad dobré svědomí. *Kam.* Vím to ze zkušenosti atd.

III. Mravní příčina sluje pohnůtkou, účinek její účelem anebo cílem a bývá vyslovována kromě instrumentalu předložkami: *k*, *na* (s akk.), *pro*, *z* a příslovkou *k vůli*, na př. Krokovým rozkázáním mnoho lesův ohněm popáleno. Spravedlivým soudem božím sem zatracen. Táhl Uhrům proti Vlachům na pomoc. *Háj.* Zemi jejich právem vojenským zplundroval (lépeby bylo řečeno: poplenil). *Obyčejem* Pythagorejských učedníkům svým za pět let mlčení ukládal. Za katany a trapiče těl svých *příkladem* sv. Štěpána se modlili. Kristus narodil se pro spa-

sení věrných lidí. *Koc.* Vlasti padající ku pomoci přispěj. Ostatek života svého k užitku bližním svým strávil. *V. br.* Lidé jsou stvořeni k práci tak jako k letání ptáci. *Kam.* Kain zabil Abela ze závisti. Učiň to matce k vůli atd.

II. Složená věta.

§. 40. Oproti jednoduché větě stojí složená. Jako v oně dvě aneb i více ponětí v jednu myšlenku, tak v této dvě aneb i více vět splývá v jeden celek. Jednotlivé věty, co částky složených, slují členy těchto a dvojako se vůbec mají jedna ke druhé: buď totižto každá z nich i sama o sobě, buď jen jedna s druhou vyslovují úplnou myšlenku, na př. bratr píše a sestra se učí; bratr píše, že se mu zle vede. V prvním případě slují souřadnými anebo neodvislými, v druhém podřizovými, odvislými větami anebo zkrátka souvětím. Z vět souřadně složených je každá hlavní, z podřizovaných naproti jedna hlavní a druhá vedlejší čili pobočná. Aby dvě věty (aneb i více vět) či souřadně či podřizově složeny býti mohly, musejí jedna s druhou něco společného míti, vniterně čili smyslem jedna ke druhé přislouchati. Kdyby ku př. řekl: otec se navrátil z cesty a (*ale, nebo* atd.) věže je vysoká; matka miluje dítky své, *ačkoli* slunce svítí atd. — tenby nesmyslně a nesprávně spojoval, co nijak v jedno nepatří. Zevniterně naproti nemusí spojení dvou vět vždy vyslovováno býti: otec se navrátil, děti se radují. Větším dílem se ale myšlenky vniterně souvisící a složenou větou vyslovenými býti mající i zevniterně spojují, a sice: a) spojky čili zvláštní k tomu cíli utvořenou částkou řeči, jako: a, i, ale, aneb, že, aby atd.; b) souvztažnými zájmeny a příslovkami: ten — kdo, to — co, tím — čím, tak — jak, tam — kam, tu — kde atd. Spojky, kterými hlavní věty spojujeme, slují souřadnými, všechny ostatní naproti podřizovacími.

A. Souřadné věty.

§. 41. Že dvě souřadné věty i bezprostředně čili beze všeho zevniterního spojení mohou jedna vedle druhé státi, již v předešlém §. řečeno. Ku příkladu tamže danému přidej: Člověk miní, pán Bůh mění. Pravdu sobě mluvmе, dobří spolu budme. Všecko někdy přestane, jediná cnosť ostane. *Přisl.* Zvučně znějí zvomu hlasy svaté, k posvickám se strojí osada, mládež kvítím cestu vykládá, v chrám se hrnou nádra Bohem zňaté. *Kol.* Mají-li se ale i zevniterně spojití, může se to trojím způsobem státi. Druhá věta se může buď vedle buď proti první postaviti, anebo příčinu vysloviti toho, co je v první řečeno. Podle toho rozeznáváme tři druhy souřadných spojek a vět.

1) Dvě věty se jedna vedle druhé postavují anebo slučují:

a) spojkami čistě slučovacími: *a, i, i — i, ani — ani; ba i aneb ano i; jak — tak i; nejen* (slov. *nielen*), *netoliko — ale i, než i, nýbrž i; kromě toho, potom* atd.;

b) dělitelně slučovacími: *dílem — dílem, již — již aneb už — už, tu — tu; předně, dále, konečně* anebo *naposledy, napokon; předně, nejprve, po prvé, po druhé, po třetí* atd.;

c) vykladatelně slučovacími: *jako, totiž* anebo *totižto, točez, a sice* aneb *a to*.

- **Příklady.** Pravda sluje nyní neštěstím a cnosť ředne jako stará moda. Země s kouzly svými usnula, ba i láska láskou minula. Mazná ta nejen hanbiti se než i nebe prázna býti musela. Čas vše mění, i časy. *Kol.* Štěstí bezbožného podezřelý jest a samo od sebe klesá. Může Bůh do času nešlechtnosti bezbožných přehlídati, ba i dobrých věcí jim udíleti. Při dříví rozličná proměna bývá: někdy z nich list oprchne, někdy poschnou, ano i posekána bývají.*) *V. br.* Svět se mění a my v něm. *Kom.* V tom přijde neštěstí již tuto, již tamto. *Jung.* Tu mne hlava bolela, tu zas noha brněla. *Mar.* Kalich je v rukou hospodínových, a to vína kalného plný. *B. br.* Ani nezalkal ani slovíčka z úst svých nevypustil. *Koc.*

*) O množném čísle užitém v příkladě tomto s hromadným podstatným jménem *dříví* viz §. 18. II. 2.

2) Jednu větu proti druhé postavujeme:

a) spojkami pouze odporovacími: *ale, než, však, proti tomu;*

b) přípustitelně odporovacími: *mezi tím, předce, sice — ale*
anebo však, nicméně však aneb ale atd.;

c) rozlučitelně odporovacími: *anebo, aneb — aneb, buď —*
buď, či — či, sic, jinak.

Příklady. Pravda se nikdy nemění, ale zůstává vždycky neproměnná. Slibuje hory doly, ale nic nečiní. Ne místo lidí, ale lidé místa posvěcují. Nemohu já ani žádný před tebou křivých řečí mluvit, sic jinak bys ty to i hned spatřil. *V. br.* Na smrt každý čeká, předce se jí leká. Hleď si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebati. Mnohý přítelem se nazývá, ale hada v srdci zahřívá. *Kam.* Síly sjednocené dělají, než proud mēlkne a schne roztočítý. Pohubil sice, nezničil však osud svazky naše. A co tvor má víc milovat skumný: či vlast mrtvou, či národ umný? *Kol.* Svět, nic není než odchovárna naše, škola naše. *Kom.* Všecky statky aneb náhoda nivočí aneb odjímá násilí. *Záb.*

3) Dvě věty, z nichž jedna příčinu anebo důvod druhé vyslovuje, spojujeme spojkami příčinnými a závěrnými: *nebo* (staročes. *bo*, slov. *bo* i *lebo*), *proto, tedy, následovně* atd.

Příklady. Strom nesmí vlasy míti na zbyl, nebo přílišná mokrost kořen hnojí a na skázu přivodí. *Kom.* Při mně bezbožných skutků nevidíš, podle čehož mě tedy za bezbožného máš. *V. br.* Líbilo se mi tu, proto cestil duch můj po tom chlumci. I nám dal Bůh um a ramena, nech je tedy každý vynaloží. *Kol.* Jeden jazyk dal ti Bůh, dvě uši; proto slyšev víc, než mluviť sluší.

§. 42. Jak u jednoduchých tak, a zvlášť, u složených vět potkali sme se v příkladech dosti často s větami majícími dva neb i více podmětů anebo dva neb i více přísudků, přívlastků, předmětův a příslovkových určení buď bezprostředně buď spojkami sloučených, jako na př. Otec, matka tebe nemilují. Práce tichá a společná získá vlasti oslavu. *Čel.* Nebe i země od Boha jsou. Tělo nejen stánkem, ale i nástrojem jest duše rozumné. *Kom.* My jen hru a spěvy máme doma. Roveň k rovni, svůj se k svému vine. Rozkoš vábí lahodou a lestí, práce neslibnými spůsobu. *Kol.*

Tyto a podobné věty slují staženými proto, že vlastně spojením dvou aneb i více vět některými členy společně vlád-

noucích v jednu vznikají. Tak na př. základem prvé z nahoře vytčených vět jsou tyto dvě: Otec tebe nemiluje a matka tebe nemiluje; druhé tyto: práce tichá získá vlasti oslavu a práce společná získá vlasti oslavu; třetí: nebe jest od Boha a země jest od Boha atd.

Strany shody přísudku s podmětem u stažených vět následující podrobnosti vytknout a tím §. 18 doplniti musíme:

1) Jsou-li rozličné osoby podmětem, přísudek stává v přednější osobě množ. čísla, na př. Já a otec jedno jsme. Já a matka tvá i bratři tvoji budeme se tobě klaněti. *Vulg.* Ty a sestra tvá nejste pilní. Tak i v latině: Si tu et Tullia valetis, ego et Cicero valemus. V němčině kromě toho z příčiny v §. 6 vytčené ještě se i zájmeno osobné zvláště předkládá slovesu: ich und du *wir* haben gefehlt.

2) Prísudek vztahující se k podmětům rozličného rodu stává buď v přednějším rodě množ. čísla, buď se srovnává rodem a číslem s nejbližším, na př. Otec můj a matka má mne opustili. *Vulg.* Lidé i hovada pokutu nesli. *V. br.* Kniže i kněžna nápoje požívali. *Háj.* Časové i osoby se proměnily. Ani nařikání ani výmluva nepostačila. *V. br.* Plná jsou nebesa i země slávy jeho. *Kom.*

3) U přísudku vztahujícího se k podmětům jednotného čísla je jednotné i množné číslo obyčejem, na př. Pokrm a nápoj život lidský zdržuje a zachovává. *V. br.* Marnost a bláznovství zatajiti se nemůže. Zrádce a žalobník za živa upálen byl. *Koc.* Cvičení a skoušení dává umění. Podvod a klam zradí se sám. *Přísl.* Ku příkladům s přísudkem množ. čísla pod 1 a 2 vytčeným dodej: Štěstí a neštěstí sousedy sobě jsou. *Kom.* Cnosť a láska za ruky se vedou. *Kol.* Manželka a dcera mrtvého stály u mar. *Vel.* Někdy, zvlášť u starých, nacházíme přísudek množný i tam, kde po podmětu jednotném stojí instrumental s předložkou s: Přemysl s Libuší, se služebníky a služebnicemi na Libin se navrátili. Koten se svými se divili. *Háj.* Setník se všemi strážnými spali. *M. pov.* V případě tomto považuje se společník též za podmět, a to tak, jakoby s předcházejícím spojkou a aneb i byl spojen.

§. 43. Na závěrku promluvíme ještě o vstavce. Vstavkou jmenujeme:

1) větu mezi členy jiné věty tak vloženou, že ona tuto takorčka násilně přetrhuje, na př. Teď símě nesvornosti (Bohu budiž chvála!) na plodonosnou nepadá půdu. Do zlých časů, Bůh to z nebe vidí! naše živobyті upadlo. *Kol.* Schopnosti těla a duše učinily člověka vládcem a (kéž to na paměti má!) ochran-
cem ostatních tvorův. *Jung.* Ačkoli ale vstavka není naskrze částkou věty, ve které stojí; předce musí s ní aspoň vniterně čili smyslem souviseti. Nesmyslněby ku př. vstavoval, kdoby řekl anebo napsal: smřf otce svého, můj bratr leží, mám na mysli. Dobře naproti asi takto: smřf otce svého, pán Bůh mu dej slávu věčnou, mám na mysli.

2) Každé buď samotné buď s jinými spojené a mezi členy věty, kam vlastně nepatří, vložené slovo sluje též vstavkou, na př. zejtra (5. července) máme skoušku; bratr můj (voják) se navrátil. Nejčastěji se ale způsobem tímto vstavuje poslední a právě proto *mezislovcem* nazvaná částka řeči, již rozličné city, vášně atd. dáváme na jevo, jako: ó, ach, ouve, bohužel, hle atd. na př. Můj lid *ach* nezná času spásy. *Suš.* Podobně vokativ, kterým podmět důrazněji nežli nominativem vyslovujeme čili oslovujeme, voláme, vzýváme, na př. Pod lipou sem, ó sladká památko! v chlapectví se nejraději hrával. Už se s tebou, Muzo, spolkně mých spěvů, rozžehnávám. *Kol.* Máin, pane, silnou naději. *Suš.* Dej mi, příteli, pokoj.

B. Souvětí.

§. 44. Abychom podstatu a původ souvětí předběžně poněkud objasnili, vytknouti musíme:

1) že je dosti takých myšlének, které se ani rozvinutou, ani souřadně složenou větou naskrze nedají vysloviti, jako: Čím kdo hřeší, tím i trestán bývá. Komu v srdci závisť hoří, ten se dobrovolně moří.

2) Mnohé myšlénky zase tak jsou rozsáhlé, že se rozvinutou anebo souřadně složenou větou jen velmi neobratně, ne-

motorně a častokrát i temně vysloviti dají, na př. Měli hojnější příčiny (příležitosti) k dokazování k nim, jakožto mistrům a učitelům, náležité uctivosti a odměnné lásky, v ochotném a štědrém sdílení se s nimi věcmi vezdejšími živnými. *V. br.* Nešťastná matka od očitých svědků donesenou zprávu o nenadálé smrti svého jediného, vroucně milovaného syna beze všeho reptání a s opravdu křesťanskou oddaností do vůle Boha všemohoucího přijala.

3) Nedostatečnost rozvinuté aneb i souřadně složené věty nejpatrněji tam vystupuje na jevo, kde na přívlastku, předmětu aneb i příslovkovém určení čas, způsob a někdy i osoby zvlášť označiti třeba. Řeknu-li na př. „těším se příchodu jeho,“ může býti, že posluchač není s tím spokojen a že snad očekává, abych mu i čas příchodu zevrubně vytknul. To se stane, proměním-li větu spomenutou asi takto: „těší mě, že ten neb onen přichází,“ anebo „že přišel, že přijde.“ Dále u věty: „vůdce rozprávěl o bázni vojska před vojnou“ povstává nejprv otázka: jak se má výrazu „před vojnou“ rozuměti? Má-li se totižto za určení času: „vůdce rozprávěl, že se vojsko před vojnou (totožto prvé než vypukne vojna) bojí;“ čili za doplněk slova „bázeň“ považovati? jakoby totižto bylo řečeno: vůdce rozprávěl, že se vojsko bojí vojny. Že čas bázně není větou onou tak určen, jakby snad třeba bylo, snadno dopustíš, povážíš-li kromě toho, co posud řečeno, že se jí trojako rozuměti může: vůdce rozprávěl, že se vojsko bojí, bálo a bude báti vojny. Konečně není v ní ani to vysloveno, zdali mluvící věří v bázeň, o které vůdce rozprávěl čili ne, t. j. není ní vytčen způsob (§. 11). Tentoby v druhém případě, kdyby totižto mluvící pochyboval o bázni vojska, musel býti žádací (§. 12): vůdce rozprávěl, žeby se vojsko bálo, bylo bálo vojny atd.

Má-li se tedy poměr časový, způsobový a osobný u přívlastku, předmětu a příslovkového určení zvlášť vysloviti, nezbyvá nic jiného než k té částce řeči, kterou se to jediné státi může, ke slovesu totižto, se obrátiti. Poněvadž ale každé sloveso co přísudek svůj vlastní podmět míti musí a jeden podmět ve větě, jejíž jeden člen ve zvláštní větu rozvésti chceme, již přichází, dostaneme dvě věty, z nichž jedna je členem druhé, na př. žádám, abys mě poslouchal m. žádám od tebe poslušen-

ství. Útvar taký, jehož jedna věta je částkou druhé, jmenujeme souvětím a rozeznáváme v něm hlavní a pobočnou čili vedlejší větu. Prvou je v podaném příkladě „žádám“, druhou „abys mě poslouchal“.

Kromě slovesem vyjádřeného přísudku, který hlavní větou zůstává, každý člen jednoduché věty může ve vytčených nahoře případech v pobočnou větu rozveden býti, a sice:

a) podmět: dřímající hlavou kývá — ten, kdo dříme, hlavou kývá;

b) přívlastek: z mezí Bohem vyměřených vystupovati nebudeš — z mezí, které Bůh vyměřil, vystupovati nebudeš;

c) předmět: uznávám nastávání nám zlých věcí — uznávám, že nám zlé věci nastávají;

d) příslovkové určení: v čas vojny se lidem zle vede — když je vojna, lidem se zle vede.

Podle tohobychom tedy čtvero pobočných vět měli: podmětné, přívlastkové, předmětné a příslovkové. Poněvadž ale podmětem a předmětem pravidelně a větším dílem podstatné jméno bývá, zahrneme podmětné a předmětné věty v jedno a nazveme je spolu podstatnými.

Pobočné věty s hlavními slučují, jak už v §. 40 řečeno, podřizovací spojky a souvztažná zájmena i příslovky. Dvě poslední mají podnes dva členy, a to ukazovací: *ten, to, tam, tím* atd. pro hlavní, a vztažný: *kdo, co, kam, čím* pro pobočné věty. Ukazovací člen ale často bývá vynecháván: Kdo chce učeným býti, (ten) učiti se musí. Co rozum nedává, (to) čas přináší. Že i podřizovací spojky původně dva členy měly, o tom se nejen domýšleti, než o některých z nich i dokázati to můžeme. Tak na př. *že* nic není jiného než vztažné zájmeno středního rodu, odpovídající ukazovacímu *to*: vím (to), že mě rád máš; přesvědčen sem (o tom), že mi přeješ. Ve zlomku evang. sv. Jana čteme ještě několikráte *je-že* m. *že*, na př. *viemy, ježe viessi vsie* m. víme, že víš všechno. *Je-že* ale je střední rod vztažného zájmena: *ji-že, ja-že, je-že*, které v spisovné řeči co *jenž* (pro všechny tři rody) podnes živoří. Odsutím hlásky *j* přešlo *ježe* nejprve v *jež*, potom sesutím hlásky *j* v *ež*, přesmyknutím tohoto konečně v nynější *že*. Podle toho tedy základem nahoře

podotčených a podobných vět jsou tyto: vím *to*, *co* mě rád máš; přesvědčen jsem *o tom*, *co* mi přeješ; vím *to*, *co* všechno víš. V obecné mluvě vazbu tuto podnes slýchati: Dali jim servít *za to*, *co* (m. *že*) tam sloužili. *M. pov.*

Pobočná věta může před hlavní a naopak státi, anebo mezi členy hlavní věty vstavena býti, na př. kdo neseje, ten nevěje — ten nevěje, kdo neseje — ten, kdo neseje, nevěje.

Konečně připomínáme ještě, že se příklonné *ž m. že* u vztažných zájmen a příslovek jen tam náležitě ospravedlniti dá, kde s nimi již v nerozlučitelný celek splynulo, jako v *jenž*, *když*, *než* atd., anebo kde se ho buď k označení skutečně potřebného důrazu, buď k odstranění hiatus užívá. Všudy jinde máme *ž* za daremný, nevyslovitelným skupením souhlásek příčinu zavdávající přílepek. Který jazyk lidský se nezhrozí, maje na př. vysloviti: *kdož s svým, kterýmž způsobem, což z ženy a jiné* těmito podobné slátaniny?

1) Podstatná věta.

§. 45. Větou můžeme něco jistiti: otec zemřel, tázati se: zemřel-li otec? Konečně můžeme opakovati anebo znova do řeči přivést, co sme již jindy buď sami buď jiní jistili, na př. povídal mi: otec umřel. Jak jistění a tázání se, tak i přivedení může podstatnou větou vysloveno býti: vím, že otec umřel; pověz mi, umřel-li otec; řekl mi, žeby otec byl umřel. V prvním případě máme jistící, v druhém tázací podstatnou větu, v třetím tak řečenou nepřímou řeč.

Podle §. 13 podstatná jména jsou srostená a odtážená. Ona jmenují osoby a věci smyslné, tato osoby a věci nadsmyslné, potom vlastnosti, činnosti, stavy a výsledky působení nějakého. Opisuje-li tedy podstatná věta taký podmět anebo předmět, kterýby se jináče jménem srosteným vyslovoval, sluje srostenou, jinde naproti odtáženou.

a) Jistící podstatná věta.

§. 46. Srostená podstatná věta s hlavní spojuje se zájmeny: *kdo*, *který*, *jenž* a *co*. Je-li podmět, hlavní věta ne-

potřebuje žádného ukazovacího zájmena *ten, ta, to*; přichází-li ale v ní předce, stojí vždy v nominativě: Kdo tě nezná, koupilby tě, a kdo zná, darmoby tě nevzal. Kdo neseje, ten nevěje. Co se stalo, neodestane se. Co se má státi, to se stane. Je-li pobočná věta předmětnou, ukazovací zájmeno hlavní věty stojí v pádě přísudkem jejím řízeném. Řídí-li akkusativ, může *to* též vynecháno býti: Lidé často milují, co nenávisť hodno, a co hodno milování, nenávidí. *Kom.* V hlavní větě může kromě *ten, ta, to* i *každý, žádný, některý, všechno, nic* státi. Na místě osobného *kdo*, stojí někdy věcné *co*: *ten* — *co* m. *ten* — *kdo*; a na místě ukazovacího *ten* někdy zájmeno třetí osoby: *kdo* chce kam, pomozme *mu* tam m. *tomu* pomozme tam. Příčina posledního výjevu je *ta*, že nepřímé pády třetí osoby pocházejí od zájmena *ji, ja, je*, které původně bylo ukazovací, ale co také zaniklo a jen co vztažné s příklonným *ž* v nynějším *jenž* (srov. §. 44) se zachovalo. Konečně připomínáme ještě, žeby se množného čísla nemajícího *kdo* nemělo tak nad míru zhusta užívat, jako se to v češtině skutečně děje: Kdožby (m. kteříby) světlem býti měli jiným, mráкотou jsou. I ti, kdož jiných vůdcové býti mají, zle vedou. *Kom.* Vazba tato je nepřirozená a proto odporná.

Příklady. 1) podmět: Kdo jiné učí, sám sebe učí. Kdo se nenáležitě v cizí pře plete, sám sobě zlého příčinou bývá. Kdo moudrosti hledá a nabývá, lepšího zysku dochází nežby stříbra a zlata nabyt. Do dnes v hrozném nebezpečení vcházejí ti, kteří pro dosažení věcí časných s bezbožníky se tovaryší a pojí. Cokoli člověk zlého svědomí před se beře, to mu jako z ruky přší. Žádného není, kdoby se před Bohem děsiti nemusil. *V. br.* Méně se smrti strachuje, kdo v životě tomto méně rozkoší zakusil. *Vel.* Co se nám někdy zdá býti pokutou, to častokrátě užitečné lékařství přináší. Kdokoli za slávu boží něco odporného trpí, věčného dědictví účasten bude. *Koc.* Čemu lidé za mládí zvyknou, to se jich do starosti drží. Nejlépe se Bohu sejde to, co světa ještě nezná. Není všechno zlato, co se blyští. Nic není v světě, čehoby se mysl bezpečně chopiti mohla. Všecko jest dobré, cokoli z ruky boží přichází. *Kom.* Ten, kdo do pout jímá otroky, sám je otrok. Nedbá, komu slunce svítí, na měsíček. *Kol.* Kdo se za svůj jazyk stydí, hoden je potupy všech lidí. O co hádka mezi dvěma povstane, větším dílem třetímu se dostane. Kdo se s nemravíky vodí, velmi sobě na cti škodí. Ne vše zlato, co se leskne; ne vše pravda, co se pleskne.

Kterí každou práci s Bohem počínají, požehnání boží za odměnu mají. *Kam.*

2) *Předmět.* a) *Akkusativ*: Co kdo seje, to bude žiti (slov. žaf). Coby kdo rád odbyl, to chválí. Čiň to, co máš, a nech lidi mluvíti, co chtějí. *Kom.* Není bláznovství to, co dávno starosti sešlo, zase na jevo vynášeti. *Vel.* Čeho člověk s dobrým svědomím dosáhnouti nemůže, o to se ani pokoušeti nemá. *V. br.* Co sto věků bludných hodlalo, zvrtné doba. Tu sem uzřel, co (m. kterou) ondy při lipě sem našel. *Kol.* Co sám sobě uděláš, za to peněz nevydáš. Styď se o to po žebrácku prositi, čeho můžeš vlastní silou dobytí. *Kam.* Koho pán Bůh miluje, toho tresce a bičuje.

b) *Genitiv*: Nepřipisuj sobě, čeho nemáš. *V. br.* Co dobrého jest, toho se držte. *Vulg.* Kdo doma zmokne, ani ho (m. toho) Bohu líto není. Čeho oči nevidí, toho srdce neželí. *Přisl.* Kdo se za pobožnost stydí, toho pán Bůh nerád vidí. Nikdy nevol za přítele, koho neznáš srdce celé. *Kam.*

c) *Dativ*: Zlá rada tomu, kdo ji vynáší, nejhorší bývá. Co celé zemi nebezpečenství neslo, tomu vstříc vyjiti musil. *V. br.* Smřf hrozná jest těm, s jichžto životem všecko umírá, ne těm, jichžto chvála nemůže umřiti. *Jel.* Kdož o svá předsevzetí s Bohem radu beře, dobře se mu (m. tomu) povede. *Koe.* Kdo Boha z. celého srdce miluje, tomu netřeba mnoho předpřisovati. *Kom.* Kdo svých darů rádně užívá, tomu platných zásluh přibývá. Kdo svých povinností bedliv bývá, tomu k hraní málo času zbývá. Kdo po cizím nesahá, tomu pán Bůh pomáhá. *Kam.* Rouháte se tomu, čemu nerozumíte. *Záb.* Komu se nelení, tomu se zelení. *Přisl.*

d) *Instrumental*: Čeho nemáš, tím se nechlub. *V. br.* Čím hrnec za nova navře, tím zapáchá, až se rozrazí. Čeho člověk na zbyt má, snadno tím plýtvati. *Přisl.* Darmo se chvastá nevědomec tím, co tu i tam pochytil. *Záb.* Co neumíš vydobyti, tím se nemáš honositi. *Kam.*

e) *Lokal*: V pravdě bohatý jest ten, kdo na tom, co má, přestati umí. Co oči vidí, o tom mohou ústa mluvíti. *Kom.* V čem kdo cvičený žil, o tom dobře i psati umí. *Záb.*

§. 47. O d t a ž e n á jistíci věta zastupuje taký podmět anebo předmět, kterýby se v jednoduché větě odtaženým jménem vysloviti musel, na př. Těší mě, žes přišel m. příchod tvůj mě těší. Mrzí mě, že odcházíš m. odchod tvůj mě mrzí. Přesvědčil sem se o tom, že jsi nevinnen m. přesvědčil sem se o tvé nevinnosti. Uznávám, že nemůžeš přijíti m. uznávám nemožnost příchodu tvého. Pros otce, aby ti odpustil, ať ti odpustí m. pros otce o odpuštění atd. Spojky odtažené věty, jako

z daných příkladů vidno, jsou tři: *že*, *aby* a *ať*. Prvá s oznamovacím způsobem vyslovuje skutečnost anebo jistotu toho, o čem se mluví: povídali mi, že se ti dobře vede, vedlo, povede: se žádacím naproti čili ve spojení s *by* oznamuje *že*, že mluvící pochybuje o tom, co mluví: povídali mi, žeby se ti dobře vedlo, bylo vedlo. Druhou vždy s minulými časy, a třetí jen s přítomným užívanou spojkou dává mluvící na vědomí, žeby se to, o čem mluví, mělo stát; že si žádá, přeje, chce, aby se stalo; že se obává, aby se nestalo atd.

1) Zastupuje-li odtažená věta podmět, stává s *že* po hlavní, vyslovené slovy: div je, chyba je, pravda je, věc je, obyčej a zvyk je, jisto je, možná je, patrně je, víře podobno je, vidno je, vědomo je, zjevně je, známo je, bolí mě, mrzí mě, těší mě, děje anebo stává se, přihází se, vidí se, zdá se a podobnými; s *aby* po: nemožná je, sluší se, svědčí se, slušná věc je, třeba nebo potřeba je a podobných.

Příklady. Div (je), že neplakal. Pravda jest, že pobožným zlý svět pokoje nedá. Zdálo se mi, že mi to nesluší. Mrzelo mě velice, že tam tak mnoho zlých jako dobrých pouštěli. Ve světě býti musí, aby jedni panovali, a druhí poddáni byli. Není nová ve světě věc, že se sově soumrak svítáním a tma noční polednem býti zdá. *Kom.* Není možné člověku, aby se sám od hříchův očistil. Zjevně jest, že bezbožní prázni bývají bíd zdejších. Předivná je to věc, že se vy na řeči mé zastavujete. *V. br.* Oznámeno mi bylo, že jsou jeničáři (m. janičáři). To nemusí býti, aby se syn podobný otci narodil. Nemožné jest člověku, aby vždy (lépe: někdy) v něčem nepobloudil a nepoklesl. *Vel.* Svatá a věčná pravda, že duch jen duchem živ jest. *Šaf.* Nejhorší chyba našeho věku ta jest, že nemoc svou tají a smích činí z léku. *Kol.* Mnohého to k stáří bolí, že zanedbal z mládí školy. *Kam.*

2) Zastupuje-li odtažená věta předmět, stává s *ať* a *aby* jen po slovesích chtění, žádost, prosbu, rozkaz, dovolení, starost, bázeň, snahu a podobná působení vyslovujících, jako: chtíti, žádati, prositi, rozkázati, naříditi, ustanoviti, dopustiti, dovoliti, obávati se, hleděti, snažiti se, šetřiti atd.; v jiných mnohem čtenějších případech naproti, zvláště po slovesích: mluvit, věděti, věřiti, slíbiti, znáti, znamenati, pozorovati, mysliti, domnívati se a podobných s *že*.

Příklady. Žádali, aby jim Bůh krále losem ukázati ráčil. Nechce Bůh, aby kdo bližního svého pomluvami a klevetami z jeho dobré poctivosti svláčel. Nechtěl tomu Bůh, aby se ke službám jeho s myslí skormoucenou postavovali. Pilně to na péči mají (starají se o to), aby se i sami božími příkázanými spravovali. Hledte, ať vám to na zlé nevychází. *V. br.* Všickni národové vždycky se o to starali, aby jazyk svůj rozšířiti a zvelebiti mohli. Císař mi rozkázal, abych se na cestu strojl. Obával se, aby nějaká bouře nepovstala v lidu. Nejprve se o to snažil, aby matku dítěte podvedl. Služebník mě nutkal (slov. núkal), abych skrovným pokrmem jejich nezhrdal. *Vel.* Bůh nařídil, aby za každým létem následovala zima. Šetřiti rodičové mají, aby dítěte mlsům neučili a zdraví jim nekazili. Zloděj šetří, aby postižen nebyl. Spůsob světa tohoto to s sebou nese, aby, co u Boha moudré jest, světu pouhým bláznovstvím bylo. *Kom.*

Vlast že miluješ, to víme. Myslím, že vždy nebývá ani nebe bez mraků. *Cel.* Věz, že před Bohem všickni rovni jsme. Nezapomeň, že i chudí tvoji bratři jsou. Pamatuji, že pán Bůh všemi věcmi vládne. *Kam.* Slyšel sem některé chlubiti se, že se nebojí. *Kom.* Uznávám, že nám zlé věci nastávají. *Háj.* Svobodně vyznal, že jest křesťanem. Šlechtný ten manžel ženu svou z toho, žeby křesťankou byla, obžaloval. *Koc.* Otec vyznal s litostí, že chybil. *M. pís.*

b) Tázací podstatná věta.

§. 48. Přímá otázka bývá vždy hlavní větou vyslovována: kdo je to? co děláš? jak se máš? spíš-li, či dřímáš? Proměním-li takovou větu v pobočnou, anebo podřídím-li ji jiné hlavní větě, obdržím tázací podstatnou větu, na př. nevím, kdo to jest, anebo: kdoby to byl.

Tázací podstatná věta, již otázky nepřímé vyslovujeme, je též dvojí: srostená a odtažená. Prvou se doptáváme o podmětě, předmětě a příslovkovém určení; druhou o tom, co se děje — o přísudku.

Srostená se počíná tázacími zájmeny a příslovkami: *kdo, co, kam, kde, kdy, jak, proč, nač?* atd.

Příklady. Dlouho o tom, kdoby to byl, veden rozpor. *Kol.* Nevím, čehoby u něho nebylo. Smrt ukáže, kdo co má. Nevíme my, k čemu Bůh koho vyvolil. Vědí sousedi, jak kdo sedí. Láska člověku ukáže, jak se k bližnímu chovati má. *Kom.* V čas nouze poznáno bývá, kdo jest věrným přítelem. *V. br.* Od kohoby ten hlas pošel, toho nevěděl žádný. *Koc.* Ptal sem

se přátel, pročby to činil. *Vel.* Žádný neví, v kterou dobu (m. kdy) ponesou ho lidé k hrobu. *Kam.* Nevím, kam se poděl, kdy přijde atd.

Odtážená tázací věta spojuje se s hlavní příklonným: *-li, zda, zda-li, zda-liž* a *či?*

Příklady. Neděje-li se kde komu křivda, doptával sem se. *V. br.* Na to se ho otázal, jestli křesťanem čili není. *Koc.* Ukáže čas, zdali dojde cíle. Není známo, či kdy jeho trýzeň skončí kolo časů. *Kol.*

c) *Nepřímá řeč.*

§. 49. Chci-li své anebo cizí myšlenky, jistění aneb i otázky opakovati čili znova do řeči přivést, mohu to dvojím způsobem učiniti: mohu je totižto doslovně čili tak, jak sem je já anebo jiný jindy byl vyslovil, opakovati, na př. Ježíš řekl: co mne pokoušíte pokrytci? Ježíš jim dí: dejtež, co jest císařovo, císaři, a co jest božího, Bohu. Šalomoun řekl: mrzí mne ten život. *Kom.* Anebo je mohu pobočnou větou na jevo dáti: Ježíš řekl, proč ho pokoušejí. Ježíš jim dí, aby dávali, co jest císařovo, císaři, a co jest božího, Bohu. Šalomoun řekl, že ho mrzí ten život. Druhý tento způsob mluvení sluje nepřímou řečí. O nepřímé otázce již v předešlém §. byla řeč. O souvětí, kterým vlastní anebo cizí myšlenky a jistění přivádíme, následující podrobnosti vytknouti dlužno:

1) Hlavní jeho věta vyslovuje se přirozeně slovesy *mluvení* a *myšlení* vyjadřujícími.

2) Pobočná věta bývá spojována s hlavní spojkou *že*, spojkou *aby* jen tam, kde se ní rozkaz do řeči přivádí, na př. Otec řekl synovi, aby se zlých tovaryšů chránil m. Otec řekl synovi: chraň se zlých tovaryšů.

3) Žádacího způsobu se v pobočné větě jen tam užívá po *že*, kde mluvící pochybuje o skutečnosti toho, co nepřímou řečí vyslovuje, na př. Rozprávěl, žeby mu nebylo bývalo možná přijíti. Doložil naposledy, žebych mu těžkou nemocí zemdlenému neduhu přidávati neměl. *Vel.* Vypravují, žeby hyena lidské řeči rozuměla.

4) Poměr osobný je v nepřímé řeči větším dílem jiný nežli

v přímé, na př. Povídal sem mu, aby tam nechodil, přímě: Povídal sem mu: nechoď tam. Říká, že je nemocen, přímě: Říká: nemocen jsem atd.

2) Přívlastková věta.

§. 50. Předmět doplňuje, příslovkové určení určuje, přívlastek ale nejen určuje, než podle §. 23. 4 i doplňuje slovo, ku kterému spadá. Právě tak se věc má i s větou přívlastkovou. Máme tedy mluvit o doplňovací, určovací a kromě těchto ještě o nepravou nazývané přívlastkové větě.

a) *Doplňovací přívlastková věta.*

Předmětná slovesa, jako: nadíti se, dovoliti, dokázati a podobná žádají doplněk. Podstatná jména, kteráž od takých sloves pocházejí, jako: nádeje, dovolení, důkaz, žádají též doplněk, který sme ale ve spomenutém už §. přívlastkem a ne předmětem proto nazvali, že podstatná jména a ne slovesa doplňuje: nádeje příchodu tvého, důkaz tvé nevinnosti atd. Třeba-li na takém doplňku poměr času, způsobu a osob zvlášť označiti, anebo není-li jináče možná podstatného jména doplniti, nezbyvá nic jiného než utvořiti z něho anebo místo něho pobočnou větu, na př. žádné nádeje neměli, že z mrtvých vstanou m. žádné nádeje budoucího z mrtvých vstání neměli. Věta taková s hlavní nejčastěji spojkou *že*, řídceji *aby* sloučená sluje doplňovací přívlastkovou větou proto, že místo doplňovacího přívlastku zastupuje.

Příklady. Bohu se snažně modliti budeme v té důvěrnosti a nádeji, že proseb našich neoslyší. Obdržel povolení, aby s tím křesťanem bojovati mohl. *Vel.* Mám toho, že mě Bůh vyslyší, silný základ: sliby jeho a pravdomluvnost. Nedali mu té cti a chvály, žeby je opatrovati mohl. Bohu slib činí, že ku povinnosti své státi chce. To jest důvod, že on z místa svého vypadl. Tajný hřích jeden nekajícího člověka příčinou bývá Bohu, aby hněv a pomstu svou na mnohé aneb všecky vyléval. *V. br.* Úmysl tvůj, žes všecko v světě prohlédnouti žádostiv byl, ne zle se mi líbí. *Kom.* Otec žádal o česť, aby král přijel na hostinu k synovi. Král odevzdával klíče zámku

svého na znamení, že se podrobuje. Pacholek měl strach, že ho had pohltne. *M. pov.* Mám, pane, silnou nádej, že moře v dalek přeleti. *Suš.* Hlouposť bývá příčina, že se mnohý vypíná. *Kam.* Podle sedmého příkladu lépeby bylo řečeno: hlouposť bývá mnohemu příčinou, že se vypíná.

Poznámka. Doplnovací přívlastková věta nejvíce se ponášá na odtaženou podstatnou, a proto ji někteří gramatici ani nerozeznávají od této. Mají-li v tom pravdu, nechci dále rozbírat, to jediné dokládá: dopouštím, že se ku př. předposlední z nahoře stojících vět jen formou dělí od odtažené podstatné: naději se, že moře v dalek přeleti; ale zapírám, žeby to vřady tak bylo, a kdyby i skutečně bylo: není-li formální rozdíl už i sám o sobě hoden, aby se ho šetřilo?

b) Určovací přívlastková věta.

§. 51. Doplnovací přívlastkovou větu našli sme jen u podstatných jmen odvedených od předmětných sloves; určovací naproti může nejen u každého podstatného jména, než i u přídavných podstatně užitých a zájmen osobných státi, a to vždy na místě přívlastků v jednoduché větě přídavnými a přičestími vyslovovaných, pročež ji někteří i přídavnou větou nazývají. Spojkami jejími jsou vztahná zájmena: *který, jenž, ježto* a *tázací co*. Dvě prvé se vždy srovnávají rodem a číslem s jménem, ku kterému se vztahují, pádem naproti visí na přísudku věty, kterou začínají: *žena, kterou* anebo *již* sme viděli, *již* odešla; *dítě, kterému* anebo *jemuž* si dal jablko, bylo veselé. *Ježto* a *co*, co zástupnice dvou prvních, jsou nesklonné a nynější spisovná čeština jich už jen tam, i to zřídka užívá, kdeby *který* a *jenž* v nominativě státi měly: *pán, co* anebo *ježto* tu včera byl, *již* odešel; *lidé, co* anebo *ježto* na procházce byli, zmokli. *Ježto* ve starší češtině, *co* v obecné češtině, v moravčině a slovenčině podnes velmi často přicházejí na místě *který* a *jenž* i v nepřímých pádech, které se ale ne na nich jakožto nesklonných, než na spojovaném s nimi zájmeně třetí osoby označují, na př. věřitele máš, *ježto ho* (m. kterého) nemůžeš oklamati; mám děla, *ježto z nich* (m. z kterých) velikým kamením mohu střílet. *Jung.* Slovensky: *človek, čo ho* (m. kterého) vidíš, je voják; *žena, čo sa s ňou* (m. s kterou) shováraš, je moja matka; *kniha, čo som ti ju* (m. kterou) daroval, bola drahá. — Příslovky:

kde, kam, proč atd. i v spisovné řeči často zastupují zájmena vztažná, na př. místo, *kde* (m. *na kterém*) stojíš; město, *kam* (m. *do kterého*) sme vešli atd. — V příslovích, jinde zřídka, přichází i *aby* m. *který*. — Konečně vedle podstatných, přívlaskovou větou určených stávají často zájmena: *ten, týž, onen*.

Příklady. 1) Podmět a přísudek: Národ, jenž se přirozeného jazyka svého odříká, páchá nad sebou samovraždu. *Šaf. Pes*, který nejvíce štěká, nejméně kouše. *Přisl.* Žádného tvorů není, kterýby se moci a silou s Bohem potkatí mohl. Mnohé věci, jichž sobě svět vysoce váží, nic nejsou. *V. br.* Krásný jest zvuk, který vychovaly ruky samé přírody. Byla to ta bohyň, co se v tuto řeku před osmi sty léty hodila. *Kol.*

2) Předmět a) *Akkusativ*: Divně Bůh své věrné, kteří se naň cele spouštějí, opatrovatí umí. *V. br.* Znáš-li kraj *ten*, *kde* se cnost a láska za ruky vedou. *Kol.* V čítání historií (dějepisu) bedlivý pozor míti musíme na čas, *kdy*, a na místo, *kde* se co zběhlo. *Koc.* b) *Genitiv*: Žádného místa bezpečného, *kdeby* se ustaviti mohli, nenalezají. *V. br.* Všechněm tajností těch, jimiž se svět řídí, vyzvídati nesluší. *Kom.* I rychleji i dokonaleji chápáme a nabýváme těch věcí, kterým se z mládí učíme. *Vel.* Boj se pomsty, jenžby na tě padla. Nezávidí mi zysku blahého, který na mne v budoucnosti čeká. Varujme se pilně oněch vrahů, kteří nás jen rozvaditi chtějí. *Kol.* c) *Dativ*: Běda kohoutu, na kterého jestřába pouštějí. *Přisl.* Nepřipisuj svatě jméno vlasti kraji tomu, v kterém bydlíme. *Kol.* Blaze králi, v jehož zemi láska k vlasti panuje. *Kam.*

3) Přívlastek: Strome zlatý! zastiň bolesti a hanobu lidu toho, kterému si svatý. *Kol.*

4) Příslovkové určení: Měrou, kterou kdo měří, bude mu odměreno. *Kom.* V tichu skrytém, kde jí nikdo nezná, vůle ušlechtilá působí. *Kol.*

5) *Co* v nepřímých pádech a *aby* m. *který*: Sestra ma (mě) poznala po koni, čo mi ho do vojny sedlala. Šťastný je ten človek, čo naňho pozeráš, čo sa s ním shováraš. *Zpjev.* Dě-lajte mi truhlu velikú, širokú, co dvě do ní lehnú. *M. pís.* U prostřed moře byl dům nádherný, co ho ještě žádný neviděl. Byli tu ti lidé, cos jim vodu skazil. *M. pov.* Řidký jest člověk v světě, aby nepřítel, odporníka, závistníka a pomluvače neměl. *Koc.* Není toho manželství, aby se v něm nepříhodilo něco odporného. Není té krěmy, aby při kvasu někdy svady nebylo. *Kom.*

Poznámka. Rozdíl mezi touto a srostenou podstatnou větou záleží v tom, že se ona vždy vztahuje k podstatnému jménu ve hlavní

věť: dítě, které lže (lživé dítě), zarmucuje rodiče; tato naproti zastupuje scházející podstatné jméno: kdo lže (lhát), není hoden, aby se mu věřilo.

c) Nepravá přívlastková věta.

§. 52. Nepravé přívlastkové věty jsou vlastně hlavní věty jiným jen zevniterně, takofka mechanicky podřízené, a rozeznávají se od předešlých pravých tím, že se nevztahují k jednotlivým slovům než k obsahu hlavní věty. Spojování jejich s hlavními větami dvojnásobně se děje:

1) Tázacím *co, což* (m. a *to*) stojícím v tom pádě, v kterémby *to* stálo, kdyby se totižto na místě podřízení jen souřadění užilo, na př. Dychtíte a toužíte po jmění, *což* (m. a *to*) vám jen většího trápení přidává. *V. br.* Učení se k hádkám svým navrátili, *čehož* (m. a *toho*) mi do pláče líto bylo. *Kom.*

2) Může se ke hlavní větě slovo, kteréž obsah její poněkud opakuje, s následujícím *to* přistaviti, ostatek ale věty na toto, *co* přístavek (§. 22. 2. pozn.), způsobem pravých přídavných vět přivěsiti, na př. Dychtíte a toužíte po jmění — *vášeň to, která*, vám jen většího trápení přidává. Učení se k hádkám svým navrátili — *skutek to, kterého* mi do pláče líto bylo. Poslední tento způsob spojování, jehož ale na ten čas doložiti nemohu, jen u některých novějších spisovatelů se vyskytá; staří přestávali na prvním.

Příklady. Velebnosti boží se dotýkáte, *což* vám na dobré nevyjde. Častokrátě Bůh i těch nejzavrženějších k rozmnožení své slávy užívá, *čehož* příklad při Mojžíšovi, Gedeonovi a Davidovi spatřujeme. Pansky sobě nad stádem božím počínají, k čemuž (m. a k tomu) jim falešní proroci napomáhají. *V. br.* Když se nám dobře vede, Bohu to připisujeme, *což* i pohané zdravějšího smyslu o Bohu činívali. *Koc.* Nejednou několik desk ze střechy s velikým třeskotem svrženo jest, čímž (m. a tím) já probuzen jsa, skočil sem z lůže. *Vel.* Nic jiného nebylo viděti, než laškování rozličná, nad čímž (m. a nad tím) vlastní jeho lidé vzdychati počali. *Kom.*

Poznámka. Má-li jazyk náš kromě toho ještě jiný, latinský velmi oblíbený druh nepravých přídavných vět (na př. animi virtutes ex ratione gignuntur, qua nihil est in homine divinius), nemohu na ten čas dostatečně doložiti.

3) Příslovková věta.

§. 53. Příslovková věta je zástupnicí příslovkového určení, a jako toto tak i ona určuje i přísudek i přívlastek, na př. Prvé vstaneme, než slunce vyjde, m. před východem slunce vstaneme. I nejlepší věc škodivá, když se jí zle užívá, m. i nejlepší, zle užívaná věc škodivá. Jako sme příslovkové určení rozdělili, tak rozdělíme i věty příslovkové.

a) Příslovkové věty místa a času.

§. 54. Spojkami prvých jsou příslovky místné: *kde, kam, kudy* anebo *kady* (slov. *kade*), *odkud, pokud, kamkoli, odkudkoli* a podobné, jimž ve hlavní větě často odpovídají ukazovací: *tu, tam, tady, odtud* atd.

Příklady. Kde Bůh jest, tu nebe; kde nebe, tu radost věčná; kde radost věčná, tu člověk neví čeho víc žádati. Odkudkoli odcházíš, rozžehnatí se za nehodné neměj. *Kom.* Kam voda spád má, tam teče. Smrt nebere, kde není. Kde tě rádi vidí, nečasto bývej, a kde nerádi, nikdy. *Přísl.* Mně cnosť kvete, kde sem lásku rozsál. Kde lid český bydlí, jasno bylo. Stoj noho! posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš. *Kol.* Přirození, kde se mařiti zdá, tam pokolení nových budí kras. *Šaf.* Tam se hlava chýlí, kam tvé srdce cílí. Kde poroučí čeleď hospodáři, tam se věru na nic daří. Kde se mnoho poklon dělá, tam upřímnosť uletěla. *Kam.* Kde kvete krása a cnosť, tam jest urozenosť. *Jung.* Srdce lidská v rukou božích jsou a on je obrací, kam se mu kdy líbí. Vyžlata slídí a čmouchají, kudy zvěř běžela. *V. br.*

§. 55. U souvětí času kromě současnosti a předčasnosti (§. 9) i nástupnosť rozeznáváme.

1) Současnosť označujeme spojkami: *kdy, když* (slov. *kedý, keď*), *dokud* anebo *pokud* (slov. i *kým*), *co, jak, ledva, sotva*. V hlavní větě velmi zřídka se vyskytá ukazovací: *tedy*, často *dotud* anebo *potud*.

Příklady. Nepřišels na svět, kdys chtěl; nepůjdeš také z něho, kdy chtíti budeš. Svět tudž stojí, dokud se počet vyvolených nedoplní. Když se možní množí, chudých přibývá. *Kom.* Když člověka poslední cíl života jeho dochází, nemocmi a bolestmi všecka moc zdraví jeho mizí. Když chtějí brouci zletěti, zježí

se. Když bijí blázna, *tedy* se moudrý vtipuje. Věrní dokud na světě jsou, dotud bojují. *V. br.* Když nic hanebného nečiním, na křivé a lživé pomlavy zžola nic nedbám. Když se nám šťastně a dobře vede, samému Bohu to připisujeme. *Koc.* Každé dílo zdá se býti těžké (lépe: těžkým), dokud se o ně nepokoušíš. *Vel.* Dokud štěstí tobě kvele, *tu* máš dosti přátel v světě; jak se psota na tě deře, hned se druh od druhu beře. Všemo-
houcí! rozletnou se světů sbory, jak jen prstem zakýváš. *Kam.* Toho roku sem tam byl, jak se to stalo. *Har.* Jak jen milé pokáže se podletí, na sta kvítků jedna včelka obletí. *Čel.* K lípě, co jen přišlo podletí, bývala má nejmilejší chůze. Sotva vkročím, vidím v bílé říze anjela. *Kol.* Jak já půjdu do kostela, přes tvé srdce půjde střela. *M. pís.* Zadudaj dudášku na našom salašku, kým si já donesiem cedidlo, valašku. *Zpiev.*

2) Předčasnost se vyslovuje spojkami: *když* (v hl. větě: *teprv, potom*), *co* (v hl. větě: *od té doby, od toho času* atd.) a někdy i *až a jak*.

Příklady. Mnohých svět teprva slaviti počal, když už v temném byli hrobě. Potom, když ji v ohvězděné užřím podobě, slasť a rozkoš věčně pěti budu. *Kol.* Až i sám k sobě přišel, hříšnost a nehodnost svou poznal. *V. br.* Adam a Eva hned, jak stvoření byli, choditi a mluvit uměli. *Kom.*

3) Nástupnost označují spojky: *dříve — než, první — než, spíše — než a až*.

Příklady. Dříve tuším slunce jasné svadne, nežli žel můj zchladne. *Kol.* Josue k rozkazu božímu dvanáctému pokolení zemi rozdělil první, než dobyta byla. *V. br.* Přičiňme ruce k boji první, než všecko mdlobou a nestatečností klesne. *Vel.* Spíše pojdeš ve svém díle, nežli dojdeš toho cíle. *Suš.* Nepůjdem domů, až bude den. *Kal.* Nechval hodův, až z nich půjdeš. *Přisl.*

b) Přísloukové věty způsobu.

§. 56. U způsobu rozeznáváme jakost od kolikosti a vztažnosti.

Jakost určujeme větami okolnosti, souslednými a srovnávacími.

1) Věty okolnosti vyslovují také děj, který co okolnost sprovází druhý, určeným býti mající, a jsou buď jistící buď záporné. Na místě jisticích, v němčině spojkou *indem* s hlavními

větami slučovaných, užíváme přechodníku přítomného času, na př. Svíce, jiným sloužíc, sama se stravuje m. něm. die Kerze verzehrt sich selbst, indem sie den Menschen dient. Přišli k nám smějící se m. něm. Sie kamen zu uns, indem sie lachten, anebo též s přechodníkem: sie kamen zu uns lachend. Zápornými se vyslovuje, že okolnost, která jináče jistý děj obvykle sprovází, vystala. Spojkou těchto je v němčině *ohne dass* a *ohne zu*: Er war schon lange im Zimmer, ohne dass wir ihn gesehen hatten. Stunden, Tage und Jahre vergehen, ohne dass wir's achten, ohne dass wir rechnen und zählen. Der leichtsinnige Mensch genießt, ohne dass er sich nach dem Geber nur umsieht, anebo: ohne sich nach dem Geber nur umzusehen. U nás strany toho dva případy přísně rozeznati třeba:

a) Vládou-li obě věty jedním podmětem společně, skrácují se podle §. 68 přechodníkem. Ku příkladům v §. 74. II. stojícím přidej překlad posledního z vytčených právě německých: Lehkomyslný člověk požívá (t. dobrodění), na dobrodince ani *nedbaje*, anebo doslovně: na dobrodince se ani *neohlédaje*.

b) Věty rozličných podmětů sloučili bratři čeští spojkou *aby* v Přísl. 6. 27 a 28: Může-li kdo vzíti oheň do klína (slov. podolku) svého, aby se roucho jeho nepropálilo? (něm. ohne dass seine Kleider brennen.) Může-li kdo choditi po řeřavém uhlí, aby se nohy jeho neopálily? Tak i vulgata. Někteří z novějších spisovatelů v témže případě do hlavní věty přibírají *bez toho*, co se ve vytčených právě souvětích též může přimysleti. U nich by tedy prvé z podaných nahoře souvětí německých znělo: již dávno byl ve světnici *bez toho, aby-* anebo *žeby-*chom ho byli viděli. Jiní se konečně domnívají, žeby se taká souvětí spojkou *aniž* s jisticím přísudkem čili *bez ne* slučovati měla: již dávno byl ve světnici, *aniž* sme ho *viděli*. Která z vazeb těchto je duchu jazyka našeho přiměřenější, těžko rozhodnouti. Já bych se bratří a vulgaty již i proto držel, že se mi *aniž* i původem i významem svým k označení v řeči postaveného vztahu neschopným a nedostatečným býti zdá.

2) Sousledné věty představují jakosť co výsledek aneb účinek, na př. mluv *tak*, *abych* ti rozuměl m. mluv *srozumitelně*.

Srovnatelnost zde co výsledek takého a ne jináčího mluvení vystupuje na jevo. Kromě *tak*—*aby* užívá se v souvětí tomto i: *tím způsobem*—*aby*; *tak*—*že* a *taký*—*že*.

Příklady. Tak užívej svých věcí, abys jich jiným nezáviděl. Tak sem se na tom ustanovil, abych ani hleděním nehrěšil. Taková jest skáza těla našeho, že i nejsvětějším božím ctitelům bývá příčinou ku poklesnutí. Nebezpečenství hrozná jedna z druhých rostou tak, že se jim nijak vyhnouti nelze. Taková jest moc hříchů a bludů, že lidé jimi omámeni a v ně pohříženi nijak se upamatovati nemohou, ale urputně na svém stojí. Taková jest povaha nepřátel pravdy a lidí ošemetných, že místo mezi podávají jedu. *V. br.* Všecky údy tím způsobem opatroval, aby ani mdlejší pro nedostatek požívení nechradly, ani silnější přílišnou hojností nebudněly. *Vel.* Holuby jsou takové, že milují hejno spolkové. *Kol.*

3) Srovnávacími větami rovnost dvou dějův anebo vlastností buď za skutečnou buď za podmíněnou vyhláshujeme. Skutečnou rovnost označují spojky: *tak*—*jak* anebo *jako* a *taký*—*jaký*; podmíněnou: *tak*—*jakby* anebo *jakoby*.

Příklady. Jako přítel milý s přítelem nakládá, tak ty se ke mně laskavě ukazovati ráčíš. Pravda se nikdy nemění, ale zůstává vždy neproměnná tak, jako Bůh neproměnný jest. Bůh v rozdělování darů svých dělá, jak ráčí, komu a jak chce, během lidským nejša svázán. *V. br.* Jak vidíte růži mřítí, tak se bude s vámi dítě. Jak se prázný klásek pozdvihuje, tak si hloupá pýcha vykračuje. *Kam.* Strom jak roste, tak stojí. Každý pták tak spívá, jak mu narostl nos. Já o také štěstí, jaké tu vidím, nestojím. *Kom.* Mne potkal osud, jaký člověk radše čítá, nežli žije. Každý z přátel mých šťastným se čije, jak si žádal. *Kol.* Jaká práce, taká pláce. Jaký pán, taký krám. *Přisl.*

Ukazuje se, jakoby jich sobě nemnoho vážil. Tak se na něho zapomínají, jakoby ho nikdy nebylo. Tak jsou strachem naplnění, jakoby žádné moci a síly po nich nebylo. *V. br.* Tak málo o to pečují, jakoby to k nim nepřináleželo. Zdálo se mi, jakoby na královském paláce velmi dobře a skvostně chován byl. To poselství jím tak málo hnulo, jakoby k němu zholha nepřináleželo. *Vel.* Tak jí všecko pěkně přistane, jakby k tomu narozena byla. Takový vedli škrek a rvačky, jakby svět měl v rumy padnouti. *Kol.* Tak je sladká, tak je milá, jakby růži dýchala, krásná — jakoby se v rajske rose koupala. *Čel.*

§. 57. Vlastností anebo působením (teplý, milovati) podmět v jisté míře vládne. Má-li se míra nebo stupeň vlastnosti

a působení čili to určití: nakolik je podmět taký neb onaký, na př. teplý anebo chladný, a nakolik tak aneb onak působí, na př. křičí, volá, miluje atd. — může se to dvojím způsobem státi: 1) vytčením takého děje, který je výsledkem anebo účinkem onoho stupně, a 2) můžeme jeden stupeň vlastnosti a působení nějakého druhým, posluchači známým stupněm určití čili jeden stupeň s druhým srovnati. Prvé se též děje souslednými, druhé srovnávacími větami.

1) Sousledné věty slučujeme spojkami: *tak* (přimysli: *velmi*) — *že, tak — až; tak velký, tak mnoho, tolik — že* aneb *aby*.

Příklady. Tak sem ssoužen a sevřen, že ani hlavy své pozdvihnouti nemohu. Má předsevzetí a rady všechny tak zmátli a zpletlí, že sobě nevím co počíti. Hlas a zvuk po polích se slyší, až se všudy rozlívá. Tak mírně z praku házeli, že se o vlas nechybili. *V. br.* Hojnost obilí tak veliká byla, že se pisku mořskému přirovnávala. V nás není tak veliká síla, abychom odolati mohli tomuto množství. Kdežbychom vzali tolik chleba, abychom tak veliký zástup nasýtiti? *Vulg.* Křesťan tak směle na nevidědné, nepřítomné, budoucí věci se spouští, že sobě pro ně přítomné oškliví. Svět není tak velký, aby snesen, ani tak vzácný, aby oželen býti nemohl. *Kom.* Kdo jest mezi vámi tak statečný a smělý, aby se potkal s tímto křesťanem. *Vel.* Hrad ten celý tak sme zříceli, že nezůstal kamen na kameni. Zalkal, že se strásla země. Plěštil koristi o zem, až se strásla. *Kol.* To bylo štěhotu a pískotu, že člověk ani svého vlastního slova neslyšel. *M. pov.*

2) Srovnávací věty vyslovují rovnost anebo nerovnost dvou dějův anebo dvou vlastností, a sice prvou spojkami: *tak — jak, jako; tolik — kolik, co; v příslovích zhusta i co — to m. kolik — tolik; nerovnost pomocí: než* aneb *nežli, nežby* aneb *než aby* a srovnáватelem ve hlavní větě.

Příklady. Kroupy i oheň smíšené spolu padaly a tak veliké byly, jak veliké prvé nikdy se neukázaly. Jak mnoho usoudí, tak mnoho dá. Dlouhosť města tak veliká byla, jako i širokosť. *Vulg.* Člověk jen tolik platí, kolik dělá. Kolik krajů, tolik obyčejů. Co hlava, to rozum. Čo figel, to groš. *Přítel.* Co věs, to bystré hlavy, a co hrad, to hrdiny. *Čel.*

Já jsem živý v mnohem větším světě, nežli závist dopustiti může. Já jsem synem silnějšího rodu, nežli závist pomysliti schopna. *Kol.* Tisíckrát umřítí volím (t. j. raději chci), nežli tu býti, kde se tak děje. Větší tato věc jest, nežli aby se při

ní času a práce litovati mělo. *Kom.* Za lepší věc sobě pokládá v zemi ležeti než živu býti. Lépe užive (nyní; užije) pobožný člověk svého skrovného statečku, než znamenitých bohatství mnozí bezbožníci. Pomezí menší bylo, než aby jim k přebývání stačilo. Raději ji u cesty pochoval, nežby se k modlářům připojil. *V. hr.*

§. 58. Vztažnosť určujeme poměrnými, obmezovacími a ohlednými větami.

1) Poměrné věty vyslovují, že vlastnosti a působení ve větě hlavní tak přibývá neb ubývá jako v pobočné a naopak. Spojkou jejich je *čím—tím*. I po tom i po onom stává vždy srovnávatel (srov. §. 38. pozn. 1).

Příklady. Pověst čím dále běží, tím se více sílí a roste. Čím větší jest spříznění, tím škodlivější a těžší bývá jeho zrušení. Čím více lidé po svých hlavách, rozumích, smyšlenkách a pověrách jdou, tím víc od božího slova odcházejí a ve větší se nemoudrost vydávají. *V. hr.* Čím člověk víc umí, tím víc po umění prahne (dychtí). Čím se kdo méně nebo více vycvičí, tím méně nebo více se hodí. Čím paměti více svěrovati budeš, tím věrněji toho ostříhati bude; čím méně, tím nevěrněji. Čím kamen dále na místě leží, tím více mechem obrostne. *Kom.* Čím jsou vody kalnější, tím jsou lovy valnější. *Čel.* Zlý člověk čím vlídnější a přívětivější jest, tím je nebezpečnější. *Zahr.* Čím kdo výše stojí, tím se víc ať pádu bojí. Čím se sobě větším býti zdáš, tím u lidí menší cenu máš. Čím víc kdo na práci kleje, tím se mu víc na přídě děje. *Kam.* Josefy tím víc od svých rodáků ctěn byl, čím víc zlehčen od nepřátel. *Kol.*

2) Obmezovacími větami vytýkáme meze, kterých hlavní větou vyslovená vlastnosť anebo činnost přestoupiti nesmí. V latině se slučují spojkou *eatenus — quatenus*: mens quatenus intelligit, eatenus tantum agit; v němčině: *in wie fern* anebo *weit — in so fern* anebo *weit*; v češtině u starých: *potud — pokud*, u novějších spisovatelův i *natolik — nakolik*, naskrze nesprávně: *jak daleko* anebo *dalece — tak*. Ukazovací člen se ale, jako *jinde*, tak i zde obyčejně vynechává, na př. *Pokud* anebo *nakolik* ho znám, je poctivý muž. Snesení panův radních, *pokud* býti může, v spisu se chovejte. Vždycky se nacházeli lidé, kteří přirození bylin, *pokud* rozumu jejich chopiti možné bylo, spytovali. *Vel.*

3) Ohledných, v němčině spojkou *je nachdem* slučovaných vět povaha nejlépe vysvitne z příkladů, jako: měsíc *podle toho, jak* nám světlou polovici sebe vyskytá, přibývání a ubývání trpěti se zdá. *Kom.* Jak kdo co při sobě zná, *tak podle toho* leká se a děsí ledačeho. *V. br.* Sem spadá tuším i následující, u Veleslavína se vyskytající souvětí: Pastýři stáda svá honí jednak po polích, jednak po vrších, *jak* toho kdy čas káže a potřeba potrav požaduje.

c) *Přísloukové věty příčinnosti.*

§. 59. Skutečnou příčinu vyslovujeme příčinnými, logickou dovoďicími, mravní účelnými, možnou vymínečnými a připuštěnou připouštěcími větami.

1) Spojky příčinných vět jsou: *proto — že a tím — že.* Z hlavní věty může *proto* i do pobočné přeloženo býti anebo celkem vystati.

Příklady. Jazykem svým píšeme, *proto že* národu svému píšeme. Duše bez těla nic nemůže, *proto že* mysl všecku látku od smyslů beře. Tělo před nemocmi a úrazy hájiti povinni jsme, *proto že* nejen stánkem, ale i nástrojem jest duše rozumné. *Kom.*

2) K vyslovení důvodu čili logické příčiny máme vlastně jen jednu spojku: *poněvadž*, na př. Duše naše, *poněvadž* z Boha jest v nás vdechnuta, k Bohu zase patří a patřiti má. *Kom.* Že ale mluvící důvody své obyčejně za pravdivé a skutečné má, vyslovuje se logická příčina velmi často tak, jako skutečná, spojkami *proto — že*, a naopak skutečná spojkou *poněvadž*. Příkladů všudy dosti najdeš.

3) U vět účelných hlavní vyslovuje prostředek, kterým se pobočnou větou vyjádřený cíl aneb účel dosahuje. V oné jen někdy stává *k tomu*, jindy *proto*; v této pravidelně *aby*, *zřídka ať*.

Příklady. Strach pouští Bůh na bezbožné, *aby* neškodili pobožným. Po lidsku Bůh mluví s lidmi, *aby* dílo jeho poněkud seznáno býti mohlo. Bůh k zvláštním skutkům svým často mdlých a nestatečných užívá, *aby* v jejich mdlobě moc jeho spatřena býti mohla. Člověk *proto* pracuje, *aby* měl čím živ býti. *V. br.* My se ustavičně Bohu modlíme, *aby* nás od ďáblů, nepřátel po-

božnosti, zachoval. *Koc.* Člověk *k tomu* jest stvořen, aby blahoslavenství jeho účastníkem byl. *Proto* kováč kleště má, aby se nespálil. *Kom.* Já sem suad jen, abych úpěl, stvořen. Ten žil jen, aby zemřel blaze. *Kol.* Pomož muži, pomoz v hoři, *ať* hlad děti neumóří. *Suš.*

§. 60. Možnou příčinu čili podmínku vyslovujeme spojkami: *-li, jest-li, jest-li-že, pak-li, kdy-by* (slov. *ke-by m. keď-by*) a čistým rozkazovacím způsobem. Příklonné *-li* je vlastně tážací spojka (§. 48), *jest-li* a *jest-li-že* povstaly skrácením z *jest-li to, že* anebo podle §. 44 *co*. Dle čehož ku př. základem následujícího souvětí: „jestli anebo jestliže mi dovolíš, přijdu k tobě“ jsou tyto tři věty: *jest-li to, že* anebo *co* mi dovolíš, přijdu k tobě. *Pak* znamená vlastně a původně to, co příslovky: *zase, znova* (iterum); nemůže tedy jinak než s *-li* výměnečnost označiti a nemá se ho jinde než jen po jině výměnečné větě užívati. *Kdy* je též příslovka času *tak*, jakož i něm. *wenn*, a jen ve spojení s *by* (které často, zvláště v příslovích i samo počíná výměnečnou větou) čili vlastně se žadacím způsobem nabývá významu výměnečného. Z toho ze všeho konečně vysvitá, že se výměnečný způsob mluvení u nás z rozkazovacího, tážacího a žadacího vyvinul.

Příklady. Jestliže poručíš Bohu křivdu svou, on tě pomstí; jestli škodu, onf ji nahradí; jestli bolest, on tě uléčí; jestli smrt, on tě vzkřísí. *mládež, má-li sobě i jiným užitečná a prospěšná býti, musí se hned z mládí cvičiti.* Jestliže kdo na jednom mluvení božím nepřestává, i na druhém nebude dbáti. *V. br.* Chceš-li se křivdy své náležitě pomstiti, mlč a snášej. *Koc.* Má-li člověk člověkem býti, učiti se musí. Má-li se člověk hoditi sobě, bližnímu, Bohu; musí pro Boha míti pobožnost, pro bližního mravy, pro sebe samého umění. *Kom.* Vlastního se boji člověk stínu, má-li na svědomí těžkou vinu. *Kam.* Boží pomsty bych se věru bála, kdybych přednost bohatšímu dala. *Kol.* Mnohý slovutný čin obyčejným a všednímby činem byl, kdyby znám byl původ jeho. *Zahr.* By ne (kdyby nebylo) příhody, bylby svět co hody. By kůň o své síle věděl, žádnýby na něm neoseděl. *Přisl.*

Rozkaz m. podmínky: Pověz (povíš-li) pravdu, probíjí ti hlavu. Nehrej, neprohráš. Svěř se tetě, roznese tě po celém světě. *Přisl.* S Bohem počni každé dílo, podaří se ti až milo. Učte se, rozmilé ditky, pilně, budete moudřími neomylně. *Kam.* Miluj mne, bratře, já tebe, dostaneme se do nebe. *M. pís.*

§. 61. Připouštěcí souvětí se též dvojako vyslovuje: spojkami a čistým rozkazovacím způsobem, a po tom se v pochybných pádech nejsnadněji může rozeznati od výmínečného, že hlavní jeho věta buď výslovné buď přimyšlené *předce* obsahovati musí. Spojky pobočné věty jsou: *ač, ačkoli* (m. *a co, a cokoli*) a jiné složené s *koli*, jako: *kamkoli, kdekoli, jakkoli* a podobné, potom *by*, obyčejněji s příklonným *t*: *byť, kdyby a třebaš, nech* anebo *nechať*, slov. i *choť* — starý to rozkazovací způsob od *chtěti* m. *chotěti*.

Příklady. Tvůj jsem ještě celý, *ač* nás závist mnoha krajin dělí. *Třebas* teplé slzy z očí leji, *předce* plesám v hlubinách duše. *Kol.* Bohatství nečiní bezbožného šťastným, *ačkoli* se za takého má. Pomsta spravedlivá dojde, *byť* se i prodlilo. *V. br.* Svět světem býti nepřestane, *by* anjel některý s korunou nad ním seděl. *Kom.* By mi hráli sto hodin, já se už nebudím. By mi hráli dvě sta let, už nepřijdu na ten svět. *M. pts.* By i čím zaměstnán byl, *předce* ho nespatřím. *B. br.* Každému své milo, *byšby* na poly bylo shnilo. *Přísl.* Jakkoli sem křičel, *předce* mě nepropustili atd.

Rozkaz m. přípustky: Zacházej s bezbožnými jak kdo chce, v nebezpečenství vchází. Peklem jim hroz neb pěkně jich pros, nic při nich nespraviš. Neprátelům božím, dař se jim podle vůle jejich neb nedař, všecko se ve zlé obrací. *V. br.* S námi štěstí nech zahrálo na pány neb posluhy, k činům *předce* každému přálo dosti volné okruhy. *Čel.* Ať se blýská, ať hrom bije, spravedlivý tiše žije. *Kam.*

III. Skrácená věta.

§. 62. Jednoduché věty skracujeme prostým zamlčením takého členu jejich, který si posluchač anebo čtenář snadno přimysliti může, jmenovitě:

1) Spony *jest* a *jsou*, zvláště v příslovích, na př. Dobrý počátek půl práce. Bez ochoty zlé roboty. Mladí ležáci staří žebráci. *Přísl.* Tak i: Bez míření škoda šípů a bez cíle škoda vtipu. *Čel.* Bohu oddaným srdcím vše lehko a snadno. *Kom.* Z *není* se jen *ne* podržuje, bývají spojováno buď se slovem, kterým

zápornost zvláště vládně, anebo zůstavováno o samotě: I v Praze nekaždému blaze m. i v Praze není každému blaze. Tak i: netřeba, nemožná (t. *věc*. §. 19. 2. b), nelze atd. Ne vše zlato, co se leskne, ne vše pravda, co se pleskne. O vypouštění *jest* a *jsou* v opsaných min. časech už v §. 10. I. 3 byla řeč. *Jest* a *není* s infinitivem vyslovují možnost a nemožnost a vynechávají se též téměř všady.

Příklady. V jiskřicím oku viděti (m. *je možná* viděti) odvážného ducha. V podání slyšeti temný rohů zvuk. *Čel.* U rybníka zřítí pyramidu celou ze zlata. Jen vůz ještě a dvě hrdličátek zřítí. *Kol.* O pólnoci kruté vždy brnkoty slyšaf. *Hol.* Neviděť (m. *není možná* viděť) hradu, neviděť ani lidí po polích. *Hur.* V tom černém lese ptáčka neslyšaf. *M. pís.* Už neslyšef žádného tvorů. *God.* *Bylo* a *nebylo*, *bude* a *nebude* ale všudy zůstává: Od blízkého lesa bylo slyšef hlas slavíka. *Týž.*

2) Řídčeji se vynechávají jiné podstatnější a méně snadno přimyslitelné částky vět, jako „přeji Vám“ u Kollára: Šťastnou cestu, básně! Ona v útěk (totiž: *se dala*). Pro stud nechce nikam více (t. *jíti*). Přišli řasi, tu on křičef a báf se (t. *počal* anebo *jal se*). Jak tě vítaf (t. *mám* anebo *třeba*) země, plná cti a posměchů. *Bud'* je u téhož vynecháno = v: poručeno Bohu!

3) O výpustce u přívlastku viz poznámku k §. 22. 1, o jiných podobných, jako na př. život mladých lidí je radost, starých (t. lidí) žalost; čím paměti více svěřovati budeš, tím věrněji toho ostríhati bude; čím méně, tím něvěrněji atd. zbytečnoby bylo dále rozprávěti tak, jakož i o tom, že se ku př. zvratné *se* anebo pomocné sloveso co spona více slovesům společné neopakuje pokaždé: modlil, postil a sužoval sem se; než jen tam, kde se to mluvícímu právě líbí.

§. 63. Několik souvětí, jako níže spatříme, též jen prostým zamlčením některých členů jejich skracujeme, na př. div neošediví m. div *je, že* neošediví. U jiných naproti kromě vypuštění ještě i s pozůstalými členy jisté změny státi se musejí, aby se jimi myšlenky nejen stručněji a jadrněji (což dílem skracování jest), než nakolik možná i úplně a přede vším rozumně vysloviti mohly. Tak na př. chci-li následující souvětí

skrátiti: „znám, že je zloděj trestu hoden“ a „svíce, když lidem slouží, sama se stravuje“, není dosti jen spojky *že* a *když*, jako nahoře, zamlčeti, než i pozůstalé členy cíli přiměřeně, asi takto změnití třeba: „znám *zloděje trestu hodným býti*“ a „svíce, lidem *sloužíc*, sama se stravuje“. Prv ale, než bychom se do způsobu skracování souvětí dali, musíme ještě promluvit o infinitivě, přechodníku a přičestí — tvarech to, do kterých slovesa pobočných vět všady tam přestupují, kdekoli se skrácení jejich pouhým zamlčením jednotlivých členů náležitě v skutek uvéstí nedá.

I n f i n i t i v.

§. 64. Infinitiv, přechodník a přičestí jsou prostředníky mezi slovesem a jménem, půl toho, půl onoho, jak netopýři, majíce. Infinitiv je tvarem i významem svým odtažené jméno, kterým se obsah slovesa (působení anebo stav) co něco samostatného představuje. Nejpatrněji to vysvítá z němčiny, kde se infinitivův i co podstatných jmen, odpovídajících našim odtaženým na *ní* a *tí*, užívá, na př. das Lieben, milování; das Schlagen, bití. U nás povaha tato infinitivu nevystupuje sice tak patrně na jevo, dá se ale předce poněkud pochopit a vysvětliti, srovnáš-li na př. odtažené podstatné *moc* (Macht) s infinitivem *moci* (mögen, können) od *moh-u*, který se tvarem svým právě tak má k *moc*, jako *máti* k *mát*, aneb, abychom se darmo po obdobách nesháněli, jako *milovati* ke kratšímu *milovat*.

Latinčina má tři jednoduché tvary infinitivu: ama-re, ama-visse, ama-ri; slovančina jen jeden: *milovati* anebo bez *i*: *milovat*, odpovídající prvému latinskému. Od přechodníků min. času odvedené, druhému latinskému odpovídají mající tvary: *milovavše-ti* (amavisse), *strávivše-ti* (transegisse) atd. jsou daremné, v životě žádného základu nemající výmysly některých našich spisovatelů, jako na př. J. Kollára, v jehož Slávy dceře následující větu čteme: nelituji v té trampotě nejkrásnější věk můj *strávivšeti* (Zn. 325) m. nelituji, že sem v té trampotě nejkrásnější věk svůj strávil. Ani *milovaným* anebo podle §. 72 *milovánu býti* nevyslovuje náležitě latinského *amari*, než vlastně

opсанé *amatum esse*. — Supinum, v latině na *tum* a *tu*: *amatum*, *amatu* vycházející, je též odtažené podstatné jméno a rozeznávalo se u nás někdy od infinitivu tvrdým *t* a krácením kmenové samohlásky: milovat, nest, bit atd. V nynější řeči rozdíl tento zanikl; kdeby se ho předce šetřiti mělo, níže povíme.

Toto předeslavše, vytkneme zkrátka, jak se má infinitiv ke slovesu, od něhož pochází, a ke podstatnému jménu, do jehož oboru, jak už řečeno, i tvarem i významem svým zasahuje.

1) Se slovesem souvisí infinitiv a) tím, že činný a trpný rod též rozeznává: *amare* a *amari*; b) že bývá doplňován čili že řídí pád: každý je povinen milovati *vlast*; c) že bývá příslovkami určován: každý je povinen *vroucně* milovati *vlast*; d) že u nás i dokonanosť i nedokonanosť působení a stavu vyslovuje: *zamilovati*, *milovati*, *milováti*; *vynésti*, *vynositi*, *vy-nášeti* atd. Naopak rozeznává se od slovesa po tom, že nevytýká poměru osobného a způsobového (§. 6--13), časový ale jen v latině, i to nedokonale a neurčitě označuje: *amare*, *amavisse*; *amari*, *amatum esse*, *amatum esse*.

2) S podstatným jménem se srovnává a) tím, že se v němčině i skloňuje, a co taký nedoplňuje než určuje přívlastkem: *das Essen des Apfels*, nikoli: *das Essen einen Apfel*; v latině gerundium a supinum zastávají pády infinitivu: *amare*, *amandi*, *amando*, (ad) *amandum*, (in) *amando*, *amatum* (akkusativ, jako *fructum*), *amatu* (ablativ, jako *fructu*); b) že může býti podmětem, přísudkem, přívlastkem, předmětem a příslovkovým určením — úkon to, u kterého se trochu pozastaviti musíme.

§. 65. Že infinitiv může býti 1) podmětem, už v §. 3 řečeno. Ku příkladům tam a v §. 19. 2. b. vytčeným přidej: V Čechách česky *umět* není velká česť, *neumět* však česky věru hanba jest. *Kam*. Slovitnost tvá buď nízkým býti. Bohu sloužiti celým srdcem je rozkoš. *Kom*. V řeči šťastného a vděčného národu básně psáti je rozkoš. *Kol*.

2) Za přísudek se má považovati a) v opsaném budoucím čase: budu milovati; b) tam, kde se ho s pomocným slovesem *býti* k označení možnosti a nemožnosti užívá. Příklady viz v §. 62. 1. Zde jen to ještě připomenouti musíme, že užívání od-

tažených podstatných s předložkou *k* v případě tomto, na př. tu jsou knihy k dostání, bylo k obávaní, není správné, a žeby se ho třeba bylo pilně chrániti a psáti buď: tu knihy dostati, bylo se toho obávaní, anebo: tu možno (možná) dostati knihy, tu jsou knihy na prodej, nemožno ho najíti m. není k nalezení atd.; c) tam, kde spona *jest* tolik znamená, co něm. *heisst* a naše *znamená*. Ke příkladům v §. 4 stojícím přidej: Čisti a nic nerozuměť *jest* nic neuměť. S málem hospodárným býti *jest* svůj statek rozmnožiti. *Kam.*

3) Co předmět nevystupuje infinitiv u nás a v němčině tak často na jevo, jako v latině; než jen asi v následujících případech:

a) S pomocnými slovesy způsobu, o kterých v §. 12. 2 byla řeč.

b) Se slovesy významem a úkonem poněkud podobnými pomocným, jako: hleděti, snažiti se, usilovati, žádati, dychtěti; zdráhati se, zpěčovati se a podobná, vyslovující rozmanité stupně *chtění* a *nechtění*; zakázati a zapověděti, co protivy jistíciho *kázati*; dopustiti a dovoliti, co obdoby pomocného, místo jejich velmi často zaujímajícího *dáti*; slušeti vedle *míti* (oportere), báti a styděti se s příznamem *nesmíti* atd.

Příklady. Hledte vždycky, dítky, na paměti *míti*, že *jest* věc nemožná před Bohem se skrýti. Dítě, jenž si rodičů svých váží, radost *působiti* jim se snaží. *Kam.* Nehleď mnohým znám býti. *Kom.* Zdráhá se (slov. odřahuje sa) ke mně přijíti. *Jungm.* Netoliko hřešiti, ale i hříchy přehlídati Bůh zapovídá. Bůh dopustil satanu Joba pokoušeti. Ďábel semeni svému hynouti nedal (m. nedopustil). *V. br.* Dal se přemoci všetečnému soudu a domnění obecné chasy. Dal se bratřím svým napravit. *Koc.* Pevné vůli, toužbě uslechtilé rádo dává nebe dojíť cíle. *Kol.* Spůsobem německým a proto nesprávně je řečeno: dobří *od zlych* m. *zlych* sváděti se nedají. *Kam.* Sluší tobě to věděti. *Dal.* Styděl sem se z toho pokrmu bráti. *Vel.* Musa má v prachu zemském polízat se stydí. *Suš.* Nestyď se vyznati pravdu. *Kom.* Nebude se báti umřiti. *Štít.* Bojím se mluvit, vyjiti atd.

c) Se slovesy: učiti, učiti se, pomoci, počiti (slov. počat), přestati; s uměti, věděti a znáti tam, kde se jich tak, jako něm. *können* a *kennen*, k označení schopnosti k působení nějakému užívá; konečně se zapomenouti (slov. i zabudnúť), na př. učí

ho čísti, učí se spívatí, pomoz mi vodu nositi, počal anebo jal se pracovati. Svět světem býti nepřestane, by anjel některý s korunou nad ním seděl. *Kom.* Nepřestávám Bohu se modliti a sliby jemu se zavazovati. *V. br.* Pravda nezná ustoupiti zlobě. *Kol.* Zřídka náhlé štěstí umí člověk snéstí. *Kam.* Umí, ví, zná psáti, zapomenul přijíti.

d) Se slovesy: viděti a slyšeti tam, kde se jich ve vlastním smysle užívá: vidím ho tu státi, slyším vás mluvití, plakati. Janka viděť z vojny jeť. *M. pls.* Viděli sme rejži růsti co pšenici. *Vel.* Staří rádi opisovali infinitiv tento spojkou: *an, ana, ano, ani, any, ana* povstalou z *a* a zájmena třetí osoby *on, ona, ono, oni, ony, ona* (Výbor str. 85): uzřel, ano mnohó lidu jde; slyšel ho, an čte, tak i: *nalezl je, ani spí atd.* Než ani v tom, ani v jiných případech, kdebychom spojky *že, když, jak, kdežto, poněvadž* atd. očekávali, nelze schvalovati užívání spojky spomenuté proto, že ona všelico, ale nic náležitě neznamenajíc, příčinou neslýchané v jiných řečích neurčitosti bývá. Dobře tedy mají novější spisovatelé, že se jí hledí všemožně střístí.

e) S přídavnými jmény: hotov, schopen, povinen, na př. hotov, schopen sem to učiniti. Každý je povinen Boha poslouchati. *Vel.*

4) Za přívlastek měj infinitiv u: jest již čas ze sna se probuditi, a u jiných podobných vět.

5) Co příslovkové určení stojí infinitiv na místě supinu, kterého naši staří tak, jako Římané, po slovesech *hýbaní* vyslovujících užívali, jako: jdu spat, eo dormitum, šel ryby lovit, ivit piscatum; půjdu ležet, ibo cubitum atd. Neškodiloby aspoň v písmě jich následovati a v obecné mluvě české větším dílem s tvrdým *t* vyslovovaného infinitivu čili vlastně supinu jen v případě tomto užívatí, jinde naproti všudy *t* v něm obměkčovati: *milovať*, anebo neodsouvati hlásky *i*: *milovati*. Konečně spomeneme ještě, že Slováci slovesa *jíti* s infinitivem způsobem francouzským i místo něm. *ich bin im Begriffe* užívají, na př. *idem* (jdu) vám rozprávěj, franc. je *vais vous raconter*. Neidem sa diviť, páni. Neidem dokazovať. *K. nov.*

O infinitivě u skrácených souvětí níže bude řeč.

Přechodník a přičestí.

§. 66. Přechodníky máme co do tvaru dva: jeden pro přítomný a budoucí, druhý pro minulý čas. Prvý vychází po tvrdých souhláskách na *a*, *ouc* (za starodávna: *uci*), *ouce*: nes-a, -ouc, -ouce; js-a, -ouc, -ouce; bud-a, -ouc, -ouce; po měkkých souhláskách na *e* (*ě*), *íc* (za starodávna: *ěci*), *íce*: pij-e, -íc, -íce; chyt-ě, -íc, -íce. Druhý se končí na *v*, *vši*, *vše*: pi-v, -vši, -vše; by-v, -vši, -vše; chyti-v, -vši, -vše. Jen u sloves I. třídy zastaralého kořene z eufonických příčin vysouvá se vždy *v*: nes, nes-ši, nes-še; ved, ved-ši, ved-še; pek, pek-ši, pek-še atd. Na prvním místě stojící tvary: nesa, jsa, buda, pije, chytě, piv, byv, chytiv, nes, ved, pek, jsou pro mužský, na druhém: nesouc, pijíc, pivši atd. pro ženský a střední rod jednotný, třetí místo zaujímající tvary konečně: nesouce, pivše atd. jsou pro všechny tři rody množného čísla.

Přičestí minulého času máme následující: a) činné na *l*: nesl, -a, -o; pil, -a, -o, a na *ší* od přechodníků odvedené: byvši, pivši, nessí, vedši atd. pro všechny tři rody; b) trpné; a to na *n*: nesen, -a, -o; veden, -a, -o; a na *t*: pit, -a, -o; bit, -a, -o. Přičestí přítomného a budoucího času jsou též dvě: činné od přechodníků pocházející: nesoucí, budoucí, pijící, chytící; a trpné na *m*, z něhož nám ale již jen některé zbytky pozůstaly v přídavných: lakomý, pitomý, vědomý, vidomý, známý a zřejmý (patrný), od zastaralých: lak-ati (lačným, hladným býti) a pit-ati (krmiti) a od užívaných podnes: věd-ěti, vid-ěti, zn-áti, zř-íti.

§. 67. Přičestí představuje obsah slovesa (působení a stav) co pomíjející vlastnost, a tím se

1) rozeznává od přídavného jména, označujícího stálé, s osobami a věcmi již takoruka v jedno srostlé vlastnosti a povahy, srovnej na př. *pracující* člověk s *pracovitý* člověk, *zeleňající se* louka s *zelená* louka a podobná.

2) Přičestí řídí akkusativ, pocházejí-li od sloves přechodných, na př. lidem *svobodu* milujícím *železo* jest dáno. *Kol*

Jsou tedy i přechodná, přídavná jména naproti vždy nepřechodná (§. 26): lidem *svobody* milovným železo je dáno.

3) Přídavná jména rozpouštíme v pobočnou větu pomocí *kteřý* a pomocného slovesa *býti*, na př. lidem, kteří jsou, kteří byli, kteří budou milovní svobody, železo jest dáno: zůstávají teda přídavnými tam, kde přičestí co slovesa vystupují na jevo, na př. lidem, kteří milují (milujícím), kteří milovali (milovavším), kteří budou milovati svobodu (m. kteří budou svobody milovní), železo je dáno.

4) Na přičestích se označuje rod činný a trpný, dokonalost a nedokonalost: volající — volávající, volán — voláván, volaný — volávaný.

5) U přičestí se rozeznává i čas: jsoucí — bylý (na př. v staro-bylý) — byvší — budoucí od býti.

Naopak srovnávají se s přídavnými v tom, že jsou skloňování schopna, že označují tři rody: mužský, ženský a střední, a to, vyjmeš-li od přechodníků pošlá, vždy pod obojí podobou neurčitou: volán, -a, -o, a určitou: volan-ý, -á, -é (od přechodníků pošlá jsou vždy určitá: nesoucí, byvší); že mohou býti podmětem (§. 3), přísudkem (§. 4 a 5), přívlastkem (§. 22) a předmětem, na př. i bázlivý utíkajícího honí. Konečně jako přídavné jméno, má-li býti příslovkovým určením, v příslovku se změnití musí: dobře, zle, krásně, mnoho, málo atd. od dobrý, zlý, krásný, mnohý, malý; tak i přičestí, aby příslovkovým určením býti mohlo, přetvářiti se musí, a co také nesluje více přičestím než přechodníkem.

§. 68. Podle toho, co sme právě řekli, přechodník se tak má ku přičestí, jako příslovka k jménu přídavnému. Jako tato, tak i přechodník vyslovuje příslovkové určení přísudku, avšak s tím předležitým rozdílem, že přechodník bývá spolu i zastupcem celé buď hlavní buď, a to nejčastěji, pobočné věty, která samostatnosti své docela zbavena s jinou v jeden celek splývá, na př. otec *hledě* na mne usmíval se m. otec *hleděl* na mne a usmíval se; otec *pohleděv* na mne smál se m. otec *po-hleděl* na mne a smál se; pomalu *jda* dál ujdeš m. *půjdeš-li* pomalu, dál ujdeš; sám k sobě *přišed* prosil o odpuštění m. *když*

anebo *jak sám k sobě přišel*, prosil o odpuštění. Že přechodníková věta je skutečně příslovkovým určením přísudku té, s kterou je spojena, přesvědčíš se, proměníš-li dvě první věty takto: *otec počas anebo, včas hledění svého na mne* se usmíval, *otec po pohledění svém na mne* se smál, kde ležatě tištěná příslovková určení jen trochu nemotorněji to vyslovují, co přechodníky *hledě* a *pohleděv*; a podruhé z toho, že ve dvou ostatních příkladech přechodník skutečně místo příslovkových vět zaujímá, a sice: *jda* místo vymínečné: *půjdeš-li*, a *přišed* m. časové: *když přišel*. Nepřestáváš-li ale ještě na tom, proměň obě pobočné věty v příslovková určení, co se ovšem jen velmi nemotorně, neohebně státi může: *v případě volného chodění* dál ujdeš, *po přijítí samého sebe k sobě* prosil o odpuštění. Z rozboru tohoto ostatně i to patrně vysvitá, jak náramné a důrazné jadrnosti, krátkosti a obratnosti dosahuje řeč naše užíváním přechodníků. Než z druhé strany ani to se tajiti nedá, že přechodníkové věty nevyslovují tak určitě a jasně myšlének, jako se to úplným, neskráceným souvětím stává. Tak na př. ve větě: pomalu *jda* dál ujdeš, přechodník *jda* nejen za zástupce vymínečné pobočné věty: *půjdeš-li*, než i časové: *když půjdeš* atd. považovati se může. Z té příčiny, má-li kdo myšlenky své docela jasně a určitě na jevo dáti, neskrácenými větami, kterými je jedině možná příslovková určení času, příčiny, podmínky, přípustky docela určitě vytknouti, mluvití musí. Aby ale kdo pomocí přechodníků náležitě, rozumně skrácovati mohl, následující pravidla má na zřeteli míti:

1) Dvě skrácenými býti mající věty musejí míti společný podmět. Příčina toho je následující: podle §. 40 dvě věty se vůbec jen vtedy spojití mohou, když jedna s druhou smyslem souvisí; podle §. 42 zase dvě aneb i více vět jen tak staženy býti mohou, jestli se to, čím společně vládnou, vynechá. Skrácení ale nic není jiného než stažení anebo co nejužší spojení dvou vět buď hlavních, jaké jsou na př. dvě první z nahoře vytčených, anebo, a to častěji, pobočné s hlavní, jaké jsou dvě poslední, v jednu větu, v jeden celek, který též jen vynecháním toho, čím obě věty společně vládnou, vzniknouti může. Příspědek, jako z vytčených příkladů vysvitá, u skrácení přestupuje

do přechodníku, a co taký stává se se vším, co k němu jako doplněk a příslovkové určení přislouchá, příslovkovým určením přísudku hlavní věty: nemůže tedy býti vynechán. Poněvadž ale něco musí býti předce vynecháno a každá, i nejvyvinutější jednoduchá věta jen následující členy míti může: podmět, přísudek, předmět, přívlastek a příslovkové určení: nezbývá k vynechání nic jiného než podmět a přívlastek. Vynecháním přívlastku bychom proto nic u skrácení nezískali, že jím jen podstatná jména co členy vět, nikoli ale celé věty, mohou společně vládnouti. Musí tedy podmět býti vynechán a proto oběma větám společný.

Odchýlek od předloženého pravidla dovolují si spisovatelé novější jen v krátkých průpovědích, jako: *mysle, takořka, tak říká, vyjma, vyjmouc, vyjímaje, počnouc, počítajíc a podobných*, spojujice je i s hlavními větami rozličného podmětu, na př. Ve světě mnoho jinak jest, nežliby, rozumně *mysle* (m. *myslíme-li*), mohlo a mělo býti. *Šaf.* Má ti služba na měsíc nařízena býti, na jeden měsíc třiceti dnův *počítajíc*. *Scipio* tak byl mocný pán, že *tak říká* jednou pěstí svým nepřítelům obrániti se mohl. *Vel.* Aby bylo kázáno pokání mezi všemi národy, *počna* od Jeruzaléma. *B. br.* (Ve vulgátě stojí: *počnouc*.) Tak i: *vyjma* anebo *vyjmouc* (m. *vyjmeš-li*) stodolu všecko shořelo atd. Jinde se ho ale pilně drží, nedbajice, a to právem, na to, že se u starých několik příkladův i svobodnějšího skracování vyskytá, na příklad u *Hájka*: *Poklečavše* (m. *když sme poklečeli*) malou chvíli, řekl král. *Čechové* navracujice se s kořistmi, toť na ně *Rakušané* nenadále vyskočili, m. *když se Čechové navracovali*, toť atd., anebo: na navracující se *Čechy* s kořistmi *Rakušané* nenadále vyskočili. U *Haranta*: *Přišedše* (m. *když sme přišli*) před klášter, řekl k nám *quardian*. U *bratří*: *Ranění* jsouce a *kryjice* se v lese, *zvěř* je rozsapala, m. *když, ranění* jsouce, v lese se *kryli*, *zvěř* je rozsapala. Před *Bohem* svým, se *vší snažností* slouže *jemu*, *žádný moudrý a pobožný* mi toho ve *zlé obraceti* nebude, m. před *Bohem* svým, *když* mu se *vší snažností* *sloužím*, *žádný* atd. U *Komenského*: *Srdce* mi *trnulo* na to *hledě*, m. *když* sem na to *hleděl*, anebo s *pří-*

čestím: srdce mně na to hledícímu trnulo. Podobně i místo skrácení přicházejícího u J. Kollára: Ještě dnes mi probíhá mráz kosti mysle na to prvé kázání, správněji by bylo řečeno: ještě dnes mi, když na to prvé kázání myslím, probíhá mráz kosti, anebo s přičestím: ještě dnes mně myslícímu na to prvé kázání probíhá mráz kosti.

Poznámka. V latině se ablativem, v řečtině ale genitivem absolutním i dvě věty rozličných podmětů zcela pravidelně skrácují, na př. *Oscitante uno, oscitat et alter. Radice succisa, stirps perit. Romae, regibus exactis, consules creati sunt.* Několik příkladů podobné vazby přichází jen ve staré češtině a cyrillicině, a to tak, že v této na místě lat. ablativu a řec. genitivu dativ, v oně genitiv a dativ přičestí stojí (Výbor str. 115). Spůsoby, kterými nynější čeština lat. ablativ absolutný opisuje, najdeš vytčené v programě Píseckého gymnasia r. 1851, na str. 12 a 13.

2) Číslem se musí přechodník vždy, rodem, pokud to tvar jeho dopouští, srovnávati s podmětem, na př. chlapec *sedě* plakal, sestra *sedíc* plakala, dítě *sedíc* plakalo; chlapci *sedíce* plakali, sestry a děti *sedíce* plakaly; chlapec *vyšed* plakal, sestra *vyšedši* plakala, dítě *vyšedši* plakalo; chlapci *vyšedše* plakali, sestry a děti *vyšedše* plakaly.

3) Děj v přechodníku státi mající buď do jednoho času spadá s dějem hlavním (současnosť), buď se prv anebo později zbíhá, než hlavní (předčasnosť, nástupnosť). •

a) **Současnosť** se vyslovuje přechodníkem přítomného času, na př. chlapec *sedě* plače, chlapec *sedě* plakal, chlapec *sedě* bude plakati, m. chlapec *sedí* a plače, chlapec *seděl* a plakal, chlapec *bude seděti* a plakati, anebo: chlapec *v čas sedění* svého plače, plakal, bude plakati.

b) **Předčasnosť** vyjadřujeme přechodníkem minulým, jestli hlavní děj stojí v přítomném anebo minulém čase, na př. chlapec *přišel* ze školy plače m. chlapec *přišel* ze školy a plače, anebo: chlapec *po příchodě svém* ze školy plače; chlapec *přišel* ze školy plakal m. chlapec *přišel* ze školy a plakal, anebo: chlapec *po příchodě* ze školy plakal. Stojí-li ale hlavní děj v budoucím čase, i přechodník tam musí státi, t. j. tam se užívá přechodníku tvarem přítomného, významem ale budoucího čili od sloves dokonaných (§. 8) odvedeného, na př. chlapec *přijda* (m. když přijde, anebo: po příchodě) ze školy bude

plakati; chlapec *chytě* (m. když chytí, anebo: chytí-li, anebo: po chycení) motýle bude se radovati; *budouce* (m. když budeme) staršími, budeme i moudřejšími.

c) Nástupnost označujeme přechodníkem pomocných sloves *míti* a *chtíti* (srov. §. 10. pod *) spojeným s infinitivem toho slovesa, kteréby jinak v přechodníku odpovídajícím opsanému budoucímu času oznamovacího způsobu státi mělo, na př. chlapec *maje* (m. *buda*) se učiti plače, plakal, bude plakati; otec cestuje, cestoval, pocestuje do hlavního města, *maje* anebo *chtěje* (m. *buda*) tam důležité věci vyjednávati. Latina v případě tomto užívá přičestí budoucího času na *urus*, *ura*, *urum*: *amatur-us*, -a, -um; *factur-us*, -a, -um.

Poznámka. Doklady nauky v §. tomto pod 2) a 3) vyložené viz v §. 74.

1) Skrácená podstatná věta.

§. 69. Z oboru srostených podstatných vět mám jen následující a podobné za skrácené:

Mám dosti co vypravovati. Měli nad čím naříkati. Budeš mítí hojně čeho Bohu děkovati. Od Boha se jinam odvolati nemá kam. Nevím sobě co počíti. Měli vždy čím se živiti. Nemá čeho želeť. Nemají pobožní proč záviděti štěstí bezbožným; poněvadž jim to dlouho státi nebude. Bylofby se tu čemu poučiti i nyníjším mnohým pletichářům (slov. pletkárom). Není čeho litovati. Není proč na mé řeči se urážeti a zastavovati. *V. br.* Nemá vám co více bráti. *Kol.* Neví čeho víc žádati. *Kom.* Tak i: nemá se komu požalovati, nemáme co jísti, není kam utéci atd.

Tyto a podobné věty dle mého domnění tak povstaly, že se ve hlavní, vždy slovesy *míti* a *býti*, řidčeji *věděti* vyslované větě zamlčelo, jak i jinak často, ukazovací zájmeno anebo *ně*, *nikdo* a podobná, sloveso pobočné věty ale z určitého do neurčitého způsobu přeložilo, anebo pomocné sloveso *moci* určitého způsobu doprosta vynechalo, čím infinitiv jinak na něm visící o samotě zůstal. Podle toho tedy základem prvé z výtčených vět je tato: mám dosti *toho*, *coby*ch vypravoval, anebo: vypravovati *mohl*; druhé tato: měli *to*, nad čím *by* naříkali, anebo naříkati *mohli* atd.

Dřímající hlavou kývá. I bázlivý *utíkajícího* honí a jiné podobné za jednoduché věty považovati dlužno, ačkoli se v oné podmět, v této předmět přičestím vyslovený podle §. 67. 3 v pobočnou větu rozvésti dá: ten, kdo dříme, hlavou kývá; i bázlivý honí toho, který utíká.

§. 70. Z odtažených podstatných souvětí se též jen některá skrátiti dají.

1) U souvětí, jejichž hlavní věta slovy: *div je, pravda je*, a slovesy: *hádám, myslím, tuším, věřím, prý**) slov. *praj i vraj* (m. *pravi, vraví*) a *reku*, čes. *řku, zdá se* a podobnými vyrčena jest, spojka *že* a spona *je* se vynechává, *div zůstává* na svém místě, *pravda* se vždy, ostatní pak jen větším dílem mezi členy pobočné věty vstavují, vkládají. Tak na př. u Komenského čteme: *Div lítostí srdce ve mně nepuklo*, m. *div je*, že atd. *Div* (m. *div je, že*) s sebe hlavy nestrhne. *Zdravá mysl v zdravém těle nejlepší klenot*, věř cele, m. věř cele, že je zdravá atd. U Štúra: *Reč má pravda svoje zákony*, m. *pravda je*, že reč atd. U Kollára: *Nemilují pravda dvojazyčnosť*, m. *pravda je*, že ti nemilují dvoujazyčností. Dříve *tuším* slunce jasné svadne, nežli žel můj zchladne, m. *tuším*, že dříve atd. *Věř mi, příteli, člověk čisté duše nepotřebuje kyje ani kuše k obránění svému*, m. věř mi, příteli, že člověk atd. U Kamaryta: *Rozzlobený člověk, věř, horší jest než dravá zvíř*, m. věř, že rozzlobený atd. Slovo *pravda* v případě tomto nabývá významu příslovky *skutečně, opravdu*; slovesa *myslím, hádám a tuším* zase skoro docela to znamenají, co příslovka *snad*: *matky hádám* anebo *tuším* není doma = *matky snad* není doma.

Poznámka. Skrácením tímto povstala i slovenská a staročeská spojka *veď* (od *vedeť, věděti*), znamenající tolik, co *však*, na př. *veď* ti nič neurobím, m. *veď (věz)*, že ti nič neurobím, čes. *však* ti nic neudělám. *Veď* milost po skutecech poznáš. *Veď* největší muka v čistci (yní: očistci) není. *Štít*.

*) Německé: *Er soll dort gewesen sein*, nesprávněby se přeložilo takto: *měl tam býti*, m. *byl prý tam*. Podobně latinsky: *ibi fuisse dicitur*, nikoli: *debut* ibi esse, což něco docela jiného znamená.

§. 71. 2) Je-li hlavní věta slovesy: cítiti, čítí, jistiti, mysliti, praviti, souditi, pokládati, znáti, vyznati, uznati, ukázati, dokázati, vysvědčiti, zapíratí, viděti se, zdáti se a podobnými vyslovena, pobočná ale neobsahuje v sobě žádného jiného slovesa kromě pomocného *býti*, v přítomném čase oznamovacího způsobu stojícího co spony, na př. znám, že jsi milovníkem květin: skracování, jako já myslím, duchu jazyka našeho nepřiměřeněji takto se děje: spojka *že* vypadá, podmět přechází do akkusativu, přísudek zůstává v instrumentalu, není-li v něm, musí se do něho a pomocné sloveso do infinitivu přeložiti a někdy se může tento i vynechati: znám *tě býti* milovníkem květin, znám *tě* milovníkem květin.

Příklady. Každý z přátel mých šťastným se čije. *Kol.* Všecky ty ne jménem ale skutkem křesfany býti jistil. Zapírali Boha, stvořitele všeho světa, býti otcem Kristovým. Polykarpus zjevně vyznal se býti křesfanem. Kdo zapírá se býti tím, kým se prvé býti vyznával, ten svým zapřením aneb potupuje to, co vyznával, aneb pravdy vyznati nechce. Udatností myslí proti všeckým trápením urozenými a statečnými se býti zjevně dokazovali. V té jediné příčině milostivým býti se dokázal. *Koc.* Bezbožným ho býti soudili. Vysvědčuje blahoslavenými ty, kdož došli moudrosti. Jakým vy mne býti pravíte. Spravedlivějším se pokládal nad Boha. Všecky věci marností býti praví. Nepřestali modly své ctíti a bohem vyznávatí (m. vyznávatí, že je bohem). *V. br.* Každou osobu bohem a pánem vyznávatí pravda viery křesfanské nás nutí. *Štít.* Kým mne praví býti lidé? *Vulg.* Udával se nesmrtedlností hodným býti. Jestli se znáš vinným (m. jestli znáš, že jsi vinen), vlastním buď sám sobě soudcem. Nech se to žádnému nemožnou věcí nezdá. Nejednomu se to žertem zdálo anebo chloubou marnou. Co těžkým před časy býti se zdálo, na smích bývá potomkům. *Kom.*

Podle těch a podobných příkladů latinou zapáchají, a proto nesprávné jsou následující a podobné skratky: Znáť se býti hodného trestání (m. *hodným* tak, jako v stojící nahoře větě: udával se nesmrtedlností *hodným* býti). Pomsty žádostivého (m. *žádostivým*) ho býti znal. Prorok doufání jejich v pevnostech marné (m. *marným*) býti ukazuje. Mrzkosť hříchů příčinu (m. *příčinou*) zavržení téhož národu býti ukazuje. Pravil se té drsnaté řeči *nerozuměti* a nelibě i těžce ji *slyšeti* (m. *pravil, že té drsnaté řeči nerozumí* a nelibě i těžce ji *slyší*). *V. br.*

Připověděl i dále mne v nedostacích svých *neopouštěti* (m. že mě nebude opouštěti). *Vel.*

§. 72. 3) Je-li ve hlavní větě dativ osoby, ku které se co podmětu pobočné věty přídavné jméno aneb i přičestí vztahuje, na př. dopustil mi, abych byl vesel; není člověku možná, aby se vším byl spokojen; poddanému sluší, aby byl poslušen atd., spojka *aby* se vynechává a pomocné sloveso přestupuje do infinitivu tak, jako v předešlém §. Co se pozůstalého přísudku týče, tenby podle téhož §. též měl do instrumentalu přestoupiti: dopustil mi veselým býti, není možná člověku spokojným býti se vším, poddanému sluší poslušným býti. Na místě přirozené vazby této ale nacházíme jak u starých tak i u nových spisovatelů českých velmi často (u Slováků česky píšících naproti velmi zřídka) tu, ve které, jak už v §. 19. 2. b. řečeno, dativ osoby přitahuje k sobě přísudek pobočné věty tak, že tento co přívlastek onoho též v dativě, a to nejčastěji neurčitého, řídceji určitého tvaru stává: dopustil mi *veselu* býti, není možná člověku se vším *spokojnu* býti, poddanému sluší *poslušnu* býti, není dobré člověku býti *samotnému* m. *samotnu* a toto m. *samotným*. Přidej: Nesluší pohanu rovnu býti křesťanu. *Dal.* Nesluší mu živu býti. *Vulg.* Náleží každému světla vděčnu býti. *V. br.* Lidu poslušnu býti rozkázal. *Háj.* Proti vazbě v těchto a podobných příkladech, kde se z přísudku povstalý přívlastek i rodem i číslem úplně srovnává s dativem osoby, nedá se vlastně nic namítati, leda to, že není původní než z latinčiny pošlá, kdež ona u *licet* všady, s *necesse est*, *prodest*, *contigit*, *vacat*, *datur* a podobnými jen kde tu vystupuje na jevo (Rams-horn, lat. Gramm. 1824. p. 424), na př. In publica re mihi *negligenti* esse non licet. (Cic. Att. 1. 17) Vobis *necesse est fortibus viris* esse. (Liv. 21. 44) Da mihi fallere, da *justo sanctoque* videri. (Hor. Ep. 1. 16) Vobis *immunibus* hujus mali esse dabitur. (Ov. Met. 8. 690) Jovis esse *nepoti* contigit haud uni. (Ib. 11. 219) *Infirmo* non vacat esse mihi. (Ov. Trist. 5. 2. 6) Užívání neurčitého dativu: rovnu, podobnu, zahanbenu atd. s osobami ženského rodu anebo množ. čísla naproti mám za poblouzení, kterého se jazyk český jen tím dopustil, že naskrze

nerozuměl vazbě latinské, kde, jako z nahoře vytčených příkladů patrno, mezi přívlastkem z přísudku povstalým a dativem osoby úplná shoda panuje. Příklady: *Potřeba vrchnostem vy-cvičenu býti. Kom. Které straně se dostane přemoženu býti. Nedej nám zahanbenu býti. Rozkázal všem hotovu býti. Já jim káži živu býti.* (Lehrgeb. d. böhm. Sprache 1819. S. 297.) Nesmyslnost a nesprávnost těchto a podobných, Dobrovským samým za „divné“ (sonderbar l. c.) vyhlášených vět lepší spisovatelé tuším cítili, užívající, ač i zřídka, i dativu množného. Tak na př. Dobrovský u Dan. z Veles. četl: *dopustíte-li ženám rovným býti mužům, m. nesmyslného rovnou a přirozeného jazyku našemu rovnými.* Já sem posud jen u Kocína (Hist. církv. str. 4) našel jeden sem spadající příklad: *Nesluší nám podobným býti Bohu.*

2) Skrácená přídavná věta.

§. 73. Přídavná souvětí následovně se skrácují:

1) Je-li přísudek pobočné věty podstatným jménem vysloven, vztažné zájmeno se sponou se vynechává a pozůstalý přísudek srovnává číslem a pádem, možná-li, i rodem s jménem, které přídavná věta určuje. Skracováním tímto vzniká přístavek, o kterém už v §. 22. 2 byla řeč. Ku příkladům tam stojícím přidej z Kollára: *Už se s tebou, Muzo, spolkyne mých spěvů, rozžehnavám, m. která jsi anebó která jsi byla spolkyne mých spěvů. Rád mám jeseň, tokajského moku matku, m. která je matkou tokajského moku, t. j. vína.*

2) Je-li přísudkem pobočné věty přídavné jméno, musí se po zamlčení vztažného zájmena a spony i rodem srovnati s jménem přídavnou větou určeným. Poněvadž ale u nás přídavné jméno co přívlastek nejen před jménem (jako v němčině) než i za jménem, ku kterému patří, státi může; jen tam se má za přívlastek skrácením povstalý považovati, kde před ním čárka stojí, na př. *Stojí lípa na zeleném luze, plná (m. která je plná) starožitných pamětí. Jak tě vítá země, plná cti a posměchů, slavná přízní bohů jako hněvem? Kol. To samé platí o přičestích určitého tvaru za určeným jménem stojících:*

Člověk, hříchem od narození *zprzněný*, bídy a pokuty s sebou přináší. *V. br.* Francouz, strachem *jatý*, pobral rychle paty (t. j. utekl). *Zpiev.* Jsou-li ale neurčitého tvaru, mají se podle násl. §. považovati za skratky příslovkových vět, na př. Duše jeho láskou *sklána*, přijala jho Krista pána, m. duše jeho, láskou sklána *jsouc* anebo *byvši*, přijala jho Krista pána. *Suš.*

3) Je-li sloveso přísudkem pobočné věty, skrácení jen tam je možné, kde vztažné zájmeno v nominativě stojí, anebo kde se do něho proměněním činné věty v trpnou snadno dostati, a co také i se sponou (trpné věty) vynechati, sloveso ale do přičestí přeložiti může. Zde tak, jakož i v předešlém případě, je přičestí určitého tvaru a srovnává se rodem, číslem a pádem s jménem, ku kterému patří, na př. Nechci krátkozrakým jamožilcem býti, *hledícím* (m. *kteřý hledí*) vždy jen do a pod sebe. Utoulím se pod lípu v poli *stojící*. Žene se k nim tłum chrtů *roztrhavších* (m. *kteří roztrhali*) svůrku. Uzřela sem ženy *mřevší* (m. *kteře mřely*) rovně mužům pohromadě. *Kol.* Věc Bohem *souzená* nemíjí, m. věc, kterou Bůh soudil, trpně: která je Bohem souzena, nemíjí. *Kom.* Z mezi Bohem *vyměřených* vystupovati nebudeš.

3) Skrácená příslovková věta.

§. 74. Srovnávací souvětí mající společný přísudek stahuje se vlastně jen zamlčením tohoto v pobočné větě, na př. Žije jako pán, m. žije tak, jako pán *žije*. Lepší se co řemeň v ohni, m. lepší se tak, jako se řemeň v ohni *lepší*. Čekám času co hus klasu (*čeká*). Leze opak co rak (*leze*). Větší je než já (*jsem velký*) atd. Záporně: Nic jiného nemluvil než pravdu (*mluvil*), a jiné v §. 27. 1. γ. a jinde stojící věty, v nichž předmět pobočné věty proto zůstává v akkusativě, že vlastně na zamlčeném jisticím, nezáporném přísudku visí.

Ostatní příslovková souvětí, mají-li společný podmět, pomocí přechodníků skrácujeme. Čeho se při tom držeti třeba, již v §. 68 řečeno. Zde nám tedy nic jiného nezbyvá než vytknouti ještě, že se přechodník pomocného slovesa *býti* často

zamlčuje, a jak toto, tak i nauku ve spomenutém právě §. vyloženou příklady doložit.

I. Čas. 1) *Současnost*: Syn, slávy otcův neznaje, ještě svým otroctvím se chvastá. Kdo se, pravdu háje, obává, ten jí škodí, nejša věrným sobě. Nebe, dary berouc, lepší dává. *Kol.* Rádce maje snáze sobě vybrati moci budu. Nemoudrý a nesmyslný jest, kdo člověkem býti chtěje, zevnitřních ozdob člověka více než podstaty samé šetří. Živočichové, život v sobě a hýbaní majíce, sami sebe opatrovati se zdají. *Kom.* Co se kopřivou býti strojí, hned ze země lezouc páli. Velbloud chtěje rohův, i uši stratil. *Přisl.* Opatrnosti užívají, prostředky nepohrdal. Nešlechetní hynou, nedocházejíce dnů svých. Justinianus, ohledaje se na obecné dobré poddaných, všelijaké hry lakomstvím zapáchající a škodu bližního nesoucí zapověděl. *V. br.* Naplnění jsouce bázní boží, jménem mučedníkův od sebe strkali. *Koc.* Opicem podobní (t. *jsouce*) všeckým chceme býti, jen tím ne, čím býti máme. *Záb.*

2) *Předčasnost*: Bořivoj, víru křesťanskou přijav, v Budči školu nařídil. Vůdcové inojo, po mně se pustivše, dostihli mne. Zděšen byv hrůzou těch nebeských věcí, padl sem. Šíp smrti přiletě učiní všemu konec. *Kom.* Těmi příčinami a svody pohnut (m. pohnut *byv*), snadně k smrti vnuka svého přivolil. Matka roztrhši na sobě roucho, kvílením a pláčem svým všecky kouty naplnila. *Vel.* Milek napiav prstem na lučisti šnurku, střelí. Byv tu drobet hudbou obveselen, šel sem zase do města. Lada, vyšedši z vln na svět, modré oči měla. *Kol.* Měvše o nebeské věci státi, po zemských dychtěli. *V. br.*

3) *Nástupnost*: Maje na vojnu odjeti, poručil syny paním urozeným. Maje letopis z pamětí hodnověrných pořádně vytáhnouti, nejprvé jednoho každého dítěte čas narození položím. (Jahresbericht des k. k. Gymn. zu Písek 1851. S. 6.) Král sebrav veliké vojsko vyjel z Prahy, chtěje táhnouti do Vlach. otci svému na pomoc. Mojžiš maje umřiti, Josue za vůdce lidu israelskému ustanovil. *Vel.* Mojžiš chtěje práce od Boha mu uložené zniknouti, nehabitým jazykem se vymlouval. *Koc.*

II. *Souvětí okolnosti*: Slepice kdáčíc zrna v ustech nezdrží. Kdo nejša (něm. ohne zu sein) kohout kokrhá, pokoj mrhá. Kdo roste neboje se (ohne sich zu fürchten), stará se nestydě se (ohne sich zu schämen). Znenáhla děláje, víc uděláš. Kdo modlitbu říká leže, Bůh ho slyší dřímaje. *Přisl.* Seneka mezi tunami zlata sedě, chudobu vychvaloval. Bloudil sem, ve světě se toulaje a odpočinutí ve věcech stvořených hledaje. Motal sem se, kam jíti nevěda. *Kom.* Nedovedeš toho doma sedě ani zaháleje. Ve dne v noci sme pluli, nikdy se nezasta-

vující (ohne uns aufzuhalten). *Vel.* Chodí Martin po dědině plača (č. pláče). *M. pís.*

III. Příčinnost. 1) *Příčina:* Blízek nebe nechci více lkáti. *Kol.* Místo: blízek *jsa* nebe, a toto *m.* proto že jsem blízek, blízký nebe atd. Ušla šípu, v stínech hustých laň nalezši ochranu. *Čel.* Místo: laň (srna) ušla šípu tím, že v hustých stínech nalezla ochranu. Vrchnosti na místě božím jsouce, boží následovníci býti mají. *Kom.* Majíce (*m.* proto že měli) vůdce Boha, neměli se čeho báti. Jistého místa nemaje, z místa na místo sem se přenášel. Nemohu jiným co v hod učiniti, *jsa* (*m.* proto že jsem) všeho šatku i zdraví docela zbaven. Vylišení jsouce tyranstvím bezbožných, pokrývati se musejí. Bohatí světa tohoto nevelmi dychtí po nebeské radosti, na zemských věcech ustrnuvše a na nich všechno své dobré založivše. *V. br.*

2) *Vymínka:* Moha (*m.* můžeš-li) učiniti dobře bližnímu, neodkládej s tím, ale učiň hned. *V. br.* Svě vlasti neznaje (*m.* neznáš-li) běh, jsi-li ty Čech? *Jungm.* Zahálky *jsa* (*m.* jsi-li) služebníkem, neběduj, žes hadrníkem. *Kam.*

3) *Přípustka:* Upiat (*m.* upiat *jsa* = ačkoli jsem upiat) zlatým řetězem, zůstávám předc vítězem. *Čel.* Král assyrský, všelijak mocnější, bohatší, slavnější nežli Farao byv (*m.* ačkoli byl), na nic přišel. Jeden z nich moha (*m.* ačkoli mohl) prospívati nechtěl, druhý chtěje (*m.* ačkoli chtěl) nemohl. *Kom.*

IV. Mnohonásobná věta.

§. 75. Mnohonásobná věta povstává spojením tří aneb i více vět, a to buď samých hlavních buď hlavních s pobočnými, v jeden celek. Prostředky spojování jsou ty samy, co u složených vět vůbec. Zde tedy jen rozmanité druhy mnohonásobných vět přehlednouti máme. Což aby se čím stručněji stalo, budeme hlavní věty označovati velkým A, pobočné neskrácené malými lat. písmeny a, b, c; skrácené řeckými α, β, γ, a sice: prvými podstatné, druhými přívlastkové, třetími příslovkové.

1) Mnohonásobná věta záleží ze samých hlavních. Označením jejím buď tolik A, kolik v ní jednotlivých vět.

A, A, A: Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli

dědičné, cesty mohou býti rozličné, jenom vůli máme všickni rovnou. *Kol.*

A, A, A, A: Cnosť i pouta roztrhává, v ukrutníku plodí strach, volnosť otrokovi dává, krutosť koří se jí v prach. *Kam.*

2) Záleželi-li mnohonásobná věta z hlavní a více pobočných, tu následující případy rozeznati třeba :

a) Pobočné věty jedna na druhé visí, t. j. druhá je podřízena první, třetí druhé, čtvrtá třetí atd. Prvý případ jmenujeme druhým, druhý třetím, třetí čtvrtým stupněm podřízení, označující je, jsou-li věty na nich stojící jednaké čili stejnorodné, takto: $a, a^2, a^3, a^4 — b, b^2, b^3, b^4 — c, c^2, c^3, c^4$; jsou-li rozličné: $a, b^2, c^3, a^4 — c, a^2, b^3, c^4$ atd., jsouli skrácené: $\alpha, \beta^2, \gamma^3, \alpha^4$ atd.

A : Není-li to pravda jistá,

a : že zde v světě není místa,

b^2 : kdeby člověk skryši měl,

b^3 : v nížby ho Bůh neviděl? *Kam.*

A : Bůh tomu chce,

a : aby ctitelé jeho vším obyčejem osvědčovali,

a^2 : že to v ohavnosti mají,

a^3 : co Bůh zákonem svým zameziti ráčil. *V. br.*

A, c, a^2 : Žádnému se nezalíbíš, nečiníš-li, co kdy slíbíš. *Kam.*

a, a^2 , A : Kdo není tím, čím ho Bůh stvořil, není obyčejně ničím. *Záb.*

A : Jak svět činí často,

γ : jako děti,

γ^2 : do studnice, házejíce kamení a směti. *Kol.*

b^3 : z níž se napili,

b) Pobočné věty nevisí jedna na druhé, t. j. nejsou jedna druhé, než všechny hlavní větě podřízeny. Mohouť pak býti jednaké anebo rozličné, teda: $a, a — b, b — c, c — a, b — b, a — a, c — c, a$ atd. To se konečně samo sebou rozumí, že i s podotčenými pod a) smíšené často přicházejí.

c, A, a: Nemůžeme-li vystíhati božích cest a soudů, toho se stříci máme se vši pilností, abychom jim utržky nečinili. *V. br.*

a, A, b: Na koho pán Bůh pomstu svou uvodí, toho i přátelé, v nichž doufá, v největší potřebě opouštějí. *V. br.*

a, A, c: Kdo se stará o duši, člověkem jest, jak sluší. *Kam.*

c, c, A: Zamiluje-li kdo statek, čím ho víc má, tím víc žádá. Oblíbí-li kdo rozkoše, by potokové všech libostí skrze něho plynuli, nikdy neřekne došti. *Kom.*

c, A, b: Zadychtí-li kdo po slávě, nic na světě tak vyvýšeného není, na čemby přestal. *Kom.*

a, A, c, a²: K čemu Bůh kterou věc stvořil, k tomu působnost v přirození její vštípl tak, aby žádná nebyla tím, čím jest bezděčně a s násilím, ale ráda. *Kom.*

c) Jako hlavní, tak i pobočné věty, úplné, anebo skrácené, na prvé, druhém aneb i třetím stupni podřízení stojící, mohou býti souřadně složeny. Označení jejich jest: $a + a + a$, $b + b + b$, $c + c + c$, $\alpha + \alpha + \alpha$, $\beta + \beta + \beta$, $\gamma + \gamma + \gamma$, $a^2 + a^2 + a^2$, $b^2 + b^2 + b^2$, $c^2 + c^2 + c^2$ atd.

A, $a + a$: Nevíme my, k čemu Bůh koho vyvolil a k čemu užiti chce. *Kom.*

c, A, $a + a$: Čím větší a těžší nastávají roboty a trápení, tím jistší jest nádeje, že brzy přestanou a vysvobození Bůh spůsobí. *V. br.*

3) Mnohonásobná věta může konečně záležeti z více hlavních a z jedné aneb i více pobočných, na př.

A, b, A, A: Nepřipisuj svaté jméno vlasti kraji tomu, v kterém bydlíme, pravou vlast jen v srdci nosíme, tuto nelze bít ani krásti. *Kol.*

A, a, γ , A, c: Lépe činí ten, kdo těžší s málem, stojí věrně na své postati, velkýť je, buď sluhou nebo králem. *Kol.*

§. 76. Ještě několik slov o periodě čili obvětí. Že perioda k větám mnohonásobným patří a právě proto nejmeně

dva členy, ze kterých prvý předvětím, druhý závětím sluje, míti musí, v tom se mluvozpytce právě tak srovnávají, jako se rozcházejí domněním svým u otázky: jako musí býti mnohonásobná věta uspořádána, aby obvětím slouti mohla. Nám jsou ty mnohonásobné věty souvětím, kterých prvá polovice tak se má ke druhé, jako pobočná věta v souvětí ke hlavní, t. j. kde je prvá polovice tak podřízena druhé, jako v souvětí hlavní větě pobočná. Podle toho nám obvětí nic není jiného než souměrně rozšířené souvětí. Počet členů jeho určujeme počtem souvtažných spojek, t. j. kolik je těchto v něm, tolik má členů, na př. stojí-li v předvětí jedenkrát: *jako, ačkoli, čím* atd. a v závětí odpovídající těmto: *tak, předce, tím* též jedenkrát, máme obvětí za *dvoučlenné*; stojí-li v předvětí dvakrát *jako* atd. a v závětí jednou *tak*, za *tříčlenné*; stojí-li v předvětí třikrát *jako* atd. a v závětí jednou *tak*, anebo toto i ono dvakrát, za *čtyřčlenné* atd. Za nejdokonalejší a nejkrásnější obvětí ale to považujeme, jehož předvětí je tak uspořádáno, že i jednotlivé věty, z kterých záleží, dokonale odpovídají těm, kterými je závětí rozšířeno, jaké jsou na př. dvě následující:

Jako Kristus nebyl na zemi proto, aby stále byl, než jen aby pobyl, pobuda pak, a proč poslán byl, vyřídě, tam se, kde jemu sláva neskonala připravena odebral: tak rovně my, účastníci jeho, ne proto jsme tu, abychom byli, než abychom podobouce a vyřídíce, proč posláni jsme, ubírali se tam, kde nám připraveni jsou příbytkové věčnosti.

Jako mlýn točící se, nedává-li se mu zrna, aby mouku dělal, sám sebe stírá, a drtiny děláje, neužitečně sobě předce praší, a někdy třeští, praští, láme se: tak mysl potočítá (t. j. obratná, hbitá, slov. rezká), nemá-li látky hodné k spravování jistotně se marností a bláznovstvím zanese, někdy tak dalece, že sama sobě zahynutí příčinou bude. *Kom.*

Překrásná jest i následující perioda tříčlenná:

Jako ve hmotném světě nic nehyne naprosto, nýbrž rušíc se v jednom bytu, zárodkem bývá bytu jinému; a jako plemena křížením, sady štěpováním vždy se více sílí a šlechtí: tak i míšení se a splývání různých národů zdařovalo i daří se konečně ku prospěchu člověčenstva, hýbajíc a pružíc ducha lidského i zúrodnujíc ho vždy novými živly. *Pal.*

V užívání obvětí tak, jakož i mnohonásobných vět vůbec, toho se přede vším držeti třeba, aby se s kratšími větami slušně střídaly, řeči rozmanitosti dodávaly a zřetelnosti neujímaly. Jednotvárnost zajisté a přílišná spletenost jako jinde tak i v řeči jen omrzlosti příčinou bývá.

Z á v ě r k a.

§. 77. Tři věci máme ještě do úvahy vzíti: slovosled, přízvuk a interpunkci.

Slovosled čili pořádek, kterým jednotlivá slova co částky vět, anebo jednotlivé věty co částky složených jedna za druhou stávají, je dvojnásobný: přirozený a umělý.

1) V jednoduché větě přirozený slovosled je následující:

a) podmět stojí na prvním, přísudek na druhém, předmět na třetím místě: otec miluje syna, otec dal synovi knihu; b) spona stává mezi podmětem a přísudkem: Bůh je láska, pravda je věčná, zločinec je hoden trestu; c) souřadný přívlastek stává pravidelně před jménem, podřízený za jménem, kteréž určuje: kvap je zlý rádce, Bůh není přijímačem osob, pravda je prvním znamením svatého; d) příslovkové určení stává i před i za jménem určeným: všechno se časem svým vyplácí, žeň bývá jednou za rok.

2) O postavení složených vět, jmenovitě souvětí již v §. 44 byla řeč. U mnohonásobných zvláště na to třeba pozor dáti, aby pobočné věty v nich, co možná, nejbliže stály při tom členu hlavních aneb i jiných pobočných vět, kterýž určují. V obvětí konečně, jako my mu rozumíme, hlavní věta vždy stojí v závěti.

Úmyslné odchýlení se od přirozeného pořádku slov sluje slovosledem umělým, anebo zkrátkou přestavením, převrácením. Jazyk náš tak, jakož i jiné skloňování ještě nepozbavené, požívá strany toho velké svobody, moha ku př. větu:

„otec miluje syna“ beze všeho porušení smyslu šestkrátě přestaviti: syna miluje otec, otec syna miluje atd. Latina podle Jungmanna (Slovesnost 2 vyd. str. 21) může větu: „Caesar omnes utiles artes coluit“ 125 krátě přestaviti, francouzština naproti, skloňování téměř úplně zbavena jsouc, své: „César cultivait tous les arts utiles“ ani dvakrátě. Než ze všech možných přestavení je jazyku vždy jen jistý, zvykem zasvěcený počet přístojný a dovolený. Tak na př. „zdá se mi“ můžeš též šestkrátě přestaviti, ale nynější způsob mluvení se již i starým ještě oblíbenému přestavení „zdá mi se“ přičí, „mi se zdá“ anebo „se mi zdá“ pak doprosta ztrácuje, nedávaje kratším tvarům zájmen osobných: *mi, ti, mu, si, mě, tě, ho, se* naskrze na počátku věty a po spojkách *a* a *i* bezprostředně státi. Chtěl-libys tedy „zdá se mi“ po třetí zvyku přiměřeně přestaviti, musíš *mně* m. *mi* položiti a říci: „mně se zdá“. Podobně nesmí ani *sem, si, je, sme, ste, sou* z opsaných minulých časů nikdy na počátku věty a po spojkách *a* a *i* státi: já sem pracoval, anebo: pracoval sem a trápil sem se, a ne: sem pracoval a sem se trápil. Sejdou-li se všechna právě podotčená slovíčka spolu, pomocné sloveso stojí na prvním, zvrtné *se* na druhém, pády zájmen osobných na třetím místě: zdáli ste se mi býti nemocnými, nikdy sme se mu neprotivili, nemocnými ste se mi zdáli býti, neprotivili sme se mu nikdy. *By* předchází všechna a příklonné *-li* ještě i před *by* stává: zdáli-liby ste se mi nemocnými, protivil-liby si se mu. Jmenovitě po podřizovacích spojkách je slovosled tento už tak ustálen, že odchýlení se od něho cit a sluch uráží: vím, že ste se mi nikdy neprotivili; nemyslím, žeby ste se mi byli protivili; kdyby ste se mi byli protivili, velmiby ste se mi byli spronevěřili. Zvrtné *se* i jinakě stojí hned po podřizovacích spojkách, a to i tam, kde mezi nimi a slovesem, ku kterému patří, dvě aneb i více slov přichází, na př. zdá se mi, že *se* vám v cizině nikdy tak dobře nepovede, jako *se* vám mezi námi vedlo.

§. 78. Přízvukem jmenujeme vyslovovování některých silab, slov a vět silnějším, vyšším hlasem nežli jiných. Máme tedy trojí přízvuk: přízvuk silab, přízvuk slov a přízvuk vět.

Prvý se následujícími pravidly řídí:

1) Každé slovo víceslabičné, či prosté či složené, má přízvuk na prvé slabě, nechtě dlouhá anebo krátká, na př. ve slově *dráha* leží přízvuk na dlouhém *á*, v *drahá* na krátkém *a*.

2) Z jednoslabičných slov jen předložky mají přízvuk, a to nejen ve složení, kde se některé z nich pravdě podobně působením jeho i sdružují, jako: ná-rod, vý-rok, pů-vod, dů-kaz, při-chod, zá-kon, ú-kon, prů-sek atd., než i mimo složení, čím prvá silaba následujícího, jimi řízeného slova zůstává bez přízvuku: do domu, na posteli. Je-li ale předložka dvojslabičná, nejen její než i následujícího slova prvá silaba je přízvukem opatřena: proti nepříteli, podle slova.

3) Ostatní jednoslabičné částice, jako: *ač, až, ať, by, že, než, pak* atd. jen ve spojení s jinými mají přízvuk: *aby, žeby, nežli, ačkoli* atd. Ostatně samo sebou se rozumí, že přízvuk silab v řečích krátké a dlouhé samohlásky majících není tak silný, jako v těch, kdež on sám panuje.

§. 79. Přízvuk slov co částek vět a jednotlivých vět co částek složených je též dvojnásobný, jako slovosled: přirozený totižto a umělý.

V holé větě přízvuk patří přirozeně přísudku, v rozvinuté doplňovacím a určovacím členům, a to tak, že se tyto vyšším hlasem vyslovují nežli slova doplněná a určená. Chce anebo má-li ale mluvící pozornost posluchače k některé částce věty zvláště zvrátiti, musí ji nejen přízvukem opatřiti než i přestaviti, t. j. musí se nejen od přirozeného přísudku než i slovosledu odchýliti. Činí-li to, říkáme, že se drží umělého přízvuku a slovosledu. Proměněním přízvuku a přestavením takým věta vždy jiného významu nabývá, na př. věta: „matka nás včera učila“ tolikráte je jiného smyslu, kolikráte se v ní přízvuk a slovosled promění: přízvukuješ-li podmět: „matka nás včera učila“, dáváš posluchači na jevo, že ne otec anebo kdo jiný než právě matka učila; přestavíš-li ji: „nás matka včera učila“ a položíš-li přízvuk na *nás*, chceš, aby posluchač rozuměl, že matka neučila *služky, sousedy* anebo někoho jiného, než právě *nás* atd. Rozmanitost tato významu nejpatrněji vystupuje na jevo v přímých tázacích větách, kde vždy ten člen stává s umělým

čili úmyslným přízvukem na prvním místě, na který mluvící právě odpověď žádá aneb očekává: *matka nás včera učila? nás učila včera matka? včera nás učila matka?* atd.

Úmyslné přízvukování celých vět aneb i jednotlivých slov v delší řeči konečně sluje přízvukem *řečnickým*, o kterém zde jen to připomínáme, že se ho řečník též tam drží, kde něco co důležitější a pozoru posluchactva hodnější vytknouti má a chce.

§. 80. Písmo je poněkud obrazem řeči, a co také má řeč tak představovati, aby čtenář viděl a věděl, kde má hlas změnití, a kde delší anebo kratší čas přestati čísti. Znaky, kterými se to děje, slují dělidly anebo rozdělovacími znameními.

I. Znamení, kterými se dává čtenáři na jevo, že má hlas anebo přízvuk změnití, čili hlasoměnná jsou dvě:

1) Znak otázkový (?), stávající po přímých otázkách: Kdo je to? Kde je pán? Cos udělal? Po nepřímých otázkách se vynechává. Příklady viz v §. 48.

2) Znak podivení (!) stává: a) po mezislovcích podivení, žel, radost a jiná pohnutí myslí vyslovujících: *ach! o! fui! bohužel! žel!* atd. b) Po jednotlivých slovích aneb i větách nějaké pohnutí myslí vyrazujících: Bože! - Sláva mu! Ať žije! c) Po oslovení písemném aneb ústním: Milý pane! Drahý příteli! Urozený pane! Stojí-li ale vokativ aneb i mezislovce co vstavka, onen mívá před i za sebou čárku, tato obyčejně nic; jen tam kde o s vokativem přichází, může se po tomto ! položit. Příklady máš v §. 43. 2.

II. Znaky přestávky jsou tyto:

1) Tečka (.), označující nejdéle trvati mající přestávku a stávající na konci každé úplné věty, není-li s následující větou složena. V posledním tomto případě klademe tečku jen u konce obou vět.

2) Čárka (,) je znakem nejkratší přestávky a kladává se: a) mezi krátké souřadně složené věty; b) mezi podřízené a hlavní věty; c) mezi skrácené věty, jmenovitě před a za přístavek §. 22. 2; d) před a za vstavku může se však tato podle §. 43. 1 i závorkou odděliti od členu věty, ve které stojí;

e) ve stažených větách, majících více podmětů, přísudků, předmětů, přívlastkův aneb i příslovkových určení, též dělíme jeden podmět, jeden přísudek atd. ode druhého čárkou. Pravidlo toto je samo příkladem. Někdy i rozsáhlejší příslovková určení jednoduchých vět, jaká je na př. první ze stojících v §. 44. 2, bývají od ostatních členův oddělována. Vynechává se čárka před spojkami: *a a i*; potom před *anebo*, *buď* a *čili*, i to však obyčejně jen tam, kde jednotlivá slova, co čleňly vět, spojují, na př. Podvod a klam zradí se sám. I nohy i ruky mě bolí. Před *a* v *a to*, v *a sice* stojí vždy čárka. Jinde před *a* neméně než před ostatními právě vytčenými spojkami vůbec tam, kde se jini rozsáhlejší členy vět aneb i celé věty spojují, lépe je užívatí čárky, na př. Pyšných lidí obyčej je, samými tituly nádhernými slávu svou marnou rozšiřovati, a ne podle pravdy a činů ctných ji hledati. *V. br.* Před *jako*, *co* a *nežli* čárka se obyčejně jen ve stažených větách (§. 74) neklade, na př. Má se jako ryba ve vodě. Lepší kus jistoty než pytel nádeje. *Prísl.*

3) Středník (;) je znakem větší přestávky nežli čárka. Stává mezi členy předvěti a závěti v periodách (§. 76) a vůbec tam, kde čárka nestačí nalezitě oddělití delších členů složených vět, na př. Stromu jak zrostem přibývá, dívaje se naň, neuhlédáš, protože pomalíčku a nepatrně roste; a však (když jen roste) každý měsíc ho něco přibude, ovšem každý rok, že ve třicíti letech veliký bude. Týmž způsobem jde zrůst těla našeho; nevidíme, když roste, vidíme, když zroste. A nejináč jest i s pracemi myslí; málo k málu přidávaje, toliko přidávaje, nashromáždí se jistě v krátkém čase víc, nežby věřiti mohl. *Kom.*

4) Dvoutečka (:) odděluje předvěti od závěti (§. 76), přímou řeč od nepřímé, na př. Ježíš jim dí: dejtež, co jest císařovo, císaři, a co jest božího, Bohu. Tak i všeobecnost od zvláštnosti, na př. Člověk mnoho věcí potřebuje k vyživení svému: pokrm, nápoj, oděv, obuv, obydlí atd. Že konečně dvoutečka i před příklady a doklady stává, každá téměř stránka knihy této dosvědčuje.

5) Znak dokládací anebo husí nožičky („“) stává u doslovně přivedené čili přímé řeči, na př. Šalomoun řekl: „mrzí

mne ten život“. Často i příklady stávají pod tímto znakem, jako v §. predešlém: „matka nás včera učila“ a jinde často.

6) Příčnice (—) obrací pozornost čtenářovu k tomu, co následuje. Užívá se jí ale podle §. 52 i před nepravou přívlastkovou větou; před vstavkou a po vstavce jen v němčině často, u nás zřídka stává.

7) Závorka [()], jako již pod 2. d. řečeno, odděluje vstavky od členů vět, ve kterých stojí.

8) Spojovník (-) slouží k rozdělování slov v prostředku anebo na konci řádků, na př. ná-rod, ú-roda atd.

DÍL DRUHÝ.

NAUKA O SLOVĚ.

§. 81. Rozjímaním o větě dva druhy slov patrně sme rozeznali: první z nich, má-li býti částkou věty, rozličné tvary běže na sebe, t. j. k úmyslu mluvícího přiměřeně se přetváří anebo mění, na př. pán se radoval, pán-i se radoval-i; pan-í se radoval-a, pan-í se radoval-y; druhý proti tomu je neproměnlivý, t. j. vždy v jednom a též tvaru vystupuje ve větách na jevo, n. př. pán se *včera velmi* radoval, páni se *včera velmi* radovali; paní se *včera velmi* radovala, paní se *včera velmi* radovaly. První, podstatné a přídavné jméno, zájmeno, číslovku a sloveso obsahující druh nazvali sme ohebnými; druhý, příslovky, předložky, spojky a mezislovce zaujímající neohebnými částkami řeči.

Důležitější nad to, avšak jen dospělejšímu rozumu pochopitelné je rozdělení slov na pojmová, formální a citoslova. Tato poslední, od nás mezislovci jmenovaná, vlastně ani nezaslужují, aby slovy byla nazývána, nejsouce nic jiného, než buď mimovolné výjevy rozmanitých pohnutí mysli anebo vášní, jako: ach, och, aj, ej, ó, oj, ha, aha, hoj, huj, hoho a podobné, buď nápodobení zvuků v přírodě slyšitelných, zvláště zvířecích, jako: mu, miau, hr, ps, pfuj, hahaha atd. Kdo ku př. vzdychne ach! nedá to na jevo, co ho ke vzdychnutí pohlo, než jediné to, že číje anebo cítí něco takého, co mimovolného vzdychnutí příčinou bývá. Jen výrazy představ anebo ponětí jmenujeme právem slovy, dělice je zároveň představám na materialné anebo pojmové a formální. Prvními vyslovujeme představy materialné, jejichž obsahem jsou osoby a věci, potom vlastnosti a působení na těchto pozorované; druhými představy formální, t. j. ty poměry a vztahy, ve kterých člověk o osobách a věcech, vlastnostech a působení jejich myslí. Pojmová slova jsou tedy následující: podstatné jméno, přídavné jméno a sloveso;

všecky ostatní částky řeči kromě mezislovčí pokládají se za formální slova.

Ostatně rozdělení částek řeči na ohebné a neohebné je jen pozdějšímu stavu jazyků přiměřeno, dávnějšímu anebo prvotnímu naproti tomu právě takby bylo nepřístojno, příslovky, spojky a předložky za neohebné považovati, jako na př. o skamenělinách jistiti, žeby vždy tak stuhlými, slov. meravými byly bývaly, jakými se nyní býti objevují. O příslovkách a spojkách zajisté je větším dílem už dokázáno, že jsou buď skamenělé pády buď slovesné tvary. Tak na př. prvá z nahoře daných příslovek, *včera*, je seslabený gen. jedn. *večera* od *večer*; druhá, *velmi*, je seslabený instr. mu. *velimi* od *velí* patrného podnes ve *velí-ký*; *zejtra*, slov. a slčes. *zajtra*, vzniklo ze *za jutra*; spojka *že* je podle §. 44 střední rod vztažného zájmena právě tak, jako lat. *quod* a něm. *dass*; o *veď*, o *pravda*, *hádám* a j. viz §. 70. Jen o některých předložkách se posud nezná, jak povstaly: ohýbaním-li čili odvozením.

§. 82. Rozbeřeme-li několik podobná ponětí vyrazejících slov, shledáme, že v nich jistá částka co jádro a základ, na kterém hlavně ponětí spočívá, buď beze vsí proměny buď víc anebo méně změněná vystupuje na jevo; kdežto ostatní částky jejích jen k rozlišování základného ponětí slouží. Tuto stálou a základnou částku, vyluštíme-li ji myslí co jádro ze slova, jmenujeme k o ř e n e m, ostatní ale hlásky, kterými je jádro to jako skořepinou obaleno aneb obklopeno, patří buď ku p n i anebo k m e n u, buď jsou spony anebo konečně přípony a p ř e d p o n y odvodící a ohýbací. Tak na př. ve slovích: vid-ě-ti, vid-o-m, zá-vis-ť, zá-vis-t-i, zá-vis-t-ný kořen je *vid*, jehož poslední hláska *d* v *zá-vis-ť* před odvodící příponou *ť* v *s přešla*, *vidě* ve *vidě-ti* a *závist* v *závist-i* a *závist-ný* jsou pně čili kmeny, *za* jest odvodící předpona, *o* ve *vid-o-m* je spona; *ti* ve *vidě-ti*, *i* v *závist-i*; *m*, *ť* a *ný* konečně jsou přípony, a sice: *ti* a *m* časovací, *i* skloňovací, *ť* a *ný* odvodící. Pamatovali ostatně sluší, že kořen a peň nejsou nic skutečného, než i ten i onen samé odtaženiny ze slov co částek vět, kde pně vždy jistým způsobem skloněnými anebo časovanými spatřujeme.

§. 83. Kořen pněm a peň slovem trojako se vůbec státi může: vniterně čili pouhým proměněním samohlásky kořenné, na př. plot od *plet* v plet-u, mor od *mr* v mř-íti; z vniterně čili spojením předpon a přípon s kořenem anebo pněm, na př. zá-vis-ť m. zá-vid-ť od *vid*, zá-vis-t-i a zá-vis-t-ný od zá-vis-ť; zá-vid-ě-ti, zá-vid-i-m atd. od *vid*; vniterně a zevniterně spolu, na př. mos-t m. mot-t a měs-to m. mět-to od *met* v met-u, po-tok od *tek* v tek-u, po-věs-ť m. po-věd-ť od *vid*. Toto a podobné proměňování kořenů. na pně a pňů ve slova jmenujeme tvořením slov v nejširším smyslu, nauku pak o něm tvaroslovím. V užším smyslu tvořením slov sluje jen odvozování čili také proměňování kořenův aneb i pňů, kterým základné tvary slov, a sice: u jmen a zájmen nominativ, u sloves infinitiv, povstávají, na př. ot-ec od staršího *ot*; otč-ím, otč-ina, otc-ův od *otec*; krvo-tok z *krev* a *tok*, věd-ěti a po-věd-ěti od *vid* ve vid-ěti atd. Všecky ostatní proměny, které tyto a podobné stálé tvary slov co členy vět podstupují, jako: otc-e, -ovi; otc-ův, -ova, -ovu; vid-ím, -íš, -í atd. jmenujeme vůbec o h ý b a n í m, u jmen podstatných a přídavných, zájmen a číslovek ale zvláště skloňováním, u sloves časováním.

§. 84. Jak v odvozování, tak i v ohýbání hlásky slov rozmanitě se mění; čeho příčina buď v povaze mluvidla vůbec, buď ve zvláštním uspořádání jeho u jistého národa hledati se musí. Tak na př. ve slovančině kořenné hlásky *d* a *t* před příponovým *t* přecházejí v *s*: zá-vis-ť m. zá-vid-ť od *vid*, klás-ti m. klad-ti od *klad*, měs-to m. mět-to od *met*, plés-ti m. plet-ti od *plet*; hrdelnice před *i*, *e*, *ě* a jinde mění se v sykavky: vlč-i, vlč-e, vlč-í od *vlk*; mnoz-í, množ-ný, množ-iti od *mnoh*; kdežto v jiných jazycích hlásky tyto zůstávají beze vsí proměny. Z ved-u vzniká u nás v jistých případech vod-ím a s-vád-ím, z vid-ěti zase věd-ěti, věs-iti z vis-eti, bay-iti z bý-ti, slav-iti ze slou-ti atd. Zákony, podle kterých se tyto a podobné proměny u spojování přípon s kořeny anebo kmeny, zhusta i v kořenech samých dějí, jsou předmětem hláskosloví čili nauky o hláskách. Nauka tedy o slově rozpadá se na dvě částky: hláskosloví a tvarosloví.

PRVÁ ČÁSTĚ.

NAUKA O HLÁSKÁCH.

Písmo a pravopis.

§. 85. Slovo záleží z jedné anebo více silab. Silaba je článek slova anebo slovo, které se bez přestávky anebo jedním douškem vyslovuje, a záleží buď jen z jedné samohlásky, jako na př. předložka *o*, spojky *a*, *i* atd., buď z jedné aneb i více souhlásek se samohláskami spojených. Písemné znaky jednotlivých zvuků řeči anebo hlásek jmenujeme písmeny, všechna písmena spolu čili úhrnkem abecedou.

§. 86. Čechové, Moravané a Slováci od přijetí víry Kristovy do nejnovějších časů trojakou abecedou psávali: 1) cyrilskou od ss. Cyrilla a Methoda, apoštolů slovanských, okolo r. 860 po nar. K. p. uspořádanou; 2) latinskou a 3) německou frakturou anebo málo od této odchodným švabachem, který ve středověku spotvořením krásných tahů antikvy čili starořímské abecedy v uhly a rozmanité okružiny povstal a v čas vynalezení knihtiskářského umění asi do r. 1467 po celé téměř západní Evropě v obyčeji byl. Angličané, Francouzi, Vlaši, Španělé, Portugalové, ze Slovanů Poláci se ho již dávno docela strášli. Němci naproti tomu drží se ho větším dílem podnes, antikvy nejvíce jen ve vědeckých spisech užívajíce. V Čechách a na Moravě, kde se švabach tak rozšířil a zmohl, že se jím nejen tisklo, jako u Slováků, než i psalo, antikva jen asi před 30 roky přišla do živějšího oběhu.

§. 87. Jestli zásada všeobecné mluvnice: každý zvuk osobitným čili zvláštním písmenem označovati, již ani v latině nebyla úplně provedena, tím méně se to mohlo státi v češtině, která se tak, jakož i ostatní nářečí slovanská, počtem a pova-

hou zvuků svých od latiny znamenitě dělí. Spisovatelé tedy čeští, kteří latinskou, původně jen ze 24 znaků záležející abecedou psali, byli přinuceni nedostatek její rozličnými způsoby nahrazovati. Nejobyčejnější z nich jsou :

1) Užívání jednoho a téhož písmene latinského k označení více rozdílných zvuků českých, na př. *c* m. *c*, *č*, *k*; *i* m. *i*, *í*, *y*, *ý* atd. Nejnemotornějším způsobem tímto jsou nejstarší památky jazyka našeho psány.

2) Sestavování dvou neb i více písmen latinských k označení jednoho zvuku českého, na př. *cz* anebo *tz* m. *c*, *rs* anebo *rz* m. *ř*; *aa*, *ee* atd. m. *á*, *é*. Tomuto nejápnému sice, ale o jistém už pokroku svědčícímu způsobu psaní vyhnulo se konečně

3) Užíváním rozeznávacích znaků, které, nad písmeny latinskými slávajice, původní zvuk jejich rozličně zjinačiti mají, ku př. *č*, *š*, *ž*, *ř*, *á*, *é*, *ú* atd. Ke zvelebení a ustálení pravopisu tohoto nejvíce přispěli Beneš Optat s Petrem Gzelem a překladatelé kraličtí: oni hlavně gramatikou českou r. 1533 vydanou, v níž čárkování dlouhých samohlásek a měkkých souhlásek až na některé nepatrné výnimky provedeno; tito překladem celé biblí (1579—1593).

§. 88. Proměny, kterým pravopis bratří českých až do nynějška podlehl, jsou následující :

1) zanedbání rozdílu mezi tvrdým a měkkým *l*, jehož času určití nelze;

2) vyobcování hlásky *y* a *ý* po každém *c*, po *s* a *z* ale jen tam, kdež obdoba hlásek *i* a *í* požaduje, na př. *moci*, *moci* m. *mocy*, *mocý*; *tisíc*, *zima* m. *tisýc*, *zyma*;

3) zaměnění německého *v* na počátku slov domácím, čím se *w*, odpovídající německému *w*, docela zbytečným stalo. Dvě poslední opravy navrhl r. 1809 J. Dobrovský.

4) Roku 1842 přijala Matice česká *j* m. *g* a *í* m. *j*: její m. *gegj*, *pij* m. *pigj*; konečně *j* m. *y* v předponě svrchovatele a v rozkaz. způsobě: nejlepší, *dej* m. *neylepšj*, *dey*.

5) Historické *au* se též asi od toho času počíná zaměňovati dvojhláskou *ou* a na počátku slov i samohláskou *ú* — že nedůsledně, viděti z §. 96. 4.

Rozdělení hlásek.

§. 89. Nynější česká abeceda je následující :

a, á, b, c, č, d, ě, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, ř, u, ú, ů, v, y, ý, z, ž.

a, á, e, é, ě, i, í, o, ó, u, ú, ů, y a ý slují samohláskami, všechny ostatní souhláskami. Ony jsou tekutým, plynným, tyto tuhým, pevným, slov. meravým živlem řeči. Souhlásky můžeme přirovnati ke kostem a svalům těla lidského, samohlásky k tomu, co pevné částky těla oběhuje a obživuje: ke krvi totiž a duchu. Z té příčiny se samohlásky i snadněji, i častěji mění nežli souhlásky.

Poznámky : 1) *q* a *x* vyskytají se jen v cizích slovích, kde je též obyčejně zaměňujeme spřežkami *kv* a *ks*: kvitance, Aleksander.

2) Slovenčina, jak níže zevrubněji vyložíme, nezná *ě* a *ř*; m. ů má *ô*, rozeznává tvrdé *l* od měkkého *l'*, krátké *l* a *r* ode dlouhých *l* a *ř*, kromě *a* a *á* má ještě i *ä* a konečně spřežku *dz* m. čes. *z*.

3) Samohlásky a souhlásky z počátku slov stojící zoveme násl. slovím, v prostředku slov slovostředím, na konci koncovkou.

§. 90. Samohlásky jsou původem svým buď prvotní a podružné, buď jednoduché a složené; co do času k vyslovení jejich potřebného ale, krátké a dlouhé. Vyslovení dlouhé samohlásky dvakráte tolik času trvá, kolik vyslovení jedné krátké. Dlouhá samohláska povstává, ač ne vždycky, ze dvou krátkých. Jestli se totižto dvě krátké vyslovením tak spojí, že i jedna i druhá z nich o polovici přirozené krátkosti své přijde, časoměra jejich jen tolik bude obnášeti, kolik jedné krátké. Spojení takové dvou krátkých samohlásek v jednu krátkou nazývá se lámáním, a samohlásky jím povstálé slují lámánými. Základných anebo prvotních samohlásek je jen troje, a to: *i*, *a*, *u*, ze kterých ostatní krátké lámáním, zdvojením a složením dlouhé povstaly. Jmenovitě zlomením spřežky *ai* vzniká *e*, *o* zase zlomením spřežky *au*, zlomením spřežky *ui* konečně *y*; čím se řada samohlásek v tuto rozšiřuje: *i*, *y*, *e*, *a*, *o*, *u*, anebo názorněji:

	a	
e		o
i	y	u.

Že se věc skutečně tak má, vysvítá poněkud a) i z česko-slovenčiny, která tak, jakož i slovančina vůbec, podružných *e*, *y* a *o* vedle prvotních *i*, *a*, *u* od nepaměti sice užívá, ale obdobné dloužení jejích v *é*, *y* a *ó* podle §. 96 již ode dávna nenávidí; b) z toho, že nás *é* původem svým doprosta vede ke spřežce *ai*.

Pozn. 1. Tak na př. v litvančině slovanskému *é* nejen *é* (t. j. *ea*) než i *ai* ještě dosti zhusta odpovídá: *klaips* — chléb, *mainyti* — měniti, *maišyti* — měšiti atd. Ze slovanských nářečí některé zbytky prazvuku *ai* jen slovinské zachovalo, v němž na místě hlásky *é* podnes slyšeti ještě *ei* aneb *ej*, na př. *grěchy*, *odpovědal*. zní tam *greichy*, *odpoveidal*, k čemu se původní *graichy* a *odpovaidal* tak má, jako čes. přehlášené *hejno*, *dej* k nepřehlášeným tvarům slov. a stčes. *hajno*, *daj*. V ostatních nářečích slovanských naproti prazvuk *ai* rozmanitým, na přízvuku víc anebo méně visícím proměnám už v době předhistorické podlehl. Prvou z nich zdá se býti přesmyknutí jeho v *ia*, běžné v jistých případech podnes u Poláků: *mia*ra, *via*ra m. cyr. měra, věra. Sledy vyslovování *ia* m. *ai* patrný jsou poněkud i u nás tam, kde se *é* podle §. 128. 3 s *a* střídá: staročes. *běžati*, slov. *bežat* m. *běhěti* podle viděti. V tom a pod. tvarech totiž *i* z *ia* m. *ai* (běhiti m. *běhaiti*) s předcházejícím *h* co nejužší se spojivši příčinou proměny tohoto v *ž* se stalo. Druhá proměna prazvuku *ai* je přehlásování přesmyknutím z něho povstalého *ia* v *ie*, běžné někdy ve staročestíně a podnes ve slovenčině tam, kdež obdoba dlouhé slabiky požaduje: *miera*, *viera*; v novočestíně naproti i toto i jinými spůsoby povstalé *ie* stahuje se v *i*: *mí*ra, *ví*ra; po *l* v *é*: chléb (goth. *hlaibs*, novoněm. *Laib* m. *hlaib*) m. obecného pravidelného *chléb*. V slabách krátkých naproti slovenčina prazvuk *ai* zlomila v čisté *e*: *mérica*, *věrný*; kterému ve staré čestíně vůbec *é*: *měrica*, *věrný*, *sěno*, *celý* atd., v novočestíně ale jen po retných *r*, *b*, *p*, *m* a *f* a po *d*, *t*, *n* též *é*: *věrný*, *běh*, *pěna*, *měna*, *harfě*, *děd*, *tělo*, *někdo*; po ostatních souhláskách zase čisté *e* odpovídá: *sěno*, *celý*. Podle toho tedy v českoslovenčině z prazvuku *ai* dvojí živel se vyvinul: krátké *é*, které Čech po retných souhláskách časoměrou kterékoli krátké jako *ie*, po ostatních ale jako čisté *e* vyslovuje; a dlouhé *é* čili *ie*, které Slováci po staročesku časoměrou jedné dlouhé samohlásky podnes vyslovují; novočestina ale, jak už řečeno, stahuje v *i*, po *l* v *é*.

Pozn. 2. Čech větším dílem ze zvyku *vi*, kde má po retnicích a po *d*, *t* a *n* hlásky *é* a kde *e* užívati. Slovákoví, který po retnicích *é* od *e* nerozeznává, *d*, *t*, *n* a *l* ale i před původním *e* obměňuje, aspoň nejobyčejnější slova s *é* ve středí jejích vytknouti musíme: *běžeti*, *běs* (zlý duch) v *besný*, čes. *vzteklý*, *děd*, *ději*, *dělití*, *děsiti* (*strašit*), *hněv*, *měď*, *měch* (*mech*, které v čestíně znamená to, co slov. *moch* anebo *mach*), *měniti*, *měřiti*, *měsíc*, *měsiti*, *ně-* v *někdo*, *něco* a podobných, *němý*, *něžný*, *oběd* (z *ob* a *jed-jisti*), *pěha*, *pěji* (*spie-*

vam), pěkný, pěna, pěchota a pěší, směji se, smělý od smíti, stěna, svět, tělo, těsto, vědro (okov, slov. vedro je česky to, co slov. pohoda, serenitas), věji, věk, věno, věřiti, vět ve věc, obět a jiných, větev (ratoleš, konár), zvěr a všecka odvedená, přestávající na krátkém *é*. I slovenskému *ä* odpovídá po retných v češtině větším dílem *é*: pět, památ, pást, devět, vázet atd. čes. pět, pamět, pěst, devět, vězeti. O *é* v koncovkách tvarosloví uči.

§. 91. Samohláska *y* za starodávna asi tak zněla, jako franc. *u* v *tu*, řec. *υ* v *χύρος*, maď. *ü* v *bük* (buk) anebo něm. přehlášením z *u* povstalé *ü* v *Bü-ffel* (slov. by-vol, čes. bu-vol), středně totižto mezi *u* a *i* anebo jako zlomená sprežka *ui*. Většina Čechoslovanův ode dávna nerozeznává vyslovováním *y* od *i*. V nejstarších památkách českých stojí všade toto *m*. onoho, v pozdějších zase naopak *y* i *m*. *i* se vyskytá. Husem a dle něho česk. bratry naposledy ustanoveno, aby se po měkkých souhláskách psalo *i*, po tvrdých *y*, a tak rozeznáváme nyní silaby: vy, by, py, my, ly, ny, ry, dy, ty od vi, bi, pi, mi, li, ni, ři, di, ti. Před *i* i Čechové i Slováci vyslovují *d*, *t* a *n* co *d*, *t* a *n*; *l* ale jen tito a starí Čechové rozeznávají od měkkého *l*: holý a holí (nudus, nudi a tondet); slov. tela, čes. těla a tel'a, čes. tele atd. Slováci naopak neznají a starí Čechové asi do XII stol. též neměli měkkého, na *rž* se ponášejícího *ř*, kteréby se ostatně ani před *i* ani před *é* tak nemělo čárkou obměkčovací opatřovati, jako se *d*, *t* a *n* neoznačují. Po *h*, *ch*, *k* a *g* vždy se píše *y*: hynouti, chytiti, kysnouti, slov. gyzdavý, strigy: poněvadž tyto, před *i* ostáti nemohouce, v sykavky se mění. Po *c*, *č*, *s* a *ž* naopak *y* nikdy nestává, po *s* a *z* ale jen tam, kde jsou původní; kde z jiných souhlásek, jmenovitě z hrdelnic a zubnic povstaly, považují se za měkké a co také netrpí *y* po sobě: slov. Česi, čes. Češi od Čech, mnozí od mnohý: hrázi, mezi od hráze, meze, slov. hrádza, medza. Kde ostatně, jako v posledním případě, z slovenskému *dz* odpovídá, vždy se má, co z *dj* poslé, za měkké považovati.

Pozn. 1. Náslovnému *y* předsouývá se nutně *v*: v-yk-nouti od *uk* v na-uk-a. Ze slov, majících ve středu svém *y*, jen ta vytkneme, která právě vyloženými pravidly o *y* a *i* nejsou obsažena, jako: býti (esse, bítí, verberare), bydleti, býk, bystrý, hmyz, hrýzti, lyko, lysý, lýtko, mýti (lavare, mítí, habere, slov. mať), mýto, mysl, myš, netopýř, pýcha, pykati (želeť), prýšť a pryskýř (slov. plusgier), pýř, pysk,

s-pytovati, ryba, ryk a ryčeti, rys, syk a syčeti, syn, sysel, sytý, sýr, strýc, vy- (ex), výti (ululare, víti, circumvolvere), výr (strix bubo, vír, vortex), vysoký, vyza a všecka od těchto pošliá. O *y* v koncovkách tvarosloví učí.

Pozn. 2. Sledy prvotního vyslovování *y* co *ui* zachovaly kromě lat. a řeč. písařů, z nichž první v slovan. slovích m. *y* často *ui*, druzí oí užívali, i slovinské památky z X století, písíce: bui, buiti, mui m. by, byti, my.

§. 92. Nejkrainější samohlásky *i* a *u* stojí na hranici samohlásek tak, jako *j* a *v* u souhlásek. Z té příčiny ony v tyto všady tam se mění, kdekoli co samohlásky ostáti nemohou, jmenovitě mezi dvěma samohláskama a na konci slov, na př. po-j-iti m. po-i-iti od pi-píti, bo-j m. bo-i od bi-bíti, slá-v-a m. sla-u-a od slu-slouti. Hláska *y* podle předešlého §. patří původem svým více k *u* než k *i*, a co taká mění se též často na *v*: ba-v-iti m. ba-y-iti od by-býti (§. 109. 3). Ve středku celého samohlasenství, u *a* totižto co nejráznější samohlásky taký přeskok do souhlasenství je nemožný.

§. 93. V cyrilčině mezi *i*, *y* a *u* z jedné a mezi *j* a *v* z druhé strany stály ještě dvě samohlásky: *ь* totiž a *ѣ* čili *jerb* měkké a *jerъ* tvrdé. Poněvadž bez ustavičného ohledu k nim naskrze nelze ústrojí češtiny náležitě pochopiti, vytkneme zde o nich aspoň tolik, co je k vytčenému cíli nevyhnutně potřebné.

1) *ь* a *ѣ* slují slabými samohláskami proto, že seslabením jiných plných samohlásek povstaly, srov. na př. psati s pisati; osъlъ (osel) s litv. asilas, goth. asilus, lat. asinus; sъchnъti (schnouti) se such-ý, dъchnъti (dehnouti) s dychati, duchati atd.

2) *ѣ* zněním svým tak se mělo k *u*, jako *ь* k *i*, t. j. jako mezi *ь* a *i* krátké *i*, tak mezi *ѣ* a *u* vlastně *y* bylo prostředníkem: poněvadž v cyrilčině *y* čili ѣ = *u* a ѣ = *u*. *ѣ* tedy asi tak znělo jako polovice hlásky *y*, *ь* zase co polovice krátkého *i*. Podle toho i *ѣ* a *ь* přecházely též často do *v* a *j* tak, jako podle předešlého §. *y*, *u* a *i*.

3) *ѣ* a *ь* nestávaly nikdy v násloví proto, že zde seslabnutí plných samohlásek není možné; na konci slov ale za každou souhláskou bylo buď *ѣ* aneb *ь*, buď *ѣ* aneb *ѣ*: nebylo tedy v

cyrillčině ani jednoho jediného slova, kteréby se čistou souhláskou bylo končilo.

§. 94. Koncové *σ* v českoslovenčině zaniklo, *ъ* měkké souhlásky bytně obsahují podnes: syn, češ. m. synъ, чьнъ. Ve skládání slov ale i v cyrillčině i u nás *σ* co *o* a *ъ* co *e* ožívá: čas-o-pis, děj-e-pis; po předložkách: bez, nad, od a jiných souhláskou zavřených čeština *e*, slovenčina *o* klade m. *σ* tam, kdeby jinaké těžko bylo stýkající-se souhlásky vyslovovati: bez-e, slov. -o studu; od-e-hnati, slov. od-o-hnaf. Jen po *k* jest i zde i tam i *u* v obyčeji: ku pánovi. Ve slovostředí jinaké se nakládá *σ* a *ъ* po *l* a *r* než po ostatních souhláskách.

1) Stojí-li cyr. *лъ* a *ръ* mezi dvěma souhláskama (vlъkъ, srъna — vlk, srna), ve slovenčině *l* a *r* častěji vystupují co samohlásky na jevo nežli v češtině.

Tak na př. m. slov. čln, dlbati, dlh, dlhý, hlboký, chlп, klbko, klzký, slnce, stlp, šklbat, tlk—tlčf, tlstý, žlč, žlna, žltý říká Čech se vsuvným *u*, zřídka, i to méně správně, ou: člun, dlubati, dlouhý m. staršího dluhý, hluboký atd.; se vsuvným *e*: blecha m. slov. blcha, cyr. blъcha, plef m. cyr. plъbъ (tělo); břevno, křeč, křest i křt, krev, šterbina, třesť i třf m. slov. brvno, krč, krst, krv i krú, štrbina, trsf; černý, slov. čierny, červ atd. m. cyr. чрънъ, чръвъ.

Podle toho u nás *l* a *r* mají dvojí platnost: stojí-li totižto mezi dvěma souhláskama, jako ve vlk, vlna, srna a podobných, za samohlásky se mají považovati, a co také ve slovenčině se i dlouží: víča (vlče), vln, srn (vln, srn). Všady jinde jsou souhlásky. Měkké *ř* nevystupuje nikde co samohláska na jevo: následovně tvary kři-ny, tři-na a pod. jsou dvojslabičné, odpovídající jim slov. kr-sti-ny, tr-sti-na naproti tomu jsou trojslabičné; hřbet, hřmot, chřtán atd. zase patří k jednoslabičným, slov. chr-biet i chr-bát, hr-mot a chr-tán ke dvojslabičným.

2) Na místě *σ* a *ъ* po náslovném *l* a *r* anebo po jiných souhláskách i náslovných i slovostředních stává v češtině v těžko vyslovitelných případech *e*, ve slovenčině zhusta i *o*, jinde nic: lež — lze, lev — lva, slov. leva m. lъža — lъže, lъvъ — lъva; pátek — pátku, otec — otce, slov. piatok — piatku, otec — ota m. pętъkъ, otцъ. Hlásky *e* a *o* slují v případě tomto p ohybnými proto, že se jak v odvozování tak i v ohýbání slov často vysouvají: konec — konce, končina, končitý; orel, slov. orol — orla, orlí, orlový; vinen — povinný atd.

§. 95. V §. 93. 3 spomenuté cyr. *q* a *e* zněly tak, jako franc. *on* a *in* v *bon* a *fin*, anebo pol. *q* a *e* v *dąb* a *reka*, t. j. co *o* a *e* s nosovým příhlase. Proto je nosovými samohláskami anebo zkrátka nosovkami jmenujeme a polsky označujeme. Povstávají větším dílem z nosových souhlásek *n* a *m* tam, kdeby tyto před jinými souhláskami anebo na konci slov státi měly. Tak na př. *dą-ti* (douti) stojí m. *dąm-ti* ode *dąm-a* (*dmu*), *pę-ti* (čes. píti, stř. piati, slov. piať) m. *pąn-ti* od *pąn-a* (*pnu*); *vdov-a* (*vdovu*) m. *vdov-am*, lat. *vidu-am*; *sęm-e* (čes. símě, slov. semä) m. *sęm-en*, lat. *sem-en*, něm. *Saam-en* atd.

Zástupcem cyrillského *q* v nové češtině je po tvrdých souhláskách *u* a *ou*, po měkkých přehlásky těchto *i* a *í*, ve staré češtině a slovenčině vždy *u* a *ú*: *dub*, *soud*, *duši*, *duší*, stř. a slov. *súd*, *dušu*, *dušú* (slov. i *dušou*) m. *dąbъ*, *sąđъ*, *duša*, *dušeja*. Místo *e* zaujaly v nové češtině mezi tvrdými souhláskami hlásky *a*, *á* a jednou i *ia*, mezi měkkými ale pravidelně přehlásky *e*, *é*, *ě* a *í*, na př. *pal*, *piat* a *píti* m. *pělъ*, *pětъ* a *pěti*; *sáhnouti*, *táhnouti* m. *sęgnąti*, *tegnąti*; *kuř-ata*, ale *kuř-ete* m. *kur-ęta*, *-ęte*; *měsíc*, *zeť* a *pod.* m. *męsecъ*, *zeťъ*; ve slovenčině *a* a *ia*: *piat*, *piat*, *piat*, *siahuul*, *tiahuuf*, *kur-ata* a *-afa*, *mesiac*, *zaf*; *ā* jen po retných, na př. ve slovích v pozn. 2 ku §. 90 vytčených, znějících v cyrillčině: *pělъ*, *pamětъ*, *pětъ*, *devětъ*, *vězěti*; *e* konečně jen ve skloňování jmen muž. a žen. rodu měkkých: *datle*, *duše* m. *dętele*, *duše*. Zevrubnějšími pravidly není možná výjevů šem spadajících obsáhnouti.

§. 96. Složené samohlásky povstávají splnutím dvou jednoduchých v jedné slabě, a jsou buď dlouhé samohlásky buď dvojhlásky. Českoslovenčina jediné *a* mění stále v *á* všady, kdekoli obdoba dlouhosti jeho žádá. Naproti obdobnému dloužení všech ostatních, zvlášť ale podružných samohlásek nechť svou následujícími spůsoby dává na jevo:

1) Ve spisovné řeči běžné *é* obecný Čech bez výnimky vyslovuje co *í*: *kyselí mlíko*, *dobr-ího*, *-ímu* m. *kyselé mléko*, *dobr-ého*, *-ému*. Slovák naproti tomu i prvotní i hlásc *ě* odpovídající *e* na místě dloužení v *ie* rozvádí: *mlieko*, *dobr-iego*, *-iemu*; *verím* a *viera*, *deti* a *dieťa*; podobně *ā* v *ia*: *piaty* od

päť (pět), pamiatka od pamäť, piat od päta (pata). Tak zacházeli i starí Čechové s *ě*: věřím a viera, děti a dietě m. nyní: věřím a víra, děti a dítě podle pozn. 1 ku §. 90. Odkud ostatně vysvitá, že dloužení toto hlásek *e* a *ě* nic vlastně není jiného než navracení-se poněkud ku prvotnímu *ai* (přesmyknutě *ia*, přehlasovaně *ie*), z něhož obě v době pradávne povstaly.

2) Dlouhé *ó*, jen co mezislovce ještě běžné, během XIV stol. přechází u Čechů v *uo*: nuož, stuol m. nůž, stól. Na počátku XVI věku stahuje se *uo* v *ú*: nůž, stůl. Ve slovenčině *uo* podnes trvá: nůž, stól zajisté většina Slováků téměř docela tak vyslovuje, jako nuož, stuol. I toto dloužení je vlastně též navracení-se ku prvotnímu *au*, z něhož podle §. 90 o pošlo. Přesmyknutím totižto dvojhlásky *au* právě tak vzniká *ua*, jako *ia* z *ai*; zeslabením *a* v *o* ale *uo* tak, jako přehlášením *ie* z *ia*.

3) Rozpouštění dlouhého *y* v *ei* aneb *ej* nyní Čechům tak oblíbené a kde tu na Slovensku též slyšitelné objevuje se též ve XIV věku co *ay* čili *ai* aneb *aj*: bayti m. býti. Obecně *bejti* zajisté právě tak se má k *bajti*, jako *hejno*, *dej* a pod. ke stč. a slov. *hajno*, *daj*. I rozváděním tímto vrací se jazyk vlastně ku původnímu živlu *oi* aneb *ui*, z něhož *y* podle §. 90 a 91 původ svůj vzalo.

4) Pravdě podobně působením němčiny, kde staré *ú* též v *au* přešlo (Haus, Raum m. hús, rúm), počíná čeština na konci XIV věku i prvotní *ú* rozpouštěti v *au*, které, jak už v §. 88 řečeno, ve slovostředí a koncovkách zaměňujeme obecným *ou*, v násloví i dlouhým *ú* — nedůslednost to, kteráby se jen buď úplným nápodobením českého způsobu mluvení *ou*, buď navracením-se ke stč. a slov. *ú* odstraniti dala. Ve slovenčině ostatně je instr. žen. s *ou*: druhou rukou též oblíbenější než s *ú*: druhú rukú. Ale i toto i jiná *ou* jen zněním se srovnávají s čes. *ou*, původem svým zcela jinam patřice.

5) Rozpouštění *i* a *í* v *ie* starým Čechům velmi oblíbeného v nynější spisovné češtině se neužívá.

Podle všeho toho dlouhé krátkým následovně odpovídají:
ve st. češtině: a, e, ě, i, o, u, y,
 á, é, ie, í (ie) ó (uo), ú (au), ý (aj)
v n. češtině: á, é (í), í, í, ů, ou, ú, ý (ej)

ve slovenčině: a, ä, e, e, i, o, u, y, l, r
á, ia, ie(é), ie, í, ô(uo), ú(ou), ý(ej), ě, ř

§. 97. Dvojhlásky jsou buď opravdivé buď neopravdivé. Ony povstávají ze dvou rozdílných bez přestávky, časoměrou jedné dlouhé samohlásky vyslovených samohlásek. Podle toho by tolik dvojhlásek mělo býti, kolik je spojení jednoduchých samohlásek možná. Ale ani jedna řeč na světě jich na jednu tolik nevyvinula, než nejbohatší sotva polovici, jiné ale ještě méně. V češtině do XIV věku jen následující dvojhlásky přicházejí: *ia*, *ie* a *iu*, i to jen tam, kde s jednou aneb i s více souhláskami v jednu silabu splývají, jako: priateľ, viera, božiu. V ostatních případech je duchu slovančiny přiměřenější *i* za souhlásku *j* považovati, jmenovitě: 1) v násloví a koncovkách: jaro, jelen, dej, duj, stoj; 2) ve slovostředí, kde *i* silabu zavírá, anebo mezi dvěma samohláskami stojí: taj-ný, voj-sko, ši-j-a, pi-j-e. Během XIV století objevují se v ní *uo* a *au* m. starších *ó* a *ú*. Na začátku XVI věku *uo* ve vyslovení přecházejíc v *ú*, přestává býti dvojhláskou; v písmě ale co *ú* trvá až podnes: kolečko nad *u* zajisté nic není jiného nežli zmenšené a nad *u* postavené *o*; odpovídající slov. *ô* naopak písmem není, zněním ale je dvojhláska. Dvojhláska *au* i vyslovuje i píše se nyní co *ou*. Ve slovenčině podnes běžné dvojhlásky *ia*, *ie* a *iu* novější čeština nejprve přehlásila: *ia* v *ie* a *iu* v *ü*, potom všechny tři stáhla v *í*: priateľ, priateľ, přítel (srov. něm. liben m. lieben), božiu, božii, boží. Jen v trpném přičestí min. času: pít, rozpít, sepiť od *pnu* udrželo se podnes *ia*.

Pozn. Ve střední slovenčině krom *ia*, *ie*, *iu*, *ou* a *ô* čili *uo* je více dvojhlásek, ba i trojhlásek, proměnou *l* v *č*ín. přičestí min. času a silaby zavírajícího *v* v *u* povstávajících, v obyčeji: dau, buř, bou; dieuča i diouča, šeučovský, leu atd. m. dal, bil, bol, dievča i diovča, ševcovský, lev. V Čechách místy jen silaby zavírající *v* přechází v *u*: kauka, děuka, poliuka atd.

§. 98. Za neopravdivé dvojhlásky, ve kterých se dvě rozdílné samohlásky v třetí od obou víc anebo méně odchodnou krátkou spojují, můžeme považovati:

1) Slovenské *ä*, ve kterém po rečných souhláskách *ea* do

jednoho, na *e* více než na *a* ponášejícího se hlasu splývá: páf, smáso, svázok, čes. pět, maso, svazek;

2) *y*, kteréž ale jen Slováci na hranicích polských a slezských bydlící způsobem polským, Hanáci pak s některými Slováky jako *e* většina Čechoslovanů naproti tomu jako čisté *i* vyslovuje.

Ale i povaze i původu hlásek těchto přiměřenější jest nečistými anebo mutnými samohláskami je zároveň cyr. a pol. nosovkám *q* a *ę* jmenovati.

České *ě* konečně, ačkoli v něm po retných dva rozdílné zvuky, *i* totiž a *e*, v jeden splývají, proto nelze za opravdivou dvojhlásku míti, že je krátké tak, jako jednoduché, odpovídající mu slov. *e*, a opravdivá dvojhláska dlouhou býti musí.

§. 99. Podle strojů, kterými se samohlásky vyslovují, každá z nich zvláštní oddíl tvoří, *a* na př. je hrdelné, *i* podnebné, *u* retné, *e* podnebním zlomené *a* (*ai*), *o* rtami zlomené *a* (*au*), *y* rtami zlomené *u* (*ui*). Pročež hláska tato nemůže na předcházející souhlásky tak působiti, jako *i*; z druhé pak strany může se v retné *v* tak přestrojiti, jako se podle §. 92 *u* též na *v* a *i* v *j* mění.

Mnohem důležitější jest ale rozvržení samohlásek na měkké a tvrdé anebo podnebné a nepodnebné. Měkké jest *i*, *í* a cyr. *ѣ*; *ě* a slov. *ä* ukrývají v sobě živel *i*, který dloužením jejich v *ie* a *ia* skutečně vystupuje na jevo (§. 96. 1): patří tedy neomylně k měkkým. Hláska *e* klátí se v češtině mezi tvrdými a měkkými, ve slovenčině naopak je měkká, co se s povstáním jejím dobře srovnává (§. 90), na př. budete, padnete vyslovuje Slovák tak, jakoby česky budětě, padnětě bylo psáno, t. j. buďefe, padňefe. Měkké tyto samohlásky *i*, *í*, *ě*, *ä*, *e* a tak i dvojhlásky *ia*, *ie*, *iu*, naposledy cyr. *ę* a *ѣ* obměkčujícím působením svým na přilehlé hlásky od ostatních, tvrdými nazývaných: *a*, *o*, *u*, *y* a cyr. *q*, *ѡ* patrně a podstatně se dělí.

§. 100. Druhý živel řeči, souhlásky totižto, dělíme též na jednoduché a složené.

Jednoduché jsou zase trojnásobné: němé, vanuté a plynné. Dvě poslední třídy, jináč i polosamohláskami nazývané, tím se rozeznávají od němých, že, pouhým sblížením—

se obapolným strojů jazykových, pomezi které se vzduch proudí, povstávajíce, způsobem samohlásek dle libosti zdlouženého vyslovení schopné jsou. Tak na př. *sss rr* atd. můžeš bez přetržení vyslovovati, pokud ti dych stačí. Němé naproti tomu, jako *t, d, k* atd. jen opakovati možná.

Složené souhlásky zároveň samohláskám povstávají spojením dvou buď stejných buď rozdílných. V prvním případě slují zdvojenými, na př. *kk, dd*; v druhém složenými v užším smyslu, na př. *ks, ps, ts*. Tyto jsou zase dvojaké: buď totižto záležití, jako opravdivé dvojhásky, ze dvou ve vyslovení dobře rozeznatými býti mohoucích, jako *ks, ps* a podobné, které doprosta jen skupeninami býti a slouti mohou; buď obě splývají v jeden od obou víc anebo méně odchodný zvuk tak, jako v neopravdivých dvojháskách dvě samohlásky v jednu krátkou, na př. *ts = c, ts = č* atd. Tyto poslední mohou slouti složenými v nejužším smyslu anebo nejslušněji zmížděninami. Prvá hláska zmížděných jest obyčejně němá, druhá polosamohláska.

Jak jednoduché tak i složené souhlásky dělíme konečně na temné a jasné:

<i>němé</i>	<i>polosamohlásky</i>	<i>složené</i>
	a) vanuté:	
temné: <i>k, t, p.</i>	<i>ch, f, — s.</i>	<i>f, c, č, š.</i>
jasné: <i>g, d, b.</i>	<i>h, v, j, z.</i>	<i>đ, dz*, dž, ž.</i>
	b) plynné:	
	<i>m, n, l, r.</i>	
	<i>ň, l', * ř.</i>	

§. 101. Podle strojů jazykových dělíme souhlásky a samohlásky

1) na hrdelné: k, g, ch, h	a, á,	} e, é, ä*,	} o, a
2) podnebné: j	i, í, ě, ě		
3) jazyčné, a to a) tvrdé: l, n, r	l, r, í*, í*		
b) měkké: l',* ň, ř		} y, ý, ø	
4) zubné,			
a to a) tvrdé: t, d, — s, z			
b) měk.: f, đ, c, č, š, ž, dz*, dž			
5) retné: p, b, v, m, f	u, ú, ů, ó*		

Pozn. 1) Že hlásky hvězdičkou poznačené jen slovenčině; *š, b, q* a *ę* ale jen cyrilličině jsou vlastní, z předešlé nauky vysvítá.

2) *n* a *m* slují jináč i nosovými souhláskami anebo zkrátka nosovkami; *c, č, s, š, z, ž, dz* a *dž* zase sykavými anebo sykavkami.

Proměny hlásek.

A) Samohlásek, a to :

1) Přehlasování.

§. 102. Přehlasováním jmenujeme proměňování nepodněbných samohlásek *a, o, u, ú (ou)* a *y* v podněbné, a to: *a* a *o* v *e, u* v *i, ú* v *í* a *y* v *e*. Příčina jeho vězí v předcházejících anebo následujících podněbných hláskách *j, i, í, ě, b* a v měkkých, podněbný živel podle §. 100 bytně v sobě obsahujících souhláskách: *c, č, š, ž, d, t, ň, ř; l* a *z* m. slov. *l* a *dz*, na př. *šij-e, -i, -í* m. slov. *šij-a, -o, -u, -ou* i *-ú*; *hejno, volej, vzetí* m. slov. *hajno, volaj, vzatie*. Podle toho dvojí přehlasování rozeznáváme: 1) postupné, kde příčina jeho předchází, jako v *ší-j-e* m. *ši-j-a*; 2) zpětné, kde příčina jeho následuje: *he-j-no* m. *ha-j-no*. Prvé vládne všemi nahoře spomenutými samohláskami, druhé jen hláskou *a*.

§. 103. Postupné přehlasování *a* v *e* počíná se již v nejstarších památkách a rozmáhá se až do XIV stol. tak, že je na př. v RK. *e* m. *a* již téměř pravidlem, vyskytání-se tohoto ale jen výnimkou. Během spomenutého století bylo přehlasování v ohýbaní a v odvozování slov dokonáno, v kořenech ale mnohem dále provedeno, nežli později, aby se zachovalo, za dobré uznáno. Tak na př. tehdaž psávalo: *čes, jesný, želář* atd. m. *čas, jasný, žalář*; *ba, co víc, i po tvrdých: nem, vem* m. *nám, vám*. V nynější češtině tedy přehlasování *a* v *e* jen ohýbaním a odvozováním slov úplně, z kořenův a pňů naproti tomu jen asi následujícími vládne :

čekati, čejka, čep, čepice, ječeti, ječmen, jed, jehně, jeřáb, jesen, jeskyně, jesle, ješťráb, ješťěr, jeviti, jez, jezdití, jezvec, žel, žert m. slov. *čakat, čajka, čap, čapica, jačat, jačmeň* atd. Cyr. *jadō* a *jasti* ostatně i slovenčina přehlásila v *jed* a *ješť*, čes. *jísti*.

§. 104. Zpětné, německému Umlaut-u *a* v *ä*, *o* v *ö* a *u* v *ü* téměř docela podobné, ve starých památkách častější přehlasování *a* v *e* nynější češtinou vládne jen v následujících důležitějších případech :

1) Před *j* asi od XVI století, i to jen v odvozování a v ohýbání : *dej*, *volej*, *výdej*, *obličej*, *nej-*, *zejtra* atd. m. slov. *daj*, *volaj*, *výdaj*, *obličaj*, *naj-*, *zajtra*; v kořenech vedle *ej* vyskytá se i *aj* : *háj*, *kraj*, *máj*, *ráj*, *tajný* vedle *hejno*, *krejčí*, *krejcar*, *stejný*, *vejce* (ale *vajec*) atd. m. slov. *hajno*, *krajčí*, *grajciar*, *jedno-stajný*, *vajce*.

2) Tam, kde *a* podle §. 95 nosovce *ę* odpovídá, jmenovitě : a) v infinitivě sloves I třídy kořene hláskami *n* a *m* zavřeného, jako : *píti*, *títi*, *žíti*, *jíti* atd. m. slov. *piat*, *fat*, *žaf*, *jaf* od *pnu*, *tnu*, *žnu*, *jmu*; a v podstatných jmenách : *roz-pětí*, *s-tětí*, *zajetí* atd. slov. *rozpiate*, *sťatie*, *zajatie*, *pošlých* od týchž sloves příčestím trpným : *piat*, *fat*, *jat*, kde se *a* proto nepřehlasuje, že po něm tvrdé *t* stojí; b) u číselných slov : *devíti*, *desíti*, *devítník*, *desítník*, *dvacítník* atd. m. slov. *deviati*, *desiati*, *deviatnik*, *desiatnik*, *dvaciatnik*; c) v odvodech : *svěrice*, *nejsvětější*, *posvětili* od *svatý*, *cyr. světyj*.

3) Jména na *-ěnín* vedle *-an* m. *cyr. -ianinš* : *dvořenín*, *měšténín*, *Říměnín* v. *dvořan*, *měšťan*, *Říman*.

§. 105. Přehláska *e* z *o* je v nejstarších památkách čes. pravdivě, *o* jen výnimkou. Ve XIV století naopak, takoruka náhradou za skázu, kterou čes. samohlasenství přehlášením *a* v *e* vzalo, *o* již převažuje přehlásku *e*, jmenovitě v příponách gen. a dat. množného počíná se *o* již i dloužití : *muž-óv*, *-óm*, *m. -ov*, *-om* a *tato* m. *-ev*, *-em*; potom *ó* rozpouští v *uo* : *muž-uov*, *-uom*; *uo* konečně stahovati v nynější *ů* : *muž-ův*, *-ům* (§. 96. 2). Přehláska *e* podnes se drží jmenovitě : 1) u jmen složených : *děj-c-pis* proti *čas-o-pis*; tak i : *Vyš-e* m. *obecného* *Vyš-o-hrad*; ale : *dolňo-* a *hornňo-* anebo méně správně *dolno-* a *horno-* m. *dolně-* a *horně-rakouský*; *ohnňo-* m. *ohněstroj* a *jiná*; 2) u jmen stř. rodu : *pol-e* proti *kol-o*; 3) u přípony *-esť* proti *-osť* : *bol-esť* proti *mil-osť*, ale vedle *svěž-esť* říká i *píše* se již i *svěž-osť*; 4) ve skloňování zájmena *co* :

čeho, čemu, čem m. slov. čoho, čomu, čom; tak i před důrazným ž: na-čež, pro-če-ž atd. m. slov. na-čo-že, pre-čo-že.

§. 106. Nejdéle odporovalo přehlasovací moci *u*, počavši teprva během XIV stol. přecházeti v *i*, ale tak kvapně, že se v XV věku přehlasování jeho za dokonané považovati může. Od té doby vládne *i* a *í* m. *u* a *ú* (*ou*) v češtině:

1) Celým skloňováním bez výnimky: muži, duš-i, -í, ji, jí atd. m. slov. mužu, dušu a dušú i dušou, ju, jú a jou.

2) V časování jen spis. čeština přehlasuje *u* a *ou* v 1 os. jedn. a 3 množné, potom v přechodniku: pij-i, -í, -íc, -íce; maž-i, -í, -íc, -íce m. obecných: pij-u, -ou; maž-u, -ou; slov. pij-em, -ú, -úc; maž-em, -ú, -úc.

3) Přehlasované kořeny a pně jsou asi následující:

cítiti, cizí, číhati, číti, Jidáš, Jíří, jib, jinoch (ale junec od téhož koř.), jitro, již v. už; blíti, klíč, klidný, klika, klíti, líbiti, lid, lilek, plíti, plíce, slíbiti, lýtý, litovati; břicho, řítiti, pohřžiti, vnitř, šiditi, šiška, štíhlý, štika atd. m. slov. cúdit, cudzí, čúhat, čuf, Judáš, Juro, jutro, bl'ut, kl'úč, ne-kl'udný atd.; řericha, správněji žericha m. stě. žerucha, slov. režucha, říjen, září atd. m. stě. řújen, záruj. Ale m. cyr. štutiti říká i Slovák cítit a žid m. judaeus atd.

§. 107. Přehlasování *y* v *e* vládne v češtině i ve slovenčině jen skloňováním muž. a ženským, jmenovitě těmi pády jeho, ve kterých po měkkých souhláskách stávajícímu *e* odpovídá po tvrdých *y*, jako v muž. akk. množném: meče, je (eos) proti duby, ty (hos); v žen. gen. jedn. a v nom. akk. a vok. množném: duše, je (eas) proti ryby, ty (has).

2) Stupňování.

§. 108. Od přehlasování značně se dělí stupňování čili proměňování lehčejších, užších samohlásek v závažnější, širší, stávající se hlavně v odvozování, zřídka v ohýbaní slov, i to bez patrného vlivu jiných samohlásek. Závaží samohlásek určujeme kolikostí čili kvantitou a jakostí čili kvalitou jejich. Dlouhé samohlásky jsou přirozeně závažnější nežli krátké proto, že vyslovení oněch dvakráte tolik času trvá, kolik těchto, t. j. na

př. *á* je vlastně tolik co *a + a*; *é = e + e* atd. Podle jakosti *á* je nejzávažnější ze všech následujícím pořádkem:

á, a, u, o, ě, e, y, i, l, r, ŕ, b.

§. 109. Samohlásky se vůbec trojím způsobem stupňují:

1) Dloužením krátkých, na př. chvátati, skládati, okrádati, sázeti, váletí, dvíhati, vídati atd. od chvat-nouti, klad-klásti, krad-nouti, sad-iti, val-iti, dvíh-nouti, vid-ěti.

2) Pouhým zaměňováním lehčejších závažnějšími podle škály v předešlém §. stojící, na př. nositi, točiti, voziti, saditi, laziti, vláčiti atd. od nes, tek, vez, sed, lez, vlek.

3) Sesilňováním jejich jinými samohláskami. Poslední tento způsob kromě dvou prvních panuje předně u samohlásek *i, y* a *u*, potom u *l* a *r*, a záleží v tom, že se prvním třem buď *a* buď *o*, dvěma posledním ale i jiné samohlásky předrážejí. Předražením samohlásek *a* a *o* hláskám *i, u* a *y* vznikají přirozeně následující dvojhlásky: *ai, au, ay, oi, ou, oy*, s kterými česko-slovenčina během času v kořenech otevřených, jako *pi, by, kry, my, slu*, jináč nakládala než v zavřených, jako *vid, vis, chyt, kys* atd. V prvním případě totižto druhý živel jejich, t. j. kořenné *i, u* a *y*, podle §. 92 a 121. 2 přestrojila v souhlásky *j* a *v*: *po-j-iti* m. *po-i-iti* od *pi-píti*, *bo-j* m. *bo-i* od *bi-bití*; *slá-v-a* m. *sla-u-a*, *slo-v-o* m. *slo-u-o* od *slu-slouti*; *ba-v-iti* m. *ba-y-iti* od *by-býti*; *kro-v*, *cyr. kro-v-ŕ* m. *kro-y-ŕ* od *kry-krýti*. V zavřených kořenech: a) *ai*, na př. ve *vaid-ěti* a *vais-iti* z *vid-ěti* a *vis-eti*, nejprvé podle pozn. 1 ku §. 90 přesmykla v *ia*: *viad-ěti*, *vias-iti*; potom přehlásila v *ie*: *vied-ěti*, *vies-iti*; konečně *ie* stáhla čili skrátila v *é* aneb *e*: *věd-ěti*, *věs-iti*; slov. *vedef, vesif* v *za-vesif*, *ob-esif* m. *ob-vesif* a jiných; b) *ay* a *oy*, na př. v *kays-iti* od *kys-nouti* a *štoyr-o* od *štyr-i*, čes. *čtyři*, nejprvé přestrojila v *av* a *ov*: *kavs-iti* a *štovr-o*; potom přesmykla ve *va* a *vo*: *kvas-iti* a *štvor-o*, čes. *čtver-o*.

§. 110. Několik příkladů stupňování samohlásky *a* v *á* vytkli sme již v §. předešlém pod č. 1; více jich dávatí, by-loby zbytkem. Obrátíme se tedy hned ke stupňování jiných samohlásek.

U se stupňuje:

1) v *ou* (stč. a slov. *ú*): o-bouzeti, s-koušeti, po-roučeti, po-pouzeti, ob-ouvati, pouštěti atd. slov. o-búdzaf, s-kúšaf, po-rúčať, po-púdzaf, ob-úvať, púšťať, od bud-iti, s-kus-iti, po-ruč-iti, pud-iti, ob-u-ji, pust-iti;

2) v *ov*: kov a kovati, plovati, slovo a o-sloviti, o-snova a snovati od ku-kouti, plu-plouti, slu-slouti, snu-snouti;

3) v *av* a *áv*: dav a dáviti, tráva a trávití, sláva a slaviti atd. od du-douti, slov. tru-f (čes. trávití, vergiften), slu-slouti.

§. 111. *O* se stupňuje:

1) v *ů* m. správnějšího slov. *á*: z-růst a z-růstati, od rost-růsti, slov. z-rast a z-rástať od rast-rásť;

2) v *á*, řidčeji v *a*: házeti, klaněti se, lámati, po-máhati, mařiti, rána a raniti, skákati, o-táčeti, s-náseti, vy-tápěti, s-vá-žeti atd. od hod-iti, klon-iti, lom-iti, moh-moci, moř-iti, ro-n-iti, skoč-iti, toč-iti, nositi, topiti, voz-iti.

§. 112. *Ě* se stupňuje:

1) v *í* (stč. a slov. v *ie*): na-divati, s-hřívati, s-pívati, plivati, u-smívati se, zívati atd. od dě-díti, hrě-hřáti, pě-ji, plě-plíti, smě-ji se, zě-zíti;

2) v *a* a *á*: laz a laziti, sad a saditi, vý-straha a strá-žiti, vlak a vláčiti atd. od lěz-lézti, sěd-seděti, strěh-stříci, vlěk-vléci.

§. 113. *Ě* se stupňuje:

1) v *í* a *é* (stč. a slov. i v *ie*): jidati, hlídati a hlédati, líhati a léhati, lítati a létati, říkati, slov. riekať atd. od jed-jísti, hled-ěti, leh-nouti, let-ěti, řek-nouti;

2) v *o*, zdložené *ů*: brod a brodití, hrob, lože a po-ložiti; vý-nos, nůše, slov. noše a nositi; po-tok a točiti; vý-voz, vůz a voziti, voliti a vůle, slov. vůľ'a; hon a honiti, východ a cho-diti atd. od břed-břísti, slov. hreb-hriebsť, lež-eti, nes-něsti, tek-těci, vez-vězti, vel-eti, (kázati), žen-hnāti, šed-šel m. šedl.

§. 114. *Ů* se stupňuje:

1) v *ý*: bývati, dýchati, kývati, u-mývati atd. od by-býti, dych-nouti, ky-nouti, slov. kyv-núť, my-mýti;

2) v *u*: tuk od ty-týti, slov. tučnosť;

3) v *ov*, přesmyknutě *vo*, čes. i *ve*: krov a po-krovec, rov a snad i rov-ný od kry-krýti, ry-rýti; tvůj a čtvero, slov. tvoj a štvoro od ty a čtyři, štyri;

4) v *av* a *áv*, přesmyk. *va* a *vá*: baviti, chvatiti a chvátati, kvap a kvapiti (slov. ponáhl'af sa), kvasiti, o-tava, u-naviti od by-býti, chyt-iti, kyp-ěti, kys-nouti, ty-týti, ny-nýti.

§. 115. **I** se stupňuje:

1) v *i*: bijeti, pjeti, slov. bít, pít; šívati, u-živati atd. od bi-bíti, pi-píti, ši-šiti, ži-žiti;

2) v *é*: věděti, za-věsiti, svět, lepiti, věnec atd. od vid-ěti, vis-eti, svit-nouti, l-nouti, slov. lip-núť, vi-víti;

3) v *o* jen ve stč. v-nočiti (v-raziti) od v-nik-nouti;

4) v *oj*, zdloženě *uj*: boj, po-koj a kojiti, hnůj, lůj, slov. hnoj a loj, ná-poj a pojiti, zá-voj atd. od bi-bíti, či v od-po-či-nouti, hni-hníti, li-líti, pi-píti, vi-víti.

§. 116. **L** a *r* se stupňují:

1) v *l* a *ř* jen ve slovenčině: vlčá, s-tíkat, srňa, z-držať atd. čes. vlče, s-tloukati, srně, z-držovati od vlk, tlk — tícf, srna, držať;

2) v *el*, *er* a *ře*: meli, po-stel a steli od ml-íti, stl-áti; беру, па-з-деři, вретено m. verteno atd. od br-áti, dr-áti, vrt-ěti;

3) v *ěl*, *ěr* a *le*, *ře* m. *lě*, *řě*: mělký a měliti, vý-běr, zá-stěra od ml-íti, br-áti, stř-íti; křesati a mlezivo od cyr. вѣс-кѣс-нати (excitari), млѣз-млѣсти (dojiti, mulg-ere);

4) *íl*, *ír*, *lé*, *ří* (stč. a slov. *iel*, *ier*, *lie*, *rie*): s-bíratí, na-čírati, díra a s-dírati, u-mírati, po-stílati, vír a za-vírati atd. od br-áti, čř-íti, dr-áti, mř-íti, stl-áti, vř-íti; křísiti, po-vřislo, mléko od cyr. крѣс, врѣз v po-vřěsti (povázati), млѣз;

5) v *ol*, *or*, *ro*: koli, mol, stůl od kl-áti, ml-íti, stl-áti; vý-bor, mor, od-por, pro-stor, zá-vor, v-zor a zora od br-áti, mř-íti, př-íti, stř-íti, vř-íti, zř-íti; hrom m. horm od hřm-íti;

6) v *al*, *ar*, *la*, *ra*: malý, páliiti, valiti od ml-íti, pl-áti (hořeti), vl-na; mařiti, škvařiti, vařiti od mř-íti, škvř-íti, vř-íti; plaziti, tlačiti, vlašiti od plz-nouti, slov. tlk m. čes. tluk, vlh-

nouti; mrak, mráz, prach, smrad, strana, svrab, trápiti, vrátiti, zrak od mrk-nouti, mrz-nouti, prch-nouti, smrd-ěti, stř-íti, svrb-ěti, trp-ěti, vrt-ěti, zř-íti; slov. a stč. po-vraz, čes. pro-vaz od cyr. врѣз a jiná;

7) v *dl*, *dr*, *lá*, *rá*: kálati, váleti, s-váрати, vy-tláčeti, slov. pre-smródzať sa atd. od kl, vl, vr, tlk, smrd prostředkem tvarů: kol, val, var, tlak, smrad.

§. 117. Slabé samohlásky *ɔ* a *ɛ*, kteréž u nás podle §. 94 zanikly, stupňováním takorůka ožívají. Majíce tedy i o tomto mluvíti, musíme si *ɔ* a *ɛ* podle cyrillčiny znova vpraviti do slov českých, z kterých vypadly, následovně:

1) *ɔ* se stupňuje a) v *y* a *ý*: dým a dýmati, lýhati, polýkati, s-myk a mýkati; tyč (žerď), slov. s-tyk m. čes. o-tka a týkati, ná-zyv a na-zývati atd. ode dým-u, lých-áti, polýk-nouti, mýk-nouti, týk-nouti, zýv-áti; b) v *o*: zovčí a zovu od zýv-áti; c) v *u*: buditi od bůd-íti.

2) *ɛ* se stupňuje a) v *í*: čítati, po-čínati, na-pínati, s-tínati, vy-žínati, za-klínati, jímati, ždímati (se vsutým *d* m. stč. žímati slov. žmýkať) atd. od čít-u, čín-u, pín-u, tyn-u, žín-u, klín-u, jím-u, žďm-u m. žým-u; b) v *í* m. stčes. a slov. *ie*: míniti, stč. mieniti, slov. mieniť od mýn-íti; c) v *o*: o-pona, zvon, ná-toň atd. od pýn-u, zn-íti m. cyr. звын-ěti, тyn-u.

3) Dloužení.

§. 118. Že čeština od jakživa dlouhé silaby od krátkých rozeznává anebo že jí od jakživa kvantita vládne, je věc právě tak jistá, jako se to pravdě nepodobá, žeby za starodávna tolik dlouhých silab byla měla, kolik jich nyní snáší, dvě i více totižto jednu vedle druhé: krásné spívání, chodívává. Již z podnes zachovaného *kázání* m. obdobou jiných slov na *ání* zádaného *kázání* a z toho, co v §. 120. 3 vytkneme, vysvítá poněkud, že, jako jinými věcmi, tak i kvantitou více se ponášela na slovenčinu, která jen v instr. žens. jedn. trpí dvě dlouhé silaby jednu vedle druhé: krásnou bránou; jinde naproti tomu vždy krátí druhou ze stýkajících se dlouhých silab: krásne spie-

vanie, chodievavá. Z dvojhlásek *ia*, *ie* a *iu* zaniká v případe tomto i: pijúc-a, -u, -e m. pijúc-ia, -iu, -ie, čes. pijící.

§. 119. Kromě stupňování nejhojnějším pramenem dlouhých samohlásek u nás je stahování. Toto se vztahuje k *j*, které, mezi dvěma samohláskama jsou, často hbitým výslovováním buď i s předcházející samohláskou buď jen tato se vystrkuje. V případě prvé po *j* stávající samohláska podle známého pravidla: „stažení činí silabu dlouhou“ stává se dlouhou: báti se z bojati se; v druhém *j* s následující samohláskou splývá ve stčes. a slov. dvojhlásky *ia*, *ie* a *iu*: priateľ z přateľ. Z těchto prvou a poslední čeština, jak už v §. 97 řečeno, během času nejprve přehlásila v *ie* a *ii*, potom ale všechny tři stáhla v *i*: přítel z priateľ m. priateľ atd. Spůsoby těmito z většiny již v době předhistorické počalo přecházeti

1) *aja* a *oja* v *á*: dobrá z dobraja, káti se a láti z kajati se a lajati, kázeň z kajazeň; báti se a bázeň, státi, pás z bojati se a bojazeň, stojati, pojas; avšak podnes bojácny, slov. i bojazlivý m. čes. bázlivý a kajať sa, kajané (Reugeld); má, tvá, svá ze stč. a slov. moja, tvoja, svoja. Tak i: vol-ám, -áš, -á, -áme, -áte z vol-ajam atd. U sloves téže třídy majících před *aja* měkké souhlásky skleslo toto v *ia*: slov. vrac-iam z -ajam, odkud přehlasováním vrac-iem, stažením nyníjší vrac-ím pošlo.

2) *aje*, *oje*, *uje*, *yje* v *é*: dobr-ého, -ému, -é z dobr-ajeho, -ujemu, -oje, -yje; mé, tvé, své, mého, mému atd. dvě, obé, vévoda (nesprávně: vývoda) ze stč. a slov. moje, tvoje, svoje atd.

3) *oju* a *uju* v *ou* (stč. *ú*, slov. i *ou*): dobrou vodu z dobruju vodu, dobrou vodou z dobroju vodoju.

4) *ěja*, *ija*, *ije*, *iju*, po měkkých souhláskách i *aja* slovenčina se st. češtinou stáhla v *ia*, *ie*, *iu*: priať, smiať sa, vraciam, bož-ia, -ie, -iu atd. z přejati, smějati se, vracajam, bož-ija, -ije, -iju. Čeština tam, kde příčiny zpětného přehlasování není, z *ia* obyčejně podržuje *a*: přál, smál se; jinde m. *ia* i *í* i *á* užívá: příti a přáti, přítel a přátelé, víti a váti atd. Jen ve skloňování a časování sloves V třídy opětovacímu *vraceti* podobných stáhla *ia*, *ie* a *iu* bez výnimky v *i*: bož-í, znamen-í m. bož-ia,

-ie, -iu; znamen-ie, -ia, -iu; shán-ím ze shán-iem m. shán-iam, slov. podle předešlého §. shán-am.

§. 120. Ostatní na kvantitu silab víc anebo méně působící okolnosti jsou tyto:

1) Jednoslabičnosť, kterou se o velmi často v ů, zřídka jiné samohlásky dluží: kůň, nůž atd. slov. kón, nón; hrách, práh, mák, ráj, snh, vítr atd. m. slov. hrach, prah, mak, raj, sneh, viator. Přestává-li ale jednoslabičnosť skloňováním, navracují se s nepatrnými výnimkami původní krátké samohlásky: koně, nože; hrachu, sněhu; ale kůru, trůnu atd. od kūr, trūn.

2) Dvojslabičností se dluží: a) kromě *jeti* od *jedu* a *moci* od *mohu* všechny infinitivy: dáti, píti, mříti, klásti, nésti atd. Slovenčina jen infinitiv a čin. přičestí sloves I třídy zavřeného kořene vždy dluží: klást — kládol, niesť — niesol atd. čes. kladl, nesl; na-klást, vy-niesť; čes. též: na-klásti, vy-nésti; ale: vy-dati, vy-piti, u-mřeti atd. b) U Čechů síla podstatných dvojslabičných jmen všech tří rodů má prvou dlouhou: kámen, kráva, sláma, lípa, síla, máslo, mýdlo, břímě, símě atd. m. slov. kameň, krava, slama, lipa, sila, maslo, mydlo, breňa, semä.

3) Skloňování též působí poněkud na kvantitu. Tak na př. čeština v instr. jedn. a množném, gen. dat. a lok. mn. jmen dvojslabičných zvláště ženských ráda krátí kmenovou samohlásku, jestli po ní jen jedna souhláska stojí: branou, bran, bran-ám, -ách, -ami; věrou, věr, věr-ám, ách, -ani; tak i: chvíl, mil, svéc i svic, blat, jader atd. Slovenčina právě naopak podle zákona v §. 118 spomenutého druhou krátí: brán-ach, -am; v jednoslabičných gen. množných ale podle č. 1 miluje dlouhé samohlásky: brád, nöh, ryb, vín, sfn, diel, mias, zrn, brúch atd.

4) Přízvukem je tuším skráceno á v po-chvala od chvála, o-krasa od krása; í v ne-věra, po-věra, dů-věra, po-směch a jiných od víra a smích.

5) V rozkaz. způsobě je krátkost kmenové samohlásky u Čechů pravidlem: piš od píši, rozvaž od rozvážiti, řiď (správněji u starých: řed) od řiditi atd. Tak i u slovesných podstatných na tel: ředitel, čítatel, ctitel atd. Konečně kvantitou rozeznávají Čechové: bába (stará matka) od baba (stará žena vůbec), dívka

(dcera) od děvka (služka), hrábě (hrable) od hrabě (grof), místo od město, mouka od muka, svátost od svatosť a několik jiných zněním stejných, ponětím ale rozdílných slov.

4) Obmezování hiatu.

§. 121. Hiatem jmenujeme stýkaní-se dvou samohlásek dvěma rozličným silabám patřících, na př. na-u-ka, po-u-čiti, samo-uk, modro-o-ký, vidíme o-heň, budeme o-rati atd. Podle toho objevuje se hiat buď ve slovostředí buď mezi dvěma stýkajícími se slovy, a co taký patrně se rozeznává od opravdivých dvojhlásek, které podle §. 97 vždy jedné silabě, i to jen ve slovostředí náleží. Tak na př. s hiatem *a-u* trojslabičně *na-u-ka* zněloby s dvojhláskou *au* dvojslabičně: *nau-ka*. Slovo střední hiat českoslovenčina jen u složených slov trpí. Jinde se ho následujícími způsoby zbavuje:

1) Vsouváním souhlásek, a sice a) souhlásky *j*: *biji*, *kryji*, *bíjeti*, *píjeti* atd. Sem patří i slov. *fijala* z lat. *viola*, čes. *fiala* a vůbec cizí slova na *ia*, které Čechové přehlášeně co *ije*, Slováci co *ija* vyslovují: *Asije*, *Marije* m. spisovných *Asie*, *Marie*; slov. *pivonija*, čes. *pivoně* z *paeonia* a jiné. b) Souhlásky *v*: *dávati*, *krývati*, *chodívati* atd. Místo nynějších: *pavouk* a *paučina* říkali staří *pauk* a *paučina*, m. příbuzný ale též s *v*: *prívuzný* m. *príuzný*; lat. *prior* přešlo v *převor*, *paeonia* v *pivonija* a *pivoně* atd. c) Souhlásku *h* jen u starých nacházíme často: *israhelský* m. *israelský*, u *Moravanův* ale i nyní v *španihelský* m. *španělský*, *modro-h-oký* a podobných.

2) Proměnou samohlásek *i*, *u* a *y* v *j* a *v*, obyčejnou: a) podle §. 109. 3 u stupňování spomenutých samohlásek; b) tam, kdeby *u* a *y* před jinými samohláskami stáli měly, na př. slov. *krú* a *obrú*, stč. *kry* a *obry*, *koty*, *pany*, *věty* a *pod*. v gen. *mají*: *krve*, *obrve*, *kotve*, *panve*, *větve*; c) u složení slov. sloves *idem* a *imem*, čes. *jdu* a *jmu* s předložkami: *pô-jdem*, *zá-jmem* atd. Tak i slov. příslovka *ná-jme*, čes. *jmenovitě*, zvláště, stojí podle §. 125. 2 m. *na-ime*.

3) Stažením dvou sešedších se samohlásek ve slovenčině a staré češtině podle §. 119. 4 ve dvojhlásky, v nové češtině v dlouhé samohlásky.

§. 122. Hiat mezi dvěma stýkajícími se slovy nyní česko-slovenčina trpí: budeme o-rati, kosili o-ves. Že ale za starodávna tento neméně než slovostřední nenáviděla, vysvítá:

1) Z toho, že se v ní za starodávna *e* z *ne* před samohláskami a naopak *o* po předecházejících samohláskách často odsouvalo, na př. *n'-udatný*, *n'-ustúpil*, na *'heň*, a *'nde* atd. *m. ne-udatný*, *ne-ustúpil*, na *oheň*, a *onde*. Z té doby pochází nesprávná spojka *an m. a on*, o níž v §. 65. 3. d. byla řeč.

2) Nade všecko ale z té paměti hodné shody, že se ná-slovným samohláskám právě ty souhlásky předrážejí, kterých se ve slovostředí k odstranění hiatu užívá: *j*, *v* a *h*. Majíce předrážky tyto za zbytky z oné libozvučné doby slovančiny, ve kteréž ona hiat mezi dvěma stýkajícíma se slovy neméně než ve slovostředí v nenávisti měla, musíme proměny náslovných samohlásek zde do úvahy vzíti.

Že *š* a *š* v násloví nikdy nepřicházejí, již v §. 93. 3 řečeno. Ani *ě* nestává nikdy na počátku slov. Náslovnému *y* podle poznámky 1 ku §. 91 předsouvá se vždy *v*. Ostatní samohlásky následovně se mají v násloví.

§. 123. Náslovné *a* máme jen v částicích a v některých s křesťanstvím k nám se dostavších slovích, jako: *a*, *aby*, *ač*, *aj*, *ach*, *ale*, *aneb*, *anebo*, slov. *abo*, *alebo*, *asi*, *aspoň*, *ať*, *azda*, *až*; *anjel* i *anděl*, *apoštol*, *almužna*, *arci-biskup*, *Alžběta* a *j*. Jinde se náslovného *a* zbavujeme:

1) Předsutím hlásky *j*, zřídka *v* a *h*, na př. *já*, *stč. jáz* *m. az*; *jabl-ko* v. něm. *Apfel*; *jsem* a *jím*, *cyr. jesmь* *m. nepřehl. jasmь* a *jamь* *m. jadmь* *stojí m. původních asmi* a *admi*; *jehně*, slov. *jahňa* v. lat. *agnus*; *vejce*, slov. *vajce* v. něm. *Ei*, lat. *ovum*; slov. *hárok*, čes. *arch* z *arcus*, slov. *hářešt* z *Arrest* atd.

2) Přesmykováním hlásek *l* a *r*, zřídka jiných: *Labe* *m. lat. Albis* a něm. *Elbe*, *rakev* *m. lat. arca*; *robota*, *rámě*, *rod* v. něm. *Arbeit*, *Arm*, *Art*; *řada* v. lat. *ordo*, *kámen* *m. litv. akmen* atd.

§. 124. Hlásky *e* je českoslovenčině ještě nesnesitelnější v násloví než *a* tak, že se jen v násl. částicích vyskytá: *ej*, *ejhle*, slov. *ešte* *m. čes. ještě*, *stčes. ež* i *jež* *m. je-že* a *nyněj-*

šiho že (§. 44). Spůsoby k odstranění hlásky této z náslaví jsou:

1) Předsutí hlásky *j*: kromě ještě a jež m. ešte a ež srovnej i jež (erinaceus) a jelen s litv. ežiš a elnis.

2) Sesutí hlásky *e*: že m. stč. ež, mezi biskup a episcopus je něm. Bischof asi tak prostředníkem, jako Almosen mezi almužna a eleemosyna.

3) Proměnění *e* ve snesitelnější *a* v Alžběta z Elisabetha, arcibiskup v. něm. Erz-bischof.

§. 125. Náslovného, v jediné spojce *i* (et, etiam) zacho-
vaného i novočestina následujícími způsoby se sprostila:

1) Předsutím hlásky *j*, méně správně *v*: jikra, jiný, jini anebo jinovať, jiskra, jistý, jiví, jizba, vískati m. jiskati atd. m. slov. a stč. ikra, iný, inovať, iskra, istý, izba, iskať.

2) Proměnou hlásky *i* v *j* a potom i sesutím tohoto: jdu, jmu, slov. idem, imem, lat. též imo v ex-imo, red-imo; jméno, slov. meno m. imeno a toto m. imě tak, jako břemeno m. břímě, jen ve slov. příslovce ná-jme m. na-ime žije podnes kratší tvar; hráti, mti, z, slov. též už: hrať, mať, z m. ihrati, iměti, iz; ale ve jmění a slov. imanie podnes se drží *j* a *i*.

3) Rozpuštěním hlásky *i* v *je*: jehla, slov. ihla, jenž m. iže.

Poznámka. Hlávka *j* v *jsem* podle §. 123. 1 není tak kořenná, jako ve slovích pod č. 2 předešlého §. vytčených, než předsuvka z té doby pošlá, kde se m. *jsem* ještě *jesm* anebo nepřehlášeně *jasm* říkalo. Mohlaby se tedy všade, kdekoli se nevyslovuje, jako kromě *jsem* i v *js-i*, *-me*, *-te*, *-ou* a *-a*, tím samým právem vynechávati, kterým ji již bratři čeští a my s nimi v opsaných min. časích za zbytečnou pokládáme, píšíce: volal sem, si; volali sme, ste. V *jest* naproti tomu *j* i podle §. 124 i proto musí zůstat, že se vyslovuje tak, jakož i v záporném: nejs-em, -i, -me, -te, -ou, -a.

§. 126. Samohlávky *o* a *u* v náslaví zhusta přicházejí: *o*, ob, obr, od, oheň, oko, *u*, udice, uditi atd. Prvé z nich jen obecná čeština pravidelně předsouvá *v*: vorati, vorel; hanáčtina a stará čeština *h*: hoko, hopice, hoves; slovenčina *v* jen dlouhému *o*: vósmy, vósťe m. čes. osmý, ostí; do spisovné češtiny konečně *v* se jen ve slovích: voj, vos a vosa m. stčes. a slov.

oje, os a osa (cyr. též: osъ, axis, a osa, vespa) vkradlo, a co také bez odkladu se má navrátiti tam, odkud pošlo. Ve *varhany* z *organum* naproti tomu je v podle §. 123 potřebné, v méně spotvořeném slov. *organ* byloby docela zbytečné. — Ná-slovnému *u* naposledy jen staří, i to zřídka předsouvali způsobem chorvatským v: vumění m. umění.

Poznámka. Řeč naše honosí se značným počtem duplikátů jednoho a téhože slova, jako: víc a více, méně a méně, blíž a blíže, už a již, milovat a milovati, -ů a -ův co přípona gen. množného a mnoho jiných. Kdyby se jich tedy, jak a kde třeba, užívalo, zaniklaby nejen síla hiatův i mezi dvěma stýkajícíma se slovy, než i takých skupenin souhlásek přemnoho, které se jen těžko, anebo dopřista nijak vysloviti nedají. Tak na př. ve „více aneb méně“ máš i hiat *e-a* i těžko vyslovitelnou skupeninu *b-m*, kdežto předce nic není snadnějšího než zbaviti se obou psaním „víc anebo méně.“ Podobně: neviděti ho již m. nevidět ho už (s hiatem *o-u* a skupeninou *č-h*), týmže způsobem m. nevyslovitelného: týmž způsobem atd.

5) Proměny samo- a sou-hláskám společné.

§. 127. Jsou: α) střídání-se, kterým u samohlásek jmenujeme z neznámých posud příčin, takořka libovolně stávající se zaměňování jedněch z nich s druhými, na př. beran a slov. baran; u souhlásek ale zaměňování jedné s druhou téhože stroje, na př. hřbet a slov. chrbát, brod a něm. Furt.

β) Přestrojování čili proměňování samohlásek v souhlásky a naopak, na př. krve z krů m. čes. krev, boj z boi od bi, slov. dau a šeu m. dal a šev; a přeskakování souhlásek z jednoho stroje do druhého, na př. retnic do hrdelnic a naopak: čes. křepelka m. stčes. a slov. prepelica.

γ) Přisouvání čili vkládání samohlásek a souhlásek do slov, které podle místa, kde se děje, trojako jmenujeme: v násloví předsuvkou, na př. o-brvy m. brvy, rmoutiti se m. stč. mütiti se; ve slovostředí vsuvkou: slunce, středa m. slov. slnce, sreda; v koncovkách zásuvkou: že-ť m. že ti, více-jc m. více. Podle účinku svého na význam slov je prisouvání dvojnásobné: a) zvukové (fonetické), které, významu slov nemění, základem je buď rozličným nářečím buď podřečím téhož jazyka, na př. středa, dlouhý m. slov. sreda, dlhý; někdy ale

bez patrného rozdílu i v témž nářečí jeden tvar vedle druhého je v obyčeji, na př. šlupina v. šupina; b) významné (dynamické), kterým se význam slov víc anebo méně mění: tržiti a těžiti, trhati a táhati.

δ) Vysouvání čili vystrkování hlásek původně ku podstatě slov patřících, které v násloví jmenujeme sesuvkou: hra z iha, slov. dovec m. vdovec; ve slovostředí výsuvkou: lnouti m. slov. lipnůf; v koncovkách odsuvkou: víc v. více, já m. stčes. jáz.

ε) Přesmykování čili vystupování hlásek z prvotního a přirozeného pořádku, který jim pravidelné odvozování a ohýbaní vykazalo: pro-vaz m. stč. a slov. po-vraz, kvas-iti m. kavs-iti od kys-nouti.

O přestrojování, významném prisouvání a přesmykování samohlásek už u stupňování jejich (§. 109. 3) byla řeč. Zde se tedy jen u střídání, zvukového prisouvání a vysouvání jejich zastavíme ještě.

a) *Střídání.*

§. 128. *A se nejčastěji střídá:*

1) s o, a sice a) v nerozlučitelných předložkách *pa* a *pra* v. *po* a *pro*, na př. pačesy, paměť, paroj, paroh, patoky, pa-zdeři atd. proti počet, pomoc atd. Předložkou *pra* označujeme nyní jen věci prvotní a stupně pokrevnosti: slov. praboh (Urgott), pračas, praděd, pravnuk atd. b) V osmi slov. slovích s *ráz* m. *roz*: rázcesty, rázporok, rásol, rásocha, rásvit, ráštep, ráztok a rázvora m. čes. rozcestí, rozporek atd. c) V půjčených a ve mnohých slovančině s jinými příbuznými jazyky společných slovích, jako: ocet, oltář, kostel, komora, komín, komnata, pohan atd. z lat. acetum, altare, castellum, camera, caminus, caminata, paganus; naše: dol, důl, host, moc, noc, vosk atd. odpovídají německým: Thal, Gast, Macht, Nacht, Wachs; moře, nos atd. latinským mare, nasus.

2) S *e*: beran, berla, pepřika m. slov. baran, barla, paprika.

3) S *ě*: osířalý, zvětralý, odolati m. osirělý, zvetřelý, odo-

lěti. Střídání toto je ve slovenčině a st. češtině u sloves III třídy po *č, š, ž* a *št* poslých z *k, ch, h* a *sk* nutné: mlčati, slyšati, běžati, pišťati; nčes. přehlášeně: mlčeti, slyšeti, běžeti, pišťeti m. mlkěti, slychěti, běhěti, piskěti podle viděti (§. 90. poznámka 1).

4) *S u*: osupiti i osapiti se, všudy a všady, slov. všade atd.

5) *S y*: nikdy i nikda, tedy a teda. Srovnej též: hyd s had, kobyla s lat. caballa, sytý s něm. satt, lat. satur atd.

§. 129. *E* se střídá:

1) s *a*, jak u tohoto již řečeno;

2) s *ě*, a sice: a) v některých slovích od koř. *vět* poslých, jako: obec m. ob-věc, vece m. stě. věca (dí), ale oběť m. ob-věť; b) podle pozn. 1 ku §. 90 vůbec tam, kdeby *ě* po jiných souhláskách než po *p, b, v, f, m* a *d, t, n* státi mělo: na stole, dvoře, noze atd. m. stolě, dvorě, nozě podle dubě, slávě, bradě atd.

3) *S i*: cibule a cebule z lat. cepula, cihla a slov. tehla z tegula, slov. cicať a cecať m. čes. ssáti, blisk a blesk atd.

4) Se slov. *o* a) podle §. 94 vůbec na místě cyr. *о* a *ѡ*, na př. v muž. a středním instr. jednotném: synem, mužem, slovem, polem, slov. synom, mužom, slovom, poľom; v příponách *-ek* a *-el* m. slov. *-ok* a *-ol* atd. b) ve slovích: lebeda, moch, rež, smetana, uterek, čtvero a pod. m. slov. loboda, moch i mach, rož i raž, smotana, utorok, štvoro; a naopak čes. krom, pro, stonati, tonouti m. slov. krem, pre, stenať (stčes. též stenati), tenůf.

5) Zřídka s *u*: met; gen. mtu z něm. das Muth (míra 30 měřic obsahující); mest, slov. mušť z lat. mustum; skořepina, slov. škorupina i škrupina.

6) Často s *y*, jak u tohoto řekneme.

§. 130. *I* se střídá:

1) podle předešlého §. s *e*. Ku příkladům tam stojícím přidej: křesťan, převor, žehnati, něm. segnen z lat. christianus, prior, signare.

2) *S ě*, a sice: a) nutně ve skloňování tak, že příponě *ě* anebo podle č. 2 před. §. *e*, stávající u jmen tvrdo zakonče-

ných, vždy odpovídá i u měkkých, na př. dubě, slově, rybě proti meči, poli, duši; b) u sloves, majících v 2 os. jedn. rozkaz. způsobu i, Slováci nemění tohoto v čísle mn. v *ě* aneb *e*: padn-i, -ime, -ite; sp-i, -ime, -ite; mř-i, -ime, -ite; čes. padn-ěme, -ěte; sp-ěme, -ěte; mř-eme, -ete. U posledního a pod. sloves někteří z novějších spisovatelů z příčiny snadno pochopitelné drží se Slováků. c) Ve slovích: dobrodiní v. správnějšího dobrodění; liji, siji atd. vedle leji, seji.

3) S *y*: křídlo m. krydlo od krýti, tisíc m. tysíc, kříž m. ruského kryž z lat. crux atd.

§. 131. *O* se střídá:

1) s *a* a *e*, jak u těchto řečeno;

2) s *u*: bubák a bobák, chumáč a chomáč, chorý v. churavý, junák i jonák, slov. kuvikať m. čes. kovíčetí; kapitola, řehola, biskup z lat. capitulum, regula, episcopus; ostroha i ostruha, obrus i ubrus, šuhaj i šohaj a jiná;

3) zřídka s *y*: nobrž a nybrž, slov. bol m. čes. byl.

§. 132. *U* se střídá:

1) s *a*, *e* a *o*, jak u těchto řečeno;

2) s *y*: býti a budu, nabydu a zbydu v. obvyčejnějších nabudu a zbudu, slov. byvol a čes. buvol; kruchta a myš, lat. crypta a mus; nyní a lat. nunc, něm. nun; pryskýř a měchýř, slov. plusgier a mechúr; sekýra m. obvyčejnějšího sekera a lat. securis, syrový a surový, po česky a po česku, po maly a po malu atd.

§. 133. *Y* se střídá:

1) s *a*, *i*, *o* a *u*, jak u těchto řečeno. Zde jen to ještě připomenouti máme, že střídání-se hlásky *y* s *u* za záporné stupňování čili zeslabování považovati možná tam, kde se jim význam slova víc anebo méně mění, jako: v dych od duch, hynouti m. hybnouti od hubiti, chýliti od chouliti; mýliti, o-myl od slov. múlif, mul (Schlamm); pýcha od puchnouti; ryzí od ruda, rudý; slych od sluch, styd od stud, vykhnouti m. yknouti od uk v učiti a jiných.

2) S *e*: dech a dych, hebký a hybký, hen a hyn, násep

a násyp, nezbedný m. nezbydný, přeč a pryč, pomeč a pomyč, sekera a sekyra, slov. servátka m. čes. syrovátka, slech a slych atd. (Srov. §. 98. 2)

β) *Přisouvání.*

§. 134. O přisouvání hlásek *e*, *o* a *u* m. cyr. *ѣ* a *ѹ* viz §. 94. Ve slovích: obrvy, osidlo a ovoce v. brvy, sidlo a srb. votje zdá se *o* pouhou předsuvkou býti; v omše v. mše z lat. missa je jí jistě. K odstranění skupenin souhláskových neoblíbených na konci slov vsuto je: 1) *i* v kalich a tulich z něm. Kelch a Dolch; 2) *e*, *o* a *u* v jsem, slov. som m. jesm, v obecných sedum a osum m. sedm a osm, slov. sedem a osem; v gen. mn. žens. a stř. jmen, kde Slováci kromě *e* a *o* i *ie* a *á* mívají: her, lišek, slivek, mýdel, suken, slov. hier, lišek, sliv-ok i -ák, myd-iel i -ál, suk-ien i -án; do čin. přičestí min. času sloves I třídy zavřeného kořene vkládají tiž *o*: kládl, niesol m. čes. kladl, nesl; tak i do brator, kmotor, vietor a podobných m. čes. bratř, kmotr, vítr.

γ) *Vysouvání.*

§. 135. O vysouvání pohybných *e* a *o* m. cyr. *ѣ* a *ѹ* zmínili sme se již v §. 94. Kromě toho *e* je

1) sesuto ve slovích v §. 124. 2 vytčených;

2) vysuto v po-čkati m. a v. počekati, řku m. slov. reku (inquam), žhu m. žehu v o-žeh, zblo m. a v. stéblo; křt, slov. krst m. a v. křest a podobných;

3) *e* se odsouvá: a) u měkkých jmen žen. rodu přehlasování podrobených, a sice vždy v lež, postel a rez m. lže, postele a rze ze lža, postela a rza, slov. rdza i hrdza; země jen ve spis. řeči živoří ještě m. a v. obecného zem; tak i: stráň, hráz, výš a pod. m. a v. stráně, hráze, výše; o voj m. oje viz §. 126; d) v příslovkách: blíž, dráž, víc a pod. m. a v. blíže, dráze, více užívaných; v kam, tam a pod. m. kamo, tamo o nejprvé skleslo v *e*: kame, tame; a toto teprva sesuto; b) v zájmeně *če* m. *co* s předložkami: na-č, pro-č, slov. na-čo, pre-čo;

e ožívá před důrazným *ž* stojícím též m. *že*: na-če-ž, pro-če-ž, slov. na-čo-že, pre-čo-že; tak i: ten-že, daj-že atd. m. čes. tý-ž, dej-ž; jenž m. i-že, ja-že, je-že; c) zřídka v 1 os. množné: můžem m. můžeme, v 3 jedn. jen můž m. může slýchati.

§. 136. Ze všech samohlásek nejčastěji se

1) sesouvá *i*, jak z příkladů v §. 125. 2 stojících viděti;

2) vysouvá: lnouti i lpnouti a psáti m. slov. lipnůf a písaf, děcko z dětisko, lacný a laciný, velký a veliký, slov. koľký toľký atd. m. čes. koliký, toliký;

3) odsouvá, a sice: a) v příponách osobných *m* a *s* m. *mi* a *ši* v. *si*: volá-m, -š; jen ve *jsi* m. *jes-si* žije podnes *i*, a v *jes-ti-t* i přípona 3 osoby *ti*, kteráž u jiných sloves v obou číslech dávno zanikla, v *jes-t* ale jen o *i* přišla; b) v rozkaz. způsobě: buď, veď m. budi, vedi; v padn-i, mř-i a pod. bez *i* těžko vyslovitelných tvarech *i* se drží a přede důrazným *ž* u Čechův i jinde ožívá: bud-i-ž, ved-i-ž, rač-i-ž m. slov. bud-že, veď-že, rač-že; o *i* v množ. čísle viz §. 130. 2; c) v infinitivě je vedle *ti* i *t*, podle §. 65. 5 lépe *t* v obyčeji: milova-ti, -t, -f; d) v žen. přechodníku přít. času: nes-ouc, let-íc m. nes-uci, let-ěci; v minulém se drží podnes: nes-ši, letěv-ši; e) v *ať* m. *ati*, vedle *asi* slyšet i *as* a *s* v. *si*: co-s, kam-s v. co-si, kam-si; tak i: ty-s m. ty si byl; konečně f) většina jmen měkko zakončených vycházela za starodávna na *i*: host, choť, laň m. hosti, choti, lani; oheň, os atd. odpovídají litv. ugnis, ašis a lat. ignis, axis.

§. 137. Řídčeji se vysouvají jiné závažnější samohlásky.

1) *O* je sesuto v radlo, rataj, role a jiných od orati poslých; vysuto velmi dávno ve chtíti m. chotěti, jak z o-chotný podnes vysvítá; m. obědovati říkají Češi i obědvati; odsuto v příslovkách v §. 135. 3 spomenutých.

2) *U* je vysuto v cihla, slov. tehla a kmín z lat. tegula a cuminum; v zejtra, slov. zajtra ze za jutra, ve mnich m. stněm. munih; odsuto v příslovkách s -kud, -sud a -tud m. cyr. -kađu, -sađu, -tađu složených, jako: od-kud, po-sud atd.

3) *y* je vysuto v dosť anebo dosti m. do syti (sytości),
lžíce a ptáti se stojí m. slov. a stě. lyžica a pýtati se; vedle
náspu říká se i náspu; odsutím *y* povstaly příslovky: opět,
pak, opak z opěty, paky, opaky.

B) Proměny souhlásek.

§. 138. Souhlásky, představující podle §. 89 pevnější
částku slov, nepodstupují tolik a tak rozmanitých proměn, co
samohlásky povahou svou mnohem prchavější, nestálější.

Proměny souhlásek buď i mimo spojení s jinými souhlás-
kami čili o samotě na jevo vystupují, jako na př. v barva z
něm. Farbe, v čes. fuvík i tuhýk m. slov. kuvík; buď se tam
objevují, kde se odvozováním a ohýbaním slov aneb i v koře-
nech samých nejméně dvě z nich stýkají, čili ve skupeninách
nejméně ze dvou souhlásek složených, jaké jsou na př. *lb* v
Albis, *rm* v marmor, *dt* ve ved-ti, *tt* ve plet-ti a podobné, kterých
se čeština přesmyknutím a rozlišením *dt* a *tt* v *st* zbavuje:
Labe, mramor, věsti, plésti. Proměny souhlásek skupených jsou
mnohem i rozsáhlejší i pravidelnější nežli ty, kterým ony mimo
spojení s jinými čili o samotě podléhají. Všecky skupeniny
souhlásek ale, co si jich jen mysleti můžeš, jsou dvojnásobné:
1) také, které, s uspořádaním každého mluvidla vůbec v od-
poru jsouce, vysloviti naskrze se nedají, a kterých právě proto
v žádné mluvě nenajdeš, leda na písmě vyslovování často ne-
přiměřeném, jako *kd* v našem *kdo* m. slyšitelného *gdo* a star-
šího *kto*; 2) jen mluvidlu jistého národa protivné a nepřiměřené,
jakými jsou na př. nahoře vytčené *lb*, *rm*, *dt* a *tt* nám, Slo-
vanům. Proměny skupenin těchto zvláštními, oněch v š e-
o b e c n ý m i nazvati můžeme.

a) Všeobecné proměny souhlásek.

Neúplné spodobování.

§. 139. Prvá tato proměna souhlásek děje se podle násle-
dujícího, v ústrojí každého jazyka vůbec spočívajícího zákona:
před temnými souhláskami a na konci slov mohou
jen temné, před jasnými jen jasné státi. Podle toho

1) jasné: *v, b, d, ḍ, z, ž, dz, dž, g, h*
před temnými: *f, p, t, ṭ, s, š, c, č, k, ch* přecházejí v odpovídající sobě temné: *v* do *f*, *b* do *p*, *d* do *t* atd. Tak na př. včera, obchod, obsah, sladký, pod kostelem, lehký, mladší, nižší a podobná vyslovují se jako: fčera, opchod, opsach, slatký, pot kostelem, lechký, mlatší, nišší; ve slov. vádzka (úvod), vodzka (opraf), schódzka (schůzka) a podobných zní *dz* úplně co *c*: vácka, vocka, schůcka.

2) Temné před jasnými mění se naopak v odpovídající sobě jasné, na př. modlitba, prosba, kdo, kde a podobná znějí jako: modlidba, prozba, gdo, gde. Kromě toho *k* a *s*, co předložky, nejen před jasnými než i před plynnými *l, m, n, r* a před samohláskami přecházejí často, zvlášť u Slováků v *g* a *z*, na př. k ľudu, k mestu, k nohám, k otcovi, s láskou, s mečem, s rukávom, s ovsom atd. znějí: g ľudu, g mestu, g nohám, g otcovi, z láskou, z mečem, z rukávom, z ovsom. Před *n* zájmen osobných ale *k* a *s* zůstávají bez proměny, *z* se mění v *s*: k nám, k němu, s ním, s námi; z nás, z něho, z nich zní: s nás, s něho, s nich.

3) Na konci slov jasné se ponášejí na temné, na př. krev, dub, Bůh, sníh, nůž, vůz a podobná znějí téměř jako: kref, dup, Bůch, sních, nůš, vůs. O *v* na konci slov a silab ve slovenčině a místy i v češtině viz poznámku ku §. 97.

§. 140. Zákonem předloženým řečtina se i ve psaní řídí: τέτριπται m. τέτριβται ode τρίζω, λέλεχται m. λέλεχται od λέγω. Pravopis její je tedy fonetický čili osnovaný podle zásady: „piš tak, jako mluvíš.“ Latina se ve skládání slov větším dílem, jinde zřídka slovospytu drží: ob-tineo, ob-sequi atd. m. optineo a opsequi podle scriptum a scripsi m. scribium a scribsi od scribo, lectum m. legtum od lego atd. Pravopis latinský je tedy dílem slovospytný, etymologický; dílem fonetický. Náš naproti tomu je jen asi v následujících důležitějších případech fonetický:

1) ve slovích původem svým temných, jako: tchoř m. dchoř ode *dch* v na-dch-nouti ode *dych*, povstaleho sestabením (§. 133) z *duch*; tak i: masť, máslo, veslo, po-vříslu a po-

dobná pošlá od maz-ati, véz-ti a cyr. врѣзъ v po-врѣз-ѣ (po-váží); déšť m. slov. dežď i dážd, cyr. дѣждь; naopak temné jasnými zaměňujeme, píšíce: dbáti, zboží, zde, zdraví, zeď, vždy a pod. m. starších: tbáti, sbožie, sdě, sdravie, sed, vesdy; podobně v mázdra a nozdry, slov. i miazgra a nozgry, pocházejí-li totiž od maso a nos.

2) Ve slovích odvedených od kmenů na *ch*, *k* a *c* příponami *-ský*, *-ství* a *-stvo*: čes-ký, katolic-ký, -tví, němec-ký atd. m. češ-ský, katolič-ský, -ství, němeč-ský; *ž* z *h* v případě tomto povstávající nedůsledně podržujeme, píšíce: praž-ský, bož-ství, množ-ství m. žádaných obdobou: praz-ký, boz-tví, mnoz-tví, anebo slyšitelných: pras-ký, bos-tví, mnos-tví.

3) V číslech: jedenáct po devatenáct, slov. 'lépe jedenášt a devátnášt m. jedenadst z jeden + na + deset a devatenadst z devět + na + deset; tak i: dvacet, třicet a čtyřicet m. dvadset, třidset, čtyřidset z dva × deset, tři × deset, čtyři × deset.

Jinde se s nepatrnými odchýlkami slovozpytu držíme a držeti musíme, nechceme-li dverí až do kořan otevření svévoli a zmatkům, jaké vládou pravopisy některých nářečí slovan-ských osnovanými na samém vyslovení.

b) Zvláštní proměny souhlásek.

§. 141. Mnohé jazyky tak jsou citlivé anebo maznavé (verzärtelt), že jmenovitě v násloví ani nejsnadněji vyslovitelných skupenin nesnesou, jako na př. němých s plynými *l* a *r* čili *kl*, *kr*, *pl*, *pr* a jiných, anebo *s* s *k*, *p*, *l*, *r* atd. čili *sk*, *sp*, *sl*, *sr*. Jiné jazyky naproti tomu i také skupeniny rády mají, které necvičenému mluvidlu těžko vysloviti, jako na př. náslovné *kt*, *pt*, *bd* atd. Z čeho přirozeně plyne, že se v každém jednotlivém jazyku jen jistý počet skupenin ustálil, a to tak pevně, že se každý z nich všech ostatních počet ten přesahujících skupenin, co a jak jen nejlépe může, chrání a zbavuje. Nejdůležitější prostředky k tomu jsou:

1) přesmykávání, patrné na př. v maď. salma a serda ze slov. slama a sreda, kalmár z něm. Krämer;

2) přísouvání samohlásek a souhlásek, vyskytající se na

př. v maď. a-stal, k-a-lás, b-a-rát ze slov. stól, klas, brat; v lat. em-p-tum m. a v. emtum, v něm. Ankun-f-t m. Ankummt;

3) v y s o u v a n í jedné ze stýkajících se souhlásek, zřejmé na př. v maď. sent z cyr. světъ (svatý), v lat. novi a natus m. gnovi a gnatus v co-gnovi a co-gnatus;

4) úplné spodobování, objevující se na př. v lat. an-nuere z ad-nuere, flamma m. flagma od flag-rare, of-ferre z ob-ferre, suc-currere ze sub-currere;

5) rozlišování, kterým buď jen jedna ze stýkajících se souhlásek přechází v jinou s pozůstalou lépe se snášející, buď celá skupenina zmizí se ve zvuk docela jiný. Prvého příklad máme v oblíbené více jazykům proměně skupenin *dt* a *tt* v *st*, jako v lat. claustrum m. claudtrum od claud-ere. Druhým vzniká na př. řec. ζ, dor. σδ, a σσ z δj, tj, xj, χj a γj: φράζω, dor. φράσδω z φραδjω, χαρέσσα z χαρτενjα atd.

§. 142. Co se slovančiny strany toho týče, jedno z nejzachovalejších nářečí jejích, cyrillské totižto, právě z té doby známe, kde se v něm podle §. 93. 3 každé slovo samohláskou končilo. Nenáviděl tedy Slovan za onoho času i silaby souhláskami zavřené: poněvadž se právem domýšlíme, že všecka slova koncových souhlásek jen k vůli větě čili proto zbavil, aby s přestávkami na samohláskách, t. j. silabami na samohlásky vycházejícími mluvití mohl. Mluvil-li ale tak, musel všechny ve slovostředí přicházející skupeniny souhlásek na počátku silab vyslovovati; následující tedy souvětí: „nyně jest godina, jegda mrtviji uslyšę glas syna božija“ (čes. nyní jest hodina, kdyžto mrtví uslyší hlas syna božího) asi takto dělití na silaby: ny-ně je-stъ go-di-na, je-gda mr-tvi-ji u-sly-šę-tъ gla-sъ sy-na bo-ži-ja. Z čeho zase přirozeně plyne, že ve středí slov skupeniny v násloví těžko vyslovitelné anebo neobyčejné právě tak nenáviděti musel, jako zdvojené souhlásky v násloví nikdy nepřicházející. A skutečně i výsledky dosavadního skoumání ztvrzují, že cyrillčina ve slovostředí pravidelně jen také skupeniny snáší, které se v násloví snadno vysloviti dají, jiných ale náslovně zřídka nebo nikdy nepřicházejících a těžko vyslovitelných všemožně sprostiti se hledí.

§. 143. Když v českoslovenčině nejen slabé samohlásky *ɔ* a *ɔ̃* (§. 94) než i z plných některé, jmenovitě *e* a *i* (§. 135 a 136) zanikly, objevilo se v ní mnoho slov souhláskami zavřených, jako: syn a otec m. synъ a otcъ; zěm, volať a j. m. a v. země, volati. Že ale i ona přešla ten stupeň vyviňování, na kterém cyrillicina ještě spatřujeme, t. j. že i českoslovenčinou vládla kdysi nenávisť ke souhláskám na konci jak slov tak i silab, víc okolností zřetelně nasvědčuje, z nichž jen nejdůležitější vytkneme :

1) Je v ní podnes mnoho slov samohláskami ukončených, z nichž o některých právem se domýšlíme, že je takými odsutím koncové souhlásky aneb i jináče hlavně proto učinila, aby jimi aspoň poněkud nahradila úbytek slov samohláskami zavřených, který v ní zaniknutím *ɔ* a *ɔ̃*, *e* a *i* povstal. Snahou touto se má na př. vysvětlovati dávné odsutí přípony třetí osoby: nese, nesou, m. cyr. nese-ť a nesą-ť (§. 136. 3); gen. množný na *ů* v. a m. *ův*; přestrojování hlásek *v* a *l* na konci slov a silab v *u*, o kterém sme se v poznámce ku §. 97 zmínili, a jiné podobné výjevy.

2) Českoslovenčina, nemohši se během času na tom stupni vyviňování, na kterém cyrillicina stojí, udržet, aspoň o to stála a stojí podnes, aby na konci slov jejich, kromě *jsk* ve vojsk od vojsko a *str* v mistr z lat. magister prostředkem německého meister. (dle vyslovení maistr) a jiných pod. z ciziny do ní přešlých slovích, žádné jiné trojité skupeniny nebylo, než buď jen jedna souhláska buď dvě, i to také, které se bez obtíže vysloviti dají, jako: *st* a *št* v most, plášť a jiných; *zd* a *žd* ve hvízd, hvězd, hlemýžď (slov. slimák) a jiných; *ct* a *čt* v uct od účta, počt od počta, lépe pošta, v jedenáct atd. m. slov. jedenášť; *sk* a *zh*, slov. *zg* v blesk, ohnisk, rozh, mizh, slov. rázg, miazg od razga, miazga a podobných; *vd* ve křivd a jiných; *mp* a *lm* jen v cizích lamp, palm a žalm ze psalmus. Všecky ostatní skupeniny v koncovkách víc anebo méně nenávidí. Skupeniny s *l* a *r* na druhém místě čili *dl*, *tl*, *sl*; *br*, *tr*, *pr* a podobné, v násloví a slovosředí velmi oblíbené, na konci slov ve spis. řeči živoří podnes jen v nominativech: mysl, smysl, habr (hrab), kapr, bratr a podobných, potom v přičestích :

vedl, pletl, nesl, řekl a jiných; *dm* a *sm* jen v sedm a osm. Jinde se jich i tato vsutím hlásky *e* zbavuje, na př. v gen. množném: mýdel, metel, čísel, věder, jiker, písem, pásem atd. Obecný Čech naproti tomu v přičestí pravidelně odsouvá *l*: ved, plet, nes, řekl, do *dm* a *sm* vsouvá podle §. 134 u. Slovák konečně nejen těchto než i skupeniny *str* způsobem tamže vyloženým se zbavuje.

3) Nenávisť ke zdvojeným souhláskám českoslovenčina dosti patrně dává na jevo tím, že i tam, kde se na písmě právem objevují, buď jen jednu vyslovuje buď, aspoň místy v Čechách, *nn* rozlišuje v *dn*: padna m. panna. Případy, kde zdvojené souhlásky právem se vyskytají, jsou ostatně jen dva: a) skládání předložek se slovy majícími v násloví také souhlásky, jaké na konci předložek stojí: od-daný, bez-zákonný; b) tvoření slov příponami počínajícími se tou souhláskou, kterou se kmen končí. Nejčastěji se to děje s *n* a *š*: pan-na, povin-ný, tiš-ší, vyš-ší; a jednou s *k* v měk-ký. Cyrillčina v obou případech, stejné souhlásky slabými samohláskami *o* a *u* oddělujíc anebo jednu z nich vysouvajíc, zdvojování úplně se zbavuje: *отъ-дати*, *be-zakonъ-нъ*, *мѣкъ-къ*. Že *o* a *u* i v češtině jmenovitě tam, kdeby zdvojené souhlásky na konci slov anebo silab státi měly, co *e* ožívají, z §. 94. 2 vysvítá: pan-e-n, pane-n-ský m. pann, pann-ský.

Z toho ze všeho plyne, že většinu proměn souhláskových i v češtině nechutí její ke skupeninám mluvidlu českému nepřiměřeným vysvětlovati třeba. Spůsoby, kterými nechť tuto během času dává na jevo, anebo prostředky, kterými se skupenin ústrojí svému nepřiměřených zbavuje, jsou: přesmykování, kažení nosovek, přísouvání, vysouvání a rozlišování. Spodobování v §. 141. 4 spomenutého není ve slovančině, pokud ji historicky známe, ani nejmenší stopy.

1) Přesmykování.

§. 144. Přesmykování nejsilněji vládne:

1) Skupeninami s *l* a *r* na prvním místě čili *lk*, *rk*, *lm*, *rm* a jinými protivnými oblíbeným s *l* a *r* na druhém místě

ělli *kl*, *kr*, *ml*, *mr* atd. Kromě příkladů v §. 123. 2 stojících srovnaj: dřímati s lat. dormire, pluk (cyr. плукъ a srb. puk, lid) s vulgus, kapr a slov. kapor s carpio, krátký s curtus, mramor s marmor, třetí s tertius; brada s něm. Bart, brod s Furt, chladný s kalt, mléko s Milch, pluk s Volk, vládati s walten, pletu s falten atd. Výnimky od pravidla tohoto jen u cizích slov, jako v oltař z altare, ortel z Urtheil, a tam se vyskytají, kde po *l* a *r* slabé *o* a *o* vypadly. Několik příkladů sem spadajících najdeš v §. 94.

2) Zřídka se sprostila českoslovenčina přesmyknutím jiných nemilých skupenin, jako: *km* v kámen m. litv. akmen, *ks* ve vosk m. něm. Wachs; *vs*, *vp* a *vt* u kvas, kvapiti a chvatiti podle §. 109. 3 m. kavs, kavpiti a chavtiti.

Pozn. Hlázky *l* a *r*, patřice povahou svou k nejpłynnějším, i mimo skupení s jinými rády se přesmykují, což u jiných souhlásek velmi zřídka se objevuje. Tak na př. ratolesť a manžel stojí m. stěs. lětorosť a malžen; habr a provaz m. stě. a slov. hrab a povraz, povlovný m. správnějšího povolný, vedle klobouk a mħla slyšet i koblouk a mħa i hmla, u Slováků zase i debnár v. bednár z něm. Binder atd. Výnimka anebo výnimka m. a v. výjimka (exceptio) konečně jen ti zaměňují slovem výminka anebo vymínka (conditio), kteří sobě původu obou těchto slov nejsou náležitě povědomi.

2) Kažení nosovek *n* a *m*.

§. 145. Podle §. 95 v cyrillčině *n* a *m* splývají s předcházejícími samohláskami v *q* aneb *ē* tam, kdeby na konci slov anebo před jinými souhláskami bezprostředně, jako ve skupeninách *nk*, *mk*, *nt*, *mt* a podobných (vyjma *ml*, *mr*, *mn*, *mz* a *nr*) státi měly. Kažení toto nosovek *n* a *m*, kteréby sme v cyrillčině podle §. 98 moutěním nazvati mohli, čeština podle §. 95 dokonala zaměněním cyr. nosovek *q* a *ē* čistými samohláskami; čím v ní *n* a *m* docela zanikly tam, kdekoliby před jinými souhláskami bezprostředně anebo na konci slov státi měly: dou-ti, du-l, du-t m. дѹм-ті, -l, -t; ale dm-u, -i; pí-ti, pa-l, pia-t, slov. pia-f, -l, -t m. пѣн-ті, -l, -t; ale pn-u, -i; símě m. lat. semen atd. Výnimky od pravidla tohoto se též jen u cizích slov, jako kompas, tancovati, ale kafr m. slov. kamfor z camphora, a tam objevují, kde po *m* a *n* slabé *o* a *o* vypadly :

zamknouti, končina, dým, syn, den atd. m. cyr. zamьknuti, konьčina, dymь, synь, denь.

3) Přisouvání.

§. 146. O přisouvání samohlásek viz §. 134. Vsuvné souhlásky k odstranění neoblíbených skupenin jsou následující:

1) *s* u skupenin *bt* a *pt*: stčes. dlúbsti, hriebsti i hriesti bez *b*, skúbsti, tépsti a zúbsti (slov. dlúbst, hriebst, skúbst a ziabst) ode dlub, hreb, skub, tep, zeb. V nové češtině jen *zúbsti* m. *zúbti* žije podnes pod I třídou, místo ostatních jsou tvary: dlubati, po-hřbiti, skubati a tepati v obyčeji.

2) *t* a *d*. Prvé z nich čeština velmi dávno vsula do skupeniny *sr*: stříbro, střetnouti, středa, střebati m. slov. sriebro, sretnút, sreda, srebat, lat. též bez *t* sorb-ere; ale m. cyr. sraka i Slovák i Čech říká straka a naopak srdce, m. čeho bychom u Čechů srdce podle střed m. srěd očekávali. Ná-slovné *čr*, kromě Poláků všem ostatním Slovanům oblíbené, čeština též už ode dávna zaměňuje skupeninami *str* a *tr*: střída i třída, střenka, třenovec, střep, tříslo, střevo, střevic m. slov. črieda, črienka, čreňovec, črep, črieslo i čerieslo, črevo, črie-vica; tak vzniklo i třešně, slov. čerešňa z cerasus. Obdobného vsouvání hlásky *d* do *sr* známe ve spis. češtině jen dva příklady: mázdra a nozdry, slov. i s *g*: miazgra a nozgry m. máz-ra a noz-ry podle §. 140. I od maso a nos; *ndr* m. *nr* jen v Jindřich z Heinrich, s čím srovnati sluší řec. ἀνδρόγ z ανρος m. ἀνέρος. Hlávka *d* je do drážditi, moždíř a ždmu m. slov. drážif, možiar i mažiar a stčes. žmu tak vsuta po *ž*, jako do srb. ždenem, žderem m. čes. ženu, žeru.

3) *n* se vsouvá do skupenin povstávajících a) spojením předložek s pády třetí osoby: k němu, od něho, s ním atd. m. k jemu, od jeho, s jím; b) složením některých předložek se slovesy *jdu-jíti*, *jmu-jíti* a *jím-jísti*: sněm, snátek, snísti, sní-dati, poněti, vynímati atd. m. sjem, sjatek, sjísti, sjídati, pojeti, vyjímati. Podobně vzniklo: v-n-itř, slov. v-n-utri z v-utri; ne-ní, stčes. ne-nie z ne-je, nádra z jádra atd.

4) Vsouvání hlásky *l* do skupenin *bj*, *pj*, *vj* a *mj* východ-

ním nářečím slovanským vlastního jen slovenčina dva příklady zachovala: hrobľa a hrable, čes. hrobka a hrábě.

5) Za předsuvku k odstranění nemilých skupenin z náslovi máme i *h* ve slov. *hrdza* m. a v. *rdza*, cyr. *ръзда*, čes. *rez*; a podle toho vzniklo snad i *hr-dúsiť*, čes. *hr-dousiti* v. *r-dou-siti* tak, jako *r-moutiti* m. *moutiti*. Do *roz-h-řešiti* m. *roz-řešiti* *h* se buď působením tvaru *hřešiti*, buď proto dostalo, aby se jím dvě zněním svým podobné, takofka zdvojené a co také podle §. 143. 3 nenáviděné hlásky *z* a *ř* odloučily. Z té samé příčiny drží se Čech tuším i skupeniny *hṛ* m. slov. *žr* v *hřibě*, *hřebec* a podobných m. slov. *žriebä*, *žrebec*.

4) Vysouvání.

§. 147. U neoblíbených dvojduých skupenin nejčastěji se vysouvá prvá, zřídka poslední; u trojduých anebo čtverduých obyčejně druhá.

1) Prvý a poslední způsob vládne skupeninami s *m*, *n*, *s* a *t*, zřídka s *l* a *r* na posledním místě, a sice: a) *d* se vysouvá z *dm*, *ds*, *dt* v časování sloves *dáti*, *jísti* a *věděti*: *dám*, *jím*, *vím* m. *dadm*, *jídm*, *vídm*; *dáš*, *jiš*, *viš* atd. ze starých: *dási*, *jiesi*, *viesi* m. *dadsi*, *jědsi*, *vědsi*; ze *zdn* v prázny m. prázny; b) *t* z *stl*, *stbl* a *stkl* v sloup m. slov. *stlp*, *zblo* v. *stěblo* m. *stblo* a *sklo* m. *stblo*; c) *k* z *skn* jen ve slovenčině: *tisnúť*, *tresnúť* m. čes. *tisknouti*, *tresknouti*; z *skt* i v češtině: *trestati* m. *tresktati*; z *ks* v *os* a *šes-t* m. lat. *axis* a *sex*, řec. *ășcov* a *șeș*, něm. *Achse* a *sechs*; v *z* ze staršího *iz* aneb *is* m. lat. *ex* a řec. *ěž*; v *kříž* z lat. *crux*; d) *retnice* se vysouvají z *bn*, *pn* a *vn* zvláště zhusta u sloves II třídy: *kynouti*, *kanouti*, *lnouti*, *oslnouti*, *trnouti* m. slov. *kyvnúť*, *kapnúť*, *lipnúť*, *oslepnúť*, *trpnúť*; *hrnouti*, *hnouti*, *hynouti* m. *hrbnouti* od slov. *hreb-hriebst*, *hbnouti* a *hybnouti* od *hub-iti*; *tonouti*, slov. *tenúť* m. *tepnouti* od *top-iti*; *u-s-nouti* a *se-n* m. *u-sp-nouti* a *sep-n* od *spá-ti*; z *pt* a *vt* v *klec*, slov. *kliet-ka* m. *kliet-ka* od *klep-núť*; stčes. *neti*, gen. *neteře* m. *nepti*, lat. *neptis*; *šiti*, *žiti*, *pliti* od *šiv*, *živ*, *plěv*; z *ps* v *žalm* a *žaltář* ze *psalmus* a *psalterium*; z *chvr* v *chrastí* m. stčes. *chvrastie*.

2) Druhým způsobem se vysouvá *v* z *bv* ve složených slo-
vích s *ob* velmi často : obaliti, obec, oběť, oběsiti, oblek a oblak,
obojek, obrátiti, obařiti atd. m. obvaliti, obvec, obvěť, obvěsiti
atd. Podobně stojí slov. slák (čes. smyčec) m. svlák.

5) Rozlišování.

§. 148. Kromě dvou v §. 141. 5 spomenutých způsobů
rozlišování máme ve slovančině ještě dva, obměkčování
totižto a změžďování s obměkčováním spojené.

Prvým způsobem se rozlišují:

1) skupeniny *dt* a *tt* v *st*: klás-ti a plés-ti od klad a plet,
slas-ť a stras-ť od slad a strád-ati (trpěti), vrs-tva od vrt-ěti,
mės-to a mos-t od met-městi, čes-ť od čet-čísti, pės-toun od
pit v čes. píce a cyr. pit-ati (chovati, alere) atd. Jen v no-
vějších útvarech a složených slovích vyskytá se *d* a *t* před
t: buďte, plette, od-táhnouti.

2) *dl* a *cht* jen v několika odvodech mění se v *sl* a *st*:
hous-le od hud; jes-le, slov. jas-le od jad, přehl. jed-jísti; přes-
lica, slov. pras-lica od před-přísti; čis-lo od čet-čísti; pls-ť od
plch-nouti, prs-ť od prch-nouti, srs-ť od srch ve srš-eti (ježiti
se), odkud stupňováním *r* v *ra* (§. 116. 6) a vsutím hlásky *t*
(§. 146. 2) i strach a strašiti m. srach a srašiti původ svůj
vzalo; tes-ť od tch v čes. tch-án. V *by-ste* nepovstalo *st*
z *cht*, než právě naopak *ch* v *by-ch* a *-chom* je obměna prvot-
ného *s* tak, jako v lok. množném: ruká-ch, cyr. raka-ch m.
litv. ranko-sa; stčes. též často ještě Dolá-s m. -ch od nom. Dolany.

3) *kl* a *kr*, *gl* a *gr* jen v několika kořenech přecházejí
do skupenin se sykavkami na prvním místě. Srovnej na př. člen
a sloniti i cloniti s kloniti, červený a červec s krev, slzký
s kluzký; žlutý a zlato s něm. gelb m. gelt a Gold, slov. žriebä
s čes. hříbě (§. 146. 5), zrno s lat. granum a něm. Korn atd.

4) *nr* dávno rozlišujeme v oblíbené *mr*: mrav m. stčes.
nрав; *sš* a *zš* jen Slováci mění v *jš* u krajší m. krassí od
krásný a terajší (nynější) m. terazší od teraz.

§. 149. Druhým způsobem rozlišujeme čili změžďujeme
(slov. zmiaždžjeme, něm. zerquetschen):

1) *dj* a *tj* v *z* (slov. *dz*) a *c*: hráze a svíce, slov. hrádza a sviaca m. hradja od hrad a svietja od sviet-if; hovězi a telecí, slov. hovädzi a tefací od hoväd-o a tefaf-a; souzen a chycen, slov. pravidelně bez proměny súdený a chytený; házeti a vraceti, slov. hádzaf a vracaf od hod-iti a vrát-iti; repci, slov. repcem od rept-ati atd.

2) *kt* a *ht* v *c*, m. čehož jen slovenčina a obecná čeština užívá *ct* v infinitivě: moc a noc m. moh-f od mohu a nok-f, něm. Macht a Nacht; péci a moci, obecně pect a moct, slov. piecť a mócť m. pek-ti a moh-ti od pek-u a moh-u; tak i dcera m. d-htera, něm. Tochter.

3) *ds* v *c* (velmi nesprávně *dc*): jedenáct, dvacet atd. m. tvarů v §. 140. 3 vytknutých; podobně *ts* a *čs* v *c*: bohactví m. bohatství, ctíti a cti m. čtíti a čsti z čestiti a česti od česť m. čet-f od čst-čísti atd.

4) Hrdelnice tam, kdeby před podnebnými hláskami *j*, *i*, *í*, *ě*, *e*, *é* a *o* státi měly, přecházejí v sykavky, a sice: *k* v *c* a *č*, *h* v *z* a *ž*, *ch* u Čechův asi od XIII století jen v *š*, na př. Češi m. slov. Česi, *g* jen u Slováků v *dz* a *dž*. Kdeby ale *k*, *h* a *g* v *c*, *z* a *dz*, a kde v *č*, *ž* a *dž* přecházeti měly, nelze zevrubně než jen asi takto ustanoviti:

a) Před stčes. a slov. *a*, *ie*, *í* a *u* m. původních *ja* aneb *ija*, *iye*, *iji* a *ju* a před povstalými z těchto novočes. *e*, *í* a *i* je proměňování hrdelnic v *č*, *ž*, *dž* a *š* pravidlem, na př. stčes. peča, stráža, duša m. pekja, strahja, duchja od pek-péci se (starati se), od strah povstaleho stupňováním ze strěh-střici a duch; vlčí a boží od vlk a boh; lýcie a sbožie od lyko a boh; skáču, pášu, strůžu od skák-ati, pách-ati a strůh-ati, novočes. péče, stráž, duše; vlčí a boží, střizí (slov. stridží od striga); lýcí a zboží; skáči, páši, strouži (slov. škáčem, pášem, stružiem). Tak i: Pražan m. Prahjan od Praha. Jen u několika sloves V třídy vyskytá se *c*, *z* a *s* m. *k*, *h* a *ch* před *a*, přehlášeně *e*: lécati i líceti m. cyr. lęcati (chytati) od lęk, mizeti (slov. miznúť) m. mizati od mh-nouti, tázati se od táh-nouti, slov. skácat a strcat v. skákat a strkat, kolýsat m. rus. kolychaf (kolíbatí); ale miešat a rušat m. čes. míchati a rouchati.

b) Podle pravidla předcházejícího mění se hrdelnice v sy-

kavky i před původním *e*, na př. ve vok. jednotném: člověče, bože, duše; a v časování: peč-eš, -e, -eme, -ete, -en atd. od pek-u; před *e* m. slov. *a* a cyr. *ę*: vlče, kníže, mníše od vlk, kněh a mnich, slov. vlča, knieža, mniša, stridža od striga; konečně před *e* m. cyr. *ь*: ptáček, bůžek, vršek. Před *e* m. slov. *o* naproti tomu zůstávají bez proměny: pták-em, boh-em, duch-em m. slov. -om; podobně před vsuvným *e*, slov. ie (§. 134): suk-e-n, jeh-e-l, oh-e-ň atd.

c) Před *e* a *i* m. *ě* (§. 90. pozn. 1) jen čeština mění *k* a *h* v *c* a *z* ve skloňování a v odvozování příslovek od přídavných, slovenčina jen místy, na př. roc-e a -ích, slov. rok-u a -och, zřídka rociech; roz-e a -ích; ruce, nohe, slov. ruke, nohe, muche a strige, zřídka: ruce, noze, muse a stridze; tuze a velice od tuhý a veliký. U srovnávání přídavných jen *k* se mění v *č*: trpčejší od trpký, u sloves III třídy naproti tomu i *h* v *ž*, *ch* v *š* a *sk* v *šť*. Příklady a výklad obsahuje §. 128. 3.

d) Před *i* v ohýbání stává *c* a *z* m. *k* a *h*: vlci, pstruzi, slov. i Česi, mnísi; ale: mnohí, tichí, velikí m. čes. mnozí, tiší, velicí; pomozí, peci a pod. jen ve spis. řeči živoří ještě m. národních: pomoz a peč; v odvozování jsou sykavky *č*, *ž*, *dž* a *š* pravidlem, od něhož se Slovák jen u přídavných jmen na -in odchyluje: matkin, strigin, macochin m. čes. matčín, střičín, macešin anebo macošin; ale: značif, množif, stridžif, strašif; bučina, družina, mršina atd.

e) Před souhláskami a na konci slov, kde *ь* zaniklo, místo hrdelnic pravidelně též sykavky *č*, *ž* a *š* zaujímají, na př. před příponami -ba, -da, -ka, -ný, -ský atd. m. cyr. -ьba, -ьda atd. ve druž-ba, vraž-da, mniš-ka, straš-ný, bož-ský proti čes-ký, řec-ký (§. 140. 2) a podobných; řeč od řek, lež ode lh-áti; lemeš, čes. i lemech tak, jako slov. smrħ m. čes. smrž atd. Kromě dvou posledních tvarů s hrdelnicemi za výnimky považovati třeba i: kněz od kněh ve stčes. kněhyni (kněžna), peníz proti něm. Pfennig tak, jako kněz proti König, a vítěz, cyr. vitezь snad z vithing; jména na *ec*: kupec, lovec a jiná; konečně duplikaty: hrn-ec a -ek, zvon-ec a -ek, obdobné středním na -ce v. -ko: slov. sln-ce i -ko, a na -ště v. -sko: ohniště i -sko atd.

§. 150. Obměkčování vládné :

1) hláskami *d, t a n*, a to ve slovenčině i před původním *e* (§. 99) a před *a* m. cyr. *ę* (§. 95), kromě toho ale i na konci slov, kde *i* aneb *ь* zaniklo, mnohem častěji nežli v češtině: deň, kameň, kořeň, spoveď, smrť, volať atd. m. čes. den, kámen, kořen, spověď, smrt, volat. Tvrdými zůstávají: a) před *e* a *ie* m. čes. *ě*: piateho, krásneho, chud-ieho, -ého; b) před vsuvným *ie*: metiel, mydiel atd. od metla, mydlo; c) v *ten* a v odvedených: teraz, teda, vtedy a jiných, kde *e* m. cyr. *є* stojí.

2) Rozdíl mezi tvrdým a měkkým *l*, ač i ne tak rázně, jako na př. v polštině, žije podnes u Slovákův i Moravanův a místy tuším i v Čechách. Tím se dá přirozeně vysvětliti, proč ho překladatelé kraličtí, mezi nimiž i Pavla Jesenského, rodem Slovák, známe, tak pilně šetřili. Ale ani příklad těchto nevládal ustáliti rozdíl toho, ačkoli v celé formální části jazyka čes. podnes velmi zřejmě vystupuje na jevo tím, že se po *l* samohlásky *a, o* a *u* i přehlasují v *e* a *i*, i nepřehlasují, na př. král-e a -i proti orl-a a-u; líbiti se, lidný atd. proti loubiti a ludný (Srov. §. 102—107).

3) Takořka náhradou za zaniklý rozdíl *l* od *l* asi ode XII století mění Čechové *r* v *ř* tam, kde Slováci *d, t, n* a *l* v *ď, t, ň* a *l*, t. j. nejen před *i, í* a *e* m. *ě* a slov. *a* a *ia*: kuře, předu, hrál, přál atd. m. slov. kura, pradiem, hrial, prial, cyr. kure, pređa, grějalъ, prějalъ; než s nepatrnými, větším dílem nedávno vzniklými výnimkami i před původním *e*: bratře, mistře, ale dare, výre m. daře, výře; mř-eš, -e, -eme, -ete; ale: ber-eš, -e atd. m. a v. beř-eš, -e. Před *e* m. slov. *o* anebo cyr. *є* zůstává *r* přirozeně tvrdým: dar-em, -ek m. slov. dar-om, -ok. Na konci slov naposledy jen tam se obměkčuje, kde do něho *i* anebo *ь* vniklo, na př. u jmen na -ár, -ír a -ýř: kolář, hrnčír, měchýř; u všech ženských: sběř, tvář atd., v rozkaz. způsobě: beř, deř atd. podle §. 136. 3 m. beri, deri.

Pozn. Podle toho psání *ři* a *ře* m. *ri* a *re* podle *li* a *le*, anebo místo *ri* a *ré* podle *di, ti, ni* a *dě, tě, ně* nedá se ničím jiným než zvykem poněkud ospravedlniti. Na to se naráží v §. 91.

§. 151. Řídší sykavky *ś* a *ź* za starodávna tam užívané,

kde *č* a *t* m. *d* a *t*, dávno zanikly. V nynější tedy mluvě i *s* a *z*, i skupeniny *st*, *sl* a *zd* jen v hustší *š*, *ž*, *šť*, *šl* (slov. *šť*) a *žd* vůbec tam se mění, kde *d* a *t* v *z* a *c* (§. 149), na př. nůše, slov. noše m. nosje od nes-u; ale: tesla m. slov. tešľa z teslja od tes-ati, lišák a liška od stčes. liš, ale zase: husák od hus, tak i: psi, husí, kozi; a slov. nosený a vozený, puštený a myslený m. čes. nošen a vozen, puštěn a myšlen; píši, maži, pošli, slov. pišem, mažem, pošlem; s-náseti, s-vážeti, pouššeti, s-mýšleti, vy-jížděti, slov. s-nášaf, s-vážaf, púššaf, s-mýššaf; vyšší a nižší, výše a níže atd. od vys-oký a níz-ký.

Sykavka *c*, jak už z §. 91 a 101 viděti, je všade měkká, a co taká i tam přechází v *č*, kde *s* a *z* pravidelně zůstávají tvrdými, jmenovitě: 1) ve vok. jedn. mužských na -*c*: chlapče, strýče; 2) v odvozování slov nejen před měkkými samohláskami vůbec než i před příponami vytčenými v §. 149. e, na př. konč-iti, -itý, kon-ečný, -ček od konec; chlapčisko; ovč-e, -í, -inec atd. Tak se nakládá s *s* a *z* jen v *kněz* a *peníz*, kde *z* podle vytknutého právě §. z hrdelnice pošlo, a ve *vys-oký*, *blíz-ký* a *níz-ký*: kněže, kníže, kněž-í, -na; pen-ěžitý, -ěžný, -ížek; výšina, nížina a výšiti, nižiti; vyšni, nižní, bližní atd.

§. 152. Čtvrtým způsobem se rozlišují skupeniny *ck*, *sk* a *zh*, slov. *zg*, a sice: v *čt*, *šť* a *žd* vůbec tam, kde *k* a *h* v *č* a *ž*, na př. řečtina od řecký, slovenština od slovenský, pištěti od písk-ati, roždí a roždina od rozha, z-mřžditi od mřzha, droždí od nedoloženého drozh. Tak i ve slovenčině: grečtina, piššaf, ražd-ie a -ina, z-miaždif, droždie; jen u jmen na -ina jest oblíbenější *č* m. *šť* z *sk*: slovenčina, polčina atd. Tam, kde se *k* a *h* v *c* a *z* rozlišovati mají, jen místy slýchati na Slovensku *čt* m. *ck*, *dk*, *dzk* a *tk*: nemectí od nemecký, zahrácte od zahrádka, vacte od vádzka (úvod), macte od matka; *čt* a *šť* m. *čk* a *šk*: mačte od mačka (kočka), hrušte od hruška; konečně *st* a *zd* m. *sk* a *zg*: deste od deska, slovenstí, razde a miazde od razga a miazga. Většina Slováků naproti tomu vytčené skupeniny právě tak zůstávají bez proměny, jako hrdelnice o samotě: nemeckí jako velcí m. velcí, deske jako ruke, razge jako strige atd. V češtině strany toho těžko určití, coby

se do ústrojí jejího lépe hodilo: deště-li od deska podle vojště od vojsko, slovenští od slovenský, němečtí od německý; čili desce, jak se píše; roždě-li a míždě čili rozze a mízze, čeho sem posud nikde nenašel.

6) Proměny sou- a samo-hláskám společné.

a) *Strídání.*

§. 153. O přesmykování, přísouvání a vysouvání již v §. 144, 146 a 147 mluveno. Zbývá nám tedy jen o střídání-se a přestrojování souhlásek (§. 127) zmíniti se zde ještě.

Hrdelnice se následovně střídají:

1) Hlásku *g* čeština velmi nenávidí, zaměňujíc ji i v původných i z ciziny dávno do ní přešlých slovích pravidelně hláskou *h*: Bůh, hora atd. m. bog, gora; pohan, řehola, varhany atd. z paganus, regula a organum; zřídka hláskami *k* a *j*: mozek m. slov. mozog, mezek m. stčes. mezeg; markrabě z Markgraf, ale hrabě m. Graf; anjel i anděl z angelus, Jiří z Georgius atd. V groš, granát, grunt a jiných později do ní vniklých slovích naproti tomu snáší i *g*. Slovenčina prvotné *g* proměnila sice též větším dílem v *h*, ale tolik nenávisť, co čeština, nedává předce proti němu na jevo, užívajíc ho nejen ve více původných slovích i vedle *h* i samotného (na př. golinec v. holinec, gríb v. hríb, mozog, miazga, razga atd.), než často i m. *k*, na př. grzno m. stčes. krzno; grajciar, guľa atd. z něm. Kreuzer, Kugel.

2) *h* se střídá s *ch* ve hřbet, hřtán atd. m. slov. chrbát, chrtán; s *k* ve štíhle (štíče, slov. šfúča) m. štikle od štika;

3) *k* s *ch*: korouhev m. stčes. chorúhev, vedle chatř a ehrastavý slyšej i katř a krastavý, chor v. kûr z χορός, křen v. slov. chren; ale vždy Kristus, křesfan z Christus a christianus. Srovnej též: chopiti s lat. capere, chromý s něm. krumm atd.

§. 154. Z jazyčnic se nejčastěji střídá:

1) *l* s *r* a naopak: hlíva a hříb, slov. hlíva a hríb i gríb; močál m. slov. močiar, mozol a mosor, slov. mozoľ a mosúr, klčovat i krčovat atd. Srovnej též: robiti s lat. laborare a přípony -dlo a -tel s -trum a -tor: ora-dlo, -tel, ara-trum, -tor.

2) *l s n*: kouzl-a i -y (čáry) m. stčes. kuzeň, poslého od ku-kouti tak, jako bázeň od bá-ti se; slov. alebo, lež, zaslúbil m. čes. anebo, než, zasnoubiti; a naopak talíř m. slov. tanier atd.

§. 155. Zubnice *d a t* se střídají vespolek v nutiti m. staršího nuditi, odkud nouze, slov. nůdza m. nudja; trnouti a trisky, slov. trpnůf a triesky m. stčes. drbnůti a driezhy; drkati i trkati, slov. drgať i trkať, deptati m. cyr. тρᾶται. Starší *ot* zachovalo se jen v ote-vřeti m. a v. ode-vřeti. O kdo m. kto zmínili sme se již v §. 138. 1; o tchoř m. dchoř, dbáti m. tbáti a déšť m. déžd zase v §. 140. 1.

§. 156. Sykavku *s* cizích slov často zaměňujeme měkkými *š a ž*: apoštol, šavle, slov. šabľa z něm. Sebel; almužna, činže z census, Ježiš, kříž z crux, růže, slov. ruža, žalm ze psalmus, žehnati ze segnen, signare atd. Čes. cvrček, čtyři, ssáti znějí ve slovenčině: svrček, štyri, cicať. Vedle chýže slýchaf i chýše. Několik příkladů *s z* m. *s a* naopak najdeš ještě v §. 140. 1, a *s str* i *tr* m. náslovného slov. čr v §. 146. 2.

§. 157. Z retnic nenávidí slovančina *f*. Srovnej na př. bob s lat. faba, bodu s fodio, běh-běžim s fugio, беру s fero, bratr s frater, peru s ferio, píšťala s fistula, plamen s flamma, pluji s fluo, vru s ferveo; obrv s ὄφρυς; brod s něm. Furt, koupiti s kaufen, křepký s kräftig, jabl-ko s Apfel, opi-ce s Affe, pata s Pfote, pěst s Faust, pila s Feile, plšf s Filz, pluk s Volk atd. I ve slovích dávno půjčených zaměňuje *f* pravidelně jinými retnicemi: barva, birmování, hrabě, půst atd. z něm. Farbe, Firmung, Graf, Fasten; Štěpán ze Stephanus a jiná. Během času se ale *f* i do některých domácích slov vloudilo: úfati m. upvati, slov. fúzy a figel m. čes. vousy a pikel, vedle vrčeti a vrkati říká se i frčeti a frkati atd.

Kromě toho retnice se následovně střídají:

1) *v s b*: slov. klebeta m. čes. kleveta, příbuzný m. pri-vuzný z priuzný (§. 121. 1. b), slov. bisahy v. visahy (Quersack) od viseti; *s m*: slov. bosman i bosvan (koláč), čermák v. červ, lat. primus v. prvý, stčes. mešpor z vesper, z nichž ku prvnímu nynější nešpor tak se má, jako nedvěd k medvěd;

2) *b s v*: barva, hedbáv, skyva m. starších barba, hedbáb slov. hodbáb, skyba, něm. Scheibe; *s p*: opatř v. obrať m. obvrať, a naopak cebule m. lat. cepula; *s m*: stčes. komoň m. koboň podle kobyla a nynějšího kůň tak se majícího ku koboň, jako sen k sepn (§. 147. d);

3) *p s v a b*, jak u těchto řečeno; *s m*: chlemtati i chleptati, slov. maškrtný i paškrtný (mlsný), máry v. stčes. páry, něm. Bahre; kmotr m. lat. compater, nedostalo-li se slovo to, k nám prostředkem něm. Gevatter;

4) *m s v, b a p*, jak u těchto řečeno; k čemu přidej: darebný a písebný m. a v. daremný a písemný.

β) *Přestrojování.*

§. 158. Nejzajímavější je přestrojování

1) retnic v hrdelnice a zubnice: kaprad, kypřice i papřice a křepelice m. stčes. a slov. paprať, paprica a prepelica; uštknouti m. slov. uštipnúť, pol. kikut (Stumpf) a kien i pien m. slov. kypuť a peň; kluzký, slov. klzký v. plzký, štlhlý m. slov. šfuplý a levhart z leopardus; klábositi a bláboliti, slov. kaluža a galamuta (kalamuta snad z calamitas) v. paluža a balamuta; kruchta z crypta, něm. Gruft; slov. bečka a bitka, čes. i bečva a bitva — tipec a pipec, titvořiti a pitvořiti, slov. potvorit atd.

2) Zubnice zřídka přeskakují v hrdelnice a naopak: krůta a ocknouti se v. trůta a octnouti se; fuvík i fuhýk, mázdra a nozdry m. slov. kuvík, miazgra a nozgry; žlknůť, glhý, griečný atd. m. a v. žltnúť, dlhý a driečný (hezký, udatný). Podnebné *j* a jazyčné *n* máš v anjel v. anděl z angelus, v jetelina v. dětelina, slov. ďatelina; v Jetřich m. Dietrich, v jáhen z diaconus; ve slov. a stčes. drážniti m. drážditi a jiných.

3) *l m. v* stojí ve slov. sloboda a postolka m. čes. sloboda a postovka; *ž m. ř* v bažina, žebro m. bařina, řebro; a naopak *ř m. ž* v řeřáb, řeřavý, řeřicha atd. m. stčes. žeráv, žeravý a žeřucha; ve slov. neborák m. nebožiak podle nebožiatko.

DRUHÁ ČÁST.

NAUKA O TVARECH.

§. 159. Nauka tato zanáší se krom odvozování a krom ohýbání i skládáním slov. Prvé není podstatou rozdílné ode druhého. Jak toto tak i ono nejsou zajisté původně nic jiného nežli skládání dvou aneb i více živlů v jeden celek, v jedno slovo. V nynější však řeči

1) odvozováním jmenujeme: a) tvoření nových slov i pouhým vnitřním proměňováním kořene čili stupňováním samohlásek kořenných, na př. *rok* od *rek*, *plot* od *plet*, *vůz* od *vez*; čeho v cyrillicině, kde m. *rok*, *plot* a *vůz* tvary odvodící příponou *ъ* opatřené: *rok-ъ*, *plot-ъ* a *voz-ъ* spatřujeme, ještě nebylo; b) tvoření nových slov spojováním kořenův anebo pňů s předponami a příponami o samotě nic neznamenantícími, na př. výklad, rozbor z *roz* a *bor* od *ber-u*; *mos-t* a *měs-to* m. *mot-t* a *mět-to* od *met-u* atd. Že ale původně každá předpona a přípona svůj vlastní význam i osobitně měla, čili že za starodávna každá z nich i co zvláštní, osobitné slovo žila, vysvítá neomylně z toho, že spojitost mnohých z nich se slovy významnými již i nyní náležitě objasněna a nade všecku pochybnost vyvýšena jest.

Tak na př. naše *-tel* a *-dlo*, m. lat. *-tor* a *-trum*, řec. *-τωρ* i *-τηρ* a *-τρον*, sanskr. *-tar* a *-tram*, v ora-*tel*, *-dlo*; ara-*tor*, *-trum* atd. (§. 154), vzniklo ze sanskr. kořene *tr*, který co *tel* i v řec. *τελ-έω*, končím, dokonávám, skutečně žije. Dle čehož ora-*tel* jest osoba, ora-*dlo* ale nástroj, orání - konající. Německé *-bar* ve frucht-*bar* a lat. *fer* ve frugi-*fer*, *-ber* v cele-*ber*, *-brum* v candelā-*brum* atd. pocházejí od koř. *bar*, žijícího ještě v něm. Bahr-*e* (máry), našem *ber-u*, lat. *fer-o*: frucht-*bar* a frugi-*fer* tedy = ovoce-nosný, candelā-*brum* = nástroj svíci-nesoucí.

Německé *-haft* v *nam-haft* a podobných pošlo z *hab* v *hab-en* tak, jako *Gruf-t* m. *Grub-t* z *grub* ve *grab-en*, slovan. *greb* ve slov. *hreb-hriebst*, odkud stupňováním *hrob*, po-*hrob-ití* a *hrob-atí* původ svůj vzala: *nam-haft* tedy je tolik, co *jméno-mající*.

2) Skládáním nazýváme spojování dvou aneb i více takých slov v jedno, z nichž každé i mimo složení čili osobitně významem vládne, na př. *časo-pis*, *děje-pis*, *rybo-lovec*, *kolo-maz* atd. Slovo tak povstale sluje složeným, každou částku složení ale proti složenému jmenujeme slovem prostým anebo jednoduchým. Druhý anebo poslední člen každého složeného slova konečně sluje základným, první zase určovacím slovem. Někdy se i kořen sám se sebou skládá, co zdvojováním jeho nazýváme. Tak na př. naše *dá-m* z *da-dm* (§. 147. 1) stojí místo původního *da-da-mi*, jako z *da-da* a *da-dí* užívajících ještě podnes vedle *da-je* a *da-jí* neomylně vysvítá. Srovnej také: *du-dy* s *du-ji*, *hla-hol* s *hla-s*, *ra-rach* s *rach-ot* atd.

3) O hýbaním naposledy, jak už z §. 83 patrno, zoveme proměňování odvozením anebo složením povstálých slov co částek vět.

Kromě toho všeho odvozování a ohýbaní nejdůležitější částky řeči, slovesa totižto, tak zabíhají jedno do druhého, že podnes není možná mezi jejich náležitě ustanoviti. Tak na př. v němčině *ablaut*, který se původně k odvozování slov určeným býti zdá, i časováním tak zavládl, že se právem duší jeho nazvati může: *binde*, *band*, *gebunden*; *finde*, *fand*, *gefunden* atd. Naše stupňování samohlásek je sice mnohem obmezenější nežli podobný mu podstatou německý *ablaut*, ale, jak už v §. 10 řečeno, užíváme ho předce velmi často k označení poměrů časových, kteréby se jinak ohýbaním čili časováním slovesa vyslovovati měly a v některých jazycích skutečně vyslovují. Nemajíce tedy proč a nemohouce všade tak, jakoby náleželo, tvoření slov v užším smyslu, čili odvozování a skládání od ohýbaní jejich oddělití, rozbereme obě spolu, jak náhle o kořeni a při vytkneme ještě, čeho k tomu nevyhnutně potřebujeme.

§. 160. Co do významu dělíme kořeny tak, jako slova (§. 81), na materialné a formalné, jmenujíce tyto zájmennými, ony slovesnými. Slovesné kořeny jsou hlavně základem slov pojmových: slovesa, podstatného a přídavného jména; od zájmenných zase kromě zájmen mnoho částic původ

svůj běre, na př. *mi*, *my*, *ty*, *tu*, *tam* atd. od kořenů, jejichž tvar se naskrze nedá určit: od *ma*, *ta*, *ma*, *ta* anebo snad spíše ode tvarů plnými samohláskami ukončených, jako *mi*, *mu*, *ma* atd. Počet kořenů slovesných je mnohem větší nežli zájmených a tvoření slov od těchto mnohem skrovnější i temnější než od oněch. Kromě toho ale zdá se, že podstata tvoření slov v nejširším smyslu na spojování kořenů slovesných se zájmenými záleží. V nynější však řeči, pozbavené během času mnohých přípon, i holé kořeny co slova dosti často vystupují na jevo, jako na př. *nes*, *ved*, *vez* atd. co třetí osoba jed. min. času m. *nes-l*, *ved-l*, *vez-l*; a co mužský přechodník téhož času a čísla m. *cyr. nes-ъ*, *ved-ъ*, *vez-ъ*.

Co do tvaru všechny kořeny jsou v našem tak, jakož i v jiných příbuzných jazycích, jednoslabičné, t. j. při nejmenším z jedné souhlásky a jedné samohlásky složené, jako: *bi* v *bi-ti*, *my* v *mý-ti*, *du* v *dou-ti*, *um* v *um-ěti* atd. Smí-li se i jedna jediná samohláska za kořen považovati, rozhodnouti není na snadě. Posud se jen *i* v *lat. i-re* pouze samohláskovým kořenem býti zdá, u nás mu odpovídá *id* ve slov. *id-em* a *is-f* m. *id-f*, čes. *jd-u* m. *id-u* a *ji-ti*, *cyr. i-ti* m. *id-ti* asi tak, jako *ja-to* (jídlo) m. *jad-to* od *jad-jasti*, čes. *jed-jísti*; *u* v *obou-ti*, slov. *ob-u-f o v* asi tak přišlo, jako *ši* a *ži* v *ši-ti* a *ži-ti* m. *šiv-ti* a *živ-ti* (§ 147. 1). Nemáme tedy ani jednoho pouze samohláskového kořena. Že souhlásky o sobě nemohou býti kořenem, vysvítá patrně z ponětí silaby v §. 85 vyloženého. Kořeny konečně na samohlásky vycházející, jako: *bi*, *pi*, *my*, *kry*, *slu* a podobné, otevřenými; opaky ale těchto, jako: *id*, *vid*, *chyt*, *kys* a jiné, zavřenými nazvali sme již v §. 109. 3.

§. 161. Kmenem anebo pněm jmenujeme tu částku slova, s kterou se odvodící aneb ohýbací přípony buď bezprostředně buď prostředkem spony slučují. Příklady viz v §. 82 a níže. Kořen je často i kmenem spolu, jako v *bi-l*, *kry-l*, *nes-u*, *ved-u* a podobných. Jako kořeny tak i pně jsou buď otevřené buď zavřené. Poslední živly kmenův určití je velmi těžko proto, že se ony s odvodícími a ohýbacími příponami během času mnohonásobně změnily, někdy i docela zanikly tam, kde se podle zvukoslovných jazykem vládnoucích zákonův udržeti naskrze

nemohly, jmenovitě na konci slov, kde jazyky během času největší skázu berou. Tak na př. naše *sy-n* stojí m. *cyr. sy-n-s* a tofo m. původního *su-n-u-s*, kde *s* nominativ označuje, *su-nu* je kmen, povstaly z kořene *su* (roditi) příponou *nu*, která co *na* v sanskritě, co *ns* v cyrillicině a u nás co *n* podnes trpná přičestí min. času tvoří. *Syn* tedy je vlastně tolik, co *roze-n*, určitě *roze-n-ý*. Kde naproti tomu přiražením nových odvodících aneb ohýbacích přípon anebo složením příčina zaniknutí kmenových živlů přestává, tam ožívají, na př. u *syn* původní *u*, *cyr. s* co *o* v *sy-n-o-vec*; u *čas* též co *o* v *čas-o-pis*, u *děj* co přehláska *e* v *děj-e-pis*; *n* v *se-me-n-e* od *sí-mě*, *cyr. sě-mě* m. lat. *se-me-n* (§. 95), kdež ostatně přípona nominativu *s* též už odpadla.

Pně jmen československých rozložíme do následujících čtyř tříd:

Prvá třída obsahuje pně i původně i nyní zavřené, jako: *ká-men*, *pla-men*, *ječ-men* a podobné, příponou *-men* tvořené.

Druhá naopak zaujímá pně i původně i nyní otevřené, jako: *ryba*, *vůle*, *dělo*, *pole*, *znamení*; *dobr-á*, *-é*; *bož-í* atd.

Třetí náleží kmeny původně zavřené, nyní otevřené, i to jen následující: a) ženské na *-ti* m. *-ter*, jako: *má-ti* m. *-ter*, *stěs*. i *dc-i* a *ne-ti* z *nepti* (§. 147) m. *dc-er* z *d-hter* (§. 149. 2) a *ne-ter*, nyní *dc-er-a* a *vnučka* od *vnuk*; b) střední na *-mě*, *cyr. -mě* m. *-men*: *sí-mě*, *cyr. sě-mě*, lat. *se-men*; na *-ě* i *-e* m. *-ět* i *-et*, *cyr. -ě* m. *-ent*: *holub-ě* m. *-ět*, *kuř-e* m. *-et*; konečně na *-e* m. *-es* jen v *neb-e* m. *neb-es*.

Do čtvrté naopak patří všechny ostatní pně jmen muž. a ženských původně otevřené, nyní zavřené: *syn*, *host*, *kost* m. *cyr. syn-ъ*, *gost-ъ*, *kost-ъ*; *krev*, *obrv* atd. m. *stěs*. *kry*, *obry* a slov. *krů*, *obru* (§. 121. 2).

V časování jen u některých sloves budeme rozeznávat dvojí peň, z nichž jeden bývá základem přítomného času ukazovacího i rozkaz. způsobu a přechodníku s přičestím téhož času; ode druhého naproti tomu odvozujeme infinitiv a všechny ostatní tvary časovací, na př. *maž-i*, *-e*, *-ící* a *maž* od *mazi*; *maza-ti*, *-l*, *-v* a *mazá-n* od *maza*.

A) OHEBNÉ ČÁSTKY ŘEČI.

1) PODSTATNÉ JMÉNO.

Rozdělení a tvoření.

§. 162. O rozdělení podstatných jmen co do významu již v §. 13 bylo mluveno. Původem svým jsou:

1) původná anebo domácí a cizí: bok, duch, krk, prst — barva, biskup, kříž atd. z Farbe, Bischof, Kreuz;

2) prvotná a odvozená: dub, pán, ryba, sud — hrob od hreb, roz-vod z roz a ved, vý-chod atd. z vy a šed; ~~z~~

3) jednoduchá a složená: země-pis z jednoduchých země a pis, noso-rožec z nos a rožec atd.

Pozn. Prvotnými jmenujeme vůbec nejen podstatná jména než i ostatní také částky řeči, kterých spojitost s kořeny, odkudby pocházely, není na jev.

§. 163. Tvoření podstatných jmen, jak už z §. 83 vysvitá, trojnásobně se děje: vniterně, zevniterně a vniterně i zevniterně spolu.

Vniterně tvoříme jména pouhým stupňováním samohlásek (§. 108—117), a sice:

1) *u v ov a av*: kov a dav od ku-kouti a du-douti;

2) *ě v a*: laz a vlak od lěz-lézti a vlěk-vléci;

3) *e v o*: brod, hrob, vůz atd. od bred-břísti, slov. hreb-hriebsť, vez-vézti;

4) *y v ov a va*: krov, rov, kvap a kvas od kry-krýti, ry-rýti, kyp-ěti a kys-nouti;

5) *i v oj, ůj*: boj, hnůj, lůj atd. od bi-bíti, hni-hniti, li-liti;

6) *l a r* zvláště v *ol, or, ro a v al, ar, ra*: mol a stůl od ml-íti a stl-áti; mor, hrom a strom od mř-íti, hřm-íti a str-m-ěti; val a tlak od vl-na a slov. tlk, čes. tluk-tlouci; mrak, mráz, prach, smrad, svrab atd. od mrk-nouti, mrz-nouti, preh-nouti, smrd-ěti, svrb-ěti;

7) *š v ý a ť v o*: dým a zvon ode dm-u a zn-íti m. cyr. dъmъ a zvъn-ěti.

§. 164. Zevniterně se tvoří jména spojováním předpon a přípon s kořeny anebo kmeny a skládáním.

Ku předponám počítáme nerozlučitelné čili o sobě neužívané předložky: *ob*, *pa*, *pra*, *pře*, *roz*, slov. i *raz* a *pro* proti *pre* (§. 129. 4); *su* proti *s*, *vz* a *vy*. Po *ob* se kořenné *v* podle §. 147. 2 často vysouvá: *ob-lek* m. *ob-vlek*, *ob-ěf* m. *ob-věf*; *vz* přichází zhusta o *v*: *z-růst*, slov. *z-rast* m, *vz-rast*, ale: *vz-duch* (Luft), *vz-dor* (Trotz) a podobná; *su*, *pře*, *vy* a slov. *raz* se dluží: *sou-sed*, *pří-voz* (slov. *prie-voz*), *vý-tah*, *vý-pad*. Příklady s *ráz* i *roz* a s *pa* i *pra* najdeš v §. 128. Němčina se honosí větším počtem předpon: *be*, *ge*, *miss*, *un*, *ur*, *ver*, *zer* atd.

§. 165. Odvodicí přípony záleží buď jen z jedné samohlásky anebo souhlásky buď ze souhlásek se samohláskami spojených.

Přípony samohláskové jsou:

1) prvotné *a*, které zvláště ženská, zřídka mužská jména tvoří. Otevřené kořeny se před ním obyčejně stupňují, zavřené zřídka, na př. *sláv-a* a *tráv-a* od *slu-slouti* a slov. *tru-f*, *o-tav-a* od *ty-týti*, *zor-a* a *roz-vor-a* od *zř-íti* a *vř-íti*, *klad-a* od *klad-klásti*, *sou-sed-a* od *sou-sed*; *vod-a* (vůdce) od *ved-věsti* ve složeném *vé-vod-a* m. *voje-vod-a* atd.

2) Před *e* aneb *ě* (slov. *a* m. prvotného *ja* a *ija*), příponou též hlavně ženskou, kořenné *d* a *t* rozlišujeme v *z* a *c*, hrdelnice v *č*, *ž* a *š* (§. 149. 1 a 4 a): *příz-e* a *plác-e*, slov. *priadz-a* a *plác-a* od *před-přísti* a *plat-iti*; *pěč-e* (starost), *podnož-e* a *souš-e* od stčes. *pek-u se* (starám se), *noh-a* a *such-ý*; *n*, *r*, *l*, *s* a *st* obměkčujeme: *vůn-ě*, *zář-e*, *vůl-e*, *nůš-e*, slov. *vůň-a*, *žiar-a*, *vůl-a*, *noš-e* od *von-ěti*, *zř-íti*, *vel-eti*, *nes-něsti*; *houšt-ě* od *hust-ý*. Prvotné *j* přípony této jen po otevřených kořenech se zachovalo: *ná-dě-je*, slov. *ná-de-ja* od *dě-díti*. V *lod-í*, *rol-í*, *pradl-í*, *švadl-í*, *sud-í* a podobných starým oblíbených m. nynějších *loď*, *rol-e*, *pradl-ena*, *švadl-ena*, *soud-ce* *í* z *ija* přehlášením a stažením povstalo (§. 119. 4).

3) Krátké *i* co přípona žije podnes jen ve slov. *pan-i* m. čes. *pan-í* od *pán*, jinde podle §. 136. 3. f. větším dílem do předcházejících souhlásek vniklo, čím tyto pravidelně změkly.

4) Dlouhým *i* (slov. *ie* m. prvotného *i**je*) tvoříme hromadná podstatná od jiných a odtážená od přídavných jmen, rozlišující před ním hrdelnice v *č*, *ž*, *š*, *sk* a *zh* v *šť* a *žd*; jiné ale souhlásky jen obměkčující: smrč-*i*, léští a rožd-*i* od smrk, léška a rozh-*a*; kamen-*i*, peř-*i*; štěst-*i*, zdrav-*i* atd.

5) Příponou *o* a stupňováním vzniklo: slov-*o* od slu-slouti; pér-*o*, mlék-*o* atd. od cyr. pr-*ati* (letěti) a mlъz-mlěsti (dojiti) m. mlъg, patrného v lat. mulg-*ere* a jinde. Jména středního rodu s přehláskou *e* m. *o*: moř-*e*, oj-*e* a pol-*e* temného jsou původu; lož-*e* (postel) tak povstalo z loh-*jo* od leh-nouti, jako stráž-*e* ze strah-*ja* od strěh-sřici, t. j. spojením stupňovaného kmene loh od leh s příponou *jo*: loh-*jo*, rozlišením *lj* v *ž*: lož-*o* a přehlášením *o* v *e*: lož-*e*; hor-*e* (žalost) z hor-*jo* od hř-*áti* zase tak vzniklo, jako zoř-*e* ze zor-*ja* od zr-*íti* atd.

6) Přípona *e* aneb *ě* (slov. *a* aneb *ā*, cyr. *ę*), kterou jména stř. rodu, hlavně mladých životných, vznikají, stojí dle §. 161 místo *et* aneb *ēt* (slov. *at* n. *āt*, cyr. *ęt* z *ent*). Kmenové souhlásky mění se před ní tak, jako dle č. 4 před *i*, samohlásky pak často se dluží, na př. vlč-*e* od vlk, lišt-*ě* od lišk-*a*, kuř-*e* od kur-*a*, nemluvn-*ě* od nemluvn-*ý*. Že se ta a pod. jména příponou svou rovnají přičestí přít. času, vysvitne ti patrně, srovnáš-li na př. cyrillské tvary jich s lat. adolesc-*e*-ns, -nt-*is* atd.

§. 166. Ze souhláskových přípon, k nimž i většina právě vyložených prvotně patří, nejdůležitější jsou ty, jimiž i jiná přičestí a ostatní dva jmenné tvary sloves: infinitiv totiž a supinum vznikají. Tvary těmito slovesa ustavičně do oboru jmen zabíhají a nejedna z nich stávají se znova slovesy. Tak na př. od slovesa stru-sřiti pochází přičestí sře-*l*, které co střel-*a* je podstatným jménem a co střel-*iti* novým slovesem; podobně vzniká od smím-smíti přičestí smě-*l*, přídavné směl-*ý* a podružné sloveso o-směl-*iti* se; v latině trac-*tus* a tract-*o* z traho, cap-*tus* a capt-*o* z capio a jiná. Kromě přičestí na *l* nejmarkavějšími a nejčastějšími prostředníky takými mezi slovesy a jmény jsou přičestí trpná na *t* a *n*. Ta a přičestí na *m* s infinitivem a supinem na *ti* a *t* v oboru podstatných jmen hledati anebo, což jedno jest, o tvoření těchto týmiž příponami

mluviti majíce, připomínáme yůbec, že se ono nejednou uchyluje od zákonů, které tvořením jmenných tvarů sloves nyní vládnou — jak a proč, to z nauky o těchto vysvitne.

§. 167. Přípona infinitivu *ti* (§. 64) u tvoření jmen následovně vystupuje na jevo :

1) S kmeny slovesnými přichází vždy o své *i*: *s-mr-f* od *mř-iti*; *rtu-f* je přesmyčka z *tru-f* od slov. *tru-f*. Proměny souhlásek, které se před ní a dílem ještě i s ní stávají, jsou tyto: a) nosovky se kazí (§. 145): *pa-mě-f* m. *pa-mъn-f* od *mъn-iti*; b) retnice se vysouvají (§. 147): *kle-c*, slov. *klie-t-ka* m. *klep-f-ka* od *klep-nůf*; c) *d*, *t* a *ch* se rozlišují v *s* (§. 148): *pas-f*, čes.-f, *prs-f* m. *pad-f*, čet.-f, *prch-f*; d) *s* *k* a *h* rozlišuje se *f* v *c* (§. 149): *pec* m. *pek-f* a *moc* m. *moh-f*.

2) S kmeny jmen zřídka přichází *f* o sobě, než obyčejně s předrážkou *s*. Tu i tam ožívá kmenová samohláska po tvrdých souhláskách pravidelně co *o*, po měkkých co přehláska *e*: *louk-o-f* od *luk*, *mil-o-sf* od *milý*, *ból-e-sf* od *bol* atd.

§. 168. Přípona supinu *t*, cyr. *tъ*, lat. *tu* objevuje se u jmen mužských co *t*, u ženských co *ta* a *tv-a* m. *tu-a* (§. 121. 2), u středních co *to* a *s-tv-o* (cyr. *bs-tv-o*) m. *tv-o* z *tu-o* asi tak, jako *s-f* m. *ť*. Z přípon těchto jen *tva* a *s-tvo* jsou neomylně supinalného původu a významu; o *t*, *ta* a *to* naproti těžko ustanoviti, kdeby se měly za supinalné a kde za poslé z trpného přičestí na *t* považovati, na př. u *by-t* od *bý-ti*, u *spa-t* ve stčes. příslovce *ve-spat-u* (ve spání) od *spá-ti*, u *podsta-ta* od *šťá-ti*, u *sí-to* od *sí-ti* a jiných. Příponou *tva* a druhotvarem jejím *tba* tvoříme podstatná jména jen od kmenů slovesných, měnice před ní souhlásky vesměs tak, jako před *ť*, na př. *bi-tva* od *bí-ti*, *bři-tva* od stčes. *bri-ti* (holiti), *pas-tva* od *pás-ti*, *se-tba* od *sí-ti*, *kle-tba* od *klъn-kliti*, slov. *ža-tva* (žeň) od *žъn-žaf*, *modli-tba* atd. Ostatní důležitější změny kmenů před ní a jinými jsou zvláště tyto :

1) stupňování, patrné na př. v *mla-t* od *ml-iti*;

2) stupňování spojené s rozlišováním *d* a *t* v *s* u *přás-tva* (slov. *priad-ky*) od *před-přisti*, *mos-t* a *měs-to* od *met-městi*;

3) vysouvání retnic: dlá-to a ží-to m. dláb-to a živ-to od dláb-ati a ží-ti m. živ-ti;

4) ožívání kmenových samohlásek před *t*, *ta* a *to* asi tak a tam, jako a kde před *s-f*: jek-o-t, lom-o-t, živ-o-t, čist-o-ta, dobr-o-ta, hol-o-ta, něm-o-ta atd. od jek, lom, živ-ý, čist-ý, dobr-ý, hol-ý, něm-ý; klev-e-ta odkazuje přehláskou svou ku klej-eta, poslému snad od klej-i; řeš-e-to i -a-to, ten-e-to i -a-to, kor-y-to a kop-y-to srovnej s *řeš* v roz-h-řešiti m. roz-řešiti, s *ten* v lat. ten-dere a v cyr. tę-tiva, čes. tě-tiva m. ten-tiva, s cyr. kor-y m. a v. kor-enъ, čes. kořen, a s *kop* v kop-nouti a -ati.

5) Před *stvo* a *ství* ze *sto+ije* hrdelnice vždy podle §. 149. e. rozlišujeme: ptac-tvo, množ-stvo, mnis-tvo od pták, mnoh-ý, mnich; z obměkčujeme: kněž-stvo, -ství od kněz; místo *t-s* a *č-s* z *c-s* píšeme pouze *c* tak, jako *c* m. *č-s* z *k-s* a *s* m. *š-s* z *ch-s*: bohac-tvo, dědic-tvo atd. od bohat-ý, dědic.

§. 169. Příponami trpného přičestí min. času *t* a *n* spojenými s *i* m. *ije* stává se každé sloveso jménem: pi-tí, volá-ní. Kromě toho ale známe několik jmen mužských na *n*, ženských na *na* a středních na *no*, která významem i tvarem svým nejsou nic jiného než trpná přičestí min. času, jako: sta-n od stá-ti se-n m. sep-n od spá-ti (§. 147. 1), sy-n od su (§. 161), vl-na od vl-áti, rou-no i ru-no od ru-routi tak, jako lat. vell-us od vell-ere; stra-na, pole-no, vě-no i vě-n-ec, vřete-no m. verte-no atd. od kmenů *stra*, *pol* (stčes. za-pol-ěti sě, zapáliti se), *vě* a *vřet* m. *vert* vzniklých stupňováním ze stř-iti, pl-áti, vi-víti a vrt-ěti. Přípony ženské *ň* a *seň* i *zeň* (cyr. snъ a znъ) i tvarem i úkonem svým tak se mají ku prvotné *ni*, jako *t* a *st* k *ti* (§. 167): da-ň totiž od dá-ti, pí-seň, bá-zeň, ká-zeň, pří-zeň atd. od pě-ti (spívati), bá-ti se, ká-ti se, pře-práti jsou též odtazená tak, jako většina příponami *t* a *st* tvořených. Spůsob tvoření jmen jinými živlem *n* vynikajícími příponami je tak rozmanitý a temný, že se naskrze nedá jinak než jen několika přibližně platnými pravidly obsáhnouti.

1) Bezprostředního spojení kmenů s příponami *ň*, *n*, *na*, *ně* a *no* příklady jsou: jablo-ň od stčes. jablo m. nynějšího

jabl-ko, žize-ň od žize povstalého ze žedja tak, jako hráze z hradja, svíce-n (slov. sviet-nik) od svíce, podobně pece-n od pec, pan-na od pán, ber-ně, suk-ně, suk-no atd.

2) Kmenová samohláska ožila co o ve hlt-o-ň, mudr-o-ň a podobných od hlt, moudr-ý; co ou v běh-ou-n, tah-ou-n atd. od běh a tah; co i a í v hospod-i-n a čeled-í-n od hospod a čeled, y se vyskytá v hospod-y-ně, mistr-y-ně, prorok-y-ně, tch-y-ně ode tch-á-n (slov. test-ina od test) a jiných.

3) Před an a énin m. cyr. *ianinō* (§. 104. 3), před ina a izna, někdy i před na vládne rozlišování a obměkčování z následujících příkladů patrné: měšť-an, dvoř-an, Praž-an, Rakuš-an; češt-ina, němč-ina, slovenšt-ina, rožd-ina; buč-ina, ořeš-ina; hověz-ina, telec-ina, méně správně bez rozlišení telet-ina, jehnět-ina atd. slov. teľac-ina, jahňac-ina; otč-izna od otec, kněž-na od kněz anebo kněh ve stčes. kněh-y-ni; sleč-na (slov. panička) je snad stažené šlechtic-na od šlechtic atd.

§. 170. Zbytky trpného přičestí přítomného času pouhým *m* tvořeného v několika přídavných zachované vytknuli sme již v §. 66. Z podstatných jmen k nim patří tuším jen *slá-ma* m. stlá-ma (od stlá-ti) asi tak, jako sloup m. stloup, slov. stlp (§. 147. 1. b). Silnější přípony téhož přičestí *men*, řec. μεν-ος, naproti tomu v časování slovanském, pokud nám je historicky známo, ani nejmenší stopy neviděti. U podstatných ale jmen i tato podnes žije, a to: a) u mužských na *-men*: pla-men od plá-ti, stře-men i stř-men, slov. str-meň od stř-iti, kře-men snad m. křes-men od křes-ati aneb od jednoduššího kořene *krě*, zachovaného podnes v o-kře-ji, o-kř-áti (zotaviti se) a podobná; b) u středních na *-mě* m. *-men* (§. 161. b): bři-mě od br-áti, sí-mě od sě-sáti i síti atd.

Ostatní, hláskou *m* opatřené přípony jsou: *ín* v otč-ím od otec, *ma* a *ima* v kos-ma od kos-a, znamenajícího podnes u Srbův i *vlasý*, žen-ima od žena; *mo* a *mě* v běl-mo od bíl-ý, pás-mo od pás, pís-mo a pís-mě od pís-ati.

§. 171. Souhláska *l* tvoří činné přičestí min. času, které co jméno mnohem častěji vystupuje podnes na jevo nežli kte-

rékoli z předešlých: chváta-l, nedba-l, rýpa-l, šiba-l, kvapi-l; kviča-la, met-la od met-mésti, mh-la od mh-nouti, sí-la od koř, si (vázati), žijícího kromě toho i v si-dlo, obyčejněji s o o-si-dlo; stře-la od stř-ti, ží-la od ží-ti; dě-lo a dí-lo od dě-ji, dí-ti; jíd-lo, slov. jed-lo od jed-jísti, sed-lo od sed-nouti, pek-lo od pek-péci, ves-lo od véz-ti, a podle obdoby těchto i v más-lo od maz-ati a v čes. tes-la od tes-ati; v po-vříš-lo od cyr. povr-z-a (pováží), v čís-lo m. čít-lo od čít-čísti a v přád-lo od před-přísti je *lo* s kmeny stupňováním povstalými spojeno. Hous-le od hud-housti a jes-le od jed-jísti (§. 148. 2) odkazují měkkostí svého *l* ke spřežení přičestného tvrdého *l* s příponou *ja* tak, jako slov. teš-la k tes-l-ja od tes-ati (§. 151); chví-le, nedě-le, ro-le atd. slov. chví-la, nede-la, ro-la i ra-la ke chví-lja od chvě-ji, nedě-lja od ne-dě-ji, ro-lja a ra-lja m. o-ro-lja a o-ra-lja od ora-ti (§. 137); podobně *l*, slov. *l* k *li* v koup-e-l od koup-ati, mot-ý-l, rý-l od rý-ti a podobných. Štůh-le (§. 153. 2) vzniklo obdobou jiných na *le*: koz-le od kozel, os-le od osel, orle od orel atd.

§. 172. Původ přípon *tel*, slov. *tel* a *dlo*, slov. i *lo* bez *d*, jako ve všech východních nářečích slovanských, už v §. 159. 1 vyložen. Tvoření slov jimi od sloves je velmi jednoduché: obě se totižto spojují pravidelně s infinitivním kmenem, na př. uči-tel, spasi-tel, pří-tel, kaza-tel, mý-dlo, prá-dlo, diva-dlo, kadi-dlo atd. od uči-ti, spasi-ti, pří-ti, káza-ti, mý-ti, prá-ti, díva-ti se, kadi-ti. Ostatně i prvotné *tr*, *ter*, z něhož se podle §. právě spomenutého oblíbenější *tel* a *dlo* vyvinuly, zachovalo se ještě v mužských bra-tr od brá-ti, ví-tr od vě-ji a v ženských má-ti m. ma-ter, dc-er-a m. dŕh-ter-a, ses-tr-a a stčes. ne-ti m. ne-ter (§. 161. a).

§. 173. Původ ostatních přípon souhláskových je temný, tvoření ale slov pomocí jejich co do podstaty tak se děje, jako těmi, o kterých posud mluveno: buď totižto též bezprostředně přistupují ke kořenům, buď tak, že se tyto nejprve mění stupňováním aneb i jinak ve kmeny, k těmto konečně zase též buď bezprostředně buď prostředkem ožilého posledního živlu jejich.

1) Příklady bezprostředního spojení kořenů s příponami: da-r od dá-ti, du-ch od dou-ti, plu-h a slu-ha od plou-ti a slou-ti, zna-k od zná-ti, kla-s od klá-ti, stav od stá-ti, pi-vo od pí-ti; pí-ď, slov. pia-ď od p^on-píti, piať atd.

2) Stupňováním vzniklé kmeny spojené s příponou *k* máš v tu-k od ty-týti, zra-k od zr-íti; *ík* ve slav-ík, *ec* v noř-ec, plav-ec atd. od slu-slouti, cyr. po-nr-ěti a plu-plouti.

3) Jako *tel* a *dlo*, tak se přirází obyčejně i *č* k infinitivním kmenům: dří-č, nosi-č, topi-č, mrha-č, za-hale-č, orá-č, kopá-č atd. ode dří-ti, nosi-ti, topi-ti, mrha-ti, za-hále-ti, ora-ti, kopa-ti.

4) Kmenová samohláska ožívá co *o* před *ba* v chud-o-ba, mdl-o-ba, žal-o-ba od chud-ý, mdl-ý, žal; před *h*, *ha*, *ch* atd. ve tvar-o-h, ostr-o-ha, jin-o-ch m. jun-o-ch, len-o-ch ode tvar, ostr-ý, jun v jun-ec, lín-ý; co *e* před *ž* v mlád-e-ž od mlád a podobných.

§. 174. Podstatná jména skládáme:

1) s jinými podstatnými, a sice: a) bezprostředně, je-li určovací jméno středního rodu, na př. kolo-maz, kolo-vrat, kolo-děj, leto-pis, pivo-vár, vino-hrad, zlato-hlav a podobná; ok-a-mžení je nesprávné sice, ale zvykem už dávno zasvěcené složení genitivu *oka* se *mžení*, pošlým od mh-nouti tak, jako *tažení* od táh-nouti; b) je-li určovací jméno ženského rodu, kmenové *a* po tvrdých souhláskách co *o*, po měkkých ale pravidelně co *e* aneb *ě*, zřídka co *i* vystupuje na jevo, na př. zim-o-stráz, slov. zim-o-zeleň, méně správně zim-zeleň, zem-ě-plaz, zem-ě-třesení, zem-ě-pis; pol-o-dne i pol-e-dne, slov. obyčejně pol-u-dnie, ale vždy krv-o-tok, píd-i-mužik a noc-leh; c) je-li určovací jméno mužského rodu, zřídka se skládá s jiným bezprostředně, než obyčejně prostředkem kmenové samohlásky, která po tvrdých souhláskách co *o*, po měkkých ale pravidelně co *e* a *i* ožívá, na př. Voj-těch proti vé-voda z voj-e-voda, Lid-mila proti lid-o-jed, med-věd m. med-jed z med a jed-jísti proti stčes. med-o-var a slov. med-o-kyš (kyselka), hrom-o-bití, slad-o-mel; ohn-ě-stroj i ohn-o-stroj a ohn-i-stroj, kon-i-trud, kon-i-pásek a jiná;

2) s přídavnými jmény, a to též pravidelně prostředkem ožilé kmenové samohlásky *o*, zřídka *e* a bezprostředně, na př. čern-o-býl, dobr-o-děni, zl-o-děj, hol-o-humnice, krat-o-chvíle (z krát-ký a chvíle), star-o-věrec, živ-o-bytí, Vel-c-hrad (z veli-ký a hrad), ale vždy vel-ryb anebo vel-ryba, svat-večer a ciz-o-zemec, nikdy ciz-e-zemec;

3), zřídka se zájmeny a číslovkami: tý-den ze slyšitelného ještě u Slováků týž-deň, sto-letí, sto-klasa, sto-noha, slov. še-pleta m. vše-pleta, čes. vše-tečník;

4) vyjmeš-li *dle*, *k*, *kromě*, *přes*, *skrze* a slov. *ces*, se všemi ostatními rozlučitelnými předložkami, z nichž se *do*, *na*, *po*, *při*, *pro*, *u* a *za* v *dů*, *ná*, *pů*, *při*, *prů*, *ú* a *zá* často dluží, jmenovitě tam, kde je základním jménem jednoslabičný kořen anebo kmen slovesný a celá složenina odtažené ponětí vyslovuje, na př. dů-kaz, dů-vod, dů-věra, dů-stojnosť; ale do-bytek, do-statek proti dů-stač atd.; ná-rod, ná-pis, ná-vod, ná-řadí, ná-silí; pů-hon, pů-vod, pů-vah, pů-tka proti po-koj, po-tok, po-větrí, po-moří a jiným; při-chod, při-hoda, při-klad, při-měří, při-saha; prů-dux, prů-hled, prů-hon, prů-jezd, prů-kaz, prů-trž, prů-věj atd. proti pro-cházka, pro-rok, pro-spěch, pro-středek a jiným; ú-dolí, ú-kol, ú-řad, ú-raz, ú-skok; zá-klad, zá-pad, zá-važí, zá-humní a podobná;

5) z příslovek jen se zápornou *ne* často, s jinými zřídka: ne-chuf, ne-návisť, ne-štěstí, ne-vděčnost; darmo-tlach, spoludědic, Vyše-hrad, Vác-lav m. Viace-slav (ze stčes. viace, slov. viacej, více a slav). O *arci* v *arci-biskup*, *arci-kníže* a podobných už v §. 123 dáno na vědomí, že je cizí.

6) Složením tvarů časováním vznikajících s podstatnými jmény jen rozpustilosť si utvořila několik přezdívek (slov. priezvisk), jako: dus-pivo, tluč-huba, nezna-boh a podobná.

§. 175. Za starodávna jazykem našim skládání podstatných jmen s jinými částkami řeči mnohem silněji vládlo nežli nyní. Důkazem toho je síla složených jmen vlastních, zvlášť osobných, z dějepisu známých, jako: Boři-voj, Bole-slav, Břeti-slav, Drahomíra, Kazi-mír, Moj-mír, Svato-pluk, Vladi-slav, Vrati-slav a podobná. Ale tolik složených jmen, co jich němčina má, ne-

potřebovala předce materčina naše nikdy a nepotřebuje ani nyní, mohouc mnohá z nich jednoduchými, jiná zase souřadným anebo podřízeným přívlastkem náležitě vysloviti.

1) Z jednoduchých zvláště těch užíváme místo složenin německých, která vycházejí a) na *ař*, *ář*, *árna*, *írna* a *ovna*: knihař Buch-binder, tesař Zimmer-mann, zvonář Glocken-giesser, řezbář Bild-hauer; šušárna i sušárna Dörr-haus, kropírna Spreng-boden, sladovna Malz-haus; b) na *ec*, *inec*, *ník*; ženský *ice*, *nice* a *ina*, středně *sko* anebo *ště*: kupec Kauf-mann, očištec Feg-feuer, poutec Haar-scheitel; holubinec Tauben-schlag, ovčinec Schaf-stall, žabinec Vogel-kraut; řezník Fleisch-hacker, zlatník Gold-schmied, železník Eisen-händler, hnojník Mist-wagen, čeledník Gesind-stube; nohavice Bein-kleider, rukavice Hand-schuh, dennice Morgen-stern, štěpnice Obst-garten, kazatelnice Predigt-stuhl, kostnice Bein-haus, lednice Eis-grube, okenice Fenster-laden, jelenice Hirsch-haut; jelenina Hirsch-fleisch, zvěřina Wild-pret, bučina Buchen-holz, bukovina Buchen-wald, hrachovina Erbsen-stroh, hrachov-isko i -iště Erbsen-feld, strn-isko i -iště Stoppel-feld, žitn-isko i -iště Korn-feld atd.

2) Souřadným přívlastkem vyslovujeme určovací jméno složenin německých na př. v domácí pán a paní Haus-herr a -frau, hlavní město Haupt-stadt, mořská voda Meer-wasser, slonová kost Elfen-bein, slunečné a sypací hodiny Sonnen- a Sand-uhr, pšeničný chléb Weizen-brod; rybí anebo ryběcí kost, tuk anebo masť Fisch-bein, -thran; kozí mléko Ziegen-milch, kuří oko Hühner-auge atd.

3) Několik příkladův opisování složenin německých podřízeným přívlastkem najdeš v §. 23. pod číslem 5.

Poznámka. V Boři-voj, Kazi-mír a podobných *boři* a *kazi* není starý rozkazovací způsob (§. 136. 3) tak, jako *dus* a *tluč* v dus-pivo a tluč-huba, než infinitivný kmen sloves boři-ti a kazi-ti tak, jako v boři-tel a kazi-tel anebo v kadi-dlo, pravi-dlo a podobných (§. 172).

Rod.

§. 176. Rod podstatných jmen podle §. 17 určujeme významem a zakončením jejich. Dle významu kromě toho, co tam vůbec řečeno, zvláště

1) mužského rodu jsou jména skutečně mužských osob anebo za také považovaných nadsmyslných bytostí a všech měsíců: pán, sluha, host, nosič, topič, družba, vévoda, starosta, soudce, slov. bača (vrchní ovčák); Bůh, anjel, Perun, Svatovit; leden, září a ostatní.

2) Ženského rodu jsou jména ženských osob, pohanských bohů a podobných bytostí: paní, služka, družice, vévodkyně, Lada, Morena, Vila, Živa atd.

3) Středního rodu jsou jména mladých lidí a zvířat na *e* aneb *ě* m. slov. *a*: dítě, děvče, pachole, kozle, orle, vlče atd. *Kníže* a *hrabě*, neužívá-li se jich zrovna o mladých knížatech a hrabatech, jsou i muž. rodu (§. 22. a). Jednotlivá písmena konečně vždy středním rodem označujeme: krátké *a*, dlouhé *á*, temné *k*, jasné *g* atd.

Pozn. U zhrubělých jmen na *ina* a *isko* užívanější je rod koncovkou než významem určený: u *chlapina* tedy ženský, u *chlapisko* a *ženisko* ale střední.

§. 177. Dle zakončení mužského rodu jsou:

1) jména tvrdými souhláskami *k*, *g*, *ch*, *h*, *l*, *n*, *r*, *t*, *d*, *s*, *z*, *p*, *b*, *f*, *v* a *m* zavřená: bok, mozek, klíž (slov. mozog, kliag), sluch, stůl, sen, mor, pot, sud, nos, vůz, sloup, dub, kov, houf, lom, hrom atd.

Proti pravidlu tomuto ženského rodu jsou z jmen a) na *s* m. *ś*: hus, os, ves, náves (to, co v městech *náměstí*) a směs, slov. miešanina; b) na *z* m. *ze*, slov. *dz* a *dza* z *dj* a *dja* (§. 91 a 135. 3): hráz, mláz, nesnáz, ochoz, přísaz, tvrž, rez, Bezděz; hřez m. cyr. gręzъ (bláto) z grędj od gręd-a (grad-ior); stez v. stezka a mosaz, kde *z* tak se vyvinulo z hrdelnice, patrné ještě v něm. Steg a Messing, jako v mužs. kněž, peníz a vítěz (§. 149. e); v haluz je z temného původu; ve sliz (Schleim), kolomaz a v řídkých blíz a níz m. blízkost a nízkost stojí z m. *ź*; c) na *p*: chalup v. chalupa, oklep, otep, step (Steppe, pustatina), slup v. slupka (příprava k lovení ryb) a Slup (část města Prahy); d) na *b*: hloub v. hloubka, loub (Laube), leb v. lebka; e) na *v*: církev, krev, obrv, kotev, korouhev (slov. zástava), panev, větev a podobná, kde se *v* z *y* aneb *u* vyvinulo (§. 121. 2); města na *av*: Boleslav, Čáslav

atd. f) na *m*: zem m. a v. země, ozim, slov. ozimina; Příbram a několik jiných měst českých na *im*: Chrudim, Kouřim atd. *Obuv* je i m. ž. rodu, *leb* ale jen novější mají za mužské. O ženských na *t* a *d* m. *ť* a *ď* viz pozn. 1 pod §. 179.

2) Většina jmen měkkými souhláskami *c*, *č*, *š*, *j*, *ř* a *l* m. slov. *l* zavřených: měsíc, bič, koš, kraj, kroj, měchýř, puchýř, pryskyř atd. Z vycházejících na *ď*, *ť*, *ň* a *ž* ale jen v násled. §. pod č. 2 vytknutá.

Ženského rodu jsou a) s *c* jen: klec m. slov. klietka, noc, moc a věc se složenými ne-moc, po-moc, obec m. ob-věc a stříc, kterého ale nyní jen s *v* co příslovky *v-stříc*, slov. *v-srety* užíváme; b) s *č*: hrč, klač a kleč m. slov. hrča, klača; leč (past), louč, ob-ruč, páč v. páka, roz-páč v. mužského roz-pak, pa-vlač, po-meč, přič, slov. priek v na-priek, na-vzdor; řeč, seč, smrč m. a v. smrčina, dů-stač, ú-boč, vlač a s-vlač, tluč, tyč v. tyčka (žerd), vodo-teč a žluč; Choteč, Mohuč Mainz; křeč m. slov. mužského krč, chlič jest i mužské; c) s *š*: myš, peleš (slov. brloh), rozkoš, veš, veteš (staré věci od vetch-ý, lat. vetus), vrš (koš k lovení ryb), spraš (prsf); výš a skryš v. výše i výška a skryše i skryj od s-krý-ti se; pleš, slov. plešina, a souš (suchý strom) vyskytají se i co mužská; d) s *j*: dyměj, chvoj, kolej a krocej m. slov. koľaj a kročaj, kápěj (okap), krápěj i krůpěj, kurďěj, podvoj i podboj, peřej (proud vody pod jezem), slzaj (břevno pod mostem), skryj v. skryše, sluj i sloj, šlepěj i šlapěj, slov. šľapaj; závěj, zbroj, voj m. lepšého oje (§. 126) a cizí šalmaj i šalvěj; e) s *ř*: debř (dolina), jař a s-běř m. slov. jarina a sberba, o-běř (loupež), vý-běř, s-děř i z-děř, šř v. šřka, šěř, Chotěboř; ker a pýr jsou ve slovenčině vždy jen mužského, v češtině keř a pýr i ženského rodu; f) s *l* m. *l*: dél v. délka (dlhosť), hůl (palica), koudel, maštal a petržel z Marstall a Petersilie, měl v. mēlčina, mysl, půl i půle m. správnějšího půla, slov. pola, postel a sůl; koupel měli staří Čechové a Slováci s Moravany nejen kúpel než i bōľ anebo boľ mají podnes za mužské, ocel a biel za ženské; v nynější češtině naproti tomu je koupel vždy ženského; bol, ocel a běl, potom čepel, kel (Keim), svízel a svisel i m. i ž. rodu.

3) Několik jmen na *y* jen v množném čísle užívaných,

jako : čáry, drobky, odpustky, ostatky, pačesy, rty (slov. pery je ž. r.), vousy atd. Rozdílnost významu v mn. čísle nebývá u nás příčinou proměny rodu, t. j. jména rozdílného významu v mn. čísle srovnávají se rodem s odpovídajícími sobě jmény jednotného čísla, na př. hody (hostina), spodky (nohavice), peníze (Geld vůbec), slov. července (měděné peníze) a nože (nástroj ke krájení zelí) jsou tak mužská, jako odpovídající jim tvary jednotného čísla: hod (svátek), spodek (spodní strana něčeho), peníz (ein Geldstück), červenec (julius) a nůž (nůž).

§. 178. Ženského rodu jsou dle koncovky :

- 1) jména v předešlém §. co výnimky vytknutá ;
- 2) většina ostatními měkkými souhláskami *ď, ť, ň* a *ž* zavřených: loď, chuf, bázeň, lež, mládež atd.

Mužského rodu jsou a) s *ď* jen: hlemýžď (slimák), hvížd (červivý ořech), sled (Häring) a slov. dežd i dážd m. čes. též mužského dešť; b) s *ť*: hlišť (hlísta), chlišť (hmyz na zeli), klešť v. klešťák (kliešť), plášť, prýšť, tloušť, jináč jelec, slov. jalec; c) s *ň*: kůň, mřeň, měň, oheň, peň, sršeň, stežeň, stupeň, ván, slov. zván (velký kus soli) a několik jiných měň užívaných; d) s *ž*: jež, kříž, krž, lanýž (jelení huba) mrž i mrož (Wallross), nůž, ostříž, plž, ráž a smrž, slov. smrh.

3) Z vycházejících na samohlásky ženského rodu jsou: a) jména na *a*: duha, ryba, sláva a podobná, b) na *e* aneb *ě* m. slov. *a*: duše, svíce, světlice, hráze, vůle, vůně atd. slov. duša, svieca, svietnica, hrádza, vůľa, vůňa; c) na *í*: lodí, rolí, prادلí, prادلí a švadlí m. oblíbenějších nyní: loď, role, přadlena a prادلena (práčka), švadlena; a cizí na *í* aneb *e* m. *ia* aneb *io*: biblí i bible z biblia, kvitanc-í i -e, a jiná; d) jen v mn. čísle užívaná na *y* a *e* aneb *ě*: dudy, kalhoty (nohavice), krajky, máry, necky (válov), nůžky (nožnice, čes. nožnice a nožny = pošva na nůž), otruby, osypky (slov. i sypanice), patoky, podávky, souchotiny, vážky, křtiny, jmeniny, narozeniny a podobná — dvěře, jesle, housle, hrábě (hrable), chrípě (díry v nose), kleště, konopě; nesle, jináče nosidla a nůše (noše), okuje, pomyje, plíce (slov. plúca je stř.), sáně, sáze (slov. sadza má i jed. č.), šle, žíně (konská srsf). Podle obdoby těchto a ně-

kolik jiných ještě vzniklo u nás mnoho jmen vlastních krajin míst a svátků, jako : Čechy, Uhry, Rakousy, Benátky, Drážďany, Litoměřice, Košice, Tatry, Krkonoše; hromnice, letnice, slov. i turice; vánoce, velkonoce atd.

§. 179. Středního rodu jsou dle koncovek :

1) jména na *o* : dělo, dílo, mýdlo, olovo, slovo, zlato a jiná ;
2) na *e* kromě vytknutých v §. 165. č. 5 jen bérce (Schienbein), Labe, poledne a zmenšovací na *ce* m. a v. druhotvarného *ko* : pér-ce, -ko ; okén-ce, -ko ; sukén-ce, -ko atd.

3) na *e* m. *es* jen : nebe ; na *mě*, slov. *mā* m. *men* (§. 170) jen následující : břímě, dymě (Beule), písmě, plémě, rámě, símě, téměř a věmě, obyčejněji s *ý* týmě a výmě ;

4) na *e* aneb *ě* m. *et* aneb *ět* z *ent* (§. 165. 6) slova podle jmen mladých lidí a zvířat též středních tvořená : doupě (škulina), hyžle, jináč kracky, slov. gracky z něm. Kratz-kamm, poupě (puk), vole (hrvoř) a podobná ;

5) na *i* m. slov. *ie* hromadná s odtáženými v §. 165. č. 4 spomenutými : kažení, listí, veselí, zdraví ; a všecka slovesná na *ní* a *tí* (§. 169) : volání, pití a jiná ;

6) jen v množném čísle běžná na *a* : kamna (pec), játra, nádra, prsa, ústa, vrata, slov. i krosna (Webestuhl) a plůca, česky zase i hona, jatka, jikra, luka, muka, oblaka, sádka a několik jiných m. a v. mužských a ženských, Slovákům jedině známých tvarů : hony, jatky, jikry, lůky, muky, oblaky, sádky.

Poznámka 1. Rozdílnost koncovek je podmínkou rozdílného rodu jmen. Tak na př. *břich* a slov. *bruch* jsou mužská proti středním *břicho* a *brucho*, podobně *sáh* a *velryb* proti ženským *sáha* a *velryba*, *mleziva* a *tětiva* jsou ženská proti středním *mlezivo* a *tětivo* ; slovenským ženským : *bota*, *črievica*, *pazucha*, *priekopa*, *sirôtko*, *šata* a střednímu *hrozno* odpovídají v češtině mužská : *bot*, *pazouch*, *příkop*, *sírotek*, *šat* a *hrozen* atd. Pouhé stvrdnutí koncové souhlásky naproti tomu nemění rodu. Nejpatrnějším toho důkazem jsou jména větším dílem odtážená na *ť*, *šť* (§. 167) a na *ď* : čeleď, spověď, zeď a podobná, kteráž, ačkoli v nich *ť* a *ď* u většiny Čechů dávno stvrdo, nepřestala předce býti ženskými.

Poznámka 2. Složená jména jsou toho rodu, kterého je základná jejich část, na př. země-pis a kolo-vrat jsou tak mužská, jako časo-pis. Jen ženské *mysl* je ve složení s předložkami vždy mužského rodu : dů-mysl, pře-mysl, s-mysl atd.

Skloňování.

§. 180. Skloňování je proměňování pěti sklonných částek řeči: podstatného a přídavného jména, přičestí, zájmen a číslovek dle sedmi pádů: nominativu, vokativu, akkusativu, genitivu, dativu, lokalu a instrumentalu, dle tří rodů: mužského, středního a ženského, a dle dvou čísel: jednotného a množného, dvojného ale jen ve smyslu §. 15.

Ve slovančině trojí skloňování rozeznáváme: jmenné, zájmenné a míchané čili ze dvou předešlých složené. Prvé vládne podstatnými jmény, osobnými zájmeny *já, ty, a se*, základními číslovkami *tři, čtyři, sto a tisíc* a v několika pádech i neurčitými přídavnými jmény; druhé je vlastní zájmenům neurčitého tvaru (§. 4. 2) a číslovkám *jeden a dva*; třetí konečně zaujímá určitá přídavná jména a přičestí s ostatními tvarem podobnými číslovkami a zájmeny.

§. 181. Předkové naši za starodávna, nedbajíce na rod, ve skloňování jmen jedině koncovkami kmenů se řídili, t. j. na př. mužská jména *sluha* a *host* zcela tak skloňovali, jako odpovídající jim koncovkami ženská *ryba* a *kost*. Během ale času skloňování dle rodu tak se rozmohlo, že se skloňování dle zakončení kmenů jen skrovné zbytky zachovaly, na př. u *sluha* jen jednotný genitiv, akkusativ a vokativ: *sluh-y, -u, -o* dle *ryb-y, -u, -o*; vedle instrumentalu *sluh-ou* podle *ryb-ou* vyskytá se již i mužský *sluh-em* podle *chlap-em*; u *host* zase jen v mn. číse slýchati ještě několik pádů podle *kost*: na př. genitiv *host-í*, dativ *host-em* atd. vedle obyejnějších mužských: *host-ů, -ům*. V nynější tedy řeči kromě zakončení kmenův i rod jmen na zřeteli míti a dle toho trojí hlavní skloňování jmen: mužské, střední a ženské rozeznati třeba.

1) Skloňování mužské.

§. 182. Ve skloňování tomto kromě zakončení i na životnost a neživotnost bytostí ohled se beře. Kromě lidí a zvířat za životnou bytosť považuje slovančina přirozeně i toho, kterým

i my i zvířata žijeme, dýchající a hýbající se, pána *Boha* totižto, potom *ducha*, co podružnou podmínku života, a jiné nadmyslné bytosti, jako: *anjel* a *čert*. Slovenčina s polštinou konečně v několika pádech i životné bytosti dělí ještě na osobné a neosobné, k těmto zvířata, k oněm všechny ostatní živé bytosti počítajíc. Spisovná čeština rozdilu toho, jak z §. 187 vysvitne, nezná. Dosti je tedy pro skloňování podstatných jmen mužských čtyry vzory ustanoviti, a sice: *chlap* a *dub* pro jména životných a neživotných bytostí ukončená tvrdými hláskami; *muž* a *meč* ale pro jména životných a neživotných bytostí vycházející na měkké hlásky.

Vzory: *chlap* a *dub*.

§. 183. Vzory tyto následovně se skloňují:

Jednotné číslo.

I.	II.
N. chlap	dub
V. chlap- <i>e</i>	dub- <i>e</i>
A. chlap- <i>a</i>	dub
G. chlap- <i>a</i>	dub- <i>u</i>
D. chlap- <i>ovi</i> , - <i>u</i>	dub- <i>u</i>
L. chlap- <i>u</i> , - <i>ovi</i>	dub- <i>ě</i> , slov. - <i>e</i>
I. chlap- <i>em</i>	dub- <i>em</i> , slov. - <i>om</i> .

Množné číslo.

N. a V. chlap- <i>i</i> , - <i>ové</i>	dub- <i>y</i>
A. chlap- <i>y</i> , slov. - <i>ov</i>	dub- <i>y</i>
G. chlap- <i>ů</i> , - <i>ův</i>	dub- <i>ů</i> , - <i>ův</i> , slov. - <i>ov</i>
D. chlap- <i>ům</i>	dub- <i>ům</i> , slov. - <i>om</i>
L. chlap- <i>ích</i>	dub- <i>ích</i> , slov. - <i>och</i>
I. chlap- <i>y</i>	dub- <i>y</i> .

Pozn. Přípony slovenské u *dub* stojící jsou i vzoru *chlap* vlastní, nikoli ale naopak.

§. 184. Tak se skloňují:

1) jména tvrdými souhláskami zavřená a jen v množném čísle užívaná na *y* (§. 177. 3).

Z vycházejících na *z* a *t* jen *kněz*, *peníz*, *vítěz*, *robo-těz* (robotník, z *rob* a *těz* m. *těh* od *těh* v *těh*-ota) a *zimo-stráž* i *-stráž* (slov. *zimo-zeleň*); *host*, *krapet* (kvapka), *klápet* (klát), *loket* a *test* nepatří proto sem, než ke vzorům měkkým *muž* a *meč*, že je *z* ve čtyřech prvních hrdelného, ve *stráž* od *strád*-ati (trpěti) zase zubného původu tak, jako v *hráz* m. *hráze*, slov. *hrádza* z *hradja* od *hrad*, a co také podle §. 91 patří k měkkým; v ostatních ale *t* bylo a ve slovenčině podnes je měkké: *host*, *lakeť*, *test*. *Francouz* naproti tomu má *z* m. něm. *s*: neměloby se tedy naskrze měkko než tvrdo podle *chlap* skloňovati; tak i jména vlastní na *s*: *Hess*, *Hess-a*; *Kraus*, *Kraus-a*; *Maks*, *Maks-a* atd. a ne: *Hess-e*, *Kraus-e*, *Maks-e*, jak někteří z novějších píší, nedbajíce naskrze na to, že čeština i pravidelných přehlásek už dosti má. Jména na *n* m. slov. *ň*, jako: *kámen*, *křemen*, *pramen*, *plamen*, *střemen* a podobná větším dílem už sem spadají anebo se klátí podnes mezi tímto a měkkým skloňováním, jako: *ječmen-a* i *-e*; *kořen-a* i *-e* atd. m. slov. *jačmeň-a*, *koreň-a*. O *den* a *týden* z *týž-den* viz §. 193.

Že konečně jména *s* l m. *l* v §. 190 vytčená pod *muž* a *meč* spadati musejí, rozumí se samo sebou.

2) Jména na *a*: *pastucha*, *sluha*, *vévoda* a podobná jednotným vokativem, akkusativem, genitivem a instrumentalem patří k *ryba*, ostatními pády sem, majíce, zvláště vlastní, v jedn. dat. a lokale vždy *ovi*, v mn. nom. a vok. ale *ové*: *Jiskr-a,-ovi*; *Žižk-a,-ovi*; *vévod-a,-ovi,-ové*. Jen na *ta* a *sta* vycházející dopouštějí kromě *ové* i *i* a *é*: *Husit-a,-ové,-i* a *-é*; *basist-a,-ové,-i* a *-é*.

§. 185. Poznamenání o jednotlivých pádech jednotného čísla:

1) Ve vokativě z jmen hrdelnicemi zavřených jen *Bůh* a *člověk* rozlišují stále *h* a *k* v *ž* a *č* před *e*: *Bože*, *člověče*; ostatní raději mají *u* než *e*: *vrah-u*, *Vojtěch-u*, *pták-u*; *pluh-u*,

sluch-u, věk-u; *duše* vyskytá se jen v církevních modlitbách a písnech často m. obyčejnějšího jináče *duch-u*. Proměna *r* v *ř* před *e* zanedbává se zvláště u neživých a cizích: dar-e, doktor-e; i to však bez dostatečné příčiny (§. 150. 3). *Syn* má vždy *syn-u*, nikdy *syn-e*; *Jan* se zpětnou přehláskou *Jen-e* (§. 104) m. a v. *Jan-e*.

2) Starodávňý, nominativu rovný akkusativ zachoval se u životných jen ve vyřčení: pro *Bůh* m. obyčejnějšího *Boh-a*.

3) Přípona genitivu *a*, za starodávna i neživotným bez rozdílu vlastní, zachovala se podnes: a) u mnohých často užívaných, jako: dobytek, chléb, kostel, kotel, klášter, mlýn, oběd, ocet, oves, popel, potok, sýr, svět, večer, zákon, záhon, život a jiných zvláště s předložkami: do chlív-a, do dvor-a, z rok-a na rok proti toho rok-u, z les-a, z úmysl-a, ze sn-a atd.; *dím* jen co příslovka má vždy dom-a, lat. dom-i, jináče vždy dom-u; b) u jmen měsícův a dní: ledn-a, únor-a; pondělk-a, dněšk-a, ale předce pátk-u; c) u jmen místných, nejsou-li i cizorodová podnes v užtku, na př. Krakov-a, Lvov-a, Řím-a, Trenčín-a; jináče mají *u*: z Most-u, do Českého Brod-u, tak i složená s rodovými *hrad*, *sad* a podobnými: Novo-hrad-u, Novo-sad-u, Petro-hrad-u atd. d) Jména na *n* m. stčes. a slov. *n* konečně neměly nikdy dostávati *u* (křemen-u) než stále buď *a* buď přehlásku tohoto *e* (křemen-a anebo -e) proto, že u jmen měkko zakončených rozdíl mezi životnými a neživotnými v genitivě nikdy nebylo a podnes není ani v češtině ani ve slovenčině, na př. ohn-ě, nož-e, konc-e a podobná neživá právě tak vedou ke stčes. a slov. tvarům s *a*: ohň-a, nož-a, konc-a, jako životná: kon-ě, muž-e a otc-e ke koň-a, muž-a a otc-a.

4) V dativě jen *Bůh*, *duch* a *pán*, co přídavek (§. 22. 2), ve slovenčině i *človek*, mají vždy *u*: Boh-u, duch-u, pán-u. Bohu; člověk-u; ostatní životná obecná jen tam, kde jsou přívlastkem určena: mému bratr-u; jinde, jmenovitě s přídavky, pravidelně *ovi*: bratr-ovi, pán-ovi; panu kmotr-ovi; vlastní téměř vždy: Pavl-ovi, Vojtěch-ovi.

5) Přípona lokalu životných *u* proto stojí před *ovi*, že je od této užívanější: po posl-u, při pán-u; o svatém Janu, o Jakubu, po Havlu, mluví-li se o svatých, co osobách; svátky

jejich naproti tomu dostávají s neživotnými *e* aneb *ě* m. *u*: o sv. Janě, o Jakubě, po Havle. Z neživotných mají *u* a) hrdelnicemi zavřená: na počátek-u, po břeh-u, v kožich-u, v mozk-u, slov. mozg-u; zřídka *e*: v roc-e od rok, na vrš-e od vrch; b) jména měsíců: v ledn-u, v únor-u; c) několik odtazených, jako: blud, div, díl, smysl, život (živobyti) a podobná, kdež *á*le i *e* často slýchati, na př. v příslovce *na díle*, slov. *z čiastky*. U ostatních, jmenovitě u majících *a* m. *u* v genitivě, jest *ě* aneb *e* (§. 90. pozn. 1) pravidlem: na strom-ě, o chleb-ě, po oběd-ě, na dvor-e, při stol-e, v Řím-ě atd. V pádě pochybování konečně je též vždy lépe držeti se prvotné, za starodávna i životným vlastní přípony *ě*.

§. 186. O jednotlivých pádech množného čísla následující zvláštnosti vezmeme do úvahy:

1) Kromě *i*, *y* a *ové*, slov. *ovie* i *ovia* máme ještě dvě životným výlučně vlastní přípony nominativu a vokativu, *ě* totiž a *í*, slov. *ie* aneb *ia*. a) Před *i* hrdelnice podle §. 149. d. změždujeme v *e*, *z* a *š*, slov. *s*: voják-i, ptác-i, koželuz-i, pstruz-i, lenoš-i, mniš-i, slov. leňos-i a mnís-i; *d*, *t*, *n*, *r* a *l* ale jen obměkčujeme: had-i, kat-i, pán-i, bratr-i, komár-i, slov. manžel-i. b) *ě* dostávají obyčejně jen jména národů na *an* a několik podobných obecných s některými na *d* a *l*: Slovan-ě, Říman-ě, Pražan-ě, křesťan-ě, měšťan-ě; anděl-ě, soused-ě, žid-ě, tak i lid-ě, slov. ľud-ie, -ia; ale vždy *i* aneb *ové* mají: děkan, kaplan, Cikán, Mohamedán s jinými na *án* a jména zvířat: beran-i anebo -ové atd. c) Přípona *í* se jen u bratr-í často ještě vyskytá, u jiných starším spisovatelům oblíbených, jako: Češ-í, Vlaš-í, hoš-í a lenoš-í od Čech, Vlach, hoch a lenoch; Bavoř-í, Uhř-í, červ-í, čert-í atd. ustoupila oblíbenějším *i* a *ové*: Češ-i a Čech-ové, Uhř-i a Uhr-ové atd. Původem svým jest *í* přehlášené a stažené *íja*, kterým se za starodávna hromadná jména ženského rodu právě tak tvořila, jako střední odpovídajícím mu *íje* (§. 165. 3 a 4): bratr-í tedy nic není vlastně jiného než tvarem jednotný, významem ale, jako každé hromadné jméno, množný nominativ bratr-íja (fraternitas) od bratr tak, jako podnes žijící slovenské brat-ia m. brat-íja od brat m.

čes. *bratr*. d) Přípony *i* neživotná nikdy nepřijímají, ovšem ale *ové* velmi často i tam, kde bychom podle následujícího §. raději *y* slyšeli: *div-ové*, *hřích-ové*, *zázrak-ové* atd. Ze životných jen *syn* má vždy *syn-ové*, nikdy po starodávnu *syn-i*; ostatní, jmenovitě jednoslabičná, zase náchylnější jsou k *ové* nežli k *i*: *kat-ové*, *had-ové*, *duch-ové*, *slon-ové*; tak i: *předk-ové*, *sirotk-ové* a pod. snad proto, aby se ušlo nemilým skupeninám *dc* a *tc*: *pře-dc-i*, *siro-tc-i* od *předek* a *sirotek*. Tvaru *manžel-ové* konečně užívá Čech o ženatých mužích vůbec m. něm. *Ehemänner*, kratšího *manžel-é* ale o mužích a ženách manželstvím spojených m. něm. *Eheleute*.

2) Starobylého, jednotnému nominativu rovného genitivu známe jen dva příklady ve vyřčeních příslovkových: do *těch čas*, od *těch čas* a do *kořen* anebo *korán* (něm. *angelweit*), slov. též *čas* a *korán* m. obvyčejnějších *čas-ů*, *-ův* a *kořen-ů*, *-ův*.

3) Krom *ích* a *och* máme ještě tři přípony lokalu: slov. *iech*, čes. *ech* a českoslov. *ách*. Před *ích* a před slov. *iech* mají se hrdelnice změňďovati jak u životných tak i u neživotných v *c*, *z* a *š*: *roc-ích*, *břez-ích*, *lenoš-ích*, slov. velmi zřídka: *roc-iech*, *brez-iech*, *lenos-iech* m. *rok-och*, *breh-och*, *lenoch-och* anebo *-ách*. Tvary s *ách*: *rok-ách*, *břeh-ách*, *měch-ách* nejen v obecné češtině než u neživotných i v některých novějších spisech přicházejí, a to podle obdoby jednotného vok. a lok. právem, zvláště tam, kdež užíváním přípony *ích* neoblíbené anebo neústrojné skupeniny *sc*, *zc*, *cc*, *čc*, *dc*, *tc* a podobné povstávají, jako na př. v *kousc-ích* od *kousek*, *svazc-ích* od *svazek*, *placc-ích* od *plácek*, *ptáčc-ích* od *ptáček* atd. místo *koušt-ích*, *svažt-ích*, *pláčt-ích*, *ptáčt-ích* podle *vojště* od *vojsko*, *čeští* od *český*, *němečtí* od *německý* a podobných (§. 152). Po *d*, *t* a *n* jest *ech* ode dávna pravidlem: *had-ech*, *plat-ech*, *slon-ech*, *sn-ech*, ale *sn-ách* ve výřku: ve *snách*, t. j. ve *snění*, ve *spání*. O zanedbávání proměny *r* v *ř*: *dar-ech*, *větr-ech* atd. platí zde to, což u jedn. vokativu řečeno. Po ostatních souhláskách *ích* i *ech* přichází.

4) Instrumental na *y* zaměňujeme delším na *ami* anebo *mi* jen tam, kdeby ho jinak od ostatních, též *y* majících pádů těžko bylo rozeznati, na př. mlátil *snopy cep-ami* anebo

cep-mi m. zmatečného: mlátil snopy *cepy*. Staří i jinde častěji, jmenovitě u jmen přívlastkem neurčených, užívali přípony *ami*, pišíce na př. Když to vojsko spatřil, hněv-y se rval a zub-ami škřipěl. *Vel.* Zub-ami neškřipěl. *B. br.* Zub-ami proti nám škřipěli. Dlouho byla roh-ami od té zvěři trkána. *Koc.*

§. 187. Rozdíl mezi životnými osobnými a neosobnými bytostmi slovenčina i v tomto i v měkkém skloňování následovně dává na jevo:

1) Neosobná dostávají v dativě jednotném s neživotnými *u*: had-u, pták-u, sršň-u, vrabc-u tak, jako: dom-u, zub-u, ohň-u, konc-u;

2) V nominativě a vokativě množném jen *vlk* má vždy s osobnými *i*: *vlc-i*, všechna ostatní neosobná naproti tomu mívají s neživotnými *y*, po měkkých souhláskách *e*: had-y, pták-y, holub-y, sršň-e, vrabc-e. Pravidlem tímto se řídil Kollár v souvětí, stojícím v §. 56. 2: Holub-y jsou takov-é, že milují hejno spolkové.

3) Vyjmešli tvar *bohy*, zachovaný ve vyřčení poslém z doby pohanské: na živ-é boh-y křičaf, prosif a podobně, akkusativ množný osobných je rovný genitivu, neosobných ale tak, jako neživotných, pravidelně nominativu. Příklady viz v pozn. 2 pod §. 29.

Jen tam, kde slovenčina neosobné bytosti zosobiti chce, jako na př. v pověstech a báchkách, opatřuje jména jejich příponami osobnými spomenutých pádův: orl-ovi, -i a -ovie aneb -ovia, -ov; vrabc-ovi, -i a -ovie anebo -ovia, -ov.

Obecné češtiny strany toho neznáme, ve spisovné následující výjevy do úvahy vzíti třeba: a) neživotná nikdy nemají v dat. jednotném *ovi*, b) jména životných bytostí mají v nom. a vok. množ. *y* aneb *e* m. *i* tam, kde se jimi věci neživotné znamenají, na př. berank-y (beraní kůže); dřevě-n-é beran-y, slov. a pol. taran-y; tři král-e (svátek) a jiná; c) podnes užívaný nom. a vok. množný *koně* podle *meče* prozrazuje, že i češtinou vládl někdy a snad i nyní vládne obecnou rozdíl osobných bytostí od neosobných ve dvou spomenutých pádech; d) přípona *ové* je podle Dobrovského šlechtetnější (edler), podle Tomička

slavnější. Já bych ji naproti tomu podle obdoby dativu na *ovi* raději zosobovací příponou nazval, dokládaje, že si spisovná čeština, užívajíc *ové* velmi často i u neživotných, na př. dub-ové a meč-ové, t. j. vlastně věci osobami činíc, mnohem svobodněji aneb rozpustileji vede nežli slovenčina tam, kdež u neosobných bytostí přípony *y* a *e*, na př. holub-y a vrabc-e potřebuje, t. j. vlastně zvířata zůstávají tím, čím proti člověku a jiným osobným bytostem skutečně jsou, věcmi toližto.

§. 188. Nepravidelnosti ve skloňování tomto jsou:

1) *Člověk* nemá v mn. čísle po starodávnu: člověc-i a -ích, člověk-ů, -ům a -y, než od kmene *líd*, slov. *lud*, následovně:

N. a V. lid-é slov. lud-*ie* anebo -*ia*

A. lid-i lud-i

G. lid-í lud-í

D. lid-em lud-om

L. lid-ech lud-och

I. lid-mi, lud-mi.

Tvary *lidé* a *ludie*; *ludí*, *ludom* a *ludoch* jsou mužské, ostatní ženské podle *košť*.

2) *Bratr* Čechové v mn. čísle dvojako skloňují: pravidelně podle *chlap*, a z příčiny v §. 193. 3 vytknuté nepravidelně podle *znamení*: bratr-í, -ím, -ích, -ími.

3) Tvar *páně*, o kterém už i v §. 23 byla zmínka, v nauce o přídavném jméně vysvětlíme.

Vzory: muž a meč.

§. 189. Ve skloňování vzorů těchto čeština přehlasuje *a* v *e*: muž-e a meč-e m. muž-a a meč-a, *u* v *i*: muž-i a meč-i m. muž-u a meč-u; *o* jen v instr. jednotném: muž-em a meč-em, v gen. a dat. množném naproti tomu navrátila se ve smyslu §. 105 ku prvotnému *o*, slovenčina i v jiných pádech s *o*. Tvrdým vlastní příponu *y* akk. množ. přehlasují obě podle §. 107 v *e* aneb *ě*: muž-e, ohn-ě proti chlap-y, dub-y; v lokále jedn. mají podle §. 103. 2 i m. *e* aneb *ě*: meč-i proti dub-ě, voz-e; v mn. nom. a vok. konečně *e* aneb *ě*, v instr. i m. *y*: meč-e, ohn-ě a meč-i, ohn-i proti dub-y.

Jednotné číslo.

III.	IV.
N. muž	meč
V. muž- <i>i</i>	meč- <i>i</i> , slov. - <i>u</i>
A. muž- <i>e</i> , slov. - <i>a</i>	meč
G. muž- <i>e</i>	meč- <i>e</i> , slov. - <i>a</i>
D. muž- <i>i</i> , slov. - <i>u</i> , - <i>ovi</i>	meč- <i>i</i> , slov. - <i>u</i>
L. muž- <i>i</i> , slov. - <i>u</i> , - <i>ovi</i>	meč- <i>i</i>
I. muž- <i>em</i>	meč- <i>em</i> , slov. - <i>om</i> .

Množné číslo.

N. a V. muž- <i>i</i> , - <i>ové</i>	meč- <i>e</i>
A. muž- <i>e</i> , slov. - <i>ov</i>	meč- <i>e</i>
G. muž- <i>ů</i> , - <i>ův</i>	meč- <i>ů</i> , - <i>ův</i> , slov. - <i>ov</i>
D. muž- <i>ům</i>	meč- <i>ům</i> , slov. - <i>om</i>
L. muž- <i>ích</i>	meč- <i>ích</i> , slov. - <i>och</i>
I. muž- <i>i</i>	meč- <i>i</i> .

§. 190. Tak se skloňují:

1) jména měkkými souhláskami *c, č, š, ž, j, d, t, ň, ř* a *l* m. slov. *l* zavřená se slov. jen v mn. čísle užívanými *července* a *nože* (§. 177. 2 a 3). Měkké *ř* přichází u všech jmen na *ár* a *iar*, čes. *ař, dr* a *ír*, lat. *arius*, řemeslníky, umělce a učené znamenajících, jako: *pekár, rezbár, hvezdár, hrnčiar, mečiar* a jiná, čes. *pekař, řezbár, hvězdár, hrnčír, mečír*; na *ier* a *ýr*, čes. *ír* a *ýr*: *tanier, netopýr, pastýr, plusgier, puchier*, čes. *talír, netopýř, pastýř, pryskýř, puchýř*, podobně: *halér* i *halíř* m. něm. *Heller* a *méchýř* m. slov. *mechúr*; v *piskoř, tchoř, pepř, vepř* a několik jiných. *l* m. slov. *l* se vyskytá: u všech slovesných na *tel*, slov. *teľ* (§. 172); z jiných s *l* asi u následujících: *běl, cíl, čmel, datel* a *dětel* i *jetel* (slov. *dateľ* a *datelina*), *danel* v. *daněk* (*Damhirsch*), *hýl, hřidel, chmel, chramostýl* (slov. *hranostaj*), *kachel* (slov. množné *kachl-e* je žen. r.), *koukol, korběl, král, kužel* (*Kegel*), *kyčel* (*Schienbein*), *mandel, mol, motýl, ocel, ortel, pytel, sopel, svízel* (*psota*), *šindel, topol, trupel* (*Klumpen*), *uhel* (*Kohle, uh-el, -lu, Winkel*), *zřetel*; slov. i *ból, krdeľ* (*hejno*), *kúpeľ, mozoľ* a několik jiných. V *kotel, manžel, popel* a *týl* nebylo *l* nikdy měkkým: nemají se tedy

slova ta s některými z novějších spisovatelů dle *muž* a *meč*, než dle *chlap* a *ďub* skloňovati. I tam, kde je měkkost hlásky *l* pochybná, lépe je též podle obdoby jmen na *n* m. stčes. a slov. *ň* (§. 184. 1) držeti se tvrdého skloňování.

2) Jména na *z*, *t* a *n* v §. právě spomenutém vytknutá.

3) Všecka na *ce*, slov. *ca*, slovesným na *tel* významem podobná: soudce, vůdce, zrádce; konečně *rukojmě*, něm. *Bürge*.

§. 191. Poznámky o jednotlivých pádech jednotných:

1) Ve vokativě *e* m. *i* a slov. *u* mají jména na *ec*: chlapč-e, otč-e, ujč-e; tak i strýč-e od strýc, bířič-e od bířic, panič-e od panic, dědič-e od dědic, ale dědič-i od dědič, a kněž-e od kněz; bez proměny *c* v *č* všecka na *ce*: soudce proto, že se za starodávna dle *duše* tak skloňovala, jako *sluha* a podobná dle *ryba*: hláska *e* tedy v nich je přehláska *z o* tak, jako v *duše* m. slov. *dušo*.

2) Starodávny, nominativu rovný akkusativ u životných žije podnes u Čechů ve vyřčení: sednouti na *kůň* m a v. *kon-ě* a ve slovenském: ísť za *muž* v. *muž-a*, čes. vdáti se.

3) U jmen *s t a n* m. *t a ň* (§. 184. 1) zůstávají *t a n* v genitivě a jiných pádech *s e* tvrdými: lokt-e, ječmen-e, kamen-e v. ječmen-a, kamen-a; jen u životných je ještě i správnější *ě* v obyčejí: test-ě od test m. test, jako zet-ě od zef.

3) Přípona dativu *i* je ve skloňování tomto vůbec oblíbenější než *ovi*: kněz-i, přítel-i atd.

§. 192. Poznámky o jednotlivých pádech množných:

1) Z přípon nominativu a vokativu v §. 186 spomenutých *é* v. *ové* mívají jen slovesná na *tel* a nepravidelné *host*: kazatel-é,-ové; učitel-é,-ové; host-é, zřídka host-ové; o *i* v *kněz-i* a *kon-i* viz následující §. Neživotným vlastní *e a é* máme v *král-e* (v kartách), v *tři krále* (svátek) a v *kon-ě*. Jména na *ce* a jednoslabičná jsou běžnější s *ové*: soudc-ové, jako sluh-ové; král-ové, muž-ové; tak i: otc-ové, rodič-ové a rukojm-ové; ostatní životná s *i* aneb *ové* dle libosti.

2) Jednotnému nom. rovný genitiv žije podnes vedle

obyčejnějšího s *ů* aneb *ův* v loket, stěvíc a tisíc v. lokt-*ů*, -*ův* atd. O *přátel* a *peněz* a o *í* m. *ů* aneb *ův* viz následující §.

3) Instrumental na *mi* m. *i* je jen u většiny nepravidelných v násl. §. vyložených pravidlem, pravidelná jen tam dopouští *mi* m. *i*, kde tvrdá *ami* anebo *mi* m. *y* (§. 186. 4): Kyj-*mi* až do smrti práni byli. *Koc*. U *rukojmě* konečně je jen *mi*: rukojmě-*mi*, u vycházejících ale na *ce* i *i* v užítku: soudc-*i* v. soudc-*emi* podle *duše*.

§. 193. Nepravidelně se skloňují následující jména:

1) *den* a *tý-den*, složené z běžného podnes u Slováků *týž-deň*, a sice prvé z nich následovně:

Jed. N. den	Mn. N. a V. dn- <i>i</i> , - <i>ové</i>
V. dn- <i>i</i>	A. dn- <i>i</i> , - <i>y</i>
A. den	G. dn- <i>i</i> , - <i>ů</i> , - <i>ův</i>
G. dn- <i>e</i>	D. dn- <i>ům</i>
D. dn- <i>i</i> , - <i>u</i>	L. dn- <i>ech</i>
L. dn- <i>i</i> , - <i>u</i> , - <i>e</i>	I. dn- <i>i</i> , - <i>y</i> , - <i>ěmi</i> .
I. dn- <i>em</i>	

Jed. lokal *dn-e* žije jen v příslovce *ve-dne*, slov. *vo-dne*. Pochází s ostatními tvary tvrdých koncovek: *dn-u*, -*ové*, -*ů*, -*ův*, *ům*, -*y* od kmene prvotně tvrdého *den* podle *dub*, a co taký stojí místo *dn-ě* asi tak, jako *kd-e* a *zd-e* m. stčes. *kd-ě* a *sd-ě*, anebo gen. *dn-e* m. běžného podnes v některých krajích českých správnějšího *dn-ě* ode *deň* tak, jako *ohn-ě* od *oheň*. Kromě gen. *dn-e* a instr. *dn-em*, -*i* a -*ěmi*, tvořených ode *den* m. *deň* podle *meč*, všechny ostatní pády pošly též od kmene *den* m. *deň* podle vzoru *košť*. Ve slovenčině naproti tomu jen *dne* ve *vo-dne* je též podle *dub*, a *dní* podle *košť* tvořeno, ostatní ale pády všechny podle *meč*: *dň-a*, -*u*, -*om* atd.

V *tý-den* staří obě částky skloňovali: *tý* jako zájmeno *tý-ž*, *den* ale tak, jako mimo složení, na př. tého-dne, tému-dni, tém-dni, tým-dnem, tí-dni, té-dni, tých-dní, tým-dnům, tých-dnech, tými-dni. Nyní *tý* zůstává obyčejně nesklonným: *tý-dne*, *tý-dni*, *tý-dnem* atd. slov. *tý-dňa*, *tý-dňu*, *tý-dňom*, *tý-dne*, *tý-dňov* atd. anebo s *ž* a bez *d*: *týž-ňa*, -*ňu* atd.

2) *Host* raději skloňují nynější Čechové v jedn. čísle dle

chlap: host-a,-u,-em než dle *muž*: host-ě,-i,-ěm; v množném ale kromě nom. a vok. i dle *kost*: host-ě,-i,-i,-em,-ech,-mi. Ve slovenčině jen gen. množný *host-í* je podle *kost* tvořen, ostatní pády všechny podle *muž*: host-a,-u,-om atd.

3) *Kněz*, slov. *kňaz*, má dvojí mn. číslo: kněz-i,-ové,-e, ů,-ům, -ích a -i podle *muž*, a podle *znamení*: kněž-í,-im,-ích a -ími. Toto poslední skloňování s obdobným: bratř-í,-im,-ích a -ími z té doby pochází, v níž si čeština nebyla již povědoma hromadného významu tvarů *kněží* a *bratří*, povstálých z *kněžíja* a *bratrija* (§. 186. 1), a co také je logicky proto nesprávné, že hromadná jména, již v jedn. čísle množnost vyslovující, množného pravidelně nemají. Nom. a vokativu *kněží* a *bratří*, slov. *kňazia* a *bratia* předce co jednotných tvarem, významem ale množných m. a v. *kněz-i,-ové* a *brat-ři,-rové* právem, ostatních tvarů naproti tomu jen proto užívati můžeme, že jsou zvykem zasvěceny. Obecné *kněž-i,-ové,-ů* atd. konečně přiči se hláskou *ž* m. z zákonům zvukoslovným.

4) *Kůň* má v nom. a vok. množném: kon-i a koň-ové podle *muž*, kon-ě podle *meč*, kon-í a v dat. kon-ím podle *znamení*; v gen. kon-í a v instr. koň-mi podle *kost*; v gen. a v ostatních pádech i dle *muž*: koň-ů,-ům; kon-ě,-ích a -i. Ve slovenčině jen gen. množný *kon-í* je dle *kost* tvořen, *koň-ov* a ostatní pády množné dle *meč*, dle *muž* se *kôň* s ostatními neosobnými jen ve smyslu §. 187 skloňuje.

5) *Peníz*, slov. *peniaz*, znamená-li jednotlivé kusy mince, skloňuje se pravidelně podle *meč* v obou číslech. Má-li se jim ale německé *Geld* čili *peníze* vůbec vyslovovati, užíváme ho jen v množ. čísle takto:

N. V. a A. peníz-e	slov. peniaz-e
G. peněz	peňaz-í
D. peněz-ům	peňaz-om
L. peněz-ích	peňaz-och
I. peněz-i,	peňaz-i,-mi.

6) *Přítel* a *něpřítel* Čechové v mn. čísle beze zpětné přehlásky (§. 104) skloňují následovně: N. a V. přátel-é, A. přátel-e, méně správně: přátel-y, G. přátel a přátel-ů,-ův, D. přátel-ům, L. přátel-ích, I. přátel-i, méně správně: přátel-y; Slováci na-

proti tomu své nepřehlášené *priateľ* a *nepriateľ* v obou číslech pravidelně podle muž.

Pozn. S nom. a vok. množným *koně* nesprávně bývají spojovány přívlasky na *i* aneb *í*: bratrov-i čern-í m. bratrov-y čern-é kon-ě; správně naproti tomu s *kon-i*, -í a *koňové*: bratrov-i čern-í kon-i, -í anebo koňové, a to proto, že se přívlasek tvarem svým shodovati má s určeným jménem (§. 22). Je-li toto, jako *koně*, tvarem neživotné, i přívlasek jeho takým býti má, jaký neživotným patří, a naopak.

2) Skloňování střední.

§. 194. Středním jmenujeme skloňování toto nejen po rodě jmen k němu patřících než a zvláště proto, že ono skutečně střední místo zaujímá mezi skloňováním mužským a ženským. Jména středního rodu totižto, vyjmešli nominativ, vokativ a akkusativ obou čísel, v celém jedn. čísle tak se skloňují, jako mužská obdobného zakončení, na př. *slovo* dle *dub* s prvotnou příponou genitivu *a* (§. 185. 3), *pole* dle *meč*; v genitivě, dativě a lokale množném ale větším dílem tak, jako ženská, na př. *slov* a *slov-ách*, slov. i *slov-ám* dle *ryb*, *ryb-ách* a -*ám*; *pol-í*, -*ím* a -*ích* dle *duš-í*, -*ím* a -*ích*, slov. *pol-í*, -*iam* a -*iach* dle *duš-í*, -*iam* a -*iach*.

Rozdíl mezi životnými a neživotnými bytostmi ani v tomto ani v ženském skloňování nevystupuje na jevo. Vzory skloňovací tedy i tu i tam jen dle zakončení ustanovujeme, a sice pro skloňování střední následujících pět: *slovo*, *pole*, *znamení* a *símě*, *kuře*. Ku prvním třem patří jména kmene i původně i nyní otevřeného, k ostatním dvěma jména kmene nyní otevřeného, původně ale hláskami *n*, *s* a *nt* (§. 161. b) zavřeného.

I. vzor: *slovo*.

§. 195. Skloňuje se následovně:

Jednotné číslo.	Množné číslo.
N. V. A. slov-o	slov-a, slov. i -á
G. slov-a	slov
D. slov-u	slov-ům, slov. -ám
L. slov-ě, slov. -e	slov-ích, slov. -ách
I. slov-em, slov. -om	slov-y.

§. 196. Tak se skloňují:

1) všechna střední na *o* s předcházející tvrdou souhláskou: dělo, dílo, křídlo, mléko a jiná;

2) z množných jen jednotvarná na *a* s předcházející tvrdou souhláskou: kamna, krosna a podobná; měkkým *e* opatřené slov. *plúca* (plíce) patří zcela ku *pole*; česká dvoutvarná zase: hona a hony, jatka a jatky s ostatními v §. 179. 6 spomenutými a podobnými jen nominativem, vokativem a akkusativem hledí sem, ostatními pády k *ryba*: jat-k-ám,-ách,-ami; muk-ám,-ách,-ami; *hony* a *oblaky* konečně, co prvotně mužská, k *dub*: hon-ů,-ům,-ech atd.

3) Z mužských na *o* v češtině jen vlastní: Hromádko, Slunečko a jiná, ve slovenčině i několik obecných, jako: dedo a dedko, tato a tatko, trulo m. čes. děd a dědek, táta a tatek, trula; chmulo (trula) a podobná, i to však jen ve vok. a gen. jednotném, v ostatních ale pádech a v celém mn. čísla skloňují se dle *chlap* podle obdoby vycházejících na *a*: sluha, vévoda a jiných (§. 184. 2.)

§. 197. Poznámky o jednotlivých pádech:

1) Jména s hrdelnicemi před *o* v lokale jednotném ještě raději mají *u* m. *ě*, než obdobná mužská neživotná: v ok-u, jh-u (slov. jarme), uch-u, vojsk-u, v Hradeck-u atd. V rouš-e, břiš-e, mléc-e, vojšt-ě, Hraděčt-ě atd. od rouch-o, břich-o, mlék-o, vojsk-o, Hradeck-o velmi zřídka slýchati, jen od mnoh-o vždy na mnoz-e, nikdy na mnoh-u. Po *r* naproti tomu častěji se vyskytá *e* vedle *u* než u mužských: na jař-e, v jezeř-e, pěr-e, vědr-e atd. vedle jezer-u, pér-u, vědr-u. Po jiných souhláskách jest *e* aneb *ě* pravidlem, *u* jen výnimkou: po jednom st-u, ve jmén-u, po rán-u (za rána), ve třetím kolen-u (pokolení), ale: v kolen-ě tam, kde se slova toho ve vlastním čili srosteném smyslu m. lat. *genu* a něm. *Knie* užívá.

2) O vsouvání, dloužení a krácení samohlásek v genitivě množném a jinde skloňování jak středního tak i ženského a mužského na jiném místě spolu promluvíme.

3) Přípona dativu množného *ám*, ve slovenčině jedině běžná, vyskytá se v prstonárodní češtině velmi často vedle

ím: kamn-ám, kol-ám, měst-ám, slov-ám; ve spisovné naproti tomu mnohem řidčeji, nežli bychom podle obdoby následujících dvou vzorů, kteréž i tato v genitivě, dativě a lokale vždy dle ženských skloňuje (§. 194), právem očekávali.

4) V lokale množném jest *ách* m. *ích* po hrdelnicech, a *ech* po *d*, *t*, *n* a *l* pravidlem: ok-ách, jh-ách, uch-ách, vojsk-ách; stád-ech, let-ech, kamn-ech, hrdl-ech; po *r* jest oblíbenější *ách* než *ích*: v bedr-ách, jezer-ách, řebr-ách; po *n*, *l* a po ostatních souhláskách konečně *ách* se mnohem častěji vyskytá než u mužských: v kamn-ách, sukn-ách, vesl-ách, nosidl-ách, slov-ách, střev-ách, písm-ách; v mluvě prostonárodní i: měst-ách, těst-ách, hovad-ách atd.

5) O *ami* m. *y* a *emi* m. *i* množn. instrumentalu platí zde a u následujícího vzoru vůbec to, co v §. 186. 4 řečeno.

II. vzor: *pole*.

§. 198. Jako u *muž* a *meč* (§. 189), tak i zde přehlazuje čeština *a* a *o* v *e*, *u* v *i*; *ia* ale nejprve přehlásila v *ie*, potom stáhla v *í* (§. 119. 4). Jen v příslovce: *o poledn-ách* od *poledne* drží se podnes širší samohláska. Ve slovenčině jen nominativ, vokativ a akkusativ jest oblíbenější s přehláskou *e* nežli s prvotným *o*: *pole*, *vrece* atd. m. *poľo*, *vreco*. Místo *ě* aneb *e* v lokale jednotném a místo *y* v instrumentale množném, kmenům tvrdým vlastních, konečně mají obě *i*.

Jednotné číslo.

N. V. A. pol- <i>e</i>	slov. pol- <i>e</i>
G. pol- <i>e</i>	pol- <i>a</i>
D. pol- <i>i</i>	pol- <i>u</i>
L. pol- <i>ě</i>	pol- <i>i</i>
I. pol- <i>em</i>	pol- <i>om</i> .

Množné číslo.

N. V. A. pol- <i>e</i>	slov. pol- <i>a</i>
G. pol- <i>í</i>	pol- <i>í</i>
D. pol- <i>ím</i>	pol- <i>iam</i>
L. pol- <i>ích</i>	pol- <i>iach</i>
I. pol- <i>i</i>	pol- <i>i</i> , -'mi, -'ami.

Ke vzoru tomuto patří jména v §. 165. 5 a v §. 179. 2 vytknutá na *e* a *ě*, množné slov. *plúca* (plice) a v jedn. čísle *i nebe*; slov. obyčejně *nebo*.

III. vzor : *znamení*.

§. 199. O zachovanou podnes ve slovenčině rozmanitost přípon přišla zde čeština přehlásením *ia* v *ie*, *iu* v *ü* a stažením *ie* a *ü* v *i* (§. 119. 4).

Jednotné číslo.

N. V. A. znamen- <i>í</i>	slov. znamen- <i>ie</i> i - <i>ia</i>
G. znamen- <i>í</i>	znamen- <i>ia</i>
D. znamen- <i>í</i>	znamen- <i>iu</i> i - <i>ü</i>
L. znamen- <i>í</i>	znamen- <i>í</i>
I. znamen- <i>ím</i>	znamen- <i>iem</i> i - <i>ím</i> .

Množné číslo.

N. V. A. znamen- <i>í</i>	slov. znamen- <i>ia</i>
G. znamen- <i>í</i>	znamen- <i>í</i>
D. znamen- <i>ím</i>	znamen- <i>iam</i>
L. znamen- <i>ích</i>	znamen- <i>iach</i>
I. znamen- <i>ími</i>	znamen- <i>iami</i> .

§. 200. Sem patří:

1) všecka hromadná s odtaženými na *í* (§. 179. 5) a jiná tvarem podobná, jako: pondělí, polední atd. m. a v. pondělek dle *dub* a poledne dle *pole*. Hromadná jména, již jednotným číslem množnost vyslovující, nedopouštějí množného; odtažená ale jen tam přicházejí v něm, kde se jich srosteně užívá, jako na př. veselí m. svatba, kázání a ležení m. slov. kázeň a tábor, psaní m. list, znamení m. znak a jiná (Srov. §. 14).

2) Z mužských: září (september) a nepravidelná v množném čísle: bratří, kněží a dílem i koní.

IV. vzor : *simě*.

§. 201. Kmenové *n* vzoru tohoto a ostatních k němu patřících na *mě* (§. 179. 3), před příponami pádů v obou číslech následovně ožívá:

Jednotné číslo.

N. V. A. <i>sím-ě</i>	slov. <i>sem-ā</i>
G. <i>sem-e-n-e</i>	<i>sem-e-ň-a</i>
D. <i>sem-e-n-i</i>	<i>sem-e-ň-u</i>
L. <i>sem-e-n-i</i>	<i>sem-e-n-i</i>
I. <i>sem-e-n-en</i>	<i>sem-e-ň-om.</i>

Množné číslo.

N. V. A. <i>sem-e-n-a</i>	slov. <i>sem-e-n-a</i>
G. <i>sem-e-n</i>	<i>sem-e-n</i>
D. <i>sem-e-n-um</i>	<i>sem-e-n-ám</i>
L. <i>sem-e-n-ech</i>	<i>sem-e-n-ách</i>
I. <i>sem-e-n-y</i>	<i>sem-e-n-y.</i>

§. 202. Poznámky :

1) *Nebe*, slov. *nebo* jen v mn. čísle zachovalo kmenové *s* : *nebe-s-a*, *nebe-s*, *nebe-s-ům*, *nebe-s-ích*, *nebe-s-y*; v jednotném, jak už řečeno, patří ku *pole* : *neb-e*, *-i*, *-em*; slov. *neb-o*, *-a*, *-u*, *-i*, *-om*.

2) Jako *imě* nejprvé v *im-e-n-o*, potom podle §. 125. 2. ve *jm-ě-n-o*, slov. *m-e-n-o* přešlo a co také již ode dávna zcela dle *slovo* se skloňuje: tak i *símě* a ostatní, vezme-li se nyní užívanější druhotvar jejich na *no* : *semeno*, *břemeno* atd. za základ, v obou číslech ku vzoru *slovo* patří: *semen-a*, *-u*, *-ě*. atd. Jináče, jak na *símě* viděti, příponami svými jen v množném čísle hledí ku *slovo*, v jednotném naproti tomu ku *pole*.

V. vzor: *kuře*.

§. 203. Kmenové *nt* vzoru tohoto a všech k němu patřících jmen na *e* aneb *ě*, slov. *a*, po retnicích *ā* (§. 179. 4) nikde úplně neožívá, než obyčejně jen poslední živel jeho *t*, prvý, *n*, podle §. 145 zůstává skaženým: *kuř-e-t-e* a *kuř-a-t-a*, cyr. *kur-e-t-e* a *kur-e-t-a* m. *kur-e-nt-e* a *kur-e-nt-a*; v množ. čísle na *ence* : *kur-e-nc-e*, *hus-e-nc-e*, *holub-e-nc-e*, které starší čeština neméně ráda měla nežli slovenčina podnes, konečně *n* sice ožilo, ale *t* se rozlišilo v *c* asi tak, jako v čes.

cihla m. slov. tegla z lat. tegula, anebo ve slov. cesto m. a v. obyčejnějšího testo, čes. těsto.

Jako *símě*, tak i *kuře* příponami jednotnými patří ku *pole* množnými ku *slovo*.

Jednotné číslo.

N. V. A. kuř-e	slov. kur-a
G. kuř-e-t-e	kur-a-f-a
D. kuř-e-t-i	kur-a-f-u
L. kuř-e-t-i	kur-a-t-i
I. kuř-e-t-em	kur-a-f-om.

Množné číslo.

N. V. A. kuř-a-t-a	slov. kur-a-t-a
G. kuř-a-t	kur-a-t
D. kuř-a-t-ům	kur-a-t-ám
L. kuř-a-t-ech	kur-a-t-ách
I. kuř-a-t-y	kur-a-t-y

§. 204. Poznámky:

1) Druhotvar množný na *ence* slovenčina dvojako skloňuje: *kurenc-e, -ov, -om, -och, -i a -ami* podle *meč*, a správněji způsobem ženským podle *duša*: *kurence, kurenec, kurenc-am, -ach, -ami*.

2) *Dítě*, slov. *dieta* jen jedn. číslem patří sem; místo množného *dítata*, slov. *dietata* říkáme *děti* anebo *dítky*, slov. *dietky*, skloňující ono dle *košť*, toto dle *ryba* následovně:

N. V. A. dět-i, dít-k-y	slov. det-i, dietk-y
G. dět-í, dít-e-k	det-í, diet-o-k
D. dět-em, dít-k-ám	det-am, -om, dietk-am
L. dět-ech, dít-k-ách	det-ach, -och, dietk-ach
I. dět-mi, dít-k-ami	det-mi, dietk-ami

4) Užívá-li se jmen *hrabě* a *kníže* co mužských (§. 176. 3), genitiv *hraběte* a *knížete* je tak u nich zástupcem akkusativu, jako u všech životných mužských.

4) Obecná čeština *vejce* v jednotném a jména na *iště* i ve množném čísle nesprávně skloňuje dle *kuře*: *vejce-te, -ti, -tem*; *ohniště-te, -ti, -tem*; *ohniště-ta, -t, -tům, -tech, -ty*.

3) Skloňování ženské.

§. 205. Skloňování toto následujícími čtyřmi vzory obsáhne: *ryba*, *duše*, *košť* a *dlaň*, počítajíce ku prvním dvěma jména kmene i prvotně i nyní otevřeného, k ostatním jména kmene prvotně otevřeného nyní zavřeného. O kmenech na *tí* m. *ter viz* §. 216. 5.

I. vzor: *ryba*

§. 206. Skloňujeme následovně:

Jednotné číslo.	Množné číslo.
N. ryb- <i>a</i>	ryb- <i>y</i>
V. ryb- <i>o</i>	ryb- <i>y</i>
A. ryb- <i>u</i>	ryb- <i>y</i>
G. ryb- <i>y</i>	ryb, slov. rýb
D. ryb- <i>ě</i> , slov. - <i>e</i>	ryb- <i>ám</i>
L. ryb- <i>ě</i> , slov. - <i>e</i>	ryb- <i>ách</i>
I. ryb- <i>ou</i> , slov. i - <i>ú</i>	ryb- <i>ami</i> .

§. 207. Tak skloňujeme:

1) všecka ženská na *a* s předcházející tvrdou souhláskou: brada, duha, kosa, mouka, vrba, žena a jiná;

2) množná na *y* v §. 178. 3. d. vytknutá. Z vlastních jmen některá zabíhají u Čechů v dativě, lokale a instrumentale do skloňování mužského, na př. Dolan-*y*, -*ům*, -*ech*, -*y*; Uhr-*ům*, -*y*, v Uhr-*ích* m. a v. Uhr-*ám*, -*ami*, -*ách*; ve Vlaš-*ích* od Vlachy; v Rakous-*ích* od Rakousy; v Kladrub-*ech*, Klatov-*ech*, Poděbrad-*ech*. Po hrdelnicech je předce *ám* a *ách* oblíbenější: Čech-*ám*, -*ách*; Sluh-*ám*, -*ách*; Benátk-*ám*, -*ách* atd. Novější spisovatelé konečně krajiny často znamenají tvary přídavnými na *sko* a *cko*: Rakousko, Slovensko, Turecko, Řecko a podobnými, skloňující je dle *slovo*.

3) Mužská na *a* jen pády v §. 184. 2 vytknutými patří sem, ostatními k mužským.

§. 208. Poznámky:

1) Vokativ jednotný vlastních jmen je často rovný nomi-

nativu: pane Straka m. Strako, Anka m. Anko; v řeči obecně i: holka, kmotra a podobná m. holko, kmotro.

2) V dativě a lokale jednotném většina Slováků s Rusy zanedbává změžďování hrdelnic v sykavky: ruk-e, noh-e, much-e, strig-e m. čes. ruc-e, noz-e, mouš-e, striz-e. O skupeninách sykavek s hrdelnicemi v případě tomto viz §. 152, o obměkčování zubnic *d* a *t* v *ď* a *ť*, *r* u Čechů v *ř* a *l* u Slováků v *l* zase §. 150.

3) Dvoutvarná množná: muk-a, -y; jikr-a, -y a podobná, jak už v §. 196. 2 řečeno, dativem, lokalem a instrumentalem zcela sem patří: muk-ám, -ách, -ami; jikr-ám, -ách, -ami.

II. vzor: *duša*.

§. 209. Jako u vzorů: *muž* a *meč* (§. 189), *pole* a *znamení* (§. 198 a 199), tak i zde přehlasují Čechové *a* a *o* v *e*, *u* v *i*, *ú* aneb *ou* v *í*, *ia* přehlasují a stahují v *í*; přípony konečně *y* a *e* aneb *ě*, vzoru *ryba* vlastní, zaměňují se Slováký hláskami *e* aneb *é* a *i*: *duš-e*, *zem-ě* proti *ryb-y*; *duš-i*, *zem-i*, proti *kos-e*, *rybě*.

Jednotné číslo.	Množné číslo.
N. <i>duš-e</i> , slov. -a	<i>duš-e</i>
V. <i>duš-e</i> , slov. -o	<i>duš-e</i>
A. <i>duš-i</i> , slov. -u	<i>duš-e</i>
G. <i>duš-e</i>	<i>duš-í</i>
D. <i>duš-i</i>	<i>duš-ím</i> , slov. -iam
L. <i>duš-i</i>	<i>duš-ích</i> , slov. -iach
I. <i>duš-í</i> , slov. -ou i -ú	<i>duš-emi</i> , slov. -ami.

§. 210. Tak se skloňují:

1) jména na *če*, *še*, *že*, *je*, *ně*, *ce* a *ze* m. slov. *ča*, *ša*, *ža*, *ja*, *ňa*, *ca* a *dza*: *péče* (starosť), *skrýše*, *kůže*, *šije*, *vůně*, *ulice*, *svíce*, *meze*; nesprávně i *slze* m. *slza*, patřícího k *ryba*; na *le* m. slov. *la* asi následující: *homole*, *chvíle*, *košile*, *neděle*, *píle* (pilnosť), *role*, *vůle*; *boule*, *koule*, *kytle*, *míle*, *vochle*, *žemle* z něm. *Beule*, *Kugel*, *Kittel*, *Meile*, *Hachel*, *Sammel*; méně správně

i kaple, kapitole, řehole, perle m. a v. kapla, kapitola, řehola, perla; půle m. půla anebo pola a několik jiných, patřících k *ryba*; slov. i hoľa (alpes), hrobľa (tumulus) a raľa (fundus); na ře: bouře, večere a záře; na mě a pé: krmě, země, krůpě a koupě, ve slovenčině jen *večera* patří sem; búrka a žiara, krma, kropka a kúpa k *ryba*, *zem* vždy ke *dlaň*, v češtině jen tehdáž, když se kratšího tvaru tohoto i v nominativě užije.

2) Jen v množ. čísle užívaná na *e* aneb *ě* (§. 178. 3). I sem spadající místná jména rádi přenášejí Čechové v dativě a v instr. do skloňování mužského: Litoměřic-e, -ům, -i; Domažlic-e, -ům, -i; jména svátků jen v dativě: hromnic-e, -ům; letnic-e, -ům; vánoc-e, -ům; velkonoc-e, -ům. Místo posledního Slováci raději užívají nesloženého *velká noc*, skloňující se staršími spisovateli českými obě částky: *velká* podle *pravá*, *noc* podle *košť*, na př. velkej (čes. velké) noci, velkú noc atd.

3) Slovenská mužská na *a* s předcházející měkkou souhláskou, jako: bača, Hodža a podobná, jen pády v §. 184. 2 vytknutými hledí sem, ostatními k *muž*.

§. 211. Poznámky o pádech:

1) Jména tři aneb i více silab na *ice* nepotřebují v genitivě množ. nikdy *í*: lavic, slepic, ulic, Budějovic, hromnic, letnic atd. O dvouslabičných na *ce* a jiných viz §. 217 a 219. I na *yně* vycházející nenávidí *í*: jeskyň, kuchyň, bohyň, hospodyň v. hospodyní. Z trojslabičných na *le* jen *košile* má vždy *košil*, *neděle* místo *týden* neděl, jinaké neděl-í.

2) V dativě a lokale množ. jest i *em* a *ech*, zvláště po sykavkách a po *l* v obyčeji: ulic-e, -em, -ech; duš-em, -ech; housl-em, -ech atd.

3) Množné *dvěře* má v dativě i dveř-ům, v instrumentale jen dveřmi, *neděle* častěji neděl-mi než neděl-emi.

4) České *paní* je v jedn. čísle nesklonné, v mn. N. V. A. a G. má též pan-í, v I. pan-ími; v ostatních pádech dle *duše*: pan-ím, ích. Totéž platí o půjčených na *í* m. lat. *io*: addicí, divisi z additio, divisio. Obyčejnější nyní druhotvary týchž jmen na *e*: addice, divise naproti tomu tak, jakož i slov. addicija, divisija hledí zcela k *duše*. Slovenské *pani* jen co přídavek

je docela nesklonné, na př. pani matku, pani matkám, o pani matkách atd. Jináče se následovně skloňuje :

Jed. N. V. pan- <i>i</i>	Mn. pan- <i>ie</i>
A. paň- <i>u</i>	pan- <i>ie</i>
G. pan- <i>ej</i>	pan- <i>í</i>
D. pan- <i>ej</i>	pan- <i>iam</i>
L. pan- <i>ej</i>	pan- <i>iach</i>
I. paň- <i>ou</i>	pan- <i>iami</i> .

III. vzor : *kost*

§. 212. Skloňujeme následovně :

Jednotné číslo.	Množné číslo.
N. A. kost	kost- <i>i</i>
V. kost- <i>i</i>	kost- <i>i</i>
G. kost- <i>i</i>	kost- <i>í</i>
D. kost- <i>i</i>	kost- <i>em</i> , slov. - <i>'am</i>
L. kost- <i>i</i>	kost- <i>ech</i> , slov. - <i>'ach</i>
I. kost- <i>í</i> , slov. - <i>'ou</i> i - <i>'ú</i>	kost- <i>mí</i> .

§. 213. Ke vzoru tomuto, od následujícího jen jedn. genitivem, množným nom. vok. a akk. rozdílnému, patří anebo ve spomenutých pádech *i* mají :

1) všecka na *b*, *p* a *s* : hloub, loub, leb-lbi, nyní častěji mužsky lbu; chalup, oklep, otep, slup, step; hus, os, směs, ves a náves;

2) kromě klec a obec, haď a hřaď; labuť, náruť, prť, vrť, vývrať a zem všecka ostatní na *c*, *d*, *f*, *sť* a *m* : moc, noc, věc; celeď, káď, píď (slov. piad'), měď, odpověď a jiná; čtvřť, chuť, česť, hrst', korist', bolest', milost' a jiná; ozim, Chrudim, Kouřim, Příbram atd.

3) Z vycházejících a) na *č* : léč, louč, řeč, seč, tluč, žluč, Choteč, Proseč a několik jiných pochybných; b) na *š* : myš, spraš a veš; c) na *ž* : lež a rež, slov. raž i rož; d) na *z* : haluz, kolomaz, mosaz a rez, slov. kolomaž, mosadz a rdz-a, -e; nikdy -*i*; e) na *ň* : pláň (plánka), plaň (rovina) a zeleň (zelenost); f) na *l*, slov. *l* : hůl, mysl a sůl, slov. i bieľ a ocel'

české běl, bol, ocel a jiná v §. 177. 2. f. spomenutá, jsouce i mužská, mají i *e*; g) na *ř*: jař, sběr, tvář, zděr, zvěr a zřídka užívané debř; h) na *v*: óbuv, ohlav a jména místná: Boleslav, Čáslav, Vratislav a podobná.

4) Množná *děti* a *smeti*.

5) Nepravidelná mužská jména ve smyslu §. 188 a 193.

§. 214. Poznámky o pádech:

1) V titulaturách je jedn. vokativ obyčejně rovný nominativu: Vaše *milost*!

2) V mn. dativě a lokale m. *em* a *ech* užívají novější i následujícímu vzoru vlastních přípon *ím* a *ích*: hus-ím, -ích; myš-ím, -ích atd.

3) V mn. instrumentale m. *mi* jest *emi* aneb *ěmi* pravidlem tam, kdekolibý jináče stýkající se souhlásky těžko bylo vyslovovati: lž-emi, lst-ěmi, vš-emi, zd-ěmi atd. od lež, lesť, veš, zed.

IV. vzor: *dlaň*

§. 215. Skloňuje se následovně:

Jednotné číslo.	Množné číslo.
N. A. <i>dlaň</i>	<i>dlan-ě</i>
V. <i>dlan-i</i>	<i>dlan-ě</i>
G. <i>dlan-ě</i>	<i>dlan-í</i>
D. <i>dlan-i</i>	<i>dlan-ím</i> , slov. <i>-iam</i>
L. <i>dlan-i</i>	<i>dlan-ích</i> , slov. <i>-iach</i>
I. <i>dlan-í</i> , slov. <i>-ou</i> i <i>-ú</i>	<i>dlan-ěmi</i> , slov. <i>-ami</i> .

§. 216. Tak se skloňují:

1) z vycházejících na *c*, *d*, *t* a *m* v §. 213. 2 co výnimky vytknutá: klec, obec, zem, labuť atd.

2) Z vycházejících na *č*, *š*, *ž*, *z*, *l* a *ř* v §. 213. 3 nespomenutá, jako: chatrč, kleč; peleš, výš; mládež, stráž, hráz, tvrz, mláz; báseň, daň, kázeň, píseň; koudel, postel; šíř (šířka) atd.

3) Všecka na *j* a *šť*: chvoj, kolej, krůpěj, šlapěj; poušť, tloušť, Pešť atd.

4) Všecka na *v* aneb *ev* m. stčes. *y* a slov. *u* (§. 121. 2):
obrv, krev, kótev, pánev a jiná, mající v gen. jednotném a v nom.
vok. a akk. množném *e*: obrv-e, krv-e atd.

5) Z vycházejících na *ti* m. *ter* (§. 172) jen *máti* s oží-
vajícím kmenovým *r* následovně:

Jed. N. V. máti	Mn. mate-ř-e
A. máte-ř	mate-ř-e
G. mate-ř-e	mate-ř-í
D. mate-ř-i	mate-ř-ím
L. mate-ř-i	mate-ř-ích
I. mate-ř-í	mate-ř-mi.

Staročeské *ne-ti* m. *ne-ter* v. *vnučka* zaniklo, *ses-ti* m.
ses-ter co *ses-tr-a* dávno přešlo pod vzor *ryba* tak, jako *imě*
co *jmén-o* (§. 202. 2) pod *slovo*; ode *dci* z *děh-ti* m. *děh-ter*
jen jedn. dativ a lokál *dce-ř-i* podle *mate-ř-í* živoří podnes
vedle *dceř-e* a ostatních od *dcer-a* podle *ryba* pravidelně tvo-
řených pádů.

Proměny samohlásek u skloňování.

a) Přísouvání.

§. 217. Genitiv množný jmen středních a ženských, pa-
třících ke *slovo* a *ryba*, vzniká odsutím kmenových samohlásek
o a a: olovo-olov, žena-žen. U jmen ku *pole* a *duše* hledících
naproti tomu tvoří se pravidelně příponou *í*, řidčeji též odsutím
kmenového *e*: moře-moří, země-zemí, ohniště-ohnišť, ulice-ulic.
Jako v ohnišť z ohniště *šť*, tak se i na konec jiných obdobně
tvořených genitivův od jmen, majících dvě aneb i více souhlásek
před kmenovými samohláskami, buď snesitelné, jako *šť*, buď ne-
snesitelné mluvidlu československému skupeniny souhlásek do-
stávají. K oněm patří:

1) všechny ty, ve kterých *l* a *r*, mezi dvěma souhláskama
postaveny jsou, co samohlásky na jevo vystupují (§. 94. 1),
na př. jablko, slov. jablk, čes. jabl-e-k asi tak, jako blecha m.
slov. blcha; zrna-zrn, vlna-vln, srna-srn; srdce, slov. srdc m.
srdc, stčes. srd-e-c, novočes. srdc-í; hrča-hřč m. čes. hrč-í
a podobná;

2) kromě *šť* následující: *st a zd, ct a čt, vd, bd, jd, nd, ndz, nt, pt, cht, ~~mp~~ mp, sk, zh*, slov. *zg a jsk*, na př. *lučiště-lučišť*, nesprávně s *í*: *lučišť-í*; *město-měšť*, *cesta-cest*, *hnízdo-hnízď*, *hvězda-hvězď*, *pocta-poct*, *počta-počť* (lépe: *pošta-pošť*), *pravda-pravď*; slov. *lojda* (nepořádná ženština), *lobda* i *lopta* (Fangeball) a *bryndza*—*lojd, lobd i lopt, bryndz; brynda-brynd, flinta-flint, krypta-krypt, juchta-jucht i juchet, palma-palm, lampa-lamp, ohnisko-ohnisk, deska-desk i des-e-k* podle třísk *-třísek*; *rozha-rozh*, slov. *razga-razg*; *vojsko-vojsk atd.*

Do všech ostatních, ani *str, dl, tl, sl, br, tr* a podobných (§. 143. 2) nevynímajíc, čeština podle §. 134 vsouvá *e*, slovenčina i *o, ie* a místy i *á*: *sestra-sester, pravidlo-pravidel, modla-model* m. přicházejícího ještě u starších spisovatelů *modl, světlo-světél, metla-metel, veslo-vesel, řebro-řeber, játra a játry-jater, járho-jarem, forma-forem, sukno-suken, panna-panen*, velmi nesprávně: *pann-e-n* a dle toho i *pann-e-nský* m. *pan-e-nský*; *poutko-poutek, půtka-půtek*; *ovce-ovec*, zbytečně s *í*: *ovc-í*; vejce, slov. *vajce* má i v češtině beze zpětné přehlásky *vaj-e-c*, dle čehožby se i *hejno a lejno*, slov. *hajno a lajno* měly navrátiti ku prvotnému *a*: *haj-e-n, laj-e-n*; *vojna-vojen, dojka-dojek atd.* Do jmen na *stvo* jen novější spisovatelé vkládají *e*: *biskupst-e-v, tovaryst-e-v atd.* podle *vrst-e-v* od *vrstva*; starší užívali genitivu na *í*: *biskupstv-í, tovarystv-í* od nom. na *ství* podle *znamení*.

b) Vysouvání.

§. 218. Vysouvání vládne ve skloňování zavřených kmenů mužských a ženských pohybným *e*, slov. i *o* vůbec tam, kdekoli samohlásky tyto místo cyr. *ѣ* a *ѧ* zaujímají (§. 94) anebo jen proto jsou vsuty, aby se nominativ nekončil skupeninami souhlásek, které českoslovenčina na konci slov nenávidí (§. 134 a 143. 2), na př. *pátku, snu, lva, ohně, lži, vsi atd.* od *pát-e-k*, slov. *piat-o-k*, *s-e-n, l-e-v, oh-e-ň, l-e-ž, v-e-s* m. cyr. *пѣ-тъ-kъ, s-ѣ-nъ, l-ѣ-vъ, l-ѣ-жъ, v-ѣ-sъ*; slov. *bratra, kmotra, kapra*, *mysli atd.* od *brat-o-r, kmot-o-r, kap-o-r, mys-e-l* m. čes. *bratr, kmotr, kapr, mysl*. Zevrubněji: *e a o* jsou pohybnými

1) před *v* bez výnimky: lev-lva, slov. i leva, šev-švu, církev-církve, kotev-kotve, mrkev-mrkve atd. Před ostatními retnicemi, jmenovitě před *b* a *p* jen v Cheb-Chbu, leb-lbi i lbu, pohřeb-pohřbu, slov. pohrebu; oheb-ohbi i ohbu a násep-náspu, slov. ohyb-u a násyp-u (§. 133. 2); před *m* jen v *jem* od jm-u složeném s předložkami na samohlásky vycházejícími: nájmu. příjmu atd. od ná-jem, při-jem; ale objemu od ob-jem.

2) U všech mužských na *ec*: hrnec-hrnce, chlapec-chlapce, jezdec-jezdce, mudrlec-mudrce, stařec-štarce, očištec-očišce atd. Jezvec, slov. jazvec má jezevce a jezovce od méň užívaných nominativů jezevec a jezovec, podobně kozlec-kozelce od kozelec, vyžlec-vyželce od vyželec, pestřec-pesterce, slov. pesterca od pesterec, pastvec-pastevce, přišlec-přišelce, švec-ševce, žnec-žence a několik jiných. Ze ženských jen *obec* vysouvá *e*: obce.

3) U všech příponou *ek*, slov. *ok* odvedených: domku, statku, zvonku atd. od dom-ek, stat-ek, zvon-ek, slov. -ok; podobně: daňka a danku, pelyňka a pelynka, poboňka a pobonka od dan-čk a -ek; pelyn-čk a -ek, slov. polynok, pobon-čk a -ek; ná-řek, vý-řek a jiná s *řek* složená jen v češtině přicházejí o *e*: nářku, výřku. Nevysouvá se *e*: a) v česnek m. slov. cesnák, b) v jednoslabičných: rek (hrdina), Řek a šnek, slov. Grek a slinák; ve složených: o-sek, prů-sek a podobných; c) ve slov. zdobných na *ček* m. čes. *eček*: domček, -u, chlapček, -a; konček, -u atd. m. čes. dome-ček, -čku; chlapec-ček, -čka; koneček, -čku.

4) U všech ženských příponami *seň* a *zeň* (§. 169) tvořených: báseň-básně, bázen-bázně atd. Z mužských na *en* a *eň* obvykle jen u těch, kde před *e* nestojí dvě souhlásky aneb *l*, *ř* a *m*: leden-ledna, oheň-ohně, buben-bubnu, duben-dubna, stupeň-stupně; ale: hřeben-a, lupen-u, jesen-a, slov. i kepeň-a (plášť) a naopak června od červen atd.

5) U mnohých na *l* a *t*, jako: kotel, kozel, kašel, kel, orel, osel, živel, Pavel; drobet, klapet, krapet, loket, nehet, ocet, počť, věchť atd. Zůstává *e* ze jména u všech slovesných na *tel*; u kostel, koudel, koupel, kužel, ocel, popel, svízel, zřetel, hřbet a jiných.

6) Asi u následujících jednoslabičných: den, peň, sen, pes

keř-kře, křest-křtu i křestu, mest-mstu, slov. krst a mušt—krstu a muštu; len-lnu i lenu; česť-cti m. čsti (§. 149. 3), lesť-lsti, lež-lži, rez a rež—rzi a rži, slov. rdza a raž i rož—rdze a raži i roži; třesť-lřti, zed-zdi, ves-vsi, veš-vši; podobně: oves-ovsa a faleš-falše.

c) *Dloužení a krácení.*

§. 219. Dloužení jen ve slovenčině vládne jednoslabičnými genitivu množnými jmen středních a ženských. Příklady viz v §. 120. 3. Čestina naopak jen ve spomenutém pádu krátí kmenovou samohlásku u jádro-jader, jméno-jmen, chvíle-chvil, kštíce-kštic, lžice-lžic, míle-mil, plíce-plíc i plíc, svíce-svic i svéc; i v instr. jedn. a množném, v dat. a lok. množném u více ženských srostených, majících před *a* v nom. jednotném jen jednu souhlásku, jako: brána, díra, kráva, lípa, míra, moucha, skála, sláma, rána, trouba, víra, žíla a několik jiných, na př. bran, bran-ám, -ách, -ou, -ami; lip, lip-ám, -ách, -ou, -ami; *díra* má podle §. 96. 1: děr, děr-ám, -ách, -ou, -ami; tak i míra a víra; *práce* v gen. a v instr. vždy: prac-í, -emi; v dat. a lok. dvojako: prac-ím, -ích a prác-em, -ech. Z množných krátí *é* jen *dvěře*: dveř-í, -ím i -ům, -ích, -mi; *á* jen *sáně*: san-í, -ím, -ích, -ěmi; ze středních jen *léto* má: let, let-ům, -ech, -y anebo -mi.

§. 220. V celém skloňování se krátí

1) *ů*, slov. *ó*, v *o* u jednoslabičných jmen mužských a ženských: Bůh-Boha, dvůr-dvora, kůň-koně, nůž-nože, vůl-vola, vůz-vozu, hůl-holi, sůl-soli atd. Jen cizí kůr a trůn se slov. bůř, bób a póst (čes. bol, bob a půst) patří k výnimkám.

2) *á*, *é* a *í* v *a*, *e* a *ě* a) u všech středních, k *símě* patřících: rámě-ramene, bříně-břemene atd. b) Z mužských jen u následujících českých: hrách-hrachu, kámen-kamena i kamene, mráz-mrazu, pás-pasu, práh-prahu; déšť-deště, chléb-chleba, snih-sněhu a vítr-větru.

Pán u Slováků jen ve vokativě má: pane. Čechové i v nom. a jiných pádech obou čísel krátí *á*, užívajíce slova *pán* co přídavku: pan kmotr, pana kmotra atd. Před *Bůh*, *Kři-*

stus a *Ježíš* ale zůstává *á* i u nich mimo vok. jednotný dlouhým: pán Bůh, pána Boha atd.

Zbytky dvojného čísla.

§. 221. Jako v jiných příbuzných jazycích, tak i ve slovančině dvojné číslo za starodávna jen tři přípony mělo: jednu pro nom. vok. a akkusativ, druhou pro genitiv a lokál, třetí pro dativ a instrumental, a sice:

1) u mužských jmen tvrdo zakončených *y*, *ú* a *oma*, u měkkých *a*, *í* a *ema*, na př.

N. V. A. chlap-*y*, muž-*a*

G. L. chlap-*ú*, muž-*ú*

D. I. chlap-*oma*, muž-*ema*.

2) U jmen středního a ženského rodu prvé tři pády dvojné jsou vždy rovné jednotnému lokálu, na př.

N. V. A. slov-*ě*, pol-*i*; ryb-*ě*, duš-*i*

G. L. slov-*í*, pol-*í*; ryb-*í*, duš-*í*

D. I. slov-*oma*, pol-*ema*; ryb-*ama*, duš-*ema*.

§. 222. Zbytky dvojného čísla v nynější mluvě jsou velmi skrovné.

1) Z jmen mužského rodu jen od neužívaných v jedn. čísle *ret* (slov. *pera*) a *prs'* pošlé tvary: *rt-ou* a *prs-ou* co genitivu slychaf u Čechů často. Týchž tvarů co lokalův, *rt-oma* a *prs-oma* co instrumentalů jen básníci užívají. Obecné *rt-ama* a *prs-ama* tak, jako i v novějších mluvnicech a spisech přicházející dativy *rt-oum* a *prs-oum* nejsou ani množné ani dvojné, a co také nezasluhují, aby se jich místo správných množných: *rt-y* a *prs-y*, *rt-ům* a *prs-ům* užívalo. N. V. A. *rt-y* a *prs-a* konečně za množné se považují ode dávna, a sice: *rt-y* za mužský, *prs-a* za střední.

2) U jmen středního rodu následující dvojné pády přicházejí: a) N. V. A. *st-ě* ve dvě *stě* od *sto*; b) G. *kolen-ou* a *ramen-ou* od *koleno* a *rameno*. O lok. *kolen-ou* a *ramen-ou*, o dat. *kolen-oum* a *ramen-oum* a instr. *kolen-oma*, *-ama* a

ramen-oma, -ama platí docela to, co pod 1 řečeno. c) *oko* a *ucho* nemají pravidelného dvojného čísla: oc-e a us-e, ok-ú a uch-ú, ok-oma a uch-oma, než od nepaměti následující s množným smíchané od kmenův *oč* a *uš* :

N. V. A. oč-*i*, uš-*i*

G. oč-*í*, uš-*í*

D. oč-*ím*, uš-*ím*, slov. -*iam*

L. oč-*ích*, uš-*ích*, slov. -*iach*

I. oč-*ima*, uš-*ima*.

3) Ze ženských jen *ruka* vládne posud celým dvojným číslem, *noha* jen dvěma jeho pády :

N. V. A. ruc-*e*

G. L. ruk-*ou*, noh-*ou*

D. I. ruk-*ama*, noh-*ama*.

Místo noz-e říká a píše se množně noh-y; podobně: ruk-ám a noh-ám, nesprávně i ruk-oum a noh-oum, a ruk-ách, noh-ách m. zmatečného již nyní dat. a lok. dvojného: ruk-ama a noh-ama, ruk-ou a noh-ou.

Poznámka 1. Spisovatelé XVI století kromě vytknutých i jiných jmen středního a ženského rodu rádi užívali, zvláště s též dvojnými přívlastky *dvě* a *obě*, v nom. a akk. dvojném, na př. V městě budú postaveny dv-ě oliv-ě. *Háj.* Poslednějším mandatem se ob-ě stran-ě spraviti mají. *Koc.* Pyrrhus dv-ě bitv-ě s Římany svedl. *Vel.* Nemáme zde, než pět chlebův a dv-ě ryb-ě. Byl Absolon v Jerusalemě dv-ě lét-ě. Vzal mu Jojada dv-ě žen-ě. *B. br.* Předposlední dvojný akk. *dvě léta* má ještě i *Vulgata* r. 1851 vydaná v 2 Král. 14, 28. Ve dvou prvních a podobných příkladech proto jsou množné přísudky s dvojnými podměty proti §. 18 spojeny, že dvojně číslo u sloves ani tehdaž už nebylo v obyčeji.

Pozn. 2. Dvojně tvary slov *ruka*, *noha*, *oko* a *ucho* i tam jsou v obyčeji, a to dvou posledních vždy s přívlastky a přísudky ženskými, kde bychom jináče množné očekávali, na př. lidé spínali *ruce*, obračejíce *oči své* k nebi. Příčinou toho je tuším ta okolnost, že slov *ruka*, *oko* a *ucho* s pravidelným množným číslem velmi často v nevlastním smyslu k označení věcí *ruce*, *oku* a *uchu* podobných užíváme, na př. ruky na hodinách, něm. Zeiger; slov. mořské oka, jeze-
ra v Tatrách; oka na osidlách, něm. Schlingen; oka, jináč ohníva, na řetězích; ucha na hrncích, něm. Henkel atd.

Skloňování cizích jmen.

§. 223. Majíce pravidla skloňování cizích jmen vytknouti, musíme se přede vším seznámiti s dosavadním zvykem jak národu československého vůbec, tak i výtečnějších spisovatelů jeho zvláště.

Jako každý, tak i náš lid hleděl vždy cizí slova tak proměnit, aby se buď celým tvarem aneb aspoň zakončením svým přiměřenými stala hláskoslovným zákonům, které domácími slovy jeho vládnou. Tak povstala z cizích slov zdomácnělá obecná: barva, biskup, kalich, komnata, komín, kostel, kříž, mnich, mramor, mše (slov. omša), ocet, oltář, ortel, palác, papež, polštář, tanec, tulich, větel; addic-e aneb -í; kvitanc-e, -í; divis-e, -í atd. slov. addicija, kvietancija, divisija z lat. na *io*; vlastní: Cáchy, Dunaj, Mohuč, Paříž, Řezno, Řím; Ambrož, Aneška, Alžběta, Jan, Ježíš, Jiří, Matěj, Mojžíš, Ondřej, Vavřinec. Ta a jiná podobná skloňuje národ od nepaměti pravidelně tak, jako domácí přiměřeného zakončení. Zabíhaní domácích na tvrdé *l* a *la* do skloňování měkkého, na př. kotle a půle podle *meče* a *duše* m. kotla a půly podle *dub* a *ryba*, které jmenovitě v češtině po zaniknutí rozdílu mezi tvrdým a měkkým *l* (§. 150) nastalo, objevuje se zhusta i u cizích, na př. titule, kapitule atd. m. a v. titulu, kapituly. Jen *c*, u domácích jmen vždy měkké, má se podnes u cizích: kloc, palác a plac a podobných za tvrdé: klocu, palácu, placu, slov. i tancu od tanec podle *dub*.

§. 224. U spisovatelů československých pozorovati velkou rozmanitost v užívání a skloňování cizojazyčných jmen. Oni se totižto

- 1) buď drží národního zvyku, o kterém právě mluveno;
- 2) buď, šetříce cizího tvaru slov, čistý jejich peň pravidelně skloňují, na př. Kristus-Krista, Klemens-Klementa, Herodias-Herodiady, Nero-Nerona atd.
- 3) Někdy, nedělice kmene od nominativu, přípony pádů s tímto spojují, na př. Fares-a, Mars-a, Felix-a, Bacchus-a atd.

4) Často nedůsledně sobě vedou, užívajíce buď dvou rozličných tvarův a oha skloňující, totiž i čistého i příponou nominativu opatřeného kmene, na př. Tó-m-a, -y a Tomáš-e, Matěj-e a Mathiáš-e, sa-tan-a a satanáš-e atd. buď slova jednoho a téhož tvaru dvojnásobně skloňující, na př. Sapo-res - Saporesa a Sapa-ra, He-ro-des-Herodesa a He-ro-da atd.

5) Někdy užívali pádů cizích, i proti vlastnosti a moci českých předložek, na př. řeku Tigrim, modla bohyně Veneris, do Phoenicen, proti Gnidum atd.

6) Konečně cizích jmen neskloňovali, někdy skloňovanými přídávky: hora, město, řeka, potok a podobnými sobě poněkud pomáhající, na př. do Kades, do Sichem, na hoře Ararat, do města Dodone, u potoku Thera řečeného atd.

§. 225. Patrně je, že jen na dvou prvních způsobech i my podnes bezpečně přestati a jimi se řídití nejen můžeme než i musíme: totižto

1) Kde se v národní a ve spisovné mluvě zčeštěné tvary ujaly, držeti se jich třeba napořád, jako: Jidáš, Jonáš, polštář, oltář, ortel, tanec atd. Ve vyšším slohu však budiž dovoleno navracovati se i k původnému tvaru nominativu, jako: Judas, Jonas atd.

2) Kde staří spisovatelé čisté kmeny dobře skloňovali, v tom jich máme následovati a věc tu důsledněji než oni provésti. K tomu cíli třeba předně slova jazyků starých od novějších oddělití, a mezi starými ke slovům z jazyků klassických, latinského a řeckého, zvláštní zření míti.

§. 226. Ve skloňování jmen z jazyků klassických, našemu celým ústrojím svým podobných, následujícími hlavními pravidly řídití se máme:

1) Poněvadžby jinačením nominativu původ a význam slova často velmi zatemněl, nevyhnutelná potřeba jest, aby se původný tvar jeho neměnil, na př. Alexander aneb Alexandros, Mercurius (nikoli Merkur anebo Merkuriáš), Ilias (nikoli Iliada) museum, gymnasium, drama, Plato anebo Platon, Bacchānalia, Philippi atd. Kterému tvaru, latinskému-li čili řeckému, před-

nost dáti se má, musí spisovatel sám ze svého vlastního stanoviska určití. Někdy, pouze výnimkou, u slov velmi známých, původný tvar nominativu již i nyní měníme, i napotom měniti můžeme, na př. Atény m. Athenae, despot m. despota aneb despotes atd.

2) Přípony pádů jazyka našeho musejí se přiřazeti ku kmenům jazyků klassických, které buď už v nominativě buď jen v genitivě a v ostatních pádech na jevo vystupují. Kmeny prvního druhu jsou zase buď holé buď příponami nominativu *s a n*, lat. *m* opatřené.

a) Za holé kmeny považovati dlužno α) zvláště jména latinská mužs. rodu na *r* a *l* jako: Alexander, Lucifer, triumvir, Caesar, Jupiter, consul a pod. druhého a třetího sklonění; β) latinská na *a* a řecká na *α* a *η* mužs. i žens. rodu, jako: Aetna, Corsica, Chloe, satrapa, synagoga, Ariadne, Dodone, Asia, Troia, anarchia, idea a jiná prvního sklonění. Jména na *r* a *l* patří ke vzoru *chlap*: Alexandr-a, lucifer-a, konsul-a; ženská, mající před *a* aneb *e* souhlásku anebo samohlásku *o*, k *ryba*: Aetn-y, Ariadn-y, Chlo-y, synagog-y; ostatní k *duše*: Asi-e, anarchi-e, ide-e. O mužských na *a* platí to, což o domácích v §. 184. 2 řečeno: Senek-y, satrap-y, ale: Senek-ovi, satrap-ovi atd. podle: sluh-a, -y, ovi.

b) Z jmen kmene příponami nominativu *s a n*, *m* opatřené α) mužská životná, v řečtině na *ος* a *ους* m. *ος*, v latině na *us* II a IV sklonění, odvrhše příponu nominativu *s* i *s* předcházející samohláskou, patří ku *chlap*, neživotná a ženská k *dub*, na př. Homer-us, -a; Gall-us, -a; Menela-us, -a; Panth-us m. Pantho-os, -a; Demetri-us, -a; Epir-us, -u; Rhod-us, -u; Phar-us, -u; rit-us, -u a jiná. Tak se mají skloňovati i některá na *es*, zvláště rodinná na *ides*, *ades*, barbarská na *dates*, *ages* atd. na př. Apell-es, -a; Atrid-es, -a; Alcibiad-es, -a; Mithridat-es, -a; Astyag-es, -a; a, vyjmešli zobecněle Felix-Felixa, všecka III sklonění na *x*, *ξ* a *ψ* čili *ks* a *ps*: Phoenix-Phoenika, Pelops-Pelopa atd. O mužských na *as* s předcházející souhláskou naproti tomu platí to, což o domácích na *a* v §. 184. 2 řečeno: Aret-as, -y, -ovi; Cosm-as, -y, -ovi; Pelopid-as, -y, -ovi atd. Tak zacházeli staří i s vy-

cházejícími na *eas*: Aene-as, -y, -ovi; Phile-as, -y, -ovi; největším více lahodí po *e* tak, jakož i po *i* přípony měkké: Aene-e, -ovi; Phile-e, -ovi, Pausani-as, -e, -ovi; Lysani-as, -e, -ovi atd. β) Střední na *um*, řec. *ov* hledí docela ke *slovo*: metr-um, metr-a, -u atd. Vycházející na *eum* a *iūm* mohou mít v gen. jednotném a v nom. vok. a akk. množném *a*: muse-um, -a; gymnasi-um, -a dle *slovo*, ale v dat. a lok. jednotném a v ostatních pádech množného čísla raději dle *pole*: muse-i, -í, -ím, -ích; gymnasi-i, -í, -ím, -ích.

c) O skloňování jmen třetího sklonění lat. a řeckého, jejichž peň teprve v genitivě na jevo vystupuje, následující všeobecné pravidlo ustanoviti se může: odhod příponu genitivu, řec. *ος* a lat. *is*, a dobyv tím kmene, skloňuj ho podle přístojného českého vzoru, na př. dle *chlap* mužská životná na *o m.* kmenového *on*: Cicero-Cicerona, Nero-Nerona; na *s m.* *t-s* a *d-s*: Mars-Marta, maecenas-maecenata, Daphnis-Daphnida, Oedipus-Oedipoda; na *n* a *n-s m.* *nt-s*: Xenophon-Xenophonta. Valens-Valenta; dle *dub*: acheron-acherontu, střední na *a m.* *at* aspoň v gen. dat. a lok. obou čísel: drama-dramatu, dogma-dogmatu; v nom. vok. a akk. obou čísel lépe je držeti se původného tvaru a rodu; drama a dramata dle *slovo*; dle *ryba* ženská na *a-s*, *i-s* a *y-s m.* *ad-s*, *in-s* a *yd-s*: Ilias-Iliady, Pallas-Pallady, Salamis-Salaminy, chlamys-chlamydy; na *s* měnící se v genitivě na *r*: Ceres-Cerery, Venus-Venery; dle *duše* všecka na *lis*, *sis* a *ys*: Neapol-is, -e; aesthes-is, -e; Tethy-s, -e; dle *pole*: Arelate, Praeneste, Soracte atd.

3) Někdy, má-li sklonění jazyku našemu: přiměřeněji provedeno býti, potřebno je nejen kmen trochu zjinačiti než i od původného rodu odstoupiti, na př. ženské Glykerion-Glykerionos česky snad lépe bude v gen. zníti Glykerie, od smyšleného kmene Glykeria, než Glykeriony; Sappho-Sapphus ze Sapphoos snad lépe Saffy od Saffa než Saffoy; ženské styx-stygis snad lépe stygu dle *dub* než stygy dle *ryba* atd.

4) Z jmen jen v množ. čísle užívaných ke vzoru *chlapi* patří na př. latinská na *i* a *es*: Stobi, Brigantes; k *ryby* ženská na *ae*: Syracusae, calendae; k *duše* aspoň v gen. ženská na *aeae*: Plataeae; na *es*: Alpes, Gades a podobná, nechceš-li

tato raději zcela pod *ryby* přenést; ke *slova* hledí střední na *a*: Leuctra, Megara; ku *pole* všecka na *ia*: Bacchanalia, Saturnalia. Tempe a podobná konečně je též snad lépe dle *slova* než dle *pole* skloňovati.

§. 227. Sklad slov ve starých neklassických jazycích, ku kterým přede vším semitské a v čele jejich hebrejský náleží, jest od našeho docela rozdílný. Nejlépe tedy učiníme, jestli každé slovo hned za kmen vezmeme a pravidlům našeho skloňování podrobíme, šetríce při tom zakončení, rodu a životnosti anebo neživotnosti jeho. Cestu k tomu nám ukázali již staří, skloňující pravidelně: Adam, Betlém, Jordan, David, Eva, Sára, Jericho a jiná; méně správně jména na *l* dle vzoru měkkých: Abel-e m. -a, Daniel-e m. -a, Joel-e m: -a atd.

Tak třeba zacházeti i se slovy starých i nových jazyků našemu nepřibuzných, na př. maďarského, tureckého a jiných.

Jen tam, kde se skloňování slov z jazyků těch aneb oněch náležitě provésti nedá, pomáhati si můžeš přídavky v §. 224. 6 spomenutými.

§. 228. Několik známějších místných jmen z jazyků *romanských* (francouského, vlaského, španielského atd.) dle staršího anebo původného tvaru jejich skloňovati dovoleno, jako: Bretania m. Bretagne, Bulonia m. Boulogne, Massilia m. Marseille, Versalia m. Versailles atd. Méně známá by takým proměněním buď velmi zatemněla aneboby se ani pořádně přejinačiti nedala. Nezbyvá tedy nic než k nynějšímu tvaru těch a všech jiných, zvlášť osobných, přirážeti, pokud možná, přistojné přípony české, na př. Bordeaux (dle vyslovení: Bordó) Bordeaux -a, anebo Bordeaux'a, ale: Champagne (dle vyslovení: Šampaň) Champagne-c anebo Champagne'e atd.

Totéž platí vůbec o slovích z jazyků *germanských*, jmenovitě o krajinských na *en*, jako: Hessen, Sachsen, Schwaben a podobná, která co nominativy množné správně se mění v Hessy, Sasy, Šváby. Místná na *ingen* jsou zase množné dativy kmenů na *ing*. Postačiloby tedy psáti a skloňovati pravi-

delně Götting, Nördling, Tübing atd. anebo s *k*: Götting-Göttingu atd. I u jmen na *angen*, *hafen*, *hofen*, *hausen*, *kirchen*, *loben*, *wegen* můžeš *en* odhoditi a čistý kmen skloňovati: Ellwangen-Ellwangu aneb Ellwanku, Nordhausen-Nordhausu atd.

II) PŘÍDAVNÉ JMÉNO.

Rozdělení.

§. 229. Dle významu přídavná jména jsou:

1) jakostná, oznamující jakost osob a věcí dle podoby, barvy, působení, povahy atd. na př. hranatý, zelený, teplý, vlidný, měkký, tuhý a jiná;

2) přisvojovací v širším smyslu čili vztahná, ukazující komu co náleží, od koho anebo čeho co pochází, ku komu anebo k čemu se vztahuje, k osobám-li čili ke zvířatům anebo věcem a k jejich vlastnostem, na př. dědův, sestřin; dřevěný, slaměný, husí, rybí, zvířecí, lidský, národní; jarní, letní, dnešní, střední, zadní, nynější a podobná;

3) bytná a dějná, kteráž obsah sloves, stav totiž a působení nějaké, co pomíjející vlastnost představují (§. 67), na př. spící, sedící, ospalý, zralý, vidomý, jsoucí, byvší, nenáviděný, milovaný a jiná.

§. 230. Tvarem svým jsou přídavná jména neurčitá a určitá.

1) Neurčitá za starodávna zcela tak se končila, jako podstatná jména: v mužském rodě totižto souhláskami tvrdými anebo měkkými, ve středním po tvrdých souhláskách samohláskou *o*, po měkkých přehláskou *e*; v ženském konečně samohláskou *a*, na př. zdrav, zdrav-o, zdrav-a; hoden, hodn-o, hodn-a; člověč, člověč-e, člověč-a (člověčí), pán, pán-ě, pán-a (pánův) atd. Z měkko zakončených se jen několik nepatrných zbytků zachovalo. I tvrdo zakončených, jak u skloňování jejich zevrubněji vyložíme, je v nynější mluvě mnohem méně nežli ve staré.

2) Určitá přídavná po tvrdých souhláskách vycházejí v muž-

ském rodě na *y*, ve středním na *é*, v ženském na *á*: zdrav-ý, -é, -á; po měkkých ve všech třech rodech na *i* m. stěs. a slov. *í, ie, ia*: bož-í. Určitými slují a dlouhými koncovkami vynikají proto, že povstala spojením a stažením dvou živlů: z neurčitého přídavného a z ukazovacího zájmena *ji, je, ja* (§. 44 a 46), které zde *člen* jiných jazyků zastupuje, na př. zdrav-é pošlo ze zdravo + *je* (*das gesunde*) tak, jako vévoda z vojévoda, mé z moje; zdrav-á ze zdrava + *ja* (*die gesunde*) tak, jako káti se, báti se atd. z kajati a bojati se (§. 119). V mužském zdrav-ý tak se má *y* k *ej* v obecném zdrave-j (§. 96. 3), jako v zýtra k zejtra, slov. zajtra ze za jutra (§. 104 a 137).

§. 231. Jako podstatná, tak i přídavná jména původem svým jsou:

1) původná anebo domácí a cizí: černý, dobrý, kusý, slabý, zlý — falešný, roz-šafný, špičatý m. stěs. a slov. končítý atd. z něm. falsch, recht-schaffen, spitzig;

2) prvotná a odvedená: holý, nahý, suchý, tuhý — boží a pobožný od Bůh, rohatý od roh, lidský od lid atd.

3) jednoduchá a složená: dobro-volný z jednoduchých dobrý a volný, ostro-vtipný z ostrý a vtipný, vše-tečný atd.

Tvoření.

§. 232. Přídavná jména tvoříme též trojnásobně: stupňováním samohlásek, na př. drah, určitě drah-ý ode drž-eti, malý-a mil-ý od ml-íti, mlad-ý a prav-ý od zašlých u nás kořenů mld a pru; spojováním předpon a přípon s kořeny anebo pni a skládáním.

O předponách viz §. 241. 2.

Ze samohlásek co přípon jen *í* je poněkud úvahy hodno. Že v něm co příponě více živlů splynulo v jeden celek, o tom pochybovatí nedovoluje obdoba z §. 165 patrná. Od podstatných jmen životných bytostí, zvláště zvířat, vznikají příponou *í* přídavná jména vztažná, při čem se dlouhé samohlásky kmenové skrácují, pohybné *e* se vysouvá, ze souhlásek ale

1) hrdelnice se rozlišují v *č*, *š*, *ž* a *dž*: člověk-člověčí, vlk-vlčí, pták-ptací, straka-stračí, pastucha-pastuší, moucha-muší, Bůh-boží, slov. striga-stridží;

2) *c* se mění v *č*: vrabec-vrabčí, věstec-věščí, zajíc-zaječí, ovce-ovčí, slepice-slepičí;

3) *d* se rozlišuje v *z* jen u hovězí od hovado, *t* v *c* u všech pošlých od jmen středního rodu na *e* aneb *ě* m. *et* a *ět* (165.6): jehněc-í, hraběc-í, knížec-í, kuřec-í, telec-í atd. od kmenů: jehnět, hrabět, knížet, kuřet, telet. Podobně se tvoří přídavná jména od přechodníků přítomného času na *a* a *e* aneb *ě* m. prvothného *a-nt* a od infinitivů: nesa-nesoucí, pije-pijící, hledě-hledící; bít-bicí, křesati-křesací, psáti-psací atd.

4) Jinde se *d* a *t* tak, jakož i *n*, *r* a slov. *l* jen obměňují: had-hadí, medvěd-medvědí, kohout-kohutí, méně správně kohoutí; jelen-jelení, srna-srní, kura (slepice)-kuří, orel, slov. orol-orlí atd. Ostatní souhlásky se nemění: pes-psí, hus-husí, koza-kozí, ryba-rybí atd.

§. 233. Příponami přičestí *l*, *m*, *n* a *t* stávají se slovesa přídavnými jmény bytnými anebo dějnými, a sice prvou všecka, druhou jen v §. 66 vytknutá, třetí a čtvrtou konečně s významem trpným jen přechodná. Od několika nepřechodných sloves pošlá přídavná bytná s *n* a *t* jsou činná tak, jako příponou *l* tvořená, znamenajíce svrchovaně opatřeného vlastností přiměřenou stavu slovesem vyslovenému, na př. propade-ný anebo propadnu-tý, minu-tý, sroste-ný, zamrznú-tý atd. je ten, kdo se svrchovaně propadl, minul, srostl, zamrzl anebo svrchovaně propadl-ý, minu-lý, srost-lý, zamrz-lý. Leža-tý však a stoja-tý, ačkoli jsou od leža-ti a stoja-ti m. nynějšího přehlášeného leže-ti a dle §. 119 staženého stá-ti zcela tak tvořena, jako předešlá, odchylují se předce významem svým od těchto, ponášejíce se jím více na přídavná od infinitivu anebo přechodníku přítomného času odvedená: leže-cí a sta-cí anebo leží-cí a stojí-cí. Téhož významu jest i několik též od sloves nepřechodných neznámým způsobem pošlých přídavných na *u-tý* a *u-tný* aneb *ú-tný*: mrz-u-tý od mrze-ti, smrd-u-tý od smrdě-ti, tek-u-tý od tek-téci, vis-u-tý od vise-ti; moh-u-tý, obyčejněji moh-u-

tný anebo moh-ú-tný od moh-moci, slov-u-tný i slov-ú-tný od slu-slouti. Dvě poslední na *tný* tvarem asi tak se mají k ostatním na *tý*, jako uda-tný ke staršímu uda-tý.

§. 234. Přídavná jména od podstatných příponami *t* a *n* odvozovaná mohou se též větším dílem za trpná přičestí takých sloves považovati, z nichž jazyk kromě přičestí toho jiných časovacích tvarů zřídka anebo nikdy nepotřebuje, na př. kameni-tý, kamením hojně opatřený, od slovesa z kamen povstati mohoucího, ale neužívaného kameni-ti tak, jako složi-tý od složi-ti anebo toči-tý od toči-ti; mēdě-ný, v mēd obrácený kýmkoli, od mēdě-ti, kteréby z mēd tak povstati mohlo, jako tmí-ti se (tmě-lo se) a podobná ode tma.

Přídavných na *i-tý*, jako : bahni-tý, hlasi-tý, leti-tý, masi-tý, peněži-tý, prameni-tý a jiná, je méně než obdobných na *a-tý*: brada-tý, břicha-tý, kula-tý, nosa-tý, oka-tý, roha-tý, vlása-tý, vousa-tý atd. Některá podstatná jména i *atý* i *itý* dopouštějí: bahn-atý a -itý, kamen-atý a -itý, zrn-atý a -itý; jiná zase jen složitými příponami *ovatý* aneb *ovitý* a *natý* mohou se proměnit v přídavná toho druhu, na př. jedov-atý a -itý od jed, hrudov-atý a -itý anebo hrud-natý od hruda, lid-natý od lid, skal-natý od skála, těl-natý od tělo. Od těch a podobných neliší se významem Slovákům více než Čechům oblíbená na *istý*: bahni-stý, kameni-stý, křemeni-stý, masi-stý, zrni-stý i zrna-stý, a naopak tři jen Čechům známá na *istvý*: celi-stvý, mladi-stvý a plodi-stvý, t. j. úplně anebo velmi celý, mladý a plodný. I tam i tu je *s* před *t* tak vsuto, jako u podstatných na *st* a *stvo* (§. 167 a 168). Jiná přídavná jména příponou *atý*, zřídka *ovatý*, rozšířená naproti tomu vyjadřují úbytek vlastnosti jednoduchými vyslovené, na př. dlouh-atý a po-dluh-ovatý, nah-atý, plosk-atý a podobná znamenají asi to, co poněkud dlouhý, kde tu nahý, ne zcela ploský.

§. 235. Dle obdoby mēdě-ný tvořená přídavná jména slují hmotnými. Je jich ale proti jiným téhož významu málo, na př. dřevě-ný i dreve-ný ode dřevo, hlině-ný od hlína, kože-ný od kůže, lně-ný od len, olově-ný, plstě-ný, srstě-ný, slamě-ný od

sláma, vlně-ný, žíně-ný od žíně, slov. konská srsf. Od sklo je skleně-ný a skle-ný v obyčeji, ale s rozdílem ve významu takým, jakého jazyk u zlat-ý, stříbr-ný, mosaz-ný, želez-ný a jiných podobných nezná, říká na př. zlaté nádoby a zlaté doly (slov. baně), ale skleněné nádoby a sklené hutě. Podstatná jména stromů, bylin a ovoci stávají se přídavnými jmény hmotnými příponou *vý*, před kterou se poslední kmenový živel vždy co o objevuje a předcházející samohláska krátí, na př. boro-vý, březo-vý od bříza, buko-vý, dubo-vý, jablko-vý, jedlo-vý, lipo-vý od lípa, mako-vý od mák, malino-vý, ale růžo-vý m. rožo-vý od růže z lat. rosa atd.

§. 236. Kromě hmotných vzniká příponou *ný* z podstatných jmen vůbec mnohem více přídavných rozličného, dílem trpného, dílem činného významu, nežli kteroukoli jinou. Značnější proměny kmenových živelů před ní v obojím případě jsou asi následující:

1) Prvotně otevřené kmeny přicházejí o svůj poslední živel a předcházející hrdelnice mění podle §. 149 v *č*, *š* a *ž*, na př. věk, cyr věkъ - věčný, znak-značný, strach-strašný, smích-směšný, roh-rožný, sluha-služný, mouka-moučný, řeka-říčný, vlaha-vlažný, mléko-mléčný, břicho-břišný atd. Hláska *c* jen co druhotvar hrdelnice *k* přechází, jako tato, v *č*; povstala-li ale ze skupenin *ht*, *kt* a *tj* (§. 149 a 165), nemění se, na př. konec-konečný, studnice-studničný, slunce-slunečný; ale: moc-ný, ovoc-ný, obec-ný, věc-ný, prac-ný, po-noc-ný, plec-ný, plic-ný, vrec-ný atd.

2) Poslední živel kmenů prvotně zavřených před *ný* ožíval; čeho příklad objevuje se podnes u těles-ný od tělo, jehož kmen je těles tak, jako nebes od nebe (§. 202).

3) Kdeby přiražením přípony *ný* neoblíbené skupeniny souhlásek vznikaly, tam se dle obdoby genitivu množného (§ 217) vsouvá do kmene *e*, na př. cihla-cihelný, hanba-hanebný, modlitba-modlitebný, podobně chvalitebný od neužívaného chvalitba; písmo-písemný, srdce-srdečný, sukno-sukenný, obyčejněji soukenný; vápno-vápenný, vejce-vaječný, pravidlo-pravidelný i pravidlný atd.

4) Do přídavných pošlých od podstatných na *tel* vsouvali staří *d* před *l*: pochopi-tedl-ný, spasi-tedl-ný, vidi-tedl-ný, zře-tedl-ný, a to buď podle obdoby přídavných pošlých touže příponou od podstatných na *dlo*, kde, jak z §. 159 a 172 viděti, *d* není vsuto; buď podle *s-praved-l-ný* a *vražed-l-ný*, kde *d* je živlem kmenů pravda a vražda, *e* zástupcem cyrilského ѣ (*pravѣd-ѣnъ, vraždѣ-ѣnъ*), *l* ale tak vsuto, jako do spověd-l-nik od spověd. Nynější spisovatelé vysouvají větším dílem *d* z *tedl-ný*, píšíce pouze *tel-ný*: pochopi-tel-ný, spasi-tel-ný atd.

Touže příponou odvozujeme velmi často i od cizích podstatných jmen přídavná, jako: stát-ný, parád-ný, figur-ný a jiná; ba i hotová již cizí přídavná činíváme jí přiměřenějšími ústrojí jazyka svého. Tak vzniklo na př. už u starých malát-ný z franc. *malade* (nemocný), *privát-ný* a *publič-ný* (m. nyní běžných domácích soukromý a veřejný) z *privatus* a *publicus*; později *ideal-ný*, *real-ný*, *material-ný*, *formal-ný* atd.

§. 237. Vedle *ný* vyskytá se v češtině i měkké *ní*. Nauka novějších gramatiků českých, žeby přípony *ty* již samy v sobě a hned od prvopočátku něco rozdílného: *ný* obsažnost a činnost, *ní* ale vztažnost, byly vyznamenávaly, je mylná. Toho ani obdoba jiných nářečí slovanských, ani tisícileté užívání jejich u nás nepotvrzují, svědčíce jedině o rozdílu ku kmenu se vztažujícím. Stará čeština totižto tak, jakož i slovančina vůbec, tvořila příponou *ní* přídavná hlavně jen z nesklonných částek řeči, jmenovitě z příslovek a předložek, k určení podstatných dle místa a času, jako: dnes-dnešní, před-přední a jiná níže vytknutá; z podstatných naproti tomu zřídka, nedbajíc při tom na rozdíl, který mezi *ný* a *ní* nynější gramatici větrí. Tak na př. v Rukopise kralodvorském vedle *ran-í* o páře čteme dvakrát *ran-ý* od ráno: rané blaho a rané slunce a jednou *ran-né* slunce; podle a vedle *dnešní*, *nižní*, *přední* a *zadní* očekávali bychom tamže též raději *dal-ní* než *dal-ný* (daleký), kdyby Čechové 13 století byli šetřili významového rozdílu mezi *ný* a *ní*. V pozdější době přídavných na *ní* od podstatných pořád přibývá, nejprve na místě genitivu přivlastňovacího a přivlastku podřízeného (§. 23. 5), na př. ucho jehelní m. *foramen acus*, zubní

prášek m. Zahn-pulver; potom i jinde. Že se ale ani tu ani tam na rozdíl novějšími zastávaný nedbalo, o tom pochybovati nelze rozumně. I nejvýtečnější spisovatelé pozdější, jmenovitě klassické doby mezi *ný* a *ní* pořád se klátí a kolotají, pišíce na př. dáv-ný i -ní, obec-ný i -ní, osob-ný i -ní, měsíč-ný vedle a proti roč-ní, noč-ní atd. Není tedy naskrze proč přídavných na *ní* tak rozsáhle užívati, jako se to za našich časů děje; ba naopak obmezování jejich potřebným anebo prospěšným býti se vidí mezi jiným

1) proto, že čeština již i ústrojných přehlásek *e*, *i* a *í* a povstalých tím neurčitostí tolik má, žeby si věru každý opravdivý přítel její žádati mohl a měl, aby jich raději ubývalo nežli přibývalo.

2) Mnohá z přídavných na *ní* protivi se nynějším tvarem svým hlaskoslovnému ústrojí češtiny. Tak na př. dle neklamné obdoby přídavných už v Rukopise kral. přicházejících: dnešní ode dnes, noční od noc, nižní od niz, dle velmi dávného zvláštní od vlasť atd. měloby se *s*, *c* a *st* před *ní* obměkčovati a psáti kapešní od kapsa, vožní od vůz, obeční od obec, věční od věc, pevnoštní od pevnost a podobně, nikdy: kapesní, vozní, obecní, věcní, pevnostní.

3) Původem většiny přídavných na *ní* je dle str. 76 a 77 Tomíčkovy mluvnické podruhé vydané to domnění, jakoby ona prvou čili určovací částku složených slov německých hlavně měla a nejprůměřeněji mohla vyslovovati. Co naskrze není pravda. Jazyk náš zajisté v případě tomto vazby s genitivem, na př. pokuta smrti m. Todes-strafe, mnohdy právě tak neodolatelně žádá, jako jiné jemu příbuzné, nemající tolik složených slov co němčina; jindy zase, nepostačuje-li mu ani ta ani vazba s předložkami (§. 23. 5), na př. malba na skle m. Glas-malerei, ani jednoduchá slova, jako vápenice m. Kalk-ofen a jiná v §. 175 vytknutá, jiných přídavných, hlavně na *ný*, *ový*, *cký* a *ský*, užívati může a má, na př. obilná půda Getreide-boden, průmysl-ová anebo -nická jednota Gewerbs-verein, dvorský rada Hof-rath, školská kniha Schul-buch atd.

Přípona *ní* zůstaň předně u přídavných poslých od nesklonných částek řeči, jako: dnešní, letošní, vyšní, nižní, bližní, dolní,

horní, vrchní, spodní, přední, zadní, poslední, ostatní, střední, vnitřní anebo -erní a zevnitřní i -erní; potom u těch, která podstatné jméno, podobně předešlým, určují dle prostoru a času, jako: denní, noční, večerní, ranní, jitrní, letní, jarní, jižní a podobných; konečně u hlavní (praecipuus), mravní, národní, vlastní, zvláštní a málo jiných hluboko do života vsáklých. Zaměníš-li ale i z těchto některá souznačnými na *ný*, nebudeš v tom ani prvním ani posledním. Prvá grammatika česká r. 1533 na př. má již zevnitřný.

§. 238. Přisvojovací přídavná na *ův* tvoříme nyní jen od podstatných jmen mužských osob: otc-ův, -ovo, -ova; synův, bratrův atd. Jsou to vlastně gen. množné, které tvar neurčitých přídavných na se vzaly, a to přirozeně v té době, když už gen. množný s *v* inísto staršího, jednotnému nom. rovného (§. 186 a 192 č. 2) opanoval. Předtím přestávala slovančina pravdě podobně na příponě *in*, lat. *inus*, tvoříc jí i od mužských podstatných bez ohledu k osobnosti přídavná přisvojovací. Zbytky z doby té spatřujeme ještě ve staré češtině u holubin (holubu vlastní, columbinus), Neklan-in v.-ov, nyní -ův; pastušin, nyní pastuchův od pastucha a jiných. V nynější mluvě *in* už jen jména ženských osob přijímají, a sice ve slovenské pravidelně bez proměny, v české s rozlišením kmenových hrdelnic dle §. 149. d. Kmenové *r* před *in* ožívá a měkne v mateř-in od máti, dcera a sestra mají *r* již v nominativě, jehož *a* před *in* vůbec zaniká a kromě *r* i *d*, *t* a *n* měknou: dceřin, nevěstin, sousedin, ženin atd.

Vznikla-li přídavná hmotná a jiná na *ový* na též půdě, na které přisvojovací na *ův*, anebo má-li se *v* jejich za živel týž pokládati, který v přechodníku min. času: dav, piv, viděv a pod. na jevo vystupuje, to těžko určití. Spojitost přídavných na *ový* a *ivý* naproti tomu s přechodníkem spomenutým už i proto se zdá býti jistou, že většina jejich skutečně od sloves pochází, a sice buď bezprostředně čili tak, že se vlastně ku kmenu slovesnému na *a* aneb *i* jen *vý* přiřází, jako ve dra-vý, hra-vý, lha-vý, prcha-vý; chti-vý, mámi-vý, vábi-vý, vřešti-vý a jiných; buď tak, že se před *ivý* často *l*, někdy i *nl*, před *ový* ale zřídka

l vsouvá, na př. bouřlivý, horlivý, pohoršlivý, strašlivý, pichlavý atd. m. bouři-vý, hoři-vý, pohorši-vý, straši-vý, pícha-vý; mlčelivý i mlčenlivý, trvanlivý, trpělivý, zdrželivý i zdrženlivý atd. m. mlči-vý, trva-vý, trpi-vý, zdrži-vý. Ta a pod. přídavná znamenají náchylnost anebo navyklost ku působení anebo stavu slovesem vyslovenému.

Od podstatných jmen posílá přídavná na *avý*, *ivý* a *livý* nejsou tak četná a znamenají vesměs vynikajícího anebo vládnoucího tím, co kmen jejich značí, na př. děra-vý od díra, dna-vý, křva-vý, laska-vý, slza-vý, tma-vý, lži-vý, milosti-vý, dobroti-vý, ohni-vý, plesni-vý od plíseň, pamět-li-vý, peč-li-vý, starost-li-vý, plač-li-vý od pláč a plač-tivý m. -čivý od pláček, pověrčivý atd. V bázlivý, slov. nestaženě bojazlivý, *l* není vsuto než stojí místo *n* (§. 154. 2): bázni-vý od bázeň, ani v drážlivý posléh od stčes. a slov. drážniti m. nčes. drážditi (§. 158. 2). Trpezlivý utvořil si Slovák nejspíše dle bojazlivý, smradlavý od smrad s Čechem dle pichlavý atd.

§. 239. Z ostatních přípon jen *ry* a *ký* vezmeme ještě do úvahy. Prvá se zdá býti pouhou, dle §. 154 i jinde oblíbenou obměnou přičestného *lý*. Srovnej na př. mok-ry se z-mok-ly od mok-nouti. U toho je ještě vztah k minulosti jasný proto, že jazyk spojitost jeho se slovesem cítí; u onoho zatemněl proto, že si jazyk spojitosti té není povědom. Vztah k minulosti zmizel ale i z přídavných na *lý* u nejednoho: předně též u všech těch, kterých spojitost se slovesy obecnému citu není na jevě, jako ná-h-ly a o-b-ly (okrouhlý) od na-hnouti a o-hnouti m. -hb-nouti (§. 147), rych-ly od ruch v ruš-iti a rouch-ati; potom u těch, která nepošla od sloves než od jiných částek řeči, jako o-krouh-ly od kruh, ob-dlouh-ly ode dlouhý, pod-ly od předložky pod; konečně u těch, která jazyk, jak se zdá, úmyslně zbavil vztahu k minulosti, aby se tak k označení stálých, nepomíjejících vlastností lépe hodila (srovn. §. 67), na př. kys-ly anebo -e-ly od kys-nouti, smě-ly (audax) od smě-smíti, stá-ly (constans) od sta-státi, truch-ly (tristis) od stčes. truch-núti, nyní truchn-ěti anebo -ivěti, prachnivěti; v dokoná-ly (perfectus, vollkommen) k tomu cíli obecná čeština a slovenčina

hlásku *a* dle stá-lý velmi rozumně dlouží, spisovatelé znají se jen ku příslovce dokonale vedle a proti dokonale a dokonalý!

Jako *lý*, tak i *ry* tvoří přídavná jména nejčastěji od sloves, zřídka od jiných částek řeči, na př. buja-rý od stčes. buja-ti, nyní bujněti; ja-rý od je-ti m. ja-ti podobně latinskému i-ra od i-re, sta-rý od stá-ti, chyt-rý (čes. falešný, slov. rychlý) od chyt-iti, čes. i -nouti; kyp-rý od kyp-ěti, štěd-rý od cyr. štěd-ěti, pol. szczędz-ić (šetřiti, chrániti, odpustiti); dob-rý snad od doba, přík-rý od přek ve slov. na-priek, stčes. na prieky, v priek (trotz), s čím srovnej na přič. V bod-rý a bys-t-rý m. byd-t-rý od bd-íti m. cyr. бѣд-ěti o a y vznikly stupňováním z *o* (§. 117), *t* je vsuto tak, jako do pes-t-rý m. cyr. пѣс-t-rъ od пѣс m. pis ve ps-áti, slov. pís-af; a snad i do os-t-rý, nepošlo-li to od koř. *os* prostředkem podstatného os-f. Vsutým se zdá býti i *d* v mou-d-rý, cyr. ма-д-rъ čili man-d-rъ m. man-rъ asi tak, jako Jin-d-řich z Hein-rich (§. 146. 2). Kmen *mę* povstal stupňováním z *mę*, pravidelné to dle §. 145 před souhláskami obměny kořene *mъn*, zachovaného ve mъn-ěti, čes. mn-iti; a dle §. 95 je zase české *u* aneb *ou* tu a v podobných případech pravidelným zástupcem nosovky *ę*. Moudrý je tedy ten, kdo více myslí než jiní obyčejní lidé. Jináče se rozbírá slovo to v Čas. mus. (1846. V, 619) a v Radices (p. 55).

§. 240. Přípona *ký* patří po *ný* k nejoblíbenějším. Vysvítá nám to mezi jiným odtud, že se ona během času ve slovančině pořád rozmáhá, buď místo jiných přípon zaujímajíc buď k hotovým už přídavným příbuzných jazyků, zřídka k domácím přistupujíc. Tak na př. dal-ný a těž-ný žijí jen s *ob* v. dale-ký a těž-ký; m. velí, běžného ještě v příslovkách vel-mi a vele, slov. veľa (mnoho), říkáme již ode dávna veli-ký anebo vel-ký; vedle divý a širý i divo-ký a širo-ký; řec. ἐ-λαχ-ύς a ταν-ύς znějí u nás leh-ký a tenký, něm. a lat. též už s jinými příponami: leich-t a dün-n, levis (m. legv-is z leg-u-is) a ten-u-is; m. něm. glatt, herb anebo derb, litv. sald-us atd. máme hlad-ký, trp-ký, slad-ký. Zdvojená je přípona *k* v měk-ký, cyr. мѣ-къ-kъ dle §. 145 m. mъn-kъ-kъ od koř. mъn, žijícího ve slovese mъn-ę-

meťi, čes. mnu-mnouti, slov. mnem-miať. Příklad starých spisovatelův a §. 143. 3 dovoluje ale i měký m. měkký psáti.

Jako v mě-ký od m-n, trp-ký od trnouti m. slov. trp-nůf, vlh-ký od vlh-nouti, lip-ký od lnouti, slov. lip-nůf, plz-ký od plz-nouti, křeh-ký od křeh-nouti, heb-ký i hyb-ký od hnouti m. hb-nouti, mrz-ký od mrz-eti anebo -nouti: tak i jinde přistupuje *ký* buď k čistým kořenům sloves, buď se spojuje s kmeny stupňováním povstalými, na př. hor-ký a hoř-ký (slov. horúci a horký), krát-ký, měl-ký, vrát-ký atd. od hr-áti, krát v cyr. ěr-ati, čes. š-krt-ati, ml-íti, vrt-ěti, možná že prostředkem hoř-eti, krát-iti, měl-iti, vrát-iti; ačkoli se na př. vrátký nemá tak významem svým k nestupňovanému vrtký, jako vrátiti ku vrtěti anebo vrtnouti se.

Od podstatných jmen netvoříme přídavných pouhým *ký* než tělnatějším *ský*, cyr. *скъ*, něm. těž *isch* m. *isk*, litv. *iskas*, kde se proti lat. *icus* a řec. *ιχος* jen *o* a *i* zdá býti podstatným živlem, *s* ale *a š* je pouhou vsuvkou tak, jako v *st* a *stvo*, *astýj* a *istýj* m. a v. *t* a *tvo*, *atýj* a *itýj*, anebo *s* a *z* v *seň* a *zeň* m. a v. *ň* (§. 167—170 a 234). S kmenovými živly tak se vůbec nakládá před *ský*, jako před *ný* (§. 236), s hrdelnicemi ale a sykavkami zvláště tak, jako před *stvo* a *ství* (§. 168. 5), na pr. bož-ský, praž-ský, kněž-ský; ale čes-ký, katolic-ký, mohuc-ký od Mohuč, sas-ký, nebes-ký atd. m. češ-ský, katolič-ský, mohuč-ský, sas-ský, nebes-ský.

Některá, zvláště jednoslabičná podstatná prostředkem přisvojovacího tvaru na *ov* přijímají *ský*, na př. čertov-ský, králov-ský, poštov-ský, otcov-ský, synov-ský, ševcov-ský, židov-ský atd. Řídčeji se objevuje přisvojovací *in* před *ský*: mateř-in-ský v. mateř-ský, dět-in-ský v. dět-ský. V nábož-en-ský-důchod-en-ský a pod. jest *en* před *ský* neurčitý tvar přípony *ný*, patrně v nábož-ný, důchod-ný; *ěn* v brn-ěn-ský m. brn-ský od Brno stojí jen kvůli snadnějšímu vyslovování. Slov. dievč-en-ský a chlapč-en-ský posla snad od kmenů na *ent* (§. 203) vysutím posledního živlu jejich *t* před *ský*. Od Polák a Slovák je jen pol-ský a sloven-ský v užitku, o slovác-ký Slovák sám

právě tak nestojí, jakož ani o polác-ký s Čechem spolu; od voják jest oblíbenější voj-anský anebo -enský než voj-ácký.

Od cizích slov rozmanitě se tvoří přídavná na *ský*: nej-správněji tak, jestli se *ský* ku kmenu podstatných jmen při-razí (srovn. §. 223—229), na př. ciceron-ský, kartagin-ský, ne-ron-ský, salamin-ský, cerer-ský, vener-ský a jiná; velmi často, a dle obdoby přídavných na *ný* (§. 200) též dobře, spojováním přípony *ský* s hotovými již přídavnými jmeny, zvláště s latin-skými na *icus*, *anus*, *enus*, *aeus* a podobnými, na př. afrikan-ský aneb afric-ký, akademíc-ký, historic-ký, logic-ký, trojan-ský, antiochen-ský, europ-ský aneb -ejský, aegej-ský atd.

Pozn. Uznáš-li se mnou a s nejznamenitějšími jazykozpytci našeho věku, že hláska *s* tak není podstatným živlem přípon *ský* a *stvo* i *ství*, jakož ani ostatních nahore vytknutých, sotva se zdržíš, abys o dosa-vadním nedůsledném psaní slov těch, která jimi od kmenů hrdelnicemi anebo sykavkami opatřených vznikají, nezvolal: turpe est difficiles habere nugas et stultus labor est ineptiarum! a nežádal si, abychom si tu napotom rozumněji počínali, píšíce buď i češ-ský, katolič-ský a -stvo, němeč-ský, nebes-ský atd. dle bož-ský a -ství, kněž-ský a -ství, muž-ský a -ství a jiných, buď boz-ký, kněz-ký, muz-ký a -tví dle čes-ký katolic-ký a -tvo, němec-ký, nebes-ký. Já bych o poslední způsob psaní, t. j. o *z-ký* a *z-tví* m. *ž-ský* a *ž-ství* zvláště proto stál, žeby se tak podstatě pravopisu našeho, etymologii totižto dle §. 140, lépe vyhovělo nežli tak, kdy bychom i m. *ž-ský* a *ž-ství* z *h-ský*, *z-ský*, *ž-ský*, *h-ství* atd. psali s Rukopisem kralodvorským dle vyslovení pouze *s-ký* a *s-tví*: bos-ký, mus-ký, mus-tvo, vítěs-tví atd.

§. 241. Prvým členem složených přídavných bývají vůbec též částky řeči, které sme v §. 174 u složených podstatných našli, druhým naproti tomu velmi často jsou také tvary, kterých o sobě čili mimo složení neužíváme, jako: bradý, hlavý, nohý, rohý, ruký, rodý, oký, zraký, uchý, zubý, letý, dní. Ta a po-dobná vyskytají se předně s *bez*, na př. bez-bradý, bez-hlavý a tak dále, potom s číslovkami m. a v. lokalu s *o*, na př. potvora jedno-oká, troj-nohá, čtver-uchá jest asi to, co potvora o jednom oku, o třech nohách, o čtyrech uchách; dvou-letý, pěti-letý, vše-dní; konečně s jinými přídavnými m. a v. genitivu jakosti (§. 23. 3), na př. člověk dlouho-vlasý, krátko-zraký, rychlo-nohý atd. m. a v. člověk dlouhých vlasů, krátkého zraku, rych-

řých nohou. Sem patří i *bohý* v ne-bohý a u-bohý. *) S ob, řidčeji s *po*, máme několik jináče neužívaných tvarů na *ný* a *lý*, na př. ob-dlouhý a ob- i po-dlouhlý, ob-hroubný, ob-stárný, ob-širný, ob-tižný, ob-výšný; po-žloutlý, po-svátný, po-božný, a dle toho i bez-božný, ná-božný atd. Kromě toho pamatuj si ještě :

1) S podstatnými jmény složených přídavných je kromě těch, která z podstatných téhož druhu (§. 174. 1) vznikají, velmi málo, na př. pravdo-mluvný, sazo-metná středa (po květné neděli anebo před zeleným čtvrtkem) ze sáze, slov. sadza a metný od metu-městi; středo-zemský anebo -zemný, zimo-mřivý, vlno-nosný; boho-bojný, lép a častěji boha-bojný. Boha-prázny, a cti-hodný jsou tak, jako oka-mžení a oka-mžitý, nepravé sice, ale zvykem už dávno zasvěcené složeniny z přídavných prázny a hodný a z genitivů jimi řízených Boha a cti. Hodno-věrný je převrácené věro-hodný m. víry hodný fide dignus.

2) Předložky nerozlučitelné *pře*, *su*, *vy* a slov. *raz* s rozlučitelnými *do*, *po*, *pro*, *u* a *za* pravidelně jen u těch přídavných se dlouží, která bezprostředně pošla od podstatných dlouhostí tou již opatřených, jako: při-vozný, slov. prie-voz-ný, sou-sed-ský, sou-krom-ý, vý-chod-ní, ráz-vor-ový; dů-vod-ný, pů-vod-ný, prů-chod-ný, ú-řad-ský, zá-važ-ný; *na* a *při* i jinde, jmenovitě: a) tam, kde se jimi vlastnost jednoduchým přídavným vyslovená zmenšuje anebo zjemňuje, na př. ná-černý, ná-hluchý, ná-kyslý atd. t. j. poněkud, ne zcela černý, hluchý a kyslý; *při* v případě tomto odpovídá dokonale německému *zu*, a co také ve slovenčině pravidelně ani nesplývá s přídavným v jeden celek a právě proto ani se nezdluhuje, na př. pri malý, pri velký, pri slabý, pri starý atd. m. čes. při-malý, při-velký, při-slabý, při-starý; b) *na* a *při* dlouží se u několika přídavných pošlých od takých sloves, která právě dlouhostí předložek těch jiného významu nabyla nežli je ten, jímž jednoduchá vlád-

*) Hláska *u* tu není předložka, jako se Dobrovskému zdálo, než je to jediný u nás zbytek a taký přetvar záporného řec. *á*, *áv*, skr. *a*, *an*, lat. *in* a něm. *un*, jako na př. předpona *su* (§. 164) proti skr. *sam*, řec. *σύν*, lat. *con* i *cum* atd. U-bohý tedy prvotně a vlastně právě to znamená, co ne-bohý: neblahého totižto, nešťastného, bídného; t. j. i tím i oním zapírá se póněti: blahý, šťastný, ctihodný a podobná, které Slované za starodávna s *boğ* (čes. Bůh) spojovali.

nou, na př. ná-ležitý, při-ležitý, při-slušný. Tak i: ná-hlý (§. 239), ná-božný, ná-chylný; při-b-uzný (§. 121. 1) a podobná. — *Pře* někdy i *roz* vyslovují ve spojení s přídavnými to, co *velmi*, na př. pře-milý, pře-drahý, roz-milý i roz-to-milý. — *Přes*, kterého sme u podstatných nenašli, vyskytá se u přídavného přes-polný anebo -polní. — Česká přídavná: s-kotný, s-prasný, s-telný, s-hřebný a podobná znějí ve slovenčině vždy bez *s*: kotný, prasný, telný, žrebný.

§. 242. Přípony ke srovnávání přídavných a příslovek, jehož ponětí v §. 38 vyloženo, máme tři: *ší*, *ější* a *ější*; předponu jen jednu: *nej* m. stčes. a slov. *naj*, které tuším z předložky *nad* oblíbenou dle §. 158. 2 i jinde proměnou *d* v *j* povstalo, a v nynější mluvě jediné dělí svrchovatel od srovnávatele.

Přípona *ší* je výlučně vlastní srovnávatelům: lepší, horší, větší, menší a delší, jichž nepravidelnými položiteli jsou: dobrý, zlý, velký, malý a dlouhý; raději ji než *ější* mají přídavná na *dý*, *lý* a *chý*, rozlišující před ní *h* a *ch* v *ž* a *š*, na př. bledý-bledší, mladý-mladší, drahý-dražší, tuhý-tužší, suchý-suší, tichý-tišší. Tak obyčejně i bohatý-bohatší a starý-starší, starější a starějšía užívá Slovák m. čes. starosvat a starosvata. Vetchý (starý, vetus) má jen vetšejší, nikdy vetší.

Přídavná na *ký* všechny tři přípony připouštějí, a sice: a) *ší* nejčastěji a bezprostředně ku kmenu, jehož poslední živly *e* a *o* před *ší* zanikají, *s* a *z* ale měknou, na př. daleký-další, hluboký-hlubší, vysoký-vyšší, široký-širší, ale šířejší od širý dle obdoby ostatních na *ý*, pravidelně jen *ější* přijímajících; blízký-bližší, nízký-nižší, úzký-užší, těžký-těžší, hladký-hladší, krátký-kratší a jiná, z nichž jen u *řídky* se ještě zastavme. Dobrovský tvoří od něho, nekrátě kmenové samohlásky *í*, řidší, co slovenčina svým riedši stvrzuje, jiní volí řidší dle bližší a nižší, nedbajíce anebo nevědouce o tom, že *í* v blízký a nízký je původné anebo prvotné; v řídky ale, jak už ze slov. riedky m. cyr. *ředъкъ* náležitě vysvítá, *í* povstalo dloužením z *ě*, a co také měloby se dle poznámky 1 pod §. 90 a dle bělejší od bílý m. cyr. *бѣль* v *e* krátiiti: ředší tedy m. řidší psáti. b) Před *ější* a *ější* nezaniká přípona *k* než dle §. 149 rozlišuje se v *č* a dle

§. 119 *ěj* stahuje se u přídavných vždy v *í*, u příslovek na-
proti tomu větším dílem drží se *ěj*, na př. trpký-trpčejší a trpčí
m. trpčeji, ale trpčeji dle čistěji, krásněji, veseleji a jiných po-
dobných srovnávatelů příslovkových. Jako stahování vůbec, tak
i *ěj* v *í* je v češtině velmi dávné. Tak na př. už v Záboji čteme
najíží (nejnižší) m. najnížeji a v. středního, příslovečně užitého
rodu najnížeje (nejníže), jinde zase: draží (dražší), lepší (pěknější),
silní (silnější) m. a v. dražeji, lepěji, silněji. Ty a mnoho
jiných stažených srovnávatelů staročeských před očima majíce,
nepotřebujeme naskrze k objasnění prstonárodních na *č*, jako
hez-čí, leh-čí, měk-čí ten-čí, trp-čí atd. utíkati se k vy-
myšleným na *č-ší*: hez-č-ší atd. Po druhé není proč tvarů těch
na *č* tak nenáviděti, jako se to klassické době potřebným zdálo.
Jen u přídavných na *eký* a *oký* se jich neméně než tělnatějších
na *čejší* stále chraň. Horký a hořký srovnávej vždy: horč-í a
hořčí anebo -ejší proto, že srovnáватelem položitele *zly* je *horší*.
Na *ský* a *cký* vycházející přídavná nemělaby se vlastně nijak
srovnávati, uznáš-li to ale předce potřebným, přirážej k nim
vždy jen *ější*, na př. panský-panštější, otrocký-otročtější atd.

Všecka ostatní přídavná nejraději mají *ější*, dopouštějí však,
zvláště ve slovenčině, nejednou i *ší*, jmenovitě po *b*, *p*, *v* a *l*,
na př. slabý-slabější, tupý-tupější, tmavý-tmavější, bílý-bělejší,
milý-milejší, slovensky: slabší, tupší, tmavší, bílejší, milší; nikdy
však: hustší, sprostší a jinde po *st*, jako v češtině, kdež ostatně
ší po *b* též dovoleno. Svatý má vždy se zpětnou přehláskou jen
světější, snadný vedle snadnější i snadší a snazší bez *n* asi tak,
jako krásný ve starší češtině krašší, ve slovenčině krajší dle
terajší m. terazší od teraz, čes. nyní.

§. 243. Nebývají srovnávána přídavná vyslovující také
vlastnosti, jichž vyšší anebo nižší stupeň rozumně mysliti se nedá,
jako: věčný, časný, celý, mrtvý, němý, písemný a jiná, zvláště při-
svojovací na *iv* a *in*, hmotná na *y*, *ný*, *vý* a vztažná na *í*:
boží, člověčí atd. Nevládnou srovnávacím než jen tím významem,
kterým *ní* anebo *ný* (§. 237), přípony *ší* a *ější* u přídavných
poslých od příslovek a předložek, jako: nynější, slov. terajší a
včulajší, někdejší, tamější, zdejší, protější, vedlejší, včerejší, zej-

trejší; dolejší a hořejší vlastně též jen to znamenají, co Slovákům jedině známá dolní a horní od dole a hore, čes. nahoře; jinší to, co spisovatelům právem oblíbenější jiný. Jen onačejší od onak aneb onaký vyslovuje poněkud skromněji to, co lepší.

Skloňování, a to:

1) přídavných neurčitých.

§. 244. Neurčitá přídavná za starodávna tak se skloňovala, jako podstatná jména přiměřeného rodu a zakončení, t. j. čist, čisto, čista tak, jako chlap, slovo, ryba; páň, páně, páňa zase dle muž, pole, duša, na př. v gen. čist-a dle chlapa a slova, čist-y dle ryby; páň-a dle muža a poľa, páně dle duše atd. Nejvíce pádů prvotného skloňování tohoto zachovala spisovná čeština u přisvojovacích přídavných na *ův* a *in*, pročež i vzorem jeho budiž jedno z těch.

Jednotné číslo.

M.	S.	Ž.
N. synův	synov-o	synov-a
A. synov-a, synův	synov-o	synov-u
G. synov-a	synov-a	synov-y
D. synov-u	synov-u	synov-ě
L. synov-ě	synov-ě	synov-ě
I. synov-ým	synov-ým	synov-ou.

Množné číslo.

N. synov-i, -y	synov-a	synov-y
A. synov-y	synov-a	synov-y
G. L. synov-ých	} ve všech třech rodech.	
D. synov-ým		
I. synov-ými		

I v tom i ve všech ostatních vzorech vokativ je vynechán proto, že se vždy nominativu rovná.

Prvý tvar mužský akk. jednotného a nom. množného je zde a ve všech obdobných vzorech životným podstatným, druhý neživotným vlastní.

§. 245. Pády, jichž přípony ležatými písmeny tištěny (jednotný totiž instr. muž. a střední, množný gen. a lokal, dat. a instr. všech tří rodů), vznikly dle složeného, určitým přídavným vlastního skloňování, kterého se obecná čeština mimo nom. a akk. obou čísel i v ostatních pádech drží, skloňujíc na př. synov-ého, -ému, -ém; dceřin-ého, -ému, -ém atd. Místo přídavných na *úv* kromě toho ráda užívá podstatného tvaru na *ovic*, který není nic jiného než množný, jedn. nominativu rovný genitiv (srov. §. 186 a 192, č. 2.), a co taký všechny skloňovací tvary přídavných na *úv*, právem a náležitě zastupuje proto, že i ta dle §. 238 z gen. množného podstatných jmen vznikla, na př. přišel k nám syn sládkovic s dcerou mlynářovic m. a v. syn sládkův s dcerou mlynářovou. Zachovala konečně ještě i množných dat. několik na *úm* m, složitěho *ým* ve vyrčení: šel k Budinovým, Strakovým, sládkovým, zahradníkům a podobných, znamenajících to, co: šel k rodině Budinové, sládkově atd. Slovenské skloňování přídavných na *ov* a *in* dělí se jen krátkostí přípon od složeného, na př. v gen. synov-ho, -ej; v dat. synov-mu, -ej; v nom. mn. synov-i, středně a žensky synov-e, obecně čes. též jen synov-y m. spisovných synov-a a synov-y (§. 22. b) atd.

§. 246. Ze skloňování jmenného někdo zakončených přídavných neurč. zbylo nám jen: Páně, větša a trefa. Prvé s významem latinského *domini* zastupuje celé někdejší skloňování jmenné. Tak na př. ve vyrčení: chrám Páně stojí m. pán, v léta Páně m. nepřehlášeného gen. páňa, ve slovu Páně m. dat. páňu atd. *Větša* je gen. od středního nom. větše zachovaný ve slov. příslovce zvětša (větším dílem). Od téhož nom. pochází lokal větší ve stčes. u větší (ve větším). O *trefa* ve stčes. pól trefa a slov. pol trefa m. nčes. půl třetího viz nauku o číslovkách.

Mnohem více zbytků skloňování jmenného zachovalo se u přídavných neurčitých tvrdého zakončení: předně nom. a akk. obou čísel a všech tří rodů. Onen panuje zvláště v přísudku (§. 4. 2 a §. 19. c), tento v latinismech: šťastna, spasena ažd. učiniti (§. 32. 2). Nominativ: rád, -o, -a; nerád, -o, -a, a rád-i, -a, -y; nerád-i, -a, -y žije jen přívlastkem m. příslovky (§. 38.

pozn. 2.). Mužský dativ: rovnu, poslušnu, veselu, živu atd. vedle určitého (na *ému, é a ým*) a m. též určitého instr. přichází ve skrácených souvětích, o kterých v §. 72 mluveno; střední v příslovkách s *po*: po česku, po německu, po suchu, po různu, po tichu. U dvou prvních a pod. slovenčina téměř vždy seslabuje *u* v *y*, m. čehož ruština i vyslovuje i píše *i*: po česky, po německy, rus. po česki, po německi. Prostředkem tvarů těch, zániknutím totižto ještě i předložky *po* v nich, vyvinuly se tuším příslovky na *ky* a *ki*, běžné ve všech nářečích slovanských: česky, německy, lidsky, sedlácky a jiné. Kromě toho má slovenčina i pomaly, potichy atd. V Čechách, prý, *pomaly* říkají jen Němci. Od kohože se ale naučili tak říkati? Přirozeně spíše od Čechů než od Slováků. Ostatní jmenné pády jednotné vyskytají se též četně v příslovkách, zvláště s předložkami, jmenovitě:

1) genitiv: do cela, do čista, do naha, do zajista, z hola, z husta, z řídka, z daleka, za živa, za vidna, za sucha, ode dávna, od malička atd.

2) Lokál: v cele, v nově, na krátce, po hotově atd. Čistými lokaly zdají se býti i příslovky na *ě*: krásně, slavně, dobře, zle atd. Na *o* vycházející téhož významu, jako: dlouho, často, přímo, vysoko a jiné jsou zase snad akk. střední tak, jako lat. na *um*: ceterum, solum atd.

3) Instrumental: před nedávnem, čistý: mnohem a málem (§. 38. pozn. 1). O dvou posledních najdeš víc u číslovek.

Pozn. Předložky, zvláště méně tělnaté, s pády neurčitými, co příslovky, často se spojují i písmem v jeden celek: zhusta, zřídka, znova, vcele, vnově atd. dle obdoby jiných ode dávna nerozlučitelných, jako: vůbec, vesměs, potom atd.

2) Skloňování přídavných určitých

§. 247. Je míchané anebo z jmenného a zájmenného složené. Čemu tak třeba rozuměti: za starodávna slovančina neméně než litvančina podnes oba živly, ze kterých je určité přídavné složeno (§. 230), tak skloňovala, jako mimo složení, t. j. neurčité přídavné způsobem v §. 244 vytknutým, ukazovací zájmeno *ji, je, ja* ale tak, jako podnes zájmeno třetí osoby *on* (§. 257) anebo vztažné *jenž*: jeho, jemu; jeho-ž,

jemu-ž atd. Obě částky tak skloňované, během času vždy víc a více přiléhavše jedna na druhou, splynuly konečně vysouvaním a stahováním stýkajících se živlů jejich v jeden nerozlučitelný celek, v jedno slovo. Tak na př. z gen. *prav-a* dle *chlapa* od neurč. nom. *prav* spojeného s gen. *jeho* vzniklo nejprve *prava-jeho*, z dat. *prav-u* dle *chlapu* a z *jemu* zase *pravu-jemu*; potom vysutím přípon jmenných *a* a *u* tvary *prava-jeho* a *pravu-jemu* přešly v užívané posud na Slovensku *prav-jeho* a *prav-jemu*; stažením pak *aje* a *uje* v *é* spisovné *prav-ého* a *prav-ému* z *prava-jeho* a *pravu-jemu* tak vzniklo, jako na př. *m-ého* a *m-ému* ze stčes. a slov. *mo-jeho* a *mo-jemu* (§. 119). Skloňování toto ostatně, které se ve slovančině během času na ujmu jmenného velmi rozmohlo, řídí se vůbec dvěma vzory: tvrdým *prav-ý* a měkkým *bož-í*.

I. vzor: *pracý*

§. 248. Skloňuje se následovně:

Jednotné číslo.		
M.	S.	Ž.
N. <i>prav-ý</i>	<i>prav-é</i>	<i>prav-á</i>
A. <i>prav-ého, -ý</i>	<i>prav-é</i>	<i>prav-ou</i> , slov. <i>-ú</i>
G. <i>prav-ého</i>		<i>prav-é</i> } slov. a obecně
D. <i>prav-ému</i>		<i>prav-é</i> } čes. <i>-ej</i>
L. <i>prav-ém</i> , slov. <i>-om</i>		<i>prav-é</i> }
I. <i>prav-ým</i>		<i>prav-ou</i> .

Množné číslo.

N. <i>prav-í, -é</i>	<i>prav-á</i> }	<i>prav-é</i>
A. <i>prav-é</i>	<i>prav-á</i> }	<i>prav-é</i>

G. a L. *prav-ých*, D. *-ým*, I. *-ými* ve všech rodech.

Před *í* rozlišují se hrdelnice v *c*, z a *š*, skupeniny *ck* a *sk* v *čt* a *št*; *d*, *t*, *n* a *r* ale měknou: velký-velcí, nahý-nazí, tichý-tiší, německý-němečtí, slovenský-slovenští, chudý-chudí, tlustý-tlustí, pilný-pilní, dobrý-dobří. Slovenčina obyčejně zanedbává i zde proměňování.

§. 249. Vzorem tím se řídí:

1) všecka přídavná na *y, é, á*: dobrý, zlý, malý atd.

2) Všecka tvarem přídavná, významem ale podstatná též na *y, é a á*, jmenovitě: a) jména vlastní, zvlášť osob a míst, jako: Plach-ý, ž. -á; Šťastný, Jesenský, Jablonský, Potocký. Jurecký; Blatná, Hluboká, Vysoká, Hluboké, Vysoké; b) jména obecná, zvlášť úřadů, zaměstnání, cel a daní, na př. důchodný, hlásný, hajný, ponocný, polesný, služný anebo služnodvorský (Stuhlrichter), strážný; kupcová, správcová, komorná, krámská. panská (Stubenmädchen); mostné, přívozné, propitné, trhové anebo tržné, vchodné anebo vstupné (Eintrittsgeld), výslužné (Pension); zlatý, slov. i rymský m. rýnský (rhenanus, totiž *florenus*, Rhein-gulden), úterý (druhý, t. *den* v týdni) vedle úterek, slov. utorok; český (t. *groš*), od kterého se ještě dobře užívá s *dva* dvojného čísla: dva česká, nesprávně: tři a čtyry česká m. tři a čtyry české.

3) Slova: králová a císařová, kteráž u starých též sem patřila, přenesli novější, změnivše je v královna a císařovna, pod *ryba*: královn-o, -u, -y, -ě atd.

II. vzor: *boží*.

§. 250. Někdejší rozmanitosť přípon přivedla zde češtin právě tak na skázu, jako u *znamení* (§. 199), přehlášením totiž *ia* v *ie*, *iu* v *ü* a stažením *ie* a *ü* v *i*.

Jednotné číslo.

M.	S.	slov.	Ž.	slov.
N. bož-í	bož-í,	-ie	bož-í,	ia
A. bož-ího, -í	bož-í,	-ie	bož-í,	-iu i -ü
G. bož-ího,		-ieho	bož-í	-ej
D. bož-ímu,		-iemu	bož-í,	-ej
L. bož-ím,		-om	bož-í,	-ej
I. bož-ím			bož-í,	-ou

Množné číslo.

N. bož-í	bož-í,	slov.	bož-í,	slov.
A. bož-í	bož-í,	-ie	bož-í,	-ie
G. L. bož-ích,	D. -ím,	I. -ími	ve všech rodech.	

§. 251. Sem patří:

1) přídavná na *í*, jmenovitě: a) všechna ta, kterých tvoření v §. 232 vyloženo, jako: člověčí, knížecí, rybí, hovězí a jiná, k nimž přidej všechna od přechodníků min. času pošlá na *ší*: byvší, pívší, chodivší, davší, nessí; potom: cizí a ryzí, slov. cudzí a rydzí, cyr. štuždъ a ryždъ. Z porovnání tohoto tvarů českých se slov. a cyrillskými patrně vysvitá, že není naskrze pravda, žeby *ryzí* lépe bylo než *ryzí*. I v tom i v onom pošlo z ze skupeniny *dj*, a co také je měkké právě tak, jako v meze, uouze, hovězí a podobných, kde z též m. slov. *dz* a cyr. *žd* stojí: medza, nůdza, hovädzí — mežda, nąžda, govęždъ. Tak i v březí (trächtig), při-chozí (přišlý), před-chozí (předeshlý) a v zastaralém světo-plozi (který svět splodil, stvořil), cyr. breždъ, choždъ a ploždъ. Dvě poslední jsou jistě druhotvary přechodníků min. času chodivъ a plodivъ od choditi a ploditi, o prvním naproti tomu nevíme, z jakého kořene pošlo. Jiného původu, a proto tvrdé je z zejména v brzý, obyčejněji brz-ký (slov. skory, rychlý) a v drzý, pročez je vždy dle *pravý* skloňovati máš. b) Všecka přídavná na *í* a c) všechny srovnávatelé a srovnávatelé s přídavnými, která srovnávacími příponami od příslovek a předložek pocházejí (§. 243).

2) Tvarem přídavná, významem ale podstatná na *í*, jako: bližní, kočí (slov. kočis patří k *muž*), krejčí, lovčí (Jägermeister), náhončí, příchodzí (Ankömmling, advena), správčí (správce), sirotčí (slov. obyčejně s *otec*), výběřčí, starější a starějšía užívaná ve slovenčině m. čes. starosvat a starosvata.

3) Zastaralé podstatné: sudí (soudce) a cizí: markrabí (Markgraf), purkrabí (Burggraf); Brykcí i Brikcí (z Fabricius), Jiljí (z Aegidius!) a Jiří (z Georgius) jen tehdy, když nejsou určena přívlastkem: sud-*ího*, -*ímu*, -*ím*; jinače se řídí vzorem *znamení*: nejvyššího sudí, nejvyššímu sudí, obraz svatého Jiří, o svatém Brikcí atd. Prostonárodní: Jira, mor. Jura, slov. Juro skloňuje se přirozeně tak, jako sluha, Jiřík zase dle *chlap* atd.

§. 252. Jména rodin, zvláště maďarsky zakončená hláskou *y* (dle vyslovení *i*), Slováci právě tak skloňují, jako přisvojovací na *ov* a *ín*, přirážejíce totižto k nim v gen. pouze *ho*,

v dat. *mu*, v lok. a instr. *m*, *y* ale jen po předcházející krátké silabě dloužice (§. 118), na př. Szmracsány (dle vysl. Smrečáni): Smrečáni-ho, -mu, -m; Nádasdý-ho, -mu, -m; Rutkaý-ho, -mu -m. Skloňování toto následování hodným býti dokazuje nejen obdoba zpod čísla 3 předešlého §. patrná než a zvláště to, že jména ta jsou tvarem skutečně přídavná tak, jako slovanská stejného významu na *ský*. V Nádasd-y na př. od Nádasd (Nádažd) je přípona *i* jen jinak psána než v ember-i (lidský) od ember (člověk). I nemaďarská vlastní jména cizí, zvláště jsou-li tvarem též přídavná, duch jazyka našeho tak skloňovati káže, na př. Milde: Milde-ho, -mu, -m. Tak zacházejí mezi jiným Slovenské noviny i s jinými na *i*: Antonelli-ho, -mu, -m; a dle mého zdání dobře mají.

III) ZÁJMENO.

Rozdělení.

§. 253. Dle významu, o kterém už v §. 3 a 6 mluveno, zájmena jsou: 1) osobná: já, ty, se a on; 2) přisvojovací: můj, tvůj, svůj, náš, váš a její; 3) ukazovací: ten, onen a týž; 4) tázací: kdo, co, ký, čím a který; 5) vztažné: jenž; 6) obecná: někdo, některý, nějaký, kdokoli, cokoli, každý, žádný a podobná, z nichž nejedna blíží se významem k číslovkám též tak nazývaným (§. 270).

Zájmena *se* a *svůj* jmenujeme zvláště zvrátnými proto, že se vždy ku podmětu věty vztahují, a co taká stávají i m. zájmen prvé a druhé osoby všade tam, kdekoli němčina a jiné jazyky zájmena jedné a též osoby opakují. Co se vždy tehdy děje, když prvá a druhá osoba, jsouce podmětem věty, se zájmeny těchto osob se spojují, na př. koupím *si* anebo *sobě* péro za *své* peníze, *ich* werde *mir* eine Feder um *mein* Geld kaufen; cti otce svého i matku svou (něm. du — deinen a deine), nenavrátíme se do domů svých (wir — unsere), plaťte nad svými dětmi (ihr — eure). Věta v Otčenáši přicházející „odpouštíme *našim* viinníkům“ je doslovný překlad latinské „dimittimus debitoribus *nostris*“, a co taká chybná: měloby v ní

svým m. našim státi, a sice, jak už z předešlých příkladů vysvitá, proto, že je podmět věty (*my*) majitelem, ve kterémžto případě *my* vždy zvratného *svůj m. můj a tvůj, náš a váš* užívati máme.

Zájmena ukazovací se vtažnými spolu a příslovky i spojky z nich poslé konečně nazvali sme již v §. 44 a jinde souvztažnými.

Tvoření a skloňování.

§. 254. Tvoření zájmen je větším dílem temné. Není tedy proč osobitně se jím zanáseti tak, jako sme to u podstatných a přídavných jmen potřebným uznali. I ve skloňování zájmen jeví se mnoho zvláštního. Některá z nich, jako osobná: *já a ty*, nerozeznávající rodu, jednotlivé pády své z rozličných kmenů tvoří; jiná zas, a to počtem hojnější, označující troji rod, v některých pádech jmenného skloňování se drží, v jiných spouštějí, zabíhající do složeného. U zájmen se tedy všechny tři v §. 180 vytknuté způsoby skloňování vic anebo méně běžnými ukazují. Spatřuje se kromě toho u nich i jiných nepravidelností více. K objasnění těch i oněch probereme každý druh zájmen osobitě.

1) Zájmena osobná.

§. 255. Skloňování zájmen *já, ty a se* je jmenné a zní takto v jednotném čísle:

N. já	ty	—
A. G. mne, mě	tebe, tě	sebe, se
D. mně, mi	tobě, ti	sobě, si
L. mně	tobě	sobě
I. mnou	tebou	sebou.

V mn. čísle u *se* užívá se jednotných tvarů, *já a ty* mají:

N. my	vy
A. G. L. nás	vás
D. nám	vám
I. námi	vámi.

Slováci v ak. a gen. jed. mají *a* m. *e* : mňa a ma, teba a fa, seba a sa ; m. tobě a sobě říkají tebe a sebe, m. námi a vámi krátko nami a vami, konečně zachovali ještě jeden příklad staršího akk. mn. *ny* v písni o Moreně, bohyni smrti : „Morena, Morena ! Za kohos umrela ? Ne za *ny*, ne za *ny*, než za ty kresfany.“ Poslední akk. t-y kresfan-y m. obyčejného nyní t-ých kresfan-ov přidej k *bohy*, stojícímu v §. 187, č. 3 nepravě o samotě.

§. 256. Delší tvary : mne, tebe, sebe, mně, tobě, sobě a jeho, jemu třetí osoby jsou v užítku : 1) na počátku vět ; 2) po předložkách : zůstaň u mne, budu se k tobě laskavě míti ; 3) vůbec tam, kdež osobný poměr důrazněji než obyčejně vytknouti třeba (srov. §. 6), jmenovitě : a) ve všech odpovědích na otázky týkající se osob : koho vidíš ? Tebe. Komu přeješ ? Tobě. b) Tam, kde se k pádům těm přívlastek vztahovati má, na př. odpusť mně ubohému, dal sem to jemu samému. Všade jinde jsou kratší tvary : mě, tě, se, mi, ti, ši, ho a mu pravidlem, po předložkách jen výnimkou, a to stálou u před-se-vzítí, řídkou jinde. Tvar *ti* konečně co mravní dativ (§. 34 pozn. 2) u Čechů velmi dávno počal utráceti své *i* (§. 136) a ve spojitosti s předcházejícími slovy co *ť* přicházejí o svůj prvotný význam. Tak na př. už výtečný Tóma ze Štítného mnohem častěji ho užívá nežliby by byl měl, kdyby byl původ jeho z *ti* tak cítil, jako jiní starší spisovatelé, u kterých *ti* vedle *ť* nejednou ještě přichází, na př. v Mastičkáři : „Toto *ti* je, mistře, prvá puška ; toto *ti* je, mistře, puška čtvrtá“ vedle : „A toto-*ť* jest puška třetí“ (třetí) atd. Slováci znají se stále jen ku plnému tvaru *ti*, kterým ostatně čeština ani za našich časů nepohrdá ještě úplně, na př. Já jsem dal mravencům koustíček chleba, a to *ti* jich na něm je ! Bož. Tak mnohem lépe dosahuje věta ta cíle svého, než kdyby se v ní slova „to *ti* je“ byla obyčejným způsobem v „totě“ stáhla : a *totě* jich na něm !

§. 257. Zájmeno třetí osoby rozeznává rod : on, on-o, on-a ; ale kromě nom. obou čísel všechny ostatní pády své tvoří od kmene *ji*, *je*, *ja* (§. 44 a 263) zcela zájmenným způsobem skloňování, jak následuje :

Jednotné číslo.

	M.	S.	Ž.	
N.	on	on-o	on-a	
	(ji	je	ja)	slov.
A.	jej, ji	je, slov. ho	ji	ju
G.	je-ho a ho		jí	je-j
D.	je-mu a mu		jí	je-j
L.	je-m, slov. jo-m		jí	je-j
I.	jí-m		jí	jou.

Množné číslo.

N.	on-i, -y	on-a, slov. on-y	on-y
	(ji	ja	je)
A.	je, slov. jich, G. L. ji-ch, D. ji-m, I. ji-mi ve všech rodech.		

§. 258. Nominativ jedn. a mn. vzoru tohoto srovnává se příponami svými úplně s *ten* (§. 264), ostatní pády jejich na-proti tomu tak se liší, jako skloňování měkké ode tvrdého vůbec, jmenovitě :

1) přehlasováním, které zde zavládlo a) samohláskou *u* a *ú* čili *ou* v jedn. akk. a inst. ženském : *ji* a *jí* m. stčes. *ju* a *jú*, a vedle *tu* a *tou*, b) samohláskami *a* a *y* v akk. množ-ném (§. 107) : *je* proti *ta* a *ty*, c) samohláskou *o* v jedn. akk. středním : *je* proti *to* ; v jedn. gen. dat. a lok. muž. a středním : *jeho*, *jemu* a *jem* proti *toho*, *tomu* a *tom*. V lok. nejen slovenčina než i obecná čeština navracují se ku prvotné-mu *o*, užívajíce dle násl. §. tvaru *ňom* m. *něm*.

2) Hláška *i* v *jich*, *jim* a *jimi* nutně se střídá s *ě* v *těch*, *těm* a *těmi* (130. 2). V jedn. instr. muž. a středním : *jím* a *tím* m. cyr. *jimъ* a *těmъ* ale staly se *i* a *ě* dlouhými proto, aby se pád *ten* po zaniknutí v něm měkkého *ъ* aspoň tak lišil od dat. množného *jim* a *těm*, kde, jak z cyr. *jimъ* a *těmъ* viděti, zase *ъ* odpadlo. Někteří z novějších spisovatelů tedy hlášku *i* v *jich*, *jim* a *jimi* nejen zbytečně než i neústrojně dlouží.

3) Jednotný gen. dat. a lok. ženský : *jí* m. stčes. a slov. *jej* právě tak se má k *té*, jako *boží* k *pravé* m. stčes. a slov. *božej* a *pravej*, t. j. i *tu* i *tam* *j* odpadlo a předcházející samo-

hláska *e* přešla náhradným dloužením po *j* a jiných měkkých v *í*, po tvrdých v *é*. Výnimkou zpod pravidla tohoto, dle něhož totiž *jí* z *jej*, *boží* z *božej* atd. vzniklo, je jedn. akk. mužský *jej*, který si čeština sama tehdy, když v ní ještě i ženské *jej* bylo běžné, z druhého tvaru ve vzoru čili z *ji* asi následovně utvořila: buď totižto k *ji*, změněnému dle *je-nž* z *ji-že* (§. 267) v *je*, přirazila ještě jednou *ji* aneb *i* tak, jako *t* k *te* v zašlém *te-t* (§. 263); buď jednoduchému *ji* aneb *i* tak neústrojně předrazila *je*, jako v gen. množném *je-jich*, který se v ní teprva na počátku 15 století m. *jich* objevovati počíná.

§. 259. O užívání zájmena *on* kromě toho, což o *jeho* a *ho*, *jemu* a *mu* již v §. 256 řečeno, pamatovati si sluší ještě:

1) že se všechny předložkami řízené pády *jeho* dle §. 146 opatřují vsuvným *n*, které ve spojení s prvním živlem *jich* přirozeně změknouti musí, na př. do něho, k němu, v něm, s ním, za něj, u ní atd. m. do *jeho*, k *jemu* atd. Druhý tvar jednotného akk. mužského *ji* v případě tom přichází ještě i o poslední živel svůj *i*, a co pouhé *n* m. *ní* (§. 136. 3) spojován bývá s otevřenými předložkami vždy bezprostředně, se zavřenými ale čili těmi, které se nyní souhláskou končí, prostředkem *e* m. *z* (§. 94) v jedno slovo: na-ň, o-ň, po-ň, pro-ň, za-ň, nad-e-ň, před-e-ň, přes-e-ň, s-e-ň, v-e-ň, m. na-ni z na-ji atd. U starých bylo ještě i skrze-ň v oběhu, s ostatními předložkami i ti stále užívali *něj* anebo *něho*. Z pádů bez předložek jen instr. obou čísel opatřuje prstonárodní mluva stále hláskou *n*: ním, ní, slov. *ňou*, a nimi; spisovatelé volí čistý, znají se však ode dávna i k onomu. Tak na př. už u *Har.* najdeš: Agar vody hledati chodila, aby *ní* syna svého Ismaele napojila. Tvary bez *ě* u *Lom.* a v obecné mluvě časté: do-ňho, po-ňho, slov. i ku-ňmu zakládají se na oblíbených starým, zvláště básníkům: *jho* a *jmu* m. *jeho* a *jemu*.

2) V užívání tvarů mužských jednotného akk. a gen. ode dávna se nešetří, jakby náleželo, rozdílu, který mezi životnými a neživotnými jinde panuje. Již prvá grammatika česká r. 1533 dobře, ale darmo učí, že „*jej* vlastně neživotným a *ho* životným přísluší,“ ačkoli skladatelé její sotva věděli, že *jej* tak vzniklo,

jako sme v §. předešlém vyložili. *) Jakó. za jejich, tak i za pozdějších časů bylo *jej* i m. *jeho* anebo *ho* čili o bytostech životných a naopak *ho* i m. *jej* čili o neživotných v užitku. O prvému zvyku nelze pochybovati, ani o tom, že *ho* první gramatici čeští právem vyhlásili za chybný. Tvar *ho* o neživotných je prstonárodní a vyskytá se, řídčeji však než *jej*, i u spisovatelů, kteří slušně dobrými slují, na př. u Komenského: Strom, jak roste, tak stojí, buď přímě buď křivě, na výš vystřelený neb na šíř rozložený; přestrojovati *ho*, pominul-lis čeho, dokud mladistvý byl, již pozdě, již darmo. Obecná čeština se slovenčinou kromě toho i m. středního akk. jedn. *je* užívají genitivu *ho* a mužského akk. *ň* m. *ně*, chtějice tak aspoň číslo určitě vytknouti, na př. jablko spadlo, zdvihni *ho*, pozři *na-ň*.

3) O *an* m. *a* *on* viz §. 65. d.

2) Zájmena prisvojovací.

§. 260. *Tvů-j*, *tv-é*, *tv-á* m. stčes. a slov. *tvo-j*, *-je*, *-ja* obsahuje dva živly: kmen *tvo*, který z *ty* stupňováním hlásky *y* ve *vo* vzniknul (§. 109 a 114), a zájmeno *ji*, *je*, *ja*, jehož první živl *j* nynější čeština jen v mužském, jednoslabičnosti svou dlouhým tvaru *tvů-j* chová, ve středním a ženském ale tratí, stahujíc v nich *oje* a *aja* v *é* a *á* dle obdoby: dobré z dobroje, dobrá z dobraja a jiných (§. 119 a 120). Totéž platí i o *svů-j* a *mů-j* s tím rozdílem, že základné tvary jich *sy* a *my*, co jednotné, předešlému *ty* obdobné nominativy, u nás nežijí, a že se hláska *v* v *mů-j* zdá býti buď doprosta vysutou buď v *ů* vniklou. Poslední domysl stvrzuje slovenčina svým *mů-j*, které se zněním velmi ponáší na *muo-j*, a toto zase na *mvo-j* (§. 97).

*) Z nauky Dobrovskeho o *ň* m. *ji* po předložkách vysvítá, že též sotva vědel, z čeho a jak vzniknul tvar *jej*. „Den Accusativ *něj*, verkürzen prý, die Alten (?) nicht selten nach den Präpositionen *o*, *na*, *za*, *pro*, selbst auch nach *v*, *s*, *nad*, *před*, *přes*, *skrze*: oň für o *něj*, veň für v *něj*“ atd. (Lehrgeb. 1819. S. 210.) Roku 1822 naproti tomu ve stsl. mluvnicku své (Inst. p. 498) *ň* už zcela tak vykládá, jako my a p. Šafárik r. 1845 v počátcích stčes. mluvnicku (Výbor I, 74). Znal-li ale p. Tomíček co o tom o všem, když ještě r. 1851 učí, že e prý akkusativ *jej* a *jeho* po některých předložkách proměňuje do *cela* do *ň* ? ! (Česká mluv. str. 100)

V *náš* a *váš*, *naš-e* a *vaš-e* m. stčes. a slov. *náš* a *váš*, *naš-e* a *vaš-e*, *naš-a* a *vaš-a* z *nás-j* a *vás-j*, *nas-je* a *vas-je*, *nas-ja* a *vas-ja* prvý živel zájmena *ji, je, ja* vniknul do s množných gen. *nás* a *vás*, čím toto změklo (§. 151) a co také je v nové češtině příčinou přehlasování: *naše* m. *naša*, *naši* m. *našu*, *naší* m. *našů* atd.

Její utvořila si čeština ve 14 století z gen. ženského *jej* a ze zájmena *ji* dle obdoby *boží*, kterou se i ve skloňování jeho stále řídí. Někteří Slováci mají *jej-in*, *-ino*, *-ina* m. *její*, a kromě toho i *jeho-v*, *-vo*, *-va* — přídavná to přisvojovacími příponami z gen. *jej* a jeho tvořená (Srov. §. 238). Jiní Slováci se starými Čechy, majíce vytknouti majitelkyni třetí osoby rozdílné od podmětu věty, přestávají na pouhém gen. *jej*, na př. on vidí *jej* (m. *jejiho*) syna a *jej* (m. *jeji*) dceru, dal dar *jej* (m. *jeji-mu*) synu a *jej* (m. *jeji*) dceře; tak i s majetím množnou: on vidí *jej* syn-ov (stčes. syn-y) a *jej* dcery m. nčes. *její* syny a *její* dcery; dal dar *jej* synom a dcerám m. nčes. *jejím* synům a dcerám. Jednoho majitele třetí osoby rozdílné od podmětu věty znamená i novější čeština holým gen. *jeho*, vice majitelův a majitelkyň též osoby množným *jich* anebo *je-jich*: On vidí syna a dceru *jeho*, dal dar synu a dceře *jich* anebo *jejich*; tak i s majetím množnou: on vidí syny a dcery *jich*, dal dar synům a dcerám *jejich*. Latina se v případě tomto jen co do rodu odchyluje od slovančiny, užívajíc svého *ejus* o jednom majiteli jakéhokoli rodu, *eorum* naproti tomu o více majitelích mužs. a stř. rodu, *earum* o více majitelkyních. Němčina svými *sein* a *ihr* nemůže poměr majetnictví tak dokonale určití, jako slovančina a latina, na př. u věty „er sieht seinen Sohn“ těžko rozeznati, kdo je majetníkem: podmět věty-li čili jiná třetí osoba od podmětu věty rozdílná. V prvním případě říkáme my: on vidí svého syna, v druhém: on vidí jeho syna.

§. 261. Skloňováním zájmen: *můj*, *tvůj* a *svůj*, co přívlastků, vládne u Čechův ode dávna stahování dle §. 119. Jen nom. množného delší tvar je ve spisech vůbec obyejnější nežli stažený, který je v obecné mluvě pravidlem, na př. To sou koně mí m. moje. Č. pís. Spi děfátko, spi, zamhuř očka

svý m. svoje. *Bož.* Jiných nēstažených pádů jen básníci k vůli verši často užívají. Moje m. má *manželka* anebo *žena* ani tu ani tam nedopouští stahování. Platí-li to i o můj, když se ho tak, jako moje, m. můj *manžel* anebo *muž* užívá, nevím. Slováci a Moravané znají se pravidelně jen k nestáženým tvarům dle následujícího vzoru:

Jednotné číslo.

M.	slov.	S.	slov.	Ž.	slov.
N.	mů-j	mô-j	m-é, mo-je	m-á, mo -	mo-ja
A.	<u>m-ého, můj</u>	<u>mo-jeho, můj</u>	<u>m-é, mo-je</u>	m-ou, mo-ji, mo-ju	
G.	m-ého,	slov.	mo-jeho	m-é, mo-jí, mo-jej	
D.	m-ému,	slov.	mo-jemu	m-é, mo-jí, mo-jej	
L.	m-ém,	slov.	mo-jom	m-é, mo-jí, mo-jej	
I.	m-ým,	slov.	mo-jím	m-ou, mo-jí, mo-jou.	

Množné číslo.

N. m-i, m-é a mo-ji,-je	m-á, mo-je	m-é, mo-je
A. m-é, mo-je	m-á, mo-je	m-é, mo-je
G. L. m-ých, D. m-ým, I. m-ými, slov. mo-jich, mo-jim a mo-jimi ve všech rodech.		

Vyjmeš-li *můj*, všechny ostatní stažené tvary vzoru toho rovnají se příponami svými zcela určitým přídavným, patřícím ke vzoru *pravý*, ačkoli první ze živlů, stažením kterých se tu prvé samohlásky přípon dlouhými staly, je jiný: vždy totiž *o*, u přídavných určitých ale byla ním za starodávna ta samohláska, která jednotlivým pádům prvé částky jejich čili neurčitého přídavného dle skloňování jmenného náleží. Tak na př. *prav-ého* a *prav-ému* stojí m. *prava-jeho* a *pravu-jemu*, *m-ého* a *m-ému* ale m. *mo-jeho* a *mo-jemu*, t. j. tam byly jistě obě částky za starodávna skloňovány (§. 247), tu sotva. Již i v nejstarších památkách jazyka slovanského objevuje se totižto prvá částka přisvojovacích zájmen vždy nesklonnou, jsouc *co mo*, *tvo* a *svo* spojována s druhou čili se zájmenem *ji*, *je*, *ja* tak skoňováním, jako mimo složení, na př. už i cyrilčina zná se jen ke tvarům: *mo-jego*, *mo-jemu*, *mo-jemь*, *mo-jimь* atd.

§. 262. U náš a váš se též od nepaměti jen druhá jejich částka *ji, je* a *ja* s tím rozdílem skloňuje, že prvý její živel, jak z následujícího vzoru viděti, nikde nevyniká z *š*.

Jednotné číslo.

M.	S.	Ž.	slov.
N. náš	naš-e	naš-e	naš-a
A. náš-eho, náš	naš-e	naš-i	naš-u
G. naš-eho		naš-i	naš-ej
D. naš-emu		naš-í	naš-ej
L. náš-em, slov. náš-om		naš-í	naš-ej
I. naš-ím		naš-í	naš-ou.

Množné číslo.

N. náš-i, naš-e naš-e naš-e
A. náš-e, G. L. -ich, D. -im, I. -imi ve všech radech.

Místo našeho a našemu slýchaf u Slováků často i nášho a nášmu, podobně můjho a můjmu m. mojeho a mojemu dle obdoby tvarů: doňho m. do něho a jiných v § 259 spomenutých. Zpod č. 2 §. 258 viděť ostatně i to, že se hláska *i* v množném gen. a lokale, v dat. a instr. ani tu ani u nestažených tvarů předešlého vzoru dloužiti naskrze nemá.

3) Zájmena ukazovací.

§. 263. V *te-n* a *one-n* hláska *e* zastupuje cyrillské *ѣ* (§. 94), *n* je přísuto tak, jako v *je-n-ž* m. *ji-že* anebo ve slov. *ktore-n*, běžném vedle *ktor-ý*, *který*. Pouhé *t* m. *cyr. тѣ* zná jen stará čeština v příslovce *ve-t-čas* hned, doslovně: v ten čas; ve zdvojeném *te-t* m. nynějšího *ten* a snad i v mezislovci *ve-t*, rus. *vo-tъ*, znamenajícím to, co nynější: na anebo hle! S *e* m. *ѣ* má *t* i nynější mluva nejen v *te-n* než i jinde, na př. ve slov. *te-raz* m. čes. nyní, v *te-d*, *te-dy*, *te-prva* a jiných. Z toho ze všeho vysvítá, že u novějších spisovatelů vyskytající se tvary: *on-na* a *on-no* m. *on-a* a *on-o* právě tak jsou neústrojně a chybné, jakýmiby obdobné *tn-a* a *tn-о* m. *ta* a *to* každý uznati musel. I tu i tam *n* jen mužskému rodu náleží: není tedy naskrze proč dva ostatní jím obtěžovati.

Tý-ž, té-ž, tá-ž jest určitý tvar neurčitého *ten, to, ta* spojený s příklonným *ž* in. *že*, a co taký skloňuje se zcela dle *pravý*: *tého-ž, tému-ž* atd. Slováci mají *týž* jen v *týž-deň* (§. 193), užívajíce m. něho o sobě neurčitého *ten* buď se *že* buď s *jistý* a *samý*: *ten-že, ten jistý a ten samý*. Předposlední složenina obdobná je slovinské *t-isti* anebo *ta-isti* a přichází i ve starší češtině zhusta, poslední i v nynější nejednou, na př. Byly zase spolu, ty samé tóny k nim zaznívaly; byly to ty samé hvězdičky, na něž se kdysi spolu dívaly; ty samé ruce spočívaly na hlavě, byla to ta samá hlava. *Bož*.

Ze stčes. zájmena *si* i *s* a *se-n*, kde *n* přísuto tak, jako v souznačném *te-n*, jen u jižních Čechů slyšati podnes jedn. akk. ženský ve vyrčení: po su dobu m. po tu dobu, po ten čas; mužský u všech Čechoslovanů žije v příslovce *dne-s*, kdež *e* není příponou genitivu než zástupcem předposledního *o* v cyr. *днь-сь*. Kromě toho máme *s* i v *leto-s*, *z-de* m. *s-dě* (tu), *se-m* a v jiných.

Že zájmeno *ji, je, ja* ještě i nyní vládne kde tu prvotným významem ukazovacím, viděti z §. 46, osobitně z přísloví tam stojících: Kdo chce kam, pomozme *mu* (m. tomu) tam. Kdo doma zmokne, ani *ho* (m. toho) Bohu líto není. Tamže pod *c* (str. 63) vytknut ještě jeden příklad z Kocína.

§. 264. Zájmena: *ten a onen* i o sobě i ve spojení s *to* a *no* čili v *ten-to, to-to, ta-to* a *onen-no, ono-no, ona-no* čeština mnohem zachovaleji zná podnes skloňovati nežli slovenčina, která si pády s *y* m. čes. *í* a *ě* dle složeného skloňování čili dle *pravý* utvořila. Důkazem toho je srovnání následujícího vzoru tvrdého *ten* s obdobným měkkým *ji* obsažené §em 258.

Jednotné číslo.

	M.	S.	Ž.	
N.	<i>te-n</i>	<i>to</i>	<i>ta</i>	
A.	<i>to-ho, ten</i>	<i>to</i>	<i>tu</i>	
G.	<i>to-ho</i>		<i>té</i>	} slov. } te-j
D.	<i>to-mu</i>		<i>té</i>	
L.	<i>to-m</i>		<i>té</i>	
I.	<i>tí-m, slov. tý-m</i>		<i>tou.</i>	

Množné číslo.

N. ti, ty	ta) slov.	ty
A. ty	ta) ty	ty

G. a L. tě-ch, D. tě-m, I. tě-mi, slov. tý-ch, tý-m a tý-mi ve všech rodech.

4) Zájmena tázací.

§. 265. U zájmen *kdo* a *co* nerozeznáváme rodu než jen osoby od věcí, užívající prvního v otázkách o oněch, druhého o těchto. *K-do* je dle §. 138 neústrojně m. slyšitelného *g-do* a stčes. *k-to* psaná složenina z *k* a *to*. Ono znají ještě Slováci s *ni*, říkajíce *ni-k* v. *ni-gdo*. U starých Čechů vyskytá se též *k* bez *to* s *o* aneb *e* m. *o*. *To* je stř. rod zájmena *ten*, užívaný dle předešlého §. i s tímto. *Co* a *ni-c* stojí m. stčes. *č-so* a *ni-č-s* tak, jako *c-li* m. *čs-ti* od *česť* (§. 149. 3) anebo *c-ký* m. *čs-ký* (§. 240); stčes. *č-so* ale s obdobným *cyr. čb-so* i *če-so* je vlastně prastarý genitiv od nominativů *če* a *č* m. *cyr. čb*, z nichž prvního starí Čechové častěji užívali nežli *čso*, druhého zvláště po předložkách. V posledním případě zná se *k* oběma i nynější čeština (§. 135. 3), slovenčina *k č* jen v *ni-č* m. *nčes. ni-c*, a ve *v-ni-vo-č* m. *čes. v-ni-ve-č*, kde předložka *v* zdvojená; *k če* proměněnému dle §. 105 v *čo* i o sobě i jinde, na př. *ne-čo*, *pre-čo*, *leda-čo* atd. m. *čes. ně-co*, *pro-č*, *leda-co*. Místy na Slovensku běžné *ni-št* v. *ni-č* stojí m. *ni-što* a toto m. *cyr. ni-čb-to* s *št* m. *čt* právě tak, jako *štyry* m. *čes. čtyry*.

Ký právě tak se má tvarem ke *k* m. *cyr. kž* a *který* ke slov. *ktore-n*, jako *tý* v *tý-ž* k *t* a *te-n* m. *cyr. tž* (§. 263) anebo pravý k neurčitému *prav*. Podobně jest i *čt* proti *co* anebo *če* určité přídavné tak, jako *boží* proti *bož*.

§. 266. Ve skloňování zájmena *k-do* *do* se odsouvá a *kme-nové* *o* před příponami pádů, vyjma instrumental, ožívá *co* *o*, jako u *ten*. Ve spomenutém právě pádě ale zní *kdo* od nepaměti neústrojně *ký-m* od určitého *ký* dle *pravý*, kdežto bychom dle obdoby *tí-m* právem očekávali *cí-m*. Věcné *co* tvoří pády své od nom. *če* dle středního *je* (§. 257), ale zároveň předešlému jen jednotné, jak následuje:

N. k-do	co
A. ko-ho	co
G. ko-ho	če-ho
D. ko-mu	če-mu
L. ko-m	če-m
I. ký-m	čí-m.

Jako u třetí osoby *ňo-m m. ně-m*, tak i tu slychati v obecné češtině lokal *s o*, ve slovenčině i gen. a dativ: *čo-ho a čo-mu*, co proti *je-ho a je-mu* každý za nesprávné uzná.

Ký a *který* patří skloňováním svým ku *pravý*. Prvého zřídka, i to nejvíce jen v mužském rodě potřebujeme, vykřikující na př. *ký kozel*, *ký parom*, *ká střela*, *ký-ho kozla* a podobně. Není tedy divu, že se do skloňování jeho obecné *y m. é* (§. 96) a *í* vloudilo: *kýho*, *kýmu*, *kým m. kého*, *kému*, *kém* a *ký m. cí*, na př. *ký kozli*, nikdy: *cí kozli*.

Čí skloňuje čeština vždy dle *boží*, slovenčina raději dle *můj*: *či-jeho*, *či-jemu*, *či-jej* atd. než dle *boží*: *č-ieho*, *č-iemu*, *č-iej*.

Tak se skloňují zájmena: *kdo*, *co* a *čí* i ve spojení s *ni*, *ně*, *koli*, *leda*, *si* anebo dle §. 136 jen *s* a podobnými: *ni-koho*, *ni-komu*, *ni-čeho*, *ni-čemu*, *koho-si*, *komu-si* atd.

5) Zájmena vztahná.

§. 267. *Je-n-ž* obsahuje v sobě tři živly: ukazovací zájmeno *ji*, jehož i tu asi tak přešlo do *e*, jako v *je-hla m. ji-hla*, slov. *i-hla*; přísuvku *n* obdobnou té, kterou sme v §. 263 u *te-n*, *one-n*, *še-n* a slov. *ktore-n* našli, konečně příklonné *ž m. staršího že*. Staří nejednou užívali i pouhého *jě-n* a dosti dlouho nedali hláске *n* vniknouti do ostatních tvarů nominativu obou čísel, pišíce stále v jednotném čísle: muž. *jen* anebo *jenž*, stř. *jež*, žen. *jaž*, přehlášeně *jež*; v množném: *m. již*, *s. jaž*, přehl. *jež* a *ž. jež*. V pozdější době mužský tvar *jenž* usadil se na místě všech ostatních, odkud ho tím dříve vyhnati třeba, čím je jistější, že hláska *n* jedině *jemu* náleží, ustrojí všech ostatních neodolatelně se protivíc.

§. 268. Nejstarší památka jazyka českého, Libušin súd, místo a vedle *jenže* třikráte má tázací *ký*, a to vždy bez pří-

klonného *že*, na př. *Voľte muža, ký (který) by vládl vám po železu*. Tak i v *Záboji* čteme ještě: *Ty pějješ, jako Lumír, ký slovy i pěniem pohýbal Vyšehrad*. Z čeho neméně než z pouhého *jen* m. *jenže* zřejmě viděti, že příklonné *ž* k označení vztažnosti u tázacích zájmen a příslovek co spojek: kdo, co, který; kam, kde, pokud a podobných není tak nevyhnutně potřebné, jako se to pozdější době zdálo, ačkoliby se byla mohla právě opaku domakati již i po latině, na které jindy i zbytkem lpí, na př. u *činiti* (§. 32), u skracování souvětí infinitivem (§. 71) a jinde. Latina totižto též čistých tázacích zájmen a příslovek co spojek užívá vztažně, na př. *qui, quando, quam, quum, cum, quo* atd. *)

Tázacího *který* ještě ve 14 století mnohem řídkěji užíváno vztažně nežli starého *jenž*. I to i ono přírážkou středního ukazovacího *to*: *jenž-to* a *kterýž-to*, nabývá důraznosti právě tak, jako *ten-to* aneb *onen-no* proti *ten* a *onen*. V druhé polovici spomenutého století objevuje se již i nesklonné *ježto*, a to předně na místě nominativu, potom i m. jiných pádů, kteréž u něho co takého způsobem v §. 51 vyloženým byly označovány. Tak na př. už u *Tómy* ze *Štítného* se čte: *Nepohubujte pokorných, ježto* (m. *jižto* anebo *kterfi*) *sú chudi duchem*. Tvarem je *ježto* střední nominativ jednotný tak, jako dle téhož §. stejně užívané tázací *co*.

O skloňování a užívání vztažného *jenž* ostatně platí to, což o třetí osobě v §. 257—260 stojí, vyjmouc, že u něho kratší tvary jednotného gen. a dat. nejsou a nikdy nebyly v užitku, než jen delší: *jeho-ž* a *jemu-ž*, nikdy: *ho-ž* a *mu-ž*.

6) Zájmena obecná.

§. 269. *Každ-ý, -é, -á* znělo za starodávna *ky-ždo* anebo snad raději *ký-ždo*. Zevrubněji se to nedá určití proto, že tvar ten jediným známe ze staré češtiny, kde kvantita silab ne-

*) To sem měl já, a to měl každý, koho se týče, na umě u konce §. 44, u pozn. druhé pod §. 34 a samotné pod §. 126.

byla písmem označována *). Jen o tom nelze pochybovati, že prvá jeho částka je zájmeno tázací, a sice co *ký* určité, co *ky* ale neurčité a tak se mající ke *ke* a *ko* m. cyr. *kъ* (§. 265), jako spojka *ny* k *ne* a *no* m. cyr. *nъ* (sed, ale), které podnes užíváme ve spojení se srovnávatelem příslovkovým *brž* od *brzo* (lat. citius — cito, slov. skorej — skoro): *ný-brž*, *né-brž* a *no-brž*. *Ždo* je jistě slovesný tvar tak, jako *libet* a *vis* v latinských: *qui-libet* a *qui-vis* anebo *voľa* ve slov. *voľa-gdo* m. čes. ně-kdo, a to snad prvá osoba přít. času oznamovacího způsobu s o m. *q*: *ždo* m. *žda* od *ždati*, stčes. *ždāti* (čekati) Jako v lat. *qui-libet* a *qui-vis*, tak i v *ky-ždo* anebo *ký-ždo* prvá částka byla skloňována, a to *ky* dle *kdo*, *ký* dle *pravý*: *koho-ždo*, *komu-ždo*; *kého-ždo*, *kému-ždo* atd. V nynějším *ka-žd-ý* stojí určovací *y* od nepaměti na konci, protože dle *pravý* skloňováno bývá: *každ-ého*, *-ému* atd. Samohláska *a* v něm ostatně asi tak se má k *y* v *ky-ždo*, jako v *ni-k-da* proti *ni-k-dy* a dle §. 128 i jinde.

Protivou aneb opakem předešlého je *žád-ný*, kteráž od *žád-ati* poslo a co také to vlastně znamená, co přičestí *žád-aný*. Starší spisovatelé, jsouce sobě i původu i jisticího významu tohoto lépe povědomi nežli my, užívali tvaru *žádný*, někdy, jako Slováci podnes, i neurčitého *žáden* vždy se záporným *ni* aneb *i*: *ni-žádný* a *i-žádný*, *ni-žáden* a *i-žáden*, *ne-žádaný*, při čem vezmi do úvahy lat. *nullus* a *nolle*. Prvý tvar skloňovali, jako my podnes, zcela složeně čili dle *pravý*, druhý v nom. a akk. obou čísel jmenně dle *synův*, jinde též složeně.

To samé platí dosavad o skloňování zájmena *sám* a *samý*. Toto se totiž i významem i skloňováním rovná určitým přídavným: čirý, čistý, pouhý; ono, znamená to, co lat. *solus* anebo něm. *selbst*, má ještě nom. a akk. obou čísel dle *synův* anebo *ten*: *sám*, *sam-o*, *sam-a*; *sam-i*, *-a*, *-y* atd. Ostatní pády své tvoří též už dle *pravý*.

O ně-kdo, ně-co; kdo-koli, co-koli atd. zmínili sme se již v §. 266; o všecok, kolik, tolik a několik viz §. 279 a 280.

*) Je-li zlomek evangelia sv. Jana, kde slovo to co *kisdo* přichází, čistě česky psán; o čem já nyní, maje na zřeteli ve zdejší kapitolské knihovně letos nalezený glagolský památník, pochybuji.

IV) ČÍSLOVKA.

Rozdělení.

§. 270. Číslovky buď určitě a zevrubně vyslovují počet osob a věcí; řadu, která těmto dle místa anebo času náleží, a jiné některé poměry složitosti jejich, buď jen vůbec anebo neurčitě. Dle čehoby tyto vlastně neurčitými, ony určitými slouiti měly. My však, užívající názvů těch o tvarech slov, volíme neurčité číslovky se zájmeny téhož druhu obecnými jmenovati, dělíce ony obdobně těmto, jak následuje: 1) na základné: jeden, dva, tři a jiné; 2) řadové: první, druhý, třetí; 3) druhové: dvojí, trojí, čtvrtý a jiné; 4) násobné: jednoduchý, dvojnásobný, trojnásobný; 5) obecné: všecek, mnoho, málo a podobné.

Latinské rodové anebo rozdělovací číslovky musíme opisovati lokálem s *po*, na př. po jednom a po jedné m. singul-i, -a, -ae; po dvou m. bin-i, -a, -ae; po třech m. tern-i anebo trin-i, -a, -ae atd. Latina naopak nemá zvláštních tvarů k vyslovení našich hromadných: dvoje, troje, čtvero atd.

Tvoření a skloňování

1) číslovek základných.

§. 271. Číslovky od 1 do 10 znějí v češtině spisovné: jeden, dva, tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm, devět, deset. Slovník do sedm a osm vsouvá dle §. 134 *e*, obecný Čech *u*, bránice se tím neústrojností, patrně v sedm a osm, srovnáš-li je na př s gen. množnými vsuvkou *e* opatřenými (§. 217). Hláška *t* byla u starých Čechův, u Slovákův je podnes měkká v pět, šest, devět a deset právě tak, jako v odtažených podstatných na *t* (§. 167), k nimž i číslovky ty patří.

Číslovky od 11 do 19 jsou složeny z jednotek, z předložky *na* a z *deset*. Poslední živel přešel vysutím samohlásek nejprve v *dst*, z čeho se potom slitím skupeniny *ds* v *c* u Čechů

et, u Slovákův ale vysutím hlásky *d* i češtině jinde oblíbenější *st* vyvinulo. Náhradou za to dlouží i ti i oni předložku *na*, vysouvající před ní *n* z *jeden* (§. 143) a *y* i *i* ze *čtyři*. Čechové kromě toho ještě u pět a devět hlásku *ě* m. cyr. *е* zaměňují závažnějším *a*, a ku poslednímu přisouvají *e*, říkajíce: jedenáct, dvanáct, třináct, čtrnáct, patnáct, šestnáct, sedmnáct, osmnáct a devatenáct, slov. jedenásť, dvanásť atd. m. jeden-na-deset, dva-na-deset atd. Hlásky *e*, která se na konci číslovek těchto, na př. jedenáct-e, ráda objevuje, je temného původu. Jedni ji mají za příponu někdejšího akk. deset-e, cyr. deset-e dle kamen-e; druzí za obměnu kmenového *i*: deset-e tedy z deset-i m. deset-ь a deset za akk. dle *kosť*.

Číslovky: dvacet, třicet a čtyřicet jsou staženiny z dvadeset, tři-deset a čtyři-deset; slov. dvacať, tricať a čtyřicať z dva-desat atd. (§. 149. 3) Vedle štyřicať slýcháť u nás velmi často *meru!* Tvar *desát* v pa-desát, še-desát, sedm-desát, osmdesát, deva-desát a slov. *desiat* v pä-desiat atd. je gen. množný obdobný mužským, o kterých pod č. 2 §. 186 a 192 mluveno. Dle *kosť* muselby zníti: deset-í, desat-í.

Od 21—29 počítají, prý, ještě rybáři v Čechách po starodávnu: jedenmecítma, dvamecítma atd. staženě z jeden-mezi-desítma, dva-mezi-desítma; kde *desítma* je dvojný instr. visící na předložce *mezi*. Ostatní Čechové a Slováci mezi jednotky a desátky vkládají spojku *a*, říkajíce: jeden a dvacet, řídčeji obráceně: dvacet a jeden, a bez *a*: dvacet jeden. Tak i od 31—39, 41—49 atd.

K základním číslovkám patří významem i h r o m a d n é: dvoje, oboje a troje (staženě: dvě, obé a tré), čtver-o, pater-o, šester-o, sedmer-o, osmer-o atd. U čtver-o a slov. štvor-o vyvinulo se *ve* a *vo* stupňováním samohlásky *y* ve čtyř-i (§. 109), odkud se tuším *er* a *or* do ostatních asi tak dostalo, jako *vo* do svůj a můj (§. 260).

§. 272. Z prvních čtyř číslovek základních

1) u *jeden* rozeznáváme všechny tři rody, skloňující je zcela dle *ten* (§. 264): jedn-oho, -omu, -om, -ím atd. V mn. čísle užíváme ho s *druhý* tak, jako Němci svého *einer* aneb

einiger s anderer, na př. jedni se smáli, druzí plakali, něm. die einen lachten, die andern weinten, aneb: einige lachten, andere weinten.

2) *Dva a oba* vládne podnes dvojným číslem, tvořeným dle zájmenného skloňování, jak následuje :

M.

S. Ž.

N. A. dv-a, ob-a

dv-ě, ob-ě

G. L. dv-ou, ob-ou

D. I. dvě-ma, obě-ma } pro všechny rody.

K vůli důrazu o životných bytostech, zvlášť o osobách užívány nominativ : dv-á a ob-á, slov. i dva-ja a oba-ja aneb obi-dva-ja, je sice dvojný, ale neústrojný proto, že vzniknul složeným skloňováním tak, jako *česká* z *česka-ja* od *česk-ý* (§. 249). Prostonárodní gen. a lok. dv-ouč, dativ dv-oum a instr. dv-ouma s obdobnými : ob-ouch, -oum a -ouma, slov. dv-och, -om, -oma a ob-och, -om, -oma, jsou množné, ale též neústrojně tvary. Dle vzoru *ten* zajisté, kam dva a oba prvotně patří, mělyby množné v češtině zníti : dvě-ch, -ma, mi; dle vzoru *chlap* ale : dv-ům, -ěch aneb -ích a -y aneb -ami. Slov. tvary : dv-om a dv-och vznikly zcela dle *chlap-om* a -och, dv-oma se jen náhodou srovnává s dvojným dat. a instr. *chlap-oma* (§. 221).

3) *Tři a čtyři* skloňuje čeština z většiny po starodávnu dle *košť*, a to přirozeně jen množným číslem :

N. A. tř-i

čtyř-i

G. tř-i

čtyř

D. tř-em

čtyř-em

L. tř-ech

čtyř-ech

I. tř-emi

čtyř-mi.

Jako u předešlé, tak i u těchto číslovek užívá se o životných bytostech i delšího nominativu : tři a čtyři m. stčes. trie a čtyrie, slov. tria a štyria; všade jinde jsou u poslední kromě toho nyní tvary s neústrojným r m. ř vůbec oblíbenější : čtyry, čtyr, čtyr-em, -ech a -mi. (Srov. §. 185 a 186, č. 3). Vedle gen. *tří* vyskytá se již i ve spisech dle zájmenného skloňování

tvořený *třech*, slov. *troch* s *o*, kteréž i v jiných pádech zastupuje české *e*: *tr-om* a *tr-omi*, *štyr-om* a *štyr-och*.

§. 273. Číslovky od 5 do 10 jsou tvarem podstatná jména žens. rodu, a co taká skloňovala se za starodávna, vyjma *deset*, zcela dle *kost*, řídíce vždy genitiv osob anebo věcí počítaných a, vztahovala-li se ku podmětu věty, i třetí osobu jednotnou středního rodu v přísudku slovesném a ve sponě; z čeho posledního viděti, že významem byla hromadná, jako *patero*, *sestero*, *sedmero* atd. Nynější čeština, kromě pádův ode *deset* v §. 271 vylknutých, užívá již jen jednotného nom. a akk. zcela tak, jako stará: obou totižto s gen. osob a věcí počítaných, prvního pak i s třetí osobou jedn. středního rodu sloves co přísudkův a spony, na př. pět pánů šlo, šest chlapců tam bylo, pět z nich bylo hodných, osm holubů sem viděl, o devět měsíců se vrátím. Všecky ostatní pády zastupuje v ní nevládný řízením tvar na *i*: pěti, šesti, sedmi, osmi, devíti a desíti, na př. ku pěti pánům šel, o šesti chlapcích mluvím, z osmi holubů jednoho chytil, po devíti měsících se navrátím, v desíti knihách sem o tom čítal. Předposlední *i* v devíti a desíti je zpětná přehláska a staženina z *ia* (§. 104), tak i ve dvaceti, třiceti a čtyřiceti, kdež ale nyní již i *e* přichází: dvaceti, třiceti a čtyřiceti. V pěti, šesti, sedmi a osmi dloužení první silaby též zanedbáno, a to tak, jako v řadových: šestý, sedmý a osmý (§. 275). Nemaje proč o předposlední silabě tvarů těch jináčě smýšleti, volím je považovati za nesklonné a neurčité přídavné nominativy a dlouhosť v nich za obdobnou té, která se u řadových objevuje, nežli za někdejší genitivы jednotné dle *kost*, rovnající se snad vazbou svou těm, o kterých v §. 280 bude řeč. Hlávky *i* dopřál zvyk už i složeným číslovkám od 11 po 19 a od 50—90 tam, kde jednoduchým pět po deset: právem-li čili raději jen slušnou náhradou za to, že prvou částku jich úplně přestal skloňovati, to teprva potom budeme moci náležitě rozřešiti, když se o povaze tvarů pěti po desíti jistoty doskonnáme. U jedenmécitma po devětemécitma i číslovky 1—4 zůstávají nesklonnými asi tak, jako první živel zájmena *každý* (§. 269). O jeden a dvacet po 29, 31—39 atd. konečně platí vůbec to, co posud

o jednotlivých živlech jich řečeno, t. j. na př. u prvního třeba i jeden i dvacet tak skloňovati, jako mimo složení: o jednom a dvaceti pánech mluvíme.

O slovenčině již z §. 22 vysvitá, že číslovky, o kterých mluvíme, dvojako užívá. Má-li totižto hromadnost jimi vytknouti, neskloňuje jich naskrze, rovnajíc se ostatně vazbou zcela češtině, na př. pět pánov šlo, osem holubov som videl, o šest chlapcch mluví. Když ale opak toho čili osobitnost vysloviti chce, dloužíc předposlední silabu jich tak, jako u řadových (§. 275), skloňuje je dle následujícího vzoru: N. *piat-i*, A. G. L. *piat-ich*, D. *piat-im*, I. *piat-imi*, na př. *piati páni šli*, o šiestich chlapcch mluví, z deviatich diel striefali. Skloňovaný nom. a akk. ostatně je jen sjmény osobných anebo zosobněných bytostí (§. 187) v užitku.

§. 274. *Sto a tisíc*, jsouce tvarem podstatná jména: toto mužského, ono středního rodu, skloňují se podnes oběma čísly dle *slovo* a *meč*. U *sto* zachovali Čechové ještě i dvojný nom. a akk. s číslovkou *dvě*, říkajíc: *dvě stě* m. slov. neohebného *dve sto*, a proto v lok. jednotném vždy *st-u*, na př. po jednom *stu*. I množným gen. *s-e-t* vynikají nad Slováky, kteří místo něho s číslovkami, řídícími pád *ten*, nominativu, jinde neústrojeného *st-ov* dle *dub-ov* užívají, na př. *pět sto*, *šest sto* atd. m. čes. *pět set*, *šest set*; *tvojich stov* nepotřebujem m. *tvých set* nepotřebuji.

Tisíc žije ještě i co gen. množný v. *tisic-ů* dle *meč-ů* (§. 192). Slováci onoho užívají neústrojně i s *dva*, *tři* a *štyri* čili m. čes. *tisíce*. Čechové mohou kromě toho *tisíc* hláskou i opatřiti a Slováci dle předešlého §. skloňovati *tam*, kde *pět* a jiné, na př. před *tisíci* lety, slov. *pred tisícimi roky*. *Sto* tu obyčejně zůstává neskloňným, na př. před *sto* lety, s jinými *sto* pannami anebo se srovnává pádem a číslem s jménem, ku kterému se vztahuje: před *sty* lety, s jinými *sty* pannami; což i u *tisíc* zvykem. Samo sebou se ostatně rozumí, že nejlépe činí *ten*, kdo prvotné vazby číslovek těch s gen. osob a věcí počítaných nejvíce šetří: před *stem* let, se *stem* jiných panen, s *dvěma sty* vojáků, ke *třem tisícům* zlatých atd.

2) Číslovky řadové.

§. 275. Pr-vý znělo jistě za starodávna pr-mý. U Moravanů podnes slýchati *m m. v* u příslovky ponaj-prem *m. po-nej-prv*. Pr-vý tedy je téhož původu s lat. *pri-mus*. Novočeské pr-v-ní a slov. pr-v-ší mají zbytkem o jednu příponu více. Stěs. v-terý*) žije podnes v ú-te-rý a v ú-tere-k (§. 249), jinde *m. něho* říkáme: druhý. Všecky ostatní řadové číslovky pocházejí od kmenův i základním vlastních: tre-tí ode tři příponou *ti*, před níž *i* zaměněno závažnějším *e*, což i v lat. *tertius* pozorovati. Čtvr-tý ode čtyř-i též má závažnější tvar, před *tý* nežli je čtyř, srovnáš-li tento s cyr. *čtvrť* *m. našeho* čtvr. Tvrdosť přípony je dle §. 104 příčinou dlouhosti samohlásky *á*, slov. *ia* v pátý, devátý, desátý, dvacátý, třicátý a čtyřicátý, slov. *piaty*, *deviaty* atd. Do jedenáctý po devatenáctý a do padesátý po devadesátý dlouhosť přešla ze základních (§. 271). Místo spisovných: šestý, sedmý a osmý říká obecný Čech důsledně: šístý, sídmý a v-šsmý *m. šsmý* (§. 126), Slovák: šiesty, siedmy a v-šsmý. Od 21—29, 31—39 atd. jsou obyčejně obě částky řadové: dvacátý první, dvacátý druhý a tak dále, zřídka: jeden a dvacátý, dva a dvacátý. Od sto a tisíc říkáme řadově: stý a tisící, potom: dvou-stý, tři-stý, čtyř-stý, pěti-stý; dvou-tisící, tři-tisící, čtyř-tisící, pěti-tisící; sto první, dvě stě první, tři sta první atd.

§. 276. Všecky řadové číslovky tvarem tím, dle kterého sme tvoření jich právě do úvahy vzali, jsou určitá přídavná; skloňují se tedy dle vzorů těmto příslušných, a to: první a první, třetí a tisící dle *boží*, všecky ostatní dle *pravý*. Z běžnějšího někdy skloňování jich jmenného čili dle *synův* zachovaly se podnes jen dva**) pády: jednotný gen. mužský a střední na *a* a dativ s lok. téhož rodu a čísla na *u*, užívané po nesklonném *půl*, i to však ve spisovné řeči jen od *čtvrtý* a ná-

*) Řecké δευ-τερος rovná se našemu v-terý a ú-terý, neurčitě cyr. *вѣ-терѣ*, jen příponou; německé *an-der* i prvním živlem, jenž u nás tu právě tak, jako předložka *an*, lat. *in*, přešel do *o*, *v* a *u*. Srovnej s tím poznámku stojící na str. 221.

**) Úmyslně se vyjadřuji tak proto, že lokál na *u* je tvarem dativ. Jmennou příponou onoho zajisté v jedn. čísle všech tří rodů je prvotně po tvrdých souhláskách vždy *ě*, po měkkých ale *í*.

sledujících stále: půl čtvrtá, půl pátá, po půl šestu atd. Druh-a a -u v ní vedle určitých tvarů již jen živoří, třef-a a -u zaniklo docela, ve slovenčině ale i to i ono panuje podnes. Ostatní vazba v případě tom řídí se následujícími pravidly:

1) *půl* se má za podstatné jméno stř. rodu a jen co nom. a akk. žádá genitiv věci rozpolené a tím i číslovky, na př. *půl čtvrtá korce žita tam bylo*, *půl pátá vědra vína vypili*, *za půl šesta zlatého ti to dám*, *o půl osma měsíce se vrátím*.

2) Všade jinde stává věc rozpolená v pádě slovesnému přísudku věty přiměřeném a *půl* s číslovkou vztahují se k ní způsobem přídavného jména, t. j. číslovka srovnává se s věcí rozpolenou pádem, vyjma instrumental, jehož nedostatek u oné genitivem nahrazujeme, na př. *z půl deváta groše zbyly mi dva*, *ku půl čtvrtu korci ječmene přidej mi vědro piva*, *po půl devátu zlatém sem to kupoval*, *po půl desátu dni přijdu*, *s půl dvanácta grošem nebyl spokojen*.

Pravidla ta ostatně platí o věci rozpolené i tam, kde před ní nesklonného *půl* s určitými pády číslovek užívati máme, t. j. dle předešlé nauky u *druhý* a *třetí*, u *čtvrtý* pak a následujících tam, kde se k věci rozpolené ženského rodu vztahovati mají, na př. *půl druhého anebo půl třetího korce žita tam bylo*, *půl čtvrté kopy ořechů dostaneš za půl třetího zlatého*; *o půl páté hodině dojdu*, *s půl šestou librou cukru odešel*.

Pozn. 1. *Půl* a *čtvrť* neskloňují se vůbec tam, kde jich co holých přídavků (§. 22. 2) užívati máme. Jako *pět* a následující, tak i ony, jen na místě nom. a akk. stojíce, řídí gen. rozdělovací na př. *půl hodiny minulo*, *o čtvrt míle půjdu dále*, *půl anebo čtvrt lokte plátna mám*. Jinde musí jméno, ku kterému se co holé přídavky vztahují, státí v pádě slovesnému přísudku věty přiměřeném, na př. *před půl anebo před čtvrt letem se to stalo*, *po půl anebo po čtvrt hodině se vrátím*. Nemají-li ale slova ta býti přídavkem anebo třeba-li je co přídavky přívlastkem opatřiti, skloňují se, a sice: *čtvrt* dobře dle *kost*, nesprávně dle *dlaň*; *druhotvar čtvrt-ka* dle *ryba*. Dle *duš* skloňované *půl* žije již jen v několika příslovkách, jako: *od-polu*, *do-pola*, *na-po-s-pol*, *s-polu* atd. Jinde jsou v užívání ženské tvary: *pola*, *půlka*, *polovice* a neústrojně měkké *půle*, patřice skloňováním svým k *ryba* a *duše*. I dvojný gen. *polou* slýchati ještě v obecných příslovkách: *od-polou* a *do-polou*, běžných vedle mužských a ženských: *od-polu*, *do-pola* a *od-poly*, *do-poly*; potom v *polou-botí*, *polou-kruh*, *polou-nahý*, *polou-živý* a podobných. Tak skloňovaná řídí i genitiv věci, ku které se vztahují, obdobně s ostatními míru znamenajícími

(§. 23. d), na př. za čtvrt lokte platil sem půl zlatého, z polovice cesty se vrátil; bez genitivu: rozděl to na čtvrti, na poly; o tři čtvrti je delší atd.

Pozn. 2. Spodní číslo čili jmenovatel zlomků vyslovuje latina řadovými číslovkami, přimýšlejíc k nim slovo *pars* (částka), němčina složeninami z číslovek řadových a z *tel* m. Theil (částka) povstalými: Drit-tel, Vier-tel, Fünf-tel atd. My k tomu potřebujeme podstatných, pošlých též od řadových číslovek příponou *ina*, před kterou se Čechové zpětným přehlasováním navracují ke slabší samohlásce *e* m. *á* řadovým vlastního, na př. třetina, čtvrtina, pětina (slov. piatina), šestina, sedmina, osmina, devětina a desetina (slov. deviatina a desiatina); tak i: dvacetina, třicetina, čtyřicetina; ale jedenáctina — devatenáctina, padesátina — devadesátina, stotina a tisícina. Čítatel vyslovujeme základními, na př. $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{6}$, $\frac{5}{9}$ atd. znějí u nás: jedna třetina, dvě čtvrtiny, pět šestin, osm devětin.

3) Číslovky druhové.

§. 277. Určité: dvojí, obojí a trojí skloňují se dle *boží*; jednaký, dvojaký, trojaký a čtverý se všemi ostatními na *erý* dle *pravý*. Před *erý* jen stažením dlouhé *á* zůstává dlouhým: teda v jedenácterý po devatenácterý, jinde je krátké: paterý, devaterý, desaterý, dvacaterý atd. Od sto a tisíc tvoří se: sterý, nesprávně sto-terý, a tisícerý. Slováci zbytkem přirážejí *ak* k *or*, říkajíce: štvoraký, pätoraký, šestoraký atd. m. čtverý, paterý, šesterý.

Zájmenných a jmenných tvarů mužských a ženských málo se tu zachovalo: dvůj, obůj a trůj, co nom. a akk. jednotný; akk. ženský: troji dle *moji* a čtveru dle *rybu*; nom. a akk. množný: čtvery, patery, šestery atd. Instrumental: čtvermi tak se má v češtině ke čtvermo, jako ve slovenčině velmi k velmo. Vyjma poslední, o ostatní ze zbytků těch nynější spisovatelé málo stojí, znajíce se raději k určitým.

Tvarů stř. rodu: dvoje, oboje a troje, staženě: dvě, obé a tré, užíváme též nejvíce jen co nom. a akk. hromadně s genitivem m. základných dva, oba a tři tam, kde přirozeného rodu osob a věcí počítaných buď nechceme buď nevíme zevrubně určit, na př. dvě anebo dvoje lidí umřelo, tré anebo troje dětí má. Ostatní, dle *mé* (§. 261) tvořené pády: dv-ého, -ému, -ém atd. jsou vazbou přídavné, užíváním řídké. Čtvero a následujících naproti tomu užívá se hromadně často i nyní.

vyjma instrumental, ve všech pádech jedn. čísla, tvořených dle *slovo*, a to co podstatných čili s gen. množným jmen všech tří rodů, na př. čtvero chlapců běželo, z desatera božích přikázání jedno přestoupil, o šesteru žen mluvil. Místo instr. nominativ panuje: se čtvero pacholaty (m. se čtverem pacholat) přišel, dle obdoby: s jinými *sto* pannami (§. 274). Kde se číslovky na *ero*, skloňované dle *slovo*, i pádem srovnávají s jmény, ku kterým se vztahují, tam nejsou hromadného než druhového smyslu, na př. ve větách: o *desateru* božím přikázání mluvív, *šesterá* řemesla provozuje, ležatě tištěná slova znamenají právě to, co nyní užívanější *desaterém* a *šesterá* určitého tvaru, aneb opisy: desíti a šesti druhů.

4) Číslovky násobné.

§. 278. Kromě jedno-*duchý*, *sto-násobný* a *tisíc-násobný*, prvním členem všech ostatních je tvar druhový, druhým *násobný*: dvoj-násobný, troj-násobný, čtver-násobný, pater-násobný, šester-násobný atd. Kmenové *o* po *r* kdetu ožívá, na př. patero-násobný, šestero-násobný, sedmero-násobný, osmero-násobný atd. nejednou se vyskytají vedle tvarů bez *o*.

Číslovky *dva* a následující velmi zřídka se spojují s *duchý* m. *násobný*, a to dva, tři a čtyři nejsprávněji snad co genitivu: dvou-*duchý*, tří-*duchý*, čtyř-*duchý*; pět ale a podobné pomocí *i*: pěti-*duchý*, šesti-*duchý* atd. dle obdoby: dvou-*stý*, tří-*stý*, čtyř-*stý*, pěti-*stý* a jiných.

Pouhým *ný* ode dva po pět tvořené číslovky toho druhu jsou nejvíce jen ve spojení s předložkou *po* v užítu: dvojné číslo, dvojná vrata, podvojný groš, potrojný řady, počtverný vůz. Přípona *atý* a *itý* přichází jen ve: dvoj-*atý*, dvoj-*itý* a troj-*atý*, troj-*itý*, lat. *duplus* a *triplus*.

Skloňováním svým patří všechny ke vzoru *pravý*.

5) Číslovky obecné.

§. 279. Z někdejšího, veškerost vyslovujícího nominativu *veš*, *vše*, *vša* zachoval se jen mužský ve složeném *ves-mír*, něm. *das Welt-all* tak opačně, jako *Jahr-hundert* m. našeho sto-letí anebo sto-ročí; a střední *vše* co *vše*. Jinde užíváme

tělnatějších tvarů v nom. a v akk. obou čísel dle jmenného skloňování čili s krátkými příponami: všecek, všecka, všecko v. vše; všečen, všechna, všechno a všecken, všeckna, všeckno; množně: všeci, všichni, všeckni; všecky, všechny, všeckny; všecka, všechna, všeckna atd. Ostatní pády tvoří slovenčina dle *pravý* od všetok anebo všecek; čeština jen u vešker-en, -a, -o: vešker-ého, -ému, -ém a tak dále, u všecek zná se ještě pořád ku pošlým od jednoduchého *ves* dle zájmenného způsobu skloňování následovně:

Jednotné číslo.

M. S.	Ž.
G. vš-eho	vš-í
D. vš-emu	vš-í
L. vš-em	vš-í
I. vš-ím	vš-í.

Množné číslo.

G. L. vš-ech, D. vš-em, I. vš-emi, aneb od *všečen* dle *ten*: všechu-ěch, -ěm, -ěmi pro všecky rody.

Tak skloňují nejedni spisovatelé podnes i prvý člen složeného *ves-mír*: všeho-míra, všemu-míru, všem-míru anebo -míře a vším-mírem. Jiní přestávají na skloňování druhého členu: *ves-míra*, *ves-míru* atd. dle obdoby: tý-dne m. tého-dne (§. 193), ka-ždého m. koho-ždo anebo kého-ždo (§. 269), veš-kerého m. všeho-kerého a toto m. všeho-kterého a jiných.

§. 280. *Mnoho a málo*, souvztažná *kolik—tolik* a složené *ně-kolik* m. a v. *koliko*, *toliko* a *několiko*, užívá-li se jich co pouhých přídavků, jen tam řídí gen. rozdělovací, kde pět anebo půl a čtvrt (§. 273 a 276, pozn. 1), t. j. kde ve větách skutečně co nominativy a akk. na jevo vystupují, na př. mnoho lidí se sešlo, málo peněz mám, *kolik* vás tam bylo? o *několik* hodin se vrátím. *Málo* na místě všech ostatních pádů, ve kterých jméno určené slovesnému přísudku věty přiměřeně státi má, zůstává nesklonným, na př. po málo hodinách se vrátím, k málo lidem mluvil; u čtyř ostatních genitiv na *a*, tvořený dle *slovo*, je zástupcem dativu, lokalu a instrumentalu, na př. k *tolika* lidem mluvil, po *mnoha* hodinách se vrátím, před *několika* lety se to stalo. Jen v obecné mluvě slýchati ještě i

dativ na *u* co lokal: po několiku kopách. Tak i Hájek píše ještě: po několiku měsících, jinde i: s *několiky* (instr. mn.) sty koňmi, vedle toho však už i chybně: od několik-u m. -a let.

Nejsouce *mnoho* a *málo* holými přídávky, skloňují se dle *slovo* a rovnají se vazbou svou jiným podstatným jmenům stejně užívaným, na př. Kdo si mála neváží, po mnohu nech nebaží. V nádeji mnoha neopouštěj mála. Zvláště zhusta se jich přislo-večně užívá: bez mála, na mále, na mnoze, mnohem a málem aneb o mnoho a o málo atd. Ostatní tři tu i tam řídčeji slý- chati: s tolikem nejsem spokojen, nakolik — natolik (§. 58) atd.

V) SLOVESO.

Rozdělení.

§. 281. Dle času, způsobu, rodu a významu rozdělili sme slovesa již v §§. 8, 12, 16 a 25. Původem svým jsou:

1) původná anebo domácí a cizí. Těch je proti oněm a proti jiným částkám řeči, jmenovitě proti podstatným a pří-
davným jmenům, v jazycích podobně našemu zachovalých vůbec velmi málo, i to nejvíce takých, kteráž od jiných půjčených slov pošla, jako na př. naše barviti a postiti se od barva a půst z něm. Farbe a Faste; naše křížovati a něm. kreuzigen od kříž a Kreuz z lat. crux. Bezprostředně zřídka přecházejí slovesa z jedné mluvy do druhé tak sámorostlé, jakou je na př. naše a německá proti romanským, více než do poly latinskými živly prosáklým. Tak se dostalo k nám na př. museti od Němců, z lat. con-firmare, signare a jiných pošla naše birmovati, že-
hnati a něm. firmen, segnen. V klassické době běžných: fedro-
vati, folkovati, plundrovati, šacovati a jiných z něm. fördern, folgen, plündern, schätzen strásli sme se, chvala Bohu, dávno, volíce m. nich užívati domácích: odpravit i anebo vypravit i do-
pomoci, povolovati a hověti, pleniti, ceniti. Slov. voľkať není cizinské folkovati než domácí, pošlé od zdrobnělého voľka z vóľa, čes. vůle; anebo bezprostředně od vóľa dle obdoby zdrob-
nělých sloves: bež-k-ať, dup-k-ať, lap-k-ať, chod-k-ať a po-
dobných, ze kterých druhé i čeština co dup-k-ati v. dup-ati zná

2) Dělíme slovesa na prvotná a odvozená, počítajíce k oněm všecha prvé třídy, z patřících ale do ostatních tříd jen ta, která se tam poprvé objevují, jako na př. kynouti, viděti, koupiti a volati, ze kterých prvé přichází poprvé ve třídě druhé, druhé ve třetí, třetí ve čtvrté a čtvrté v páté. Všecka ostatní slovesa máme za odvozená, na př. kývati, věděti, kupovati a volávati proti právě předešlým.

3) Konečně slovesa jsou původem svým prostá čili jednoduchá a složená. Těmi jsou na př. po-kynouti, zá-viděti; blaho-slaviti atd. proti kynouti, viděti a slaviti.

§. 282. Dle infinitivu hlavně k vůli časování dělíme slovesa na šest tříd, jak následuje:

Prvá třída obsahuje slovesa ta, u kterých je přípona infinitivu *ti* bezprostředně spojena s kmenem. Tento se tu neliší podstatně od kořene než mimo dlouhost jen změnami, které poslední kořený živel před *ti* dle zákonů hláskoslovných vzíti musí, na př. nés-ti, vés-ti m. ved-ti, bí-ti atd. od kořenův a kmenů spolu: nes, ved a bi.

Druhé třídy slovesa mají mezi kořenem a příponou infinitivu *ti* slabu *nou* m. *nu*: mi-nou-ti a pad-nou-ti.

Třetí třída obsahuje slovesa s *ě* a s *e* m. *ě* před *ti*: vi-d-ě-ti a hoř-e-ti m. hor-ě-ti.

Čtvrtá třída sloves liší se od ostatních samohláskou *i* před *ti*: nos-i-ti,

pátá samohláskou *a* a přehláskou *e*: vol-a-ti a ház-e-ti m. slov. hádz-a-ti,

šestá konečně slabami *ova*: mil-ova-ti.

Samohlásky a slabky ty: *a*, *ě*, *i*, *nu* a *ova* před *ti* slují známkami posledních pěti tříd, od nichžto se první právě nedostatkem zvláštní takové známky dostatečně rozeznává. Tvar známkami třídnými opatřený, na př. vola, vidě, nosi, minu a milova, jmenujeme kmenem infinitivným, jímž u sloves prvé třídy, jak už řečeno, je kořen sám. Časování těchto je tedy osnováno na jednom kmenu, jehož tvar neliší se podstatně od kořene. U mnoha jiných sloves naopak jen přechodník s činným a trpným přičestím min. času pocházejí od infinitiv-

ného pně, ostatní časovací tvary jich, na konci §. 161 vytknuté, osnovány jsou na jiném, který přítomným zoveme. Tak na př. všecka slovesa šesté třídy časujeme dle dvou kmenův: infinitivního na *ova*, a přítomného na *u*: milova-ti, milova-v, milova-l, milová-n a milu-ji, milu-j, milu-je. Ta a jiná podobná slovesa nazýváme dvoukmenovými proti všem ostatním jednokmenovým čili těm, jichž celé časování založeno na jednom pni. Rozdíl tento vezmeme do úvahy u jednotlivých tříd zvláště, kde a jak bude třeba.

Tvoření.

§. 283. Jako jiné částky řeči, tak i slovesa vznikají trojím způsobem: stupňováním totižto samohlásek, spojováním předpon a přípon s kořeny anebo kmeny a skládáním.

Stupňování samohlásek vládne odvozováním sloves od kořenův anebo pňů slovesných čili od jiných sloves, a to pravidelně se známkami třídnými spolu, zřídka o sobě, t. j. slovesa stupňováním vzniklá i známkou třídy pravidelně se liší od prvotných anebo těch, od nichž bezprostředně pocházejí, na př. nos-i-ti od nés-ti, s-ná-š-e-ti m. s-náš-a-ti od nos-i-ti, lám-a-ti od lom-i-ti, kvas-i-ti od kys-nou-ti atd. Nepřechází do jiné třídy na př. chvat-i-ti proti chyt-i-ti, ani chvat-nouti proti chyt-nou-ti, uhád-nou-ti proti uhod-nou-ti a podobná.

Od kmenů jmen a jiných nepocházejí slovesa stupňováním samohlásek než obyčejně pouhým přirážením k nim známek třídných, a to nejčastěji od oněch čili od podstatných a přídavných jmen, zřídka od ostatních částek řeči. Že se při tom poslední živel kmene zákonům hláskoslovným přiměřeně změnití musí, to se rozumí samo sebou, na př. znač-iti, hluš-iti, množ-iti atd. od znak, hluchý, mnohý; noc-ovati a prac-ovati, lepš-iti a horš-iti od lepší a horší, nič-iti od nic, dvoj-iti, protiv-iti se od proti m. staršího protiv, opět -ovati atd. Naopak ale velmi často se věc má, t. j. podstatná a přídavná jména, jak z nauky o tvoření jich viděti, velmi zhusta vznikají stupňováním kořenů slovesných a co taká navracují se i se stupňovanou samohláskou tam, odkud pošla, na př. bo-

j-ovati od boj poštěho z bi, práš-iti od prach z prch ve prch-nouti, draž-eti ode drahý z drh ve drž-eti, mil-ovati od milý z ml ve ml-iti atd. U mnohých těchto podobných sloves těžko určití: pošla-li stupňováním bezprostředně od kořenů slovesných čili prostředkem kmenů jmen též tak vzniklých, na př. u brod-iti, smrad-iti, vláč-iti atd. O hy-nouti m. hyb-nouti proti hub-iti, styd-nouti a styd-ěti se proti stud-iti, vyk-nouti proti učiti a jiných v §. 133 spomenutých konečně ani to se nedá s jistotou ustanoviti: má-li se v nich *u* za prvotné a *y* za zeslabení čili za záporné stupňování jeho čili naopak pokládati.

§. 284. Za přípony k odvozování sloves pokládati možná známky tříd, a sice: *a*, *ě*, *i*, *ba* i *ova* za samohláskové, *nu* za souhláskovou. O významě, kterého slovesa jimi nabývají, pod každou třídou zvláště promluvíme. Z ostatních vesměs souhláskových přípon nejznamenitější jsou i zde ty, kterými jmenné tvary sloves: infinitiv, supinum a přičestí vznikají. Prostředkem těchto, jak už v §. 166 dotčeno, slovesa přecházejí do oboru jmen, odkud se potom, dostane-li se jim znova známek třídních, navracují do prvotného sídla svého. Nejstarším a nejoblíbenějším spojídlem a místem, kde se obě ty částky řeči vystřídají, jsou přičestí na *l*, *n*, *t* a *m*. Tak na př. od dě-díti (činiti) vznikají přičestná jména dě-l, dí-l a dí-lo, a z těch nová slovesa: děl-iti a děl-ati. Právě tak se má i roz-čil-iti (pohnouti, rozdrážditi) k či-čiti, slov. ču-f; o-směl-iti se ke smě-smíti, střel-iti ke str-stříti, slov. trl-ít m. čes. trlicovati ke tr-tříti a jiná. Prostředkem přičestí na *n* a *t* pošla slovesa: plen-iti od plěv-plíti, pln-iti s přídavným pln-ý od zašlého u nás prvotného pl-ti, roz-drt-iti (na drobno roztrhati anebo roztlouci) ode dr-dřiti, kut-iti (činiti) a s-kut-iti (učiniti, s-kut-ek spáchat) od ku-kouti, slov. sot-iti (strčiti) m. sut-iti od susouti a jiná. Přičestí na *m* žije již jen co přídavné a podstatné jméno (§. 170) a, jako tato, tak i ono stává se též často slovesem, na př. lakom-ěti, pitom-ěti, u-vědom-iti, o-znám-iti, plamen-ěti atd. To samé platí o podstatných příponami infinitivu a supinu tvořených (§. 167. a 168), na př. ct-iti m. čest-iti (§. 149. 3), kořist-iti, po-zlát-iti, mlát-iti a jiná. Jen střední

na *stvo* a *ství* nestávají se u nás nikdy slovesy, ze ženských na *tva* jen některá, jako: ploutv-ati, obyčejněji plýtv-ati od plou-tva a plý-tva.

§. 285. Z ostatních souhlásek co přípon k odvozování sloves nejoblíbenější je *k* (Srovn. §. 240). Jím tvoříme slovesa

1) od zájmen *ty* a *vy*, na př. ty-k-ati a vy-k-ati, t. j. ty a vy říkati někomu; oni-k-ati je jen potud dobré, pokud způsob mluvení třetí osobou množnou (§. 18);

2) od *he*, *hy*, *nu*, *sy* a několika jiných citoslovců: he-k-nouti a he-k-ati, slov. hyknůf a hýkať, po-nu-k-nouti a nou-k-ati, sy-k-ati, t. j. he, hy, nu a sy říkati;

3) od jiných sloves, na př. če-k-ati, slov. čakať od cyr. ča-čajati, řek-říci a řeknouti od běžného někdy prvotného ře-ti. Podobně se má naše tek-těci k řec. ῥέω (běžeti, což i naše s předložkou *u* posud znamená), čes. žvý-k-ati ke žv-áti, slov. žmí-k-at m. žím-k-ať ke stčes. žmu-žati, do čehož nynější čeština vsouvá *d*: ždmu-žditi a ždímati m. žímati (§. 146. 2). Ze sloves toho druhu jen ta jsou ve slovenčině zdobněleho významu, jichž prvotná nevyšla v ní ještě z užitku, jako: bež-kať proti bežať, ležkať proti ležať, sedkať proti sedať a podobná.

§. 286. Prvým členem složených sloves bývá:

1) přídavné jméno, ale velmi zřídka, na př. blaho-slaviti, prosto-pašiti, zlo-řečiti, krato-chviliti, malo-myslněti a málo jiných;

2) příslovka *ne* u ne-viděti, ne-něsti, ne-náviděti a všech ostatních záporně užívaných;

3) kromě: bez, dle, kromě, mezi, mimo, okolo, pra-, přes a skrze všechny ostatní předložky jak rozlučitelné, tak i nerozlučitelné (§. 164). O působení předložek na význam sloves zmínili sme se zkrátka již v §. 10. Zevrubněji jak o tom, tak i o dloužení některých z nich níže promluvíme majice, tu jen následující podrobnosti vytkneme:

a) Předložka *k* co *ko* žije nyní již jen v ko-r-moutiti a s-ko-r-moutiti, kdež *r* dle §. 146, č. 5 vsuto. Místo někdejších: ot-ko-d-lučiti, roz-ko-d-lučiti a podobných mluvíme ode

dávna bez *ko* a vsuvky *d* pouze : od-loučiti a roz-loučiti. Starší *ot* zachovalo se jen v *ot-e-vřeti*, *ot-víratí* a jiných od kořene *vr* pošlých, kdež ale i *od* dosti zhusta se čte a mluví : *o-d-e-vřeti* (§. 155).

b) Poslední živel souhláskami zakončených předložek ožívá dle §. 94 co *e*, ve slovenčině a u *k* co *o* : *od-e-hnati*, *s-e-bratí* atd. Se-psati je dobře, chybně : *se-píši*, *se-pisují* a podobná m. *s-píši*, *s-pisují*. O vsouvání hlásky *n* a vysouvání kořenného *v* po *ob* viz §. 146 a 147.

c) Slovesa se často nejen s dvěma než i s třemi předložkami skládají, na př. *vy-na-ložiti* a *po-vy-na-ložiti*, *po-vy-na-kládati* atd.

d) Mnohá, zvláště stupňováním vzniklá slovesa jsou jen s předložkami v užitku, jako : *náseti*, *vážeti*, *háněti* a jiná. Jestli tedy v následující nauce které sloveso jen s předložkou, na př. *s-náseti*, spomeneme, budiž ti to znamením, že se ho jinaké neužívá.

Časování.

§. 287. Časování je proměňování slovesa dle osob, časův a způsobův. Osoby máme tři dvou čísel : jednotného a množného, dvojné tu docela zaniklo. Časy jsou u nás čtyři : přítomný, minulý, dávnominulý a budoucí. Prvý z nich je jednoduchý anebo prostý. Prostého minulého zachoval se jen jeden příklad : *bych* od *býti* (§. 12), jinaké se jak *on*, tak i dávnominulý opisuje. Budoucí čas je tvarem trojí : jednoduchý, předložkový anebo složený a opsaný (§. 10). Spůsoby máme tři : oznamovací, rozkazovací a žádací (§. 12); rody též tři : činný, trpný a střední (§. 16). Tvary časovací, které kromě osoby i čas a způsob vyjadřují, jmenujeme určitými anebo slovesy určitého způsobu (§. 4), všechny ostatní : infinitiv totiž *asu pinum*, přičestí a přechodníky, naproti tomu slují neurčitými, jinaké tři prvé jmennými, poslední ale příslovečnými tvary slovesa (§. 64—68), a co také patří vlastně do nauky o tvoření slov v užším smyslu (§. 83). Poněvadž ale

spojitostí svou se slovesy značně vynikají nad jména a příslovky, a k opisování časů, způsobův a trpného rodu nevyhnutně jich potřebujeme: musí se jim i v časování místa dopřáti neméně, než dle konce §. 159 těm tvarům slovesným vůbec, které stupňováním samohlásek vznikají.

§. 288. Dle přítomného času rozpadá se časování na sponové a bezesponové. Toto je těm slovesům vlastní, která ve spomenutém právě čase přípony osobné bezprostředně přiřázejí ku kořeni anebo pňi; ono naopak zaujímá všechna ta slovesa, v jichžto přítomném čase mezi příponami osobnými a kořenem anebo pňem rozličné, sponou jmenované samohlásky na jevo vystupují, na př. *e* v *nes-e-š*, *nes-e-me*, *nes-e-te*; *a* ve *vol-á-m* m. *volaj-a-m* atd. V novějších jazycích sponové časování na ujmu bezesponového právě tak se rozmáhá, jako skloňování samohláskové čili dle kmenův otevřených proti souhláskovému čili tomu, které prvotně na zavřeném kmenu spočívalo. Tak na př. u nás *imě* co *jméno* dávno se spronevěřilo někdejšímu skloňování svému dle *símě*, kmenům souhláskou *n* zavřeným vlastního (§. 202); *dei* co *dcera*, mimo dativ a lokál *dceři*, přeběhlo pod vzor *ryba*, náležitý kmenům otevřeným (§. 216). Ještě méně zbytků zachovali jsme z časování bezesponového, kteréby dle toho, co právě předešlo, i souhláskovým slouti mohlo, znajíce se k němu jen u čtyř sloves: *dáti* totižto, *jísti*, *věděti* a *býti*, i to, jak níž uvidíme, dosti vrtkavě. Starší gramatici a někteří z novějších jména toho ani nehodných časování sloves těch právě tak chybně nazývají nepravidelným, jako ve skloňování jmen středních a ženských oživující kmenové *n*, *t*, *s* a *r* přírostkem. My naopak nepravidelným pokládáme časování jen těch sloves, která k vůli jemu nepřestávají na jednom kořeni anebo z jedné třídy do druhé zabíhají. Kusým anebo nedostatečným časováním sluje nám to, z něhož jen některé tvary jsou v obyčeji. Opisování časů, způsobův a trpného rodu konečně, jmenují někteří též časováním, a to opsaným. Nám jest ono právě tak, jako na př. i skládání sloves s předložkami k označení rozličných poměrů časových, jen náhradou za zaniklé jednoduché tvary

časovací. Poněvadž ale dle §. 82 i v jednoduchých tvarech kromě kořene a pně rozličné živly, jmenovitě: sponu, přípony osobné a známky časův a způsobů, rozeznati možná, musíme prvé, nežbychom se do časování samého dali, ještě o těchto vůbec promluvit, dosavadní nauku pak o povaze jmenných a příslovkových tvarů sloves cíli přiměřeně doplniti.

§. 289. O sponě dvojako se smýšlí za našich časů. Jedni ji doprosta zavrhnou, majíce samohlásky ty, které mezi kořenem a mezi příponami osobnými a jinými na jevo vystupují, za živly kmenové anebo za známky tříd. Jiní s námi sponou býti myslí všechny ty samohlásky, kterých nemáme posud dostatečně proč ani za živly kmenové a známky tříd ani za pouze eufo-nické vsuvky pokládati. Kdo má pravdu, to se, tuším, teprva potom ukáže, když badatelé skladby na jinou též tak záhadnou otázku, tu totižto náležitě odpovědí: má-li se vztah přísudku ku podmětu za podstatný živel myšlenky a vyslovení jeho čili spona za podstatný anebo hlavní, jak my v §. 1 a 5 učíme, člen věty považovati, anebo: má-li se myšlénce a tím i větě spony vůbec a jmenovitě i tam upírati, kde se ona ve větě co zvláštní slovo skutečně objevuje, jako na př. v této: „já jsem člověk“ a v podobných. Pokud se to nerozhodne, nepřestane se ke sponě znáti ani v časování, dokládajíce, že není proč tu zvlášť vytýkati ty samohlásky, které jí býti myslíme. Vysvitne to dostatečně dílem ze vzorů, kde sponu od kořene a přípon dle možnosti čárkami tak oddělíme, jako v §. předěšlém; dílem z osobitných narážek na ni tam, kde bude třeba.

§. 290. Přítomný čas rozkazovacího způsobu nemá v jedn. čísle žádné přípony osobné, v množném rovná se jimi témuž času oznamovacího způsobu, jehož osobnými příponami následující živly někdy byly a dílem i nyní jsou :

Jedn. 1. mi, mь, m	Mn. my, me, mo, m
2. si, ši, š	te
3. ti, tь, t, t	ntь.

Ve staré češtině a cyrillčině jen slovesa bezesponového časování zachovala *m* prvé osoby jednotné : dá-m, je-m, vie-m

a jes-m, cyr. da-mъ, ja-mъ, vě-mъ a jes-mъ ; u všech ostatních *m* se sponou *a* přešlo tu dle §. 145 v *q*, tam v *u*: nes-a, nes-u z nes-a-m. Slovenčina má *u* jen v rek-u, užívajíc ho dle §. 70 tak, jako čeština svého řk-u a latina inqua-m, kde je právě naopak *m* jediným proti *o*, vlastnímu všem ostatním slovesům: am-o, doce-o, leg-o, audi-o. Čeština nynější zná se k *u* a spisovná i ku přehlásce *i* po měkkých souhláskách jen u těch sloves, která v 2 a 3 os. jednotné a v 1 i 2 množné mají sponu *e*: nes-e-š, beř-e-š, pij-e-š, miluj-e-š, piš-e-š atd. — nes-u, ber-u, pij-u, miluj-u, piš-u, spisovně: pij-i, miluj-i, piš-i; všechna ostatní slovesa čili ta, která v 2 os. před *š* atd. mají *á* aneb *í*, navrátila se v první k *m*: vol-á-m, chyt-í-m. (Srovn. poznámku pod §. 6)

Přípony *si*, *ti* a *t* m. *t* z *tb* zachovaly se podnes jen ve j-si m. jes-si, v jes-ti-t, kde *t* je mravní dativ, a v jes-t (§. 136). U všech ostatních sloves je *š* m. někdejšího *ši* i *si* v obyčeji: nese-š, pije-š, ví-š atd. m. nese-ši, pije-ši, vie-si; *t* třetí osoby odpadlo (§. 143). V mn. číse též osoby cyrilčina *n* s předcházející sponou *a* smoutila dle §. 145 v *q* a toto u sloves majících *i* před ostatními příponami osobními a u beze-sponových datí, jasti, věděti přehlásila v *q*: nes-a-tb, piš-a-tb, nos-e-tb atd. m. nes-a-ntb, piš-a-ntb, nos-a-ntb. Stará čeština a slovenčina dle téhož a 95 §. zaměnily *q* a *q* čistými hláskami *ú* a *ia*: nes-ú, piš-ú, nos-ia. Spisovná čeština *ú* co *ou* zachovala jen po tvrdých souhláskách, po měkkých jen obecná zná se pořád k *ou* m. přehlásky *í*, která je v oné pravidlem; m. *ia* mají obě *í*, povstale stažením z přehlásky *ie*, která již v Ruk. kralodvorském je častější než *ia*: nes-ou, piš-ou a piš-í, nos-í m. nos-ie z nos-ia.

Z přípon první osoby množné nejoblíbenější je nyní *me*, kde se *e* k *y* ve starší *my* a ve stejně znějícím nom. množném též osoby asi tak má, jako v dech proti dych, hen proti hyn a jiných v §. 133 vytknutých tvarech. Starým Čechům oblíbené *m* jen v obecné češtině zhusta, srbské *mo* ale jen u některých Slováků slýchati.

§. 291. Přítomný čas oznamovací nemá žádné zvláštní známky způsobu a času, čím se od rozkazovacího a od jediného nyní prostého minulého času *bych* právě tak dostatečně rozeznává, jako na př. třetí osoba jeho nedostatkem příponového *t* od první a druhé, anebo slovesa první třídy nedostatkem zvláštní známky ode všech ostatních (§. 282).

Známkou rozkazovacího způsobu jest *i*, které, po jiných samohláskách co *j* se objevujíc, v češtině *a* zpětně přehlasuje, na př. vole-j, háde-j m. vola-j, háda-j; bi-j, kry-j, ku-j atd. Proměny, kteréž *i*, po souhláskách státi majíc, běre, vyložili sme již v §. 130 a 136. Čeština kromě toho, jak už též v §. 120, č. 5 řečeno, kmenovou samohlásku v způsobě tom krátí: kaž, piš, suď atd. Příčinu čeho v tom hledati sluší, že se rozkazovací způsob k oznamovacímu významem svým asi tak má, jako vokativ k nominativu u jmen, kde se onen od tohoto nejen krátkou samohláskou kmenovou než *a* zvláště slabší příponou často rozeznává, na př. pane a rybo proti pán a ryba.

§. 292. Známkou minulého času prostého, jehož jediným zbytkem sme *by-ch*, *by-s*, *by*, *by-ch-o-m*, *by-s-te*, *by* nejednou již oznámili, je souhláska *s*, která se mezi dvěma samohláskami právě tak mění v *ch*, jako dle §. 148 přípona množ. lokalu. Dle čeho *by-ch-o-m* stojí m. *by-s-o-m* a *by-ch* proti *cyr. by-ch-ъ* m. *by-s-ъ*. Samohlásky *o* a *ъ* jsou tu spony, *m* m. *cyr. mъ* je přípona první, *te* v *by-s-te* ale druhé osoby množné. V *by-s* je *s* známkou časovou, jako *ch* v *by-ch*; přípona osobná i tu i tam zanikla; v *by* co třetí osobě obou čísel není ani té ani oné. Někdejší tvar její jednotný *by-s-t* naopak má obě, množný *by-ch-u* přišel o druhý živel přípony osobné čili o *t*, první čili *n* je bytně obsažený v *u*, stojícím m. nosovky *ъ*, kterou cyrilčina v *by-š-ę* m. stčes. *by-ch-u* v *ę* přehlásila. Původ a prvotný význam známky *s* moravčina a slovenčina, užívající obměny její *ch* s činným přičestím min. času místo *sem*: já-ch šel, chodila-ch atd. m. já sem šel, chodila sem, podnes lépe cítí nežli slavný náš Dobrovský, maje *ch* za poslední živel německého *ich* čili za příponu osobnou, poznal.

Pozn. Kromě první osoby množné, na př. dá-me, stčes. dá-my, kde je *me* takorůka makavý množný nom. *my* zájmena *já*, odnikud jinud nevysvítá v nynější mluvě tak zřejmě pravda §. 159, zvláště toho v něm, že i ohýbaní slov je vlastně skládání, jako z předešlé nauky o prostém min. čase. Dle ní je tento právě tak složenina dvou živlů: kořene anebo pně totižto s přítomným časem slovesa *býti* čili se *jsem* m. někdejšího *jes-m* a ještě staršího *as-mi* (§. 123), jako nyní běžný opisovaný činným přčestím min. času a přítomným *jsem* anebo *sem*. Značné proměny, které druhý živel vedle prvního v prostém min. čase vzal, jsou následkem úzkého spojení obou v jedno slovo, a hlavní příčinou toho, že prostý min. čas vedle opsaného co jasnějšího významem na skázu přišel, a že vedle *bych* a *bychom* nejednou již i *by-sem* a *by-sme* slyšati, na př. dalby sem, daliby sme m. dal bych, dali bychom.

§. 293. Že je supinum tak, jakož i infinitiv, podstatné jméno odtažené, na to sme již v §. 64 a jinde narazili. Tvar jeho, který příponou *t* m. cyr. *ts* mimo dloužení zcela tak vzniká, jako dle §. 282 infinitiv, za jednotný nominativu rovný akkusativ považovati dlužno. K latinskému na *tum* má se tedy zcela tak, jako na př. moravský příslovkový akk. *dom* m. cyr. *dom-s* k lat. *dom-um*. Naopak liší se od latinského tím, že za starodávna pravidelně genitiv řídil právě tak, jako německý infinitiv, užívá-li se ho co podstatného jména, anebo jako naše příponou infinitivu vzniklá (§. 167) a jiná podstatná jména. Tak na př. v Ruk. kralodv. čteme: Otraví se poznat nřavov cuziech, t. j. otravila se poznat mravů cizích, zřetelněji: vybrala se na cestu, aby poznala mravy cizí. Spisovatelé klass. doby znají se též dosti zhusta ještě ke genitivu se supinem anebo s infinitivem místo onoho chybně užívaným po slovesech hnutí znamenajících, na př. Šel sloužit mše. Běžali trestat mnichů. *Háj*. Král Vladislav přijel do starého města sadit konšelů. Jdi krkavců pásti (m. past). *Vel*. Tak i v bibli r. 1851 najdeš ještě: Jdu lovit ryb. Joh. 21, 3. Ale tamže v Tob. 2, 19 již i s akkusativem: chodila tkat plátno. Místo prvního dokladu vytknul Dobrovský z jiné bible: půjdu lovití ryb; místo druhého: chodila tkat plátna, z nichž onen chybný, tento správný. Tím dokonáváme nauku svou o supinu, za zbytečné pokládající tvaru jeho ve vzorech časovacích místa dopřáti.

§. 294. Nynější tvar přechodníkův a přičestí obsažen už §. 66. Objasněním jeho budiž ti, co následuje :

1) Prvotnou příponou přechodníku a přičestí přít. času je *nt*, z níž *t* na konci, t. j. v mužském rodě dle obdoby třetí os. množné (§. 290) odpadlo, *n* s předcházející sponou *a* smoutila cyrilčina v době předhistorické v *q*, v historické, majíc přechodník od první osoby jedn. téhož času rozeznávati, dala po všech tvrdých souhláskách hlásku *q* sklesnouti v *y*, po měkkých ale v přehlásku *ę*: *nes-y*, *piš-ę*, *nos-ę* z *nes-a-nt*, *piš-a-nt*, *nos-a-nt*. Stará čeština z téže příčiny m. *q* a *ę* měla výnimkou zpod §. 95 vesměs *a*: *nes-a*, *piš-a*, *nos-a*; nová po měkkých souhláskách *a* přehlasuje: *piš-e*, *nos-e*, *chod-ě*, *lež-e* atd. V ženském rodě k *nt* přistoupilo *ji*, jehož první živel *s* t u nás dle §. 149 přešel v *c*; s *n* a sponou *a* před *c* m. *tj* stalo se tu vůbec to, co v třetí os. množné, t. j. cyrilčina *an* smoutila v *q* a *ę*, stará čeština ale zaměnila tyto krátkými samohláskami *u* a *a*: *nes-u-ci*, *piš-a-ci*, *nos-a-ci*, přehlášeně: *piš-e-ci*, *nos-e-ci*. V nové češtině konečně i dle §. 136 odpadlo, *u* pak a *e* staly se i tu i v mn. čísle dlouhými: *nes-ouc*, *piš-íc*, *nos-íc*; *nes-ouce*, *piš-íce*, *nos-íce*. Spisovatelé klass. doby, užívající přechodníku toho, šetřili pilně rodu a čísla. U vynikajícího nad ně nejen stářím než i slohem všelijak Tomáše ze Štítného tvar na *c* čili ženský převládá dva ostatní, jmenovitě množný na *ce*. Slovenčina o tyto docela přišla, užívajíc jèn ženského na *úc* a *ac*, po předcházející dlouhé silabě na *uc* a *ac* (§. 118), co pouhé příslovky; čím ho i obecná čeština býti uznává předně tím, že posledním jeho živlem čili hláskou *c* velmi ráda opatřuje příslovky, na př. *dálej-c*, *vícej-c* atd. m. *dáleji*, *více*; podobně tím, že z něho samého přírážkou *ky* tvoří příslovky, jako: *ležeč-ky*, *stojěč-ky*, *mlčeč-ky*, *spěč-ky* a jiné. Není tedy náležitě proč zastavovati se nad tím, že někteří z novějších spisovatelů m. mužského tvaru na *e* tam, kde se ode třetí osoby jednotné ničím neliší, užívají ženského: *bijíc*, *pišíc*, *kupujíc* atd. m. *bije*, *píše*, *kupuje*.

2) Samohláska *o* ve zbytkách trpného přičestí přít. času: *lak-o-mý* a jiných je spona. Starší znění její i tu i jinde bylo *a*, o čem *zn-á-mý*, poslé stažením ze *znaj-a-mý* (§. 119), po-

dnes hodnověrně svědčí. Zřej-mý stojí m. zřej-e-mý a toto m. zřej-a-mý, kdež *a* též spona, a sic u sloves třetí třídy, kam sloveso to patří, v historické době slovančiny neobyčejná.

3) Příponou přechodníku min. času je dle cyrilliciny *ѡs*, *вѡs* a *ѡs*. Všecky tři vznikly z jediného někdy *vans* způsobem, jehož výkladu spouštíme se tu proto, že je velmi rozsáhlý. Poslední živel *s* u všech tří tvarů přípony té zaniká a ožívá zcela dle obdoby hlásky *t* v přechodníku přít. času. Prvého čili *ѡs* užívá cyrillicina po souhláskách: nes-ѡ, -ѡši, -ѡše m. nes-ѡs, -ѡsji, -ѡsje; druhého po samohláskách: pi-vѡ, -vѡši, -vѡše; třetího vedle druhého jen u sloves čtvrté třídy: chožd-ѡ, -ѡši, -ѡše v. chodi-vѡ, -vѡši, -vѡše. Poslední čili třetí tvar žije u nás jen co přídavné jméno (§. 251), u sloves přestáváme na dvou předešlých, sprostěných hlásky *ѡ*: nes, nes-ši, -še; pi-v, -vši, -vše; chodi-v, -vši, -vše. Nes-v, pad-v a podobné od sloves zavřeného kořene, patřících do prvních dvou tříd, přírážkou *v* tvořené přechodníky přičí se hrozně ústrojí češtiny vyloženému v §. 143. Najda je tedy u spisovatelů klass. doby, pomysli si o nich, že též byli lidé.

4) Přípona činného přičestí min. času spojuje se bezprostředně s kořenem anebo pněm infinitivním: nes-l, minu-l, vidě-l atd. K nauce v §. 143 o skupeninách souhlásek, které tím u sloves prvních dvou tříd zavřeného kořene vznikají, přidej, že se ve spisovné češtině neméně než *br*, *pr* a podobné ustálily působením němčiny, v jejíž vyslovování je na konci slov tolik skupenin s *l* a *r* vůbec, kolik němých *e* v písmě před *l* a *r*, na př. Nessel, edl, Habr, biedr atd. m. spisovných: Nessel, edel, Haber, bieder. Starší, prvotného ústrojí svého povědomější a dbalejší čeština s nynější obecnou odsouvávala *l*: nes, ved, řek m. nes-l, ved-l, řek-l; do jes-m vsouvala *u* tak, jako tato podnes do sed-m a os-m (§. 134 a 271); držela se se slovenčinou přirozeného pořádku hlásek u hrab m. nčes. habr (§. 144. pozn.); ráda vsouvala *e* i do nominativu, jako nynější kdetu a do gen. množného vždy (§. 217). Tak na př. v Lib. soudu najdeš chrab-e-r, v Alexandridě ob-e-r atd. místo nynějších: obr, kapr, bratr a podobných.

5) Z přípon trpného přičestí min. času je *t* u sloves ko-

řene anebo pně na *i, y, u, m* a *n* vycházejícího pravidlem: *bi-t, kry-t, ku-t, minu-t, ja-t* a *pia-t* od *jm-u* a *pn-u*; u všech ostatních panuje *n*, a sice se sponou *e* u sloves prvních dvou tříd zavř. kořene a u všech čtvrté třídy: *nes-e-n, dosaž-e-n, noš-e-n* od *nés-ti, do-sáh-nouti, nos-iti*. Jinde jsou známky tříd *ě, a* a *ova* i sponami spolu: *volá-n, kupová-n, vidě-n*. U posledního a několika jiných sloves třetí třídy jen staří dloužili známku *ě*: *vidí-n, jmí-n* atd. — O významě přičestí poslých od nepřechodných sloves příponami *t* a *n* viz §. 233.

Pozn. Podstatná a přídavná jména příponami infinitivu, supinu a přičestí vzniklá jsou větším dílem pozůstatky z pradávných dob jazyka. Spůsob tedy, kterým ona vznikla, musí se přirozeně nejednou odchylovat od zákonů, které dle předešlé právě nauky tvorbou těchto nyní vládnu. Že se i skutečně odchyľuje, poznáš, srovnaje na př. *s-mr-ť* s infinitivem *mří-ti*, *čes-ť* s *čís-ti*, *más-lo* m. *máz-lo* s přičestím *maz-a-lo, sy-n* a *ru-no* s *kry-t* a *ku-t*, *se-n* m. *sep-n* od *syp-spáti* s *nes-e-n, složi-tý* se slož-e-ný a jiná z nauky o tvorbě podstatných a přídavných jmen už známá.

a) Sponové časování.

Prvá třída.

§. 295. Slovesa třídy té rozpadají se předně na dva oddíly, z nichž ku prvému všecka zavřeného, ke druhému pak otevřeného kořene patří. Abychom ale proměny hlásek, které u časování těch i oněch na jevo vystupují, náležitě objasniti mohli, rozdělíme je ještě i dle posledního živelu kořene, ustanovující k vůli časování jich následující vzory: *nes, hreb, ved, pek, pn, bi* a *tr*. Pořádek tento volíme proto, že je počtu proměn, které poslední živel zavřených kořenů časováním beře, nejprůměřenější. Rozcházení-se sloves těch konečně na dvě strany pozorovati je nejzřejměji v infinitivě. Čeština totižto předposlední silabu jeho u sloves zavřeného kořene, vyjma *moci* a *jeti*, vždy, t. j. i tehdy dlouží, když není dvojslabičný (§. 120), co vždy tam bývá, kde je s předložkami silabu tvořícími anebo s *ne* složen, na př. *vy-něsti, za-věsti, u-pěci, roz-píti, u-titi, ne-klásti* atd. U sloves otevřeného kořene naopak dloužení pravidelně přestává v ní s dvojslabičností, na př. *ve vy-píti, za-kryti, u-znati, ne-stati* atd. proti *píti, krýti, znáti, státi*. Jen u zůstává obyčejně vždy dlouhým: *ob-outi, pře-plouti, vy-souti*

atd. U sloves ku poslednímu vzoru patřících jest i e vi i užítku: po-mleti, u-mříti, vy-dříti atd. Slovenčina konečně nejen v infinitivě než i v čin. přičestí min. času rodu mužského vždy dluží samohlásku kořennou sloves patřících ke prvním čtyřem vzorům: niesť-niesol, klásť-kládol, piecť-piekol; ale: žať od žn, biť, kryť, znať, mleť atd.

V následující nauce třídy římskými, vzory arabskými čísly označujeme, na př. sloveso plésti časuje se „dle I, 3“ znamená tolik, co „dle prvé třídy třetího vzoru.“

Prvý vzor: *nes*.

§. 296. Sem patří slovesa kořene souhláskami s a z uzavřeného: pas, třes, hryz, lez a vez úplně, s-pas jen trpným přičestím min. času: spas-e-n, odkud spasen-í; ostatně co spas-iti spadá do IV. Jes (es-se) časuje se beze spony, vzor na-proti s ní následovně:

Přít. čas oznamovací.	Rozk. způsob.
Jed. 1. nes-u	—
2. nes-e-š	nes
3. nes-e	—
Mn. 1. nes-e-me	nes-me
2. nes-e-te	nes-te
3. nes-ou.	—

Přech. přít. času: nes-a, nes-ouc, nes-ouce.

Infinitiv: nés-ti, slov. nies-ť.

Přech. minulý: nes, nes-ši, nes-še.

Čin. přič. minulé: nes-l, slov. nies-o-l, nes-lo, nes-la.

Trp. přič. minulé: nes-e-n, nes-e-no, nes-e-na.

§. 297. Poznámky: 1) Slovenčina v oznam. přít. čase i toho i následujících tří vzorů sponou raději má ie než e: ne-s-iem, -ieš, -ie, -ieme, -iete, -ú. 2) V češtině běžné přičestí neš-e-n je neústrojné proto, že se tu e i původem i povahou svou úplně rovná sponě e oznamovacího přít. času. 3) Třes, slov. tras, je základem následujících tvarů časovacích: třes-u, třes, třes-a a třes-e-n, slov. tras-iem, tras, tras-úc a tras-e-ný;

ostatní pocházejí ode *třas*, slov. *trias*: *třás-ti*, *třás* a *třás-l*, slov. *trias-t* a *trias-o-l*. Místo *třás-ti* byla někdy zpětná přehláska *tries-ti*, v klass. době ale staženina této *třís-ti* v užitku. Příčinou všeho toho je dle §. 95 a 104 někdejší nosovost samohlásky kořene patrná v cyr. *трѣс*. 4) Sloveso *pás-ti* má dlouhé *á* i v přechodníku a v čin. přič. min. času: *pás* a *pás-l*.

Druhý vzor: *hreb*.

§. 298. Ze sloves kořene retnicemi zavřeného sem někdy patřivších zachovala čeština jen neosobné: *záb-s-ti*, slovenčina čtyry: *dĺb-s-t*, *skúb-s-t*, *ziab-s-t* a vzorové *hrieb-s-t*, které v češtině co po-*hřb-iti* do IV, dvě prvá ale co *dlub-ati* a *skub-ati* do V, 1 anebo 2 náleží. U *tep-ati* m. stčes. *tép-s-ti* je v ní přít. čas dle tohoto vzoru: *tep-u*, *-eš* atd. podnes užívanější nežli dle V, 1: *tep-ám*, *-áš* atd. Starší spisovatelé znají se ještě nejednou ku přít. času: *živ-u*, *-eš*, *-e* atd. vedle *žiji* dle I, 6, kam se i *plěv*, *šiv* a jen s předložkami běžné *uv*, přišedše o poslední svůj *živel*, čili co *ple*, *ši* a *u* dávno přenesly. Čr m. někdejšího črp konečně Slováci časují dle I, 7, Čechové dle III, 2; *čerp-ati* tito jen dle V, 1: *čerp-ám*, oni i dle 2: *čerp-em*.

Vyjmeš-li vsuvku *s*, v infinitivě dle §. 146 potřebnou, slovenčina vzor *hreb* zcela tak časuje, jako předešlý: *hreb-iem*, *hreb*, *hreb-úc*, *hrieb-o-l*, *hreb-lo*, *-la* a *hreb-e-ný*; u *dĺb-s-t* a *skúb-s-t* kvantita se řídí §em 96. O *ziab-s-t*, *ziab-e* a *ziab-lo*, čes. *záb-s-ti* i *zíbsti*, *zeb-e* a *záb-lo* mě platí vůbec to, co v předešlém §. o *trásti* řečeno, vyjma, že se ve slov. *ziab-e* m. *zab-ie* sponové *i* vloudilo do kořene a že se cyr. *зѣп-s-ti* m. *зѣбsti* nerovná významem svým *trhati* našemu, v němž ale Čechové někdejší nosovost tak živě cítili, že ji i do IV skutečně přenesli, utvořivše si ze *zeb* m. *zěb* příčinné *znob-iti*.

Třetí vzor: *ved*.

§. 299. Sem patří kořeny zubnicemi *d* a *t* zavřené: *bled*, *bod*, *břed*, *hud*, *klad*, *krad*, *před*; *čt*, *hnět*, *kvet*, *mat*, *met*, *plet* a *rost*, slov. *rast*. *Pad*, *sed* a *vlad*, u Slovákův i *kvet* co *kvit* *s* i m. cyr. *б* ve *cvět* (srov. čes. *svit-nouti* s cyr. *світ*) přešla

do II, 2. Jen pas-ť a vlas-ť zůstala tu. Slováci kromě toho i *čt* co *čit-ati* přenesli do V, 1. O bezesponových jed-jísti a věd-ěti, o nepravidelných bud, jd m. id, šed, jed, vid a pit níže bude zvláště řeč.

Kromě rozlišování posledního živlu před *t* dle §. 148 v *s* a měknutí jeho v rozk. způsobě dle §. 136, neliší se časování vzoru tohoto od *nes* ničím.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. ved-u

—

2. ved-e-š

ved

3. ved-e

—

Mn. 1. ved-e-me

ved-me

2. ved-e-te

ved-te

3. ved-ou.

—

Přech. přítomný: ved-a, ved-ouc, ved-ouce.

Infinitiv: vés-ti, slov. vies-ť.

Přech. minulý: ved, ved-ši, ved-še.

Čin. příc. minulé: ved-l, slov. vied-o-l, ved-lo, ved-la.

Trp. příc. minulé: ved-e-n, ved-e-no, ved-e-na.

§. 300. Uchýlky od vzoru tohoto objevují se též jen u samohlásek kořených, jak následuje :

1) U *čt* m. *čt* hláska *č* ožívá v infin. co *í*: čis-ti, v odtaženém podstatném naproti a v čin. příc. min. co *e*: čes-ť, čet-l. Místo tohoto u novějších spisovatelů přicházející *čt-l* je potvora, protivící se ústrojí lidského jazyka vůbec; *čt-lo*, *-la*, *-li*, *-ly* m. *čet-lo* atd. najdeš i ve spisech klassické doby, ale velmi po řídku; čeho příčina na bílé dni. V rozk. spūs. nezaniká *í*: *čt-i*, *-ěme*, *-ěte*. Infinitiv: kvís-ti od *květ* (chybně *květ*) m. *cvst* je dle čis-ti od *čt* správný, kvés-ti důsledný. *Hnět* má jen hnís-ti a *břed* bříš-ti.

2) Ku prvotnému, ve slovenčině výlučně běžnému *a* u *rost* navrátila se čeština jen v *ratolesť*, posléz přesmyknutím ze stčes. *lěto-ros-l*, cyr. *lěto-ras-lb*, kde poslední člen *ros-l* a *ras-lb* buď přišel o *t* před *l* (§. 147), buď je bezprostředně utvořen příponou *lb* (§. 171) od koř. *rad*, *rod* tak, jakož i *ras-t* a *ros-t* příponou trpného přčestí *t* a *roz-ha*, slov. *raz-ga*

m. rad-ga příponou *ha, ga*. Já, znaje se ku poslednímu domnění, mám i infinitiv *rūs-ti*, slov. *rás-t* za zbytek z oné doby, kde se ještě sloveso to dle dvou kmenů: přítomného *ros-t*, *ras-t* a infinitivního *rod*, *rad* časovalo. Čím se mi zbytečným stává *rūs-ti* dosavadním způsobem z *rūs-s-ti* m. *rūs-t-ti* vykládati. Znamka rozk. způsobu ostatně zaniká: *rosť*, *rosť-me* a *rosť-te* proto, že slovančina dle §. 143 *st* na konci slov ze všech skupenin nejraději má.

3) V *bled*, *před* a *mat* jest *e* a *a* nosového původu. Pročež u dvou posledních slovenčina zcela tak nakládá s ním, jako v *tras* (§. 297); *bled* nezná, přestávajíc na odvedeném od něho blůzn-it způsobem, do jehož výkladu co příliš rozsáhlého se nepouštím. V češtině jen o *más-ti*, *mát* a *mát-l* platí zcela to, co o *třás-ti*; všechny ostatní tvary mají v ní po slovensku *a* m. někdejšího *é*: *mat-u*, *mať*, *mat-a* a *mat-e-n*; u *před* jest *e* a *í* užívanější než obdobou žádané *a* a *á*: *přís-ti*, *před* a *před-l*; u *bled* konečně zná se stále jen *k í* aneb *é* a *e*: *blís-ti*, *blés-ti*, *bled*, *bled-l* a proto vždy ku *bled-nuv* a *bled-nul* od *bled-nouti*.

Čtvrtý vzor : *pek*.

§. 301. Sem patří kořeny hrdelnicemi *k* a *h* zavřené : *řek*, *tek*, *tluk*, slov. *tlk*, *vlek*; *moh*, *střeh*, *střih*, *vrh* a *žeh*. *Sek*, *leh*, *sáh* a *přáh* m. cyr. *seg* a *preg* přenesly se do II, 2.

Dle §. 149 před sponou *e* rozlišuje spisovná čeština *k* a *h* v *č* a *ž*, v infinitivě *s t* a před známkou rozk. způsobu *i*, která však, vyjma *rc-i* a *žž-i*, odpadá, v *c* a *z*. V obecné češtině vládne rozlišování *i* před *u* a *ou*, ve slovenčině před *iem* a *ú*, t. j. v 1 osobě jedn. a 3 množné přít. času: *peč-u*, *-ou*, slov. *peč-iem*, *-ú* m. *pek-u*, *-ou*; místo *kt* a *ht* má tato *ct*, ona *ct*: *piec-t*, *pec-t*; známce rozk. způsobu konečně daly obě vniknouti do *c* a *z*, čím tyto dle obdoby *č* a *ť* změkly v *č* a *ž*: *peč*, *střiz* m. spisovných *pec* a *střiz*.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. *pek-u*

—

2. *peč-e-š*

pec

3. *peč-e*

—

Mn. 1. peč-e-me	pec-me
2. peč-e-te	pec-te
3. pek-ou.	—

Přech. přítomný: pek-a, pek-ouc, pek-ouce.

Infinitiv: péc-i.

Přech. minulý: pek, pek-ši, pek-še.

Čin. příč. minulé: pek-l, slov. piek-o-l, pek-lo, pek-la.

Trp. příč. minulé: peč-e-n, peč-e-no, peč-e-na.

§. 302. Uchýlky od vzoru toho pozorovati

1) u *řek* a *žeh*, jichž *e* nejprvé skleslo v *z* a co také konečně zaniklo ve všech od přítomného kmene pocházejících tvarech: řk-u, -ou; rc-i, -eme, -ete; řk-a, -ouc, -ouce; tak i v trp. příč. po předložkách: u-rč-e-n, vy-rč-e-ní atd. Ostatní osoby přít. času oznam. tvoří se dle II, 2: řek-neš, -e, -eme, -ete. *Žeh* má i tyto: žh-u, žž-eš, -e, -eme, -ete, žh-ou, žž-i m. žž-i, žh-a, žž-e-n. V ostatních tvarech ani tam ani tu nezaniká *e*: řek-l a žeh-l, řek a žeh, řic-i a žic-i. Obecná čeština a slovenčina časují *žeh* co *žn*, znajíce se k němu jen s předložkami, dle násl. vzoru: žn-u, žn-i, žn-a; ža-l, ža-t, ží-ti, slov. ža-f; aneb, a to správněji, dle II, 1, kam *žn* co staženina ze *žhn* a *žehn* tím právem náleží, kterým na př. ln m. lipn, hrn m. hrbn a podobná, přicházející před známkou třídy té o poslední živel kořene svého. Ve slovenčině konečně i *rek* kromě *reku* (§. 290) patří do II, 2.

2) *Moh* před sponou *e* dluží *o* v *ú*: můž-eš, -e, -eme, -ete. Tři poslední tvary bez *e*: můž, můž-me a můž-te starší spisovatelé rádi měli. V inf. zůstává *o* krátkým: moci. Slovenčina i tu i jinde větším dílem dluží *o*: móc-f, mōh-o-l, ale moh-lo a -la, pre-mož-e-ný atd.

3) Vrci od *vrh* zní ve slovenčině dle §. 96 vřc-f tak, jako tlc-f ode tlk m. čes. tlouci ode tluk.

4) *Střeh* a *střih* znějí v infinitivě stejně: střici m. slov. striecf a strícif.

5) Místo *sřeh*, *sřeh-l* a *tluk*, *tluk-l* vyskytá se někdy i *střáh*, *střáh-l* a *tlouk*, *tlouk-l* — toto dle obdoby: pás a pás-l, třás a třás-l a jiných.

Pátý vzor: *pn*.

§. 303. Vzorem tím řídí se časování sloves kořene *no-*sovkami *n* a *m* zavřeného, jako: *čn*, *tn*, *žn*, *jm* *m.* *im*, *mn* *jen* ve slovenčině, v češtině přešlo do *II*, 1 a naopak *dm* a *ždm* *m.* *žm* *jen* v této, slovenčina přestává na *du* a *žmíka* (§. 285), časujíc první dle *I*, 6; druhé dle *V*, 1. *Kln* konečně co *kle*, slov. *kľa* spadá pod *I*, 6; co *klnu* pod *II*, 1. *Jen pro-klat-ý*, slov. *pre-kliat-ý* je dle tohoto vzoru tvořeno.

S posledním živlem kořenů těch nakládá se v časování jich dle §. 104 a 145, t. j. *n* a *m* *jen* před samohláskami čili v těch časovacích tvarech se drží, které jsou u jiných sloves na kmeni přítomném osnovány; ve všech ostatních se kazí.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. *pn-u*, slov. *-e-m*

—

2. *pn-e-š*

pn-i

3. *pn-e*

—

Mn. 1. *pn-e-me*

pn-ě-me, slov. *-i-me*

2. *pn-e-te*

pn-ě-te, slov. *-i-te*.

3. *pn-ou*.

—

Přech. přítomný: *pn-a*, *pn-ouc*, *pn-ouce*.

Infinitiv: *pí-ti* z *pie-ti* *m.* *pia-ti*, slov. *pia-t*.

Přech. minulý: *pia-v*, *pia-vši*, *pia-vše*.

Čin. přítč. minulé: *pia-l*, *pia-lo*, *pia-la*.

Trp. přítč. minulé: *pia-t*, *pia-to*, *pia-ta*; slov. *piat-y*, *-e*, *-a*.

§. 304. Spisovatelé klass. doby pilně se drželi vzoru tohoto, přeskoků do *II*, 1 *jen* u *mn-u* stále, jinde velmi po řídku sobě dovolující. Novějším se zvlášť infinitiv s *í* v předposlední slabě přičí, a sice proto, že je často, jmenovitě tam, kde se ho bez předložek užívati má, a někdy i tu dvojího smyslu. Tak na př. *píti* znamená to, co slov. *pít* a *piat* anebo lat. *bibere* a *tendere*; *žiti* zase = *žít* a *žaf*, *vivere* a *metere*; *jiti* = *ist* a *jaf*, *ire* a *prehendere*; *míti* = *mať* a *miať*, *habere* a *minuere* anebo *terere*; *na-jiti* = *na-jst* a *na-jaf*, *invenire* a *conducere*. Těch a pod. dvojsmyslů většina spisovatelů nynějších zbavuje se užíváním tvarů dle *II*, 1 vzniklých: *pnouti*, *žnouti*, *jmouti* a

jiných; navracením-se ku prvotné samohlásce čili kažením zpětné přehlásky, pokud mně známo, jen jeden, a to ten, který v zaniklém Obzoru (VI, 402 a 420) tvarův ob-jati a po-jati užil, písic: kdo se k nim přiblíží, musí je objati, a: chci ji za ženu pojati. Poslední tento způsob je hodnější následování nežli předešlý proto, že se jím prvotnému ústrojí slovančiny vůbec více hová než oním, nade všecko ale proto, že jím i čeština sama úbytek závažnějších samohlásek, který v ní důsledně a přísně vykonaným přehlasováním postupným nastal, téměř výlučně nahraditi hledí. Tak na př. m. třísti a místi (§. 297 a 300) velmi dávno si oblíbila trásti a másti, váže m. víže, táhne m. tiehne, smáli se m. smieli sě, svatí m. světi, Vilém hrabě Slavata píše proti nám: nejsvatější m. nejsvětější (§. 242) atd.

Ostatní ve vzoru po infinitivě stojící a jiné obdobné tvary nejsou dvojího smyslu: škoda tedy neústrojnými II třídy je zaměňovati, t. j. na př. tnu-v, -l, -t; žnu-v, -l, -t; počnu-v, -l, -t atd. m. fa-v, -l, -t; ža-v, -l, -t; poča-v, -l, -t psáti. Dvojsmyslné tvary infinitivně přestávají též větším dílem jimi býti, jaknáhle jich s předložkami silabu tvořícími užívati máš, lišíce se v případě tom dlouhostí předposlední silaby své dostatečně od těch, proti kterým jináče dvojího smyslu jsou, na př. přepíti (prepiat) od pře-píti (prepit), po-žiti (požat) od po-žiti (požit) atd. Nelíbí-li se ti ani tak, skaz raději v nich zpětnou přehlásku nežbys je do II přenáseti měl, a piš na př. požati tím právem, kterým je někdy též zpětně přehlasovávaný nom. množný *požeti* a podobné i ze živé i ze spisovné mluvy dávno vyobcován.

§. 305. Kromě toho pamatovati si sluší ještě následující zvláštnosti:

1) Kořen *im* ve spojení s předložkou *uz* přichází o prvý svůj živel ve všech na pni přítomném osnovávaných tvarech: vezm-u, -i a -a, kde vez-m m. cyr. *вѣз-ѹм* z *вѣз-им* dle §. 94 stojí. Ve všech ostatních tvarech: vz-íti, -av, -al a -at samohlásky *i* a *a* m. *e* z *im* živel *i* bytně v sobě obsahují. To samé platí o samohláskách těch i v jednoduchém: j-íti, j-av, j-al a j-at, v němž *j* nemysli býti obměnou kořenného *i*

než dle §. 123 a 125 předsuvkou k tomu cíli, aby *i* a *a* v násloví nestály. Po předložkách otevřených je zase *j* k odstranění hiatu potřebné: na-*j*-íti, na-*j*-al, za-*j*-íti, za-*j*-al atd. Užíváním vsuvky *n* po předložkách zavřených (§. 146) ústrojí slovančiny vůbec lépe vyhovíš než bez ní: s-*n*-íti, s-*n*-al, od-*n*-íti, od-*n*-al atd. Obecná mluva, zvláště slovenská vsuvkou *n* i tvary s *m* ráda opatřuje: s-*n*-imem, od-*n*-imem, s-*n*-im, od-*n*-im; spisovná přestává na ožilem po předložkách zavřených *z* co *e*: sejm-*u*, -*i*, -*a*; odejm-*u*, -*i*, -*a* atd.

2) Místo *e* z *bn* má slovenčina dvojhlásku *ia* jen po *p* a *m*: pia-*f* a nia-*f* m. pe-*ti* a me-*ti* z pⁿ-*ti* a mⁿ-*ti*, jinde jen *a*, před nímž *t* měkne: fa-*f*, ža-*f* atd. Čestina zná se podnes k *ia* jen u pia-*t*, běžného nejvíce s předložkami: roz-pia-*t*, se-pia-*t* atd. U spisovatelů klassických najdeš i přech. minulý dle vzoru, ale též obyčejně jen s předložkami. Kromě *t* před *a* má čestina i *d* u žd-*íti*, žd-*av*, -*al* a -*at* od ždm m. žbm.

3) Čn je jen s předložkami v užitku: po-čnu, za-čnu, po-číti, za-číti atd.

Šestý vzor: *bi*.

§. 306. Sem patří slovesa kořene otevřeného čili na samohlásky *a*, *e*, *é*, *i*, *y* a *u* vycházejícího, a sice výlučně a prvotně: ba (mluviti), zna, zra m. slov. zre a cyr. zrě; pě (spívati), smě (smíti, audere), spē; bi, hni, pi a vi s přehlásenými: bli, či, kli a pli m. slov. bfu, ču, kfu a pfu; kry, my, ry, ty (tučněti) a vy; ku, plu, slu, snu a su. Z I, 2 a 5 dostaly se sem: ple, ši, ži a ob-*u* m. plěv, šiv, živ a ob-*uv*, kle m. klⁿ, du jen ve slovenčině, čestina zná se ještě i kē dm m. d^m; ale v nářečích a někdy i v ní běžné ply přenesla do II, 1; ru co rva a dle toho i řu a žu co řva a žva do V, 3; tru má jen ve rtu-*f* m. tru-*f* (§. 167) a v jiných odvodech, což o stčes. bri (holiti) a ny (chřadnouti) i v nářečích platí. Dě, hře, chvě, o-kře, li, se a vě klátí se vůbec mezi tímto vzorem a mezi V, 4. Sta a by jsou od jakživa nepravidelné.

V časování mezi kořen a sponu vsouvá se k odstranění hiatu hláska *j* (§. 121) následovně:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
Jed. 1. bi-j-i, slov. -e -m	—
2. bi-j-e-š	bi-j
3. bi-j-e	—
Mn. 1. bi-j-e-me	bi-j-me
2. bi-j-e-te	bi-j-te
3. bi-j-í, slov. -ú.	—

Přech. přítomný: bi-j-e, bi-j-íc, bi-j-íce; slov. bi-j-úc.

Infinitiv: bí-ti, slov. bi-f.

Přech. minulý: bi-v, bi-vši, bi-vše.

Čin. příč. minulé: bi-l, bi-lo, bi-la.

Trp. příč. minulé: bi-t, bi-to, bi-ta.

§. 307. Nejvíce uchýlek od vzoru tohoto pozorovat u přít. času oznamovacího, v jehož prvé os. jedn. je *m* po *a* dle V, 1 pravidlem u *zna*: *zná-m* m. *zná-j-u*, *zná-m*, co trpné příč. přítomné, stojí m. *zná-j-am* (§. 294. 2). U *zra* naopak je *m* jen výnimkou: *zrá-m* vedle správnějšího *zra-j-i* anebo *zra-j-u*, slov. *zre-j-em*, staženě *zr-ic-m*. České *sm-í-m* od *smě* liší se hláskou *m*, slov. *sm-ie-m* stažením od *smě-ji se'* a *sme-jem sa*. O někdejší *živ-u*, *-eš* atd. vedle *ži-ji* zmínili sme se již v §. 298. *Plu* a *slu* mají podnes, ač po řídku: *plov-u* a *slov-u*, *plov-e-š* a *slov-e-š* atd. vedle *plu-ji* a *slu-ji*, *plu-ješ* a *slu-ješ*. O *ov tu* a v podobných případech jedni učí, že vzniklo stupňováním, jiní, že rozpuštěním samohlásky *u* k odstranění hiatu (§. 121). Mně se poslední domněnka pravdě podobnějším zdá proto, že slovesa kořene na *u* vycházejícího pod V, 1, kam se kromě *slu* a *tru* z většiny silabou *ou* dávno přenášejí, na př. *kov-ati*, *-ám*; *plov-ati*, *-ám* atd. nejsou opakovacího významu než toho, kterým tvary jich dle tohoto vzoru vznikající: *kuji* a *kouťi*, *pluji* a *plouti* atd. vládnou. Totéž platí mimo jiná i o novočes. *rvu-rvati*, *žvu-žvati* a *řvu-řvati* dle V, 3 proti slov. *rujem-ruť*, *žujem-žuf* a stčes. *řuju-řúti*, ba i o slov. *rvem-rvať* a *revem-revať* proti tvarům právě předešlým. Stupňováním ale samohlásek tvary slov obyčejně jiného významu nabývají.

Slovesa jmenovitě pravidelně a značně se jím co do času

a směru působení mění, stávající se z dokonaných nedokonanými, z trvácích pokračovacími aneb i opakovacími a z nepřechodných přechodnými, zejména příčinnými. Srovnej na př. házím s hodím, nosím s nesu, vy-náším s vy-nosím a vy-nesu; mořím s mru, pojím s piji, sadím se sedím. Z příkladů těch a podobných zřejmě vysvítá, že mluva, jako jinde tak a nade všechno tu, blběd věrně vyobraziti úkony ducha myslícího, označujíc stupňovanými čili závažnějšími samohláskami to, co se i v myšlení stupňovaným čili zvýšeným býti ukazuje, jakou je na př. trvacnost proti dokonanosti děje anebo působení příčinné proti nepřechodnému. Ten zajisté víc a silněji působí anebo působení vyššího stupně dává na jevo, kdo jiné bytosti moří, pojí a sadí, nežli ten, kdo jen sám mře, pije a sedí.

2) V rozkaz. způsobě *ij* a *yy* stahuje se pravidelně *v i* a *y*, kteréžto poslední obecná čeština stále rozpouští v *ej*: krej, mej atd. m. krý a mý z kryj a myj tak, jako dobrej m. dobrý z dobryj (§. 96).

3) V čin. přič. min. času sloves kořene na *u* dluží se toto proti nauce Dobrovského, podporované slovenčinou, v níž *u* vždy krátké: ku-l, plu-l, snu-l atd.

4) Trpné přič. min. času na *n* jest u sloves kořene na *a* a *ě* pravidlem: zná-n, zrá-n-í; pě-n-í, spē-n-í; *t* jen výnimkou: ple-n v. ple-t, kle-n v. správnějšího kle-t anebo kla-t dle I, 5.

Sedmý vzor: *tr*.

§. 308. Sem patří slovesa kořene samohláskami *l* a *r* zakončeného: ml, dr, mr, pr (o-přeti), str, vr (fervere) a za-vr (claudere); ve slovenčině i pr. (zapírati, s *se*: vaditi se) a čr m. črp, žr co žer a žra i do V, 3. Čeština čr přenesla zcela db III, 2: čři-m, -š atd. a dle toho i pří-m a po-žři-m (polknu) raději má než pr-u a po-žr-u; od žr má však posud několik odvodů dle vzoru tohoto tvořených, na př. zřen-í a žrou-t. Žrán-í, žrav-ý a jiné naopak osnovány jsou v ní též na časování slovesa toho co žer a žra dle V, 3.

Vzor *tr* časuje se nyní následovně:

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed 1. tr-u, slov. -e -m

—

2. tř-e-š

tř-i

3. tř-e

—

Mn. 1. tř-e-me	tř-e-me, slov. tr-i-me
2. tř-e-te	tř-e-te tr-i-te
3. tr-ou.	—

Přech. přítomný: tr-a, tr-ouc, tr-ouce.

Infinitiv: tří-ti, slov. tre-ť.

Přech. minulý: tre-v, tre-vši, tre-vše.

Čin. příč. minulé: tre-l, tre-lo, tre-la.

Trp. příč. minulé: tre-n, tre-no, tre-na.

§. 309. Časování vzoru tohoto následovně se liší od předešlých:

1) Přítomné tvary jeho velmi dávno přišly o kořennou samohlásku před *r*: tr-u, tř-i a tr-a totižto stojí m. ter-u, -i a -a; před *l* čili u *ml* drží se jí čeština podnes dosti pevně, t. j. vyjma rozkaz. způsob, kde již i výsuvka běžná, i v oznam. způsobě i v přech. přít. času: mel-u, -eš, -e, -eme, -ete, -ou; mel, mel-me a -te v. ml-i, -eme a -ete; mel-a, -ouc, -ouce; ve slovenčině naopak tvary bez *e* skoro tak často slýchati, jako s *e*: mlem a melem, mli a meľ, mlúc a meľúc. Obměkčování hlásky *l* tu a přehlasování samohlásek *a* a *u* po něm, které si spisovná čeština, znajíc se jen k mel-i a -i, mel-e, -ic a -íce m. tvarů nahoře vytknutých, oblíbila, je potud ústrojně a správné, pokud obměkčování hlásky *r* před *u* v obecné češtině a moravčině: tř-u, -ou a -ouc m. spisovných tr-u, -ou a -ouc, anebo sponové *ie* m. *e* ve slovenčině: mliem a triem, mlieš a trieš, mlie a trie atd.

2) V infinitivních tvarech kořenná samohláska *co e* aneb *i* ožívá, *r* a *l* ale dle §. 144 se přesmykují, t. j. na př. tří-ti a tre-ť stojí m. prastarého ter-ti, mlí-ti a mle-ť m. mel-ti asi tak, jako třetí m. ter-ti a lat. ter-tius, proti kterémuž ale i v latině samé nejeden přesmyknutý tvar stojí, na př. tri-ni m. a v. ter-ni, tri-tus m. tir-tus od terere atd.

V nynějším časování sloves ke vzoru *tr* patřících dle toho *l* a *r* co samohlásky nikde nevystupují na jevo, ovšem ale nejednou v odvodech příponami infinitivu a přičestí dle staršího způsobu časování (§. 294. pozn.) poslých, jako: od-mr-ť, s-mr-ť a u-mr-lý proti mří-ti a mře-l, ne-vr-lý proti vře-l; o-tr-lý

proti *tře-l* m. *tr-l*, odkud i *trl-ice* a slov. *trl-if* m. čes. *trl-i-c-ovati*; někdejší *tr-tý* a *o-tr-tý* zaniklo, je však spomenutí *hodno* zvláště proto, že nám s lat. *tri-tus*, s *dr-t* v *roz-drt-iti*, *drt-iny* a jiných, s posud běžným *mle-t* v. *mle-n* a jinými hodnověrně svědčí, že se přičestí trpné od sloves toho druhu nejen příponou *n* než i *t* odvozovalo. Pl-ný konečně, které sme již v §. 284 od zaniklého u nás *pl-ti*, v litvančině ale co *pil-ti* (plniti) podnes zachovaného odvedli, s lat. přesmyknutým *ple-nus* m. *pel-nus* a s litv. *pil-nas* nedají nám o tom pochybovati, že za starodávna u sloves toho druhu nejen *t* než i *n* bezprostředně tvořilo přičestí trpné. Není tedy dostatečně proč *e* v *tře-n* proti nám za sponu považovati.

Druhá třída.

§. 310. Slovesa této třídy jsou též buď otevřeného buď zavřeného kořene, jako: *mi-nouti* a *trh-nouti*. Časování oněch osnováno je na jednom, těchto na dvou kmenech, z nichž jen první čili přítomný vládne podstatným živlem známky třídy čili souhláskou *n*, druhý čili infinitivný rovná se tvarem svým kořeni, t. j. na př. u *trh-nouti*, *pad-nouti*, *váz-nouti* atd. je jím *trh*, *pad*, *váz*.

Hojností a rozmanitostí co do významu vyniká třída ta znamenitě nad I. Tam patřící slovesa hleděli sme vytknouti všecka. Ta a násl. třídy obsahují jich tolik, že jich ani nelze aninetřeba všech vypočísti. Tam sme našli, vyjma *sta*, jen *trvací* a mnohem více *přechodných* nežli *nepřechodných*. Tu naopak je těch o mnoho více než oněch a kromě *trvacích* i *dokonaných* tak hojně, že se zdá, jakoby třída ta od prvopočátku byla měla nejkratší čili okamžité děje označovati, k dosažení čehož jazyk se v ní často velmi smělého seslabování kořených živlů zvláště samohlásek chápe. Srovnej na př. *na-dehnu* s *dýchám*, *hnu* m. *hbnu* s *hýbám*, *štknu* m. *štpnu* a slov. *štipneň* se *štípi*, slov. *štipem*; *hlesnu* s *hlásám* a jiná. Kromě *dokonaných* objevují se tu po prvé i *počínací* pošlá od *přídavných* jmen, jako: *hluchnu*, *hustnu*, *chudnu*, *mladnu*, *řednu*, *slabnu*,

slepnu a jiná, znamenající to, co počínám hluchým, hustým, chudým atd. býti.

Prvý vzor: *mi-nu*.

§. 311. V přítomných tvarech obou vzorů poslední živel známky třídy čili samohláska *u* před sponou a příponami zaniká; v infinitivě ji čeština vždy, slovenčina jen po předcházející krátké silabě dluží. Misto spony *e* konečně zná se tato v přít. čase oznamovacím k *ie* jen tam, kde před *n* není jiné souhlásky.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. min-u, slov. -ie-m

—

2. min-e-š, -ie-š

miň

3. min-e, -ie

—

Mn. 1. min-e-me -ie-me

miň-me

2. min-e-te, -ie-te

miň-te

3. min-ou, -ú.

—

Přech. přítomný: min-a, min-ouc, min-ouce.

Infinitiv: minou-ti, slov. minú-f.

Přech. minulý: minu-v, minu-vši, minu-vše.

Čin. přít. minulé: minu-l, minu-lo, minu-la.

Trp. přít. minulé: minu-t, minu-to, minu-ta (§ 233).

§. 312. Vzorem tím se řídí:

1) Několik druhotvarů sloves I, 6 češtině více nežli slovenčině oblíbených, jako: dunouti — douti, klinouti a plinouti — klíti a plíti, slov. kľuf a pľuf, linouti — lítí, slov. liať (dle V, 4); plynouti — plouti, slynouti (býti na slovo vzatým) — slouti, sunouti — souti, vanouti — víti i vāti, slov. viať (dle V, 4), manouti — rus. маѣ (hýbati, kývati), od-po-činouti — cyr. počiti. řinouti a vinouti — víti. Jen tři poslední slýchaf i ve slovenčině: odpočinúť, rinúť sa a vinúť. Předposledního pod I, 6 nezná žádné nářečí slovanské, ovšem ale pod V, 4 na př. cyrillčina co řějati (trudere). Tak se má snad i čes. tanouti k táti m. tajati, užívanému o sněhu m. slov. rozpúšťaf anebo roztápáť sa.

2) Více takých, jichž kořen před *n* dle §. 147 přišel o poslední živel svůj, jako: hnouti, hrnouti, hynouti, u-snouti a tonouti, slov. tenůf m. hbnouti, hrbnouti od hreb (I, 2), hybnouti, u-spnouti a topnouti. Tak i: kanouti, klenouti, kynouti, při-lnouti, o-slnouti a trnouti m. slovenských výsuvky prostých: kapnúf, klepnúf, kyvnúf, prilipnúf, oslepnúf a trpnúf. Dle toho možná že šinouti, slov. šinůf z něm. schieben pošlo. Souhlásku *ch* po samohláskovém *r* starší Čechové stále vysouvali u rozprnutí sě m. roz-prchnúti se. Příkladem obdobného vysutí je spomenuté již v §. 302 obecné čes. žnouti a slov. žnúf m. žhnúf a toto zase m. žehnúf tak, jako hrnouti m. hrbnouti od hreb, vy-řknouti od rek atd. Ve s-po-menouti, za-po-menouti nepošlo *e* z *a* v manouti, jak Dobrovský chybně učí, než z *e*, které cyrillčina v po-me-nati m. po-ma-n-nati od mьn-ěti (mn-iti) z *bn* dle §. 145 vyvinula.

3) Slovesa I, 5 dle §. 304 nemělaby se sem přenášeti.

Druhý vzor: *trh-nu*

§. 313. Časuje se následovně:

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. trhn-u, slov. -e-m

—

2. trhn-e-š

trhn-i

3. trhn-e

—

Mn. 1. trhn-e-me

trhn-ě-me, slov. -i-me

2. trhn-e-te

trhn-ě-te -i-te

3. trhn-ou.

—

Přech. přítomný: trhn-a, trhn-ouc, trhn-ouce.

Infinitiv: trhnou-ti, slov. trhnú-f.

Přech. minulý: trh, trh-ši, trh-še.

Čin. příc. minulé: trh-l, slov. trh-o-l, trh-lo, trh-la.

Trp. příc. minulé: trž-e-n, trž-e-no, trž-e-na.

§. 314. Poslední tři tvary časovací sloves sem patřících vznikají z kmene kořeni rovného tak, jako v I, 1—4. Pročež před sponou *e* nejen *h* a *k*, jako tam, než i *ch* a *sk* rozlišují se tu v *ž*, *č*, *š* a *šť* podnes nejednou, na př. táhnu — tažen, lehnu — ležení, mhnu — oka-mžení, do-sáhnu — dosažen, po-

stihnu — postižen, za-přáhnú — zapřážen i zapřežen proto, že tu *a* nosového původu, jako u třes (§. 297), u před (§. 300) a jiných; za-mknu — zamčen, do-tknu — dotčen; na-dchnu — nadšen, o-mšeny (mechem obrostlý) od neužívaného tu o-mch-nouti; prasknu — praštěn, tisknu — tištěn atd.

V přechodníku a v muž. rodě činného přičestí minulého zaniklé *jinde* *z* ožívalo co *e* u spisovatelů starších tam, kdekoli jináče skupeniny ústrojí češtiny nepřiměřené vznikají (§. 143), na př. nadech a nadech-l, usech a usech-l, dotek a dotek-l atd. od na-dchnouti, u-schnouti a do-tknouti m. *cyr.* d-chnaŕti, s-chnaŕti a t-kaŕti. Tvary bez *e*: nadchl, uschl, dotkl a podobné vylehly se v mluvnicích po Dobrovském, na př. dva poslední v Tomíčkově r. 1851 vyšlé. Několik infinitivů dle I užíváno ještě v klass. době u těch sloves, která někdy tam náležela, jako: pásti a vlásti od pad a vlad; léci a síci od leh a sek m. sěk; do-síci a za-přici od seh a přeh m. sěg a přeg najdeš i u novějších ještě nejednou vedle do-sáh-nouti a za-přáhnouti; kromě toho pak i ostatní tři tvary infinitivné mnohem častěji s *nu* než bez něho: umlknu-v, -l; uschnu-v, -l; dotknu-v, -l, -t; zamknu-v, -l, -t atd. Před *l* je *nu* dle č. 4 §. 294 doprosta pochvaly hodno, *jinde* ti přestane býti příkrým, vezmeš-li do úvahy, že ho ve spomenutých právě tvarech sloves v §. 313 pod č. 2 vytknutých od nepaměti již užíváme, nedbajíce na to, že jim prvotně též nepřisluší. Důkazem čeho je podnes o-b-lý m. o-hb-lý a ná-h-lý m. nahb-lý (§. 239) proti nynějším přičestím o-hnu-l a na-hnu-l. Místo a vedle posledního zná se však moravčina podnes ještě i ku prvotnému na-h-l: nevěsta se s vozu nahla.

Třetí třída.

§. 315. Znamka třídy té, samohláska *ě*, objevuje se, aneb: infinitiv sloves třídou tou obsažených má *ě* před *ti* dle poznámky 1 pod §. 90 mimo dvojslabičnosť jen po *p*, *b*, *v*, *m*; *t*, *d* a *n*: trpě-ti, svrbě-ti, hlivě-ti, němě-ti, letě-ti, sedě-ti a kameně-ti; po jiných souhláskách v češtině, vyjma báti se a státi m. bojati a stojati, stále *e*, ve slovenčině po *č*, *š*, *ž*, *št* a *žd* pošlých

z hrdelnic a ze skupenin *sk, st* a *zd* i *a*. K objasnění jak toho tak i ostatních tvarů časovacích ustanovujeme tři vzory: umě-ti, hoře-ti a drže-ti, slov. drža-f.

Vyjma dokonaná slovesa, obsahuje třída ta podobně druhé trvací a mnohem více nepřechodných nežli přechodných, hojností ale počínacích vyniká značně nad ni.

Prvý vzor: *umě*.

§. 316. Časování vzoru tohoto osnováno je na jednom pni, jehož poslední živel čili *ě* jen v 1, 2 a 3 os. jednotné a 1 i 2 množné přít. času oznamovacího zaniká stažením, na př. u-m-í-m, slov. um-ie-m z umě-j-e-m a toto přehlasováním z umě-j-a-m, jinde se drží.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. um-í-m

—

2. um-í-š

umě-j

3. um-í

—

Mn. 1. um-í-me

umě-j-me

2. um-í-te

umě-j-te

3. umě-j-í, slov. -ú.

—

Přech. přítomný: umě-je, -jíc, -jíce; slov. ume-júc.

Infinitiv: umě-ti.

Přech. minulý: umě-v, umě-vši, umě-vše.

Čin. příč. minulé: umě-l, umě-lo, umě-la.

Trp. příč. minulé: umě-n v uměn-í.

§. 317. Tak se časují slovesa od podstatných a přídavných jmen poslá vesměs počínacího významu, jako: bohatěti, bujněti, dražef ode drahý, hladněti, hubeněti, kameněti, lacněf, lačněti, malátněti od malátný (§. 236), mrzačeti od mrzák, něměti, pito-měti, rezovatěti anebo rezovitěti, slov. hrdzavef, slaběti, tlustěti, tučněti, vetšeti od vetchý (starý), želeti, žilnatěti a mnoho jiných, která se tak, jakož i pod II u nás běžná v latíně jednoduchými na *escere*, v němčině opisováním vyslovují: di:escere, reich werden; lapidescere, Stein werden atd.

Druhý vzor: *hoři* a *hoře*.

§. 318. I ten i následující vzor časujeme dle dvou kmenů: přítomného na *i* a známého již infinitivního, kterýmžto posledním se ten od onoho a oba od vlastního slovesům IV třídy jediné rozeznávají. I tam i tu má již i slovenčina *í* m. *ie* a *ia* m. *ejú* předešlého vzoru. Hláška *í* vyvinula se též přehlasováním a stahováním, na př. *í-m* z *i-j-a-m*, kde *m* je přípona osobná, *a* spona, *j* vsuvka k odstranění hiatu a *i* poslední živel kmene přítomného. Strany *ia* a čes. *í* přestaň na tom, co v §. 290 o nich řečeno. V rozk. způsobě všech tří vzorův objevuje se *i* jen po skupeninách souhlásek na konci slov neoblíbených: *bd-i* od bdíti, *modl-i* od modliti se atd. Dle cyrilliciny je tu v mn. čísle u Čechů běžné *ě* aneb *e*: *bdě-me*, *-te* a *modle-me*, *-te* se právě tak neústrojně, jako slov. a mor. *i* m. *ě* u sloves I a II třídy, na př. *mri-me* a *-te*, *trhni-me* a *-te*. Co jmenovitě u §. 130 do úvahy vzíti třeba.

Přít. čas oznamovací.

Rozk. způsob.

Jed. 1. *hoř-i-m*

—

2. *hoř-i-š*

hoř

3. *hoř-i*

—

Mn. 1. *hoř-i-me*

hořme

2. *hoř-i-te*

hoř-te

3. *hoř-i*, slov. *-ia*.

—

Přech. přítomný: *hoř-e*, *-íc*, *-íce*; slov. *hor-iac*.

Infinitiv: *hoře-ti*.

Přech. minulý: *hoře-v*, *hoře-vši*, *hoře-vše*.

Čin. přič. minulé: *hoře-l*, *hoře-lo*, *hoře-la*.

Trp. přič. minulé: *hoře-n* v *hořen-i*.

§. 319. Tak se časují

1) všechna prvotná čili *ia*, která se pod touto třídou po prvé objevují, jako: *bdíti* (slov. *hore byť*), *čniti* i *čmíti*, obecně *čuněti* a *čuměti* (vynikati), *čpiti* (velmi raziti, zapáchat něčím), *dlíti* (meškati), *hověti*, *hřmíti* (je dle §. 94 dvojslabičné), *kypěti*, *museti* (méně správně dle IV *musiti* z něm. *müssen*), *pníti* se souznačným *viseti*, *rdíti* se (červenět *sa*), *svrběti*, *smrděti*, *strměti*, *škří-*

pěti, tlíti, veleťi (kázať), vříti (scaturire), u-zříti, zníti m. zvníti (zvučať) a málo jiných.

2) Hleděti, letěti, lpěti, mrzěti, seděti, styděti se (slov. vždy stydiť sa dle IV, tak i haněti m. haněti, naopak voleť a mysleť m. voliti, malle, a mysliti), trpěti, vězěti, vrtěti atd. vyskytají se i v II co: po-hlednouti, od-letnouti, při-lnouti (prilipnůť), mrznouti, sednouti, stydnouti, trnouti (trpnůť), váznouti, vrtnouti. Skvíti anebo stkvíti se (ligotať sa) dle Dobrovského pošlo ze vze-tkvu, kde vz předložka, tkvu ale přesmyčka ze kvtu, nyní kvetu, patřícího do I, 3. Čemu se ale význam značně protiví. Podobně záhadného původu je tkvíti (vážěť, trčěť), stažené snad ze tkavěti anebo tykavěti, tkavým anebo vetknutým se státi a tím vězěti. Z I, 2 a 7 přenesla čeština sem: čříti, přříti a požříti.

3) Z odvedených neosobná: boleti, dníti se, sníti se a tmíti se.

Věděti časuje se beze spony; chtíti, míti a viděti nepravidelně.

Třetí vzor: *drži, drže*, slov. *drža*.

§. 320. Sem patří slovesa od jiných hrdelnicemi a skupeninami *sk*, *st* a *zd* vynikajících odvedená, po čem je od ostatních této třídy, od patřících ale do V, 1 anebo 2 po tom nejjednodušji rozeznáš, že kmenová jich samohláska není stupňována: klečeti — kleknouti, mlčeti — mlknouti, běžeti — vy-běhnouti a běhati, ležeti — lehnouti; pršeti — prchnouti, slyšeti — slýchati, vřeštěti — vrískati, šušťeti — šustnouti a šoustati, hvižděti — hvízdati a podobná se staženými báti se a státi. U kráčeťi, máčeťi a jiných *č* se sice též z hrdeľnice vyvinulo, ale *á* je stupňované *o*, patrné v kročěti a močěti od krok a mok: nemohou tedy sem náležeti.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. drž-í-m

—

2. drž-í-š

drž

3. drž-í

—

Mn. 1. drž-i-me	drž-me
2. drž-i-te	drž-te
3. drž-i, slov. -ia.	—

Přech. přítomný: drž-e, -íc, -íce; slov. drž-iac.

Infinitiv: drže-ti, slov. drža-f.

Přech. minulý: drže-v, drže-vši, drže-vše.

Čin. přič. minulé: drže-l, -lo, -la; slov. drža-l.

Trp. přič. minulé: drže-n i držá-n, slov. drža-ný.

§. 321. Báti se a státi mají i v ostatních tvarech infinitivních *á* m. *oja*: bá-v se a stá-v, bá-l se a stá-l, bán-i se a stán-i. Pradávným stahováním tím zachovala čeština bytně v *á* někdejší samohlásku *a* m. prvotného *ě*, ku kterému se u všech ostatních sem patřících sloves v týchž tvarech *as* ode tři století navrácuje, ale posud úplně se ještě nenavrátila. Ještě Hájek píše ku př. *běžali* trestat mnichů, a v trp. přičestí, nač už ve vzoru naraženo, podnes není *á* po sykavkách neobyčejným, na př. slyšán. Za zbytky staršího časování sem spadající považuj i: leža-tý a stoja-tý se slov. bojazlivý m. čes. bázlivý (§. 233 a 238).

Přítomnými tvary drží se čeština věrně vzoru u báti se: boj-ím, boj a boj-e se; u státi rozkazuje dlouhým *stůj*, nedbajíc na to, že se tu *ů* nejen předešlému *o* v *boj se* než a zvlášť ústrojnému v ní dle §. 291 krácení kmenových samohlásek v imperativě přičí. Proti čemu lichou a mylnou ukazuje se obdoba jednoslabičných *můj*, *lůj* a podobných, která tuším s pomocí rýmu, jaký na př. v písni, nemýlím-li se, takto se počínající: „Ježíšku můj, ty při mně stůj“ slýchati, ústrojné *stoj* v *stůj* proměnila. Dobře tedy má Kollár, že nepěje *stůj* než: *stoj* noho! posvatná místa jsou kamkoli kráčíš.

Hláská *j* konečně v *bojím* není vsuvka, jako na př. v *bi-j-i* (I, 6), než vyvinula se jistě stupňováním zaslého u nás kořene *bí* (sansk. *bhi*, *timere*) zcela tak, jako *pojím* z *pi-píti* (§. 109), a jako toto, tak i *bojím* je příčinného čili toho významu, kterého *straším*. Čím i to, proč slovesa toho stále zvratně čili se *se* užíváme, náležitého světla nabývá. Tak vzniklo,

myslím, *j i* ve stejně časovaném *stojím*, stupňováním totižto kořene *sti*, poslého zeslabením *a v i* ze *sta*.

Čtvrtá třída.

§. 322. Vyjma počínací a opakovací, z nichž prvá v II a III, druhá v V na jevo vystupují, obsahuje třída ta co do času všechny ostatní druhy sloves, jmenovitě

1) následující dokonaná: hodím, chytím a chvatím v. chvatnu, slov. jen chvatnem (čes. chvátím, pospíchám, je nedok.), chopím, kročím, koupím, lapím, mrštím a praštím co hodím, pustím, raním (slov. jen co po-raním), skočím, slibím (slúbím), střelím, strčím se souznačným slov. solím, stoupím, vrátím, vti-pím se a trefím, slov. trařím z něm. treffen. Bacím, čapím, šlapím a tlapím jen dle Tomička, dle Jungmanna a slovenčiny ale jen pod II čili co bacnu, čapnu, šlapnu a tlapnu jsou dokonaná; chybím (erro) konečně dle tohoto a této jen složením stává se jím: po-chybím (errabo). Chybím — chyběti (deesse) patří do III, 1 a co také je nepřechodné a nedokonané vždy proto, že s předložkami není v užitku, leda chybně místo předešlého.

2) Trvajícího významu jsou prvotná čili ta, která se tu po prvé objevují a pod č. 1 nejsou spomenuta, jako: činím, dojm, lovím, mluvím, nutím, prosím a jiná Z odvedených od sloves jen příčinná jsou téhož významu, od jiných ale částek řeči pošlá všecka, jako: pojím, sadím, vážím, množím, suším atd.

3) Pokračovacím smyslem vládnou všecka ta, která se co do směru působení rovnají původům svým těch tříd, ze kterých se sem stupňováním samohlásek přenašejí, jako: brodím, chodím, lažím, nosím, strážím, vodím, vozím, vláčím a podobná, pošlá od patřících do I, 1—4: břed, šed, lez, nes, střeh, ved, vez, vlek. Dle chodím od šed vzniklo jmenovitě též sem spadající honím od žen-lma, časovávaného dle V, 3.

§. 323. Co do směru působení slovesy této třídy vyslo-

vovaného, může se ona pravým opakem dvou předešlých nazvat. Vyjma totižto několik větším dílem hýbaní znamenajících nepřechodných, jako: choditi, kročiti, skočiti, stoupiti a podobná, všechna ostatní jsou tu přechodného významu. Co ti nejzřejměji vysvitne, srovnáš-li několik sloves poslých dle II a III od podstatných a přídavných jmen s patřícími sem, na př. moknouti s močiti, schnouti se sušiti, slabnouti a slaběti se slabiti, chyběti s chybiti, běleti s bíliti a jiná. Kromě těch obsahuje třída tato velmi mnoho příčinných, jakých sme, vyjma jediné zvrtné užívané *běti se* (§. 321), v prvních třech třídách posud nenašli žádných. Spůsob, kterým příčinná slovesa ta z jiných vznikají, je dle §. 283 zvlášť a hlavně stupňování samohlásek kmenových, jmenovitě

U v *or*, *av* a *áv*: o-sloviti od slu-slouti; plaviti, slaviti a trávití od plu-plouti, slu a slov. tru-f; vy-praviti od zaniklého u nás kořene *pru*, jíti, a jiná;

Y v *av* a *va*: bavití, u-naviti, z-o-taviti a kvasiti od by-býti, ny-nýti, ty-týti a kys-nouti;

E v *a*: saditi od sed-nouti anebo sed-ěti;

E v *o*: točiti od tek-téci; za-klopiti a po-ložiti od klepklenouti a leh-nouti anebo lež-eti, topiti od tep-tonouti, slov. tenúf m. tep-núf, odkud tep-lý atd.

I v *ě*, *í* a *oj*: lepiti od lip-lnouti, slov. lipnúf, aneb od lpíti, těšiti od tich-nouti, ob-ěsiti m. ob-věsiti od vis-eti anebo vis-nouti, svítiti od svit-nouti; hnojiti a pojiti od hni-hniti a pi-píti, kojiti od *či* v od-po-či-nouti dle choditi od šed a honiti od žen; rojiti a roniti, kde *n* k vůli rozdílu od předešlého vsuto, od ři-nouti atd.

L a *r* nejčastěji v *ol*, *or*, *ar* a *la*, *ra*: modlití se m. moliti (lat. e-moll-ire) od ml-íti, mořiti a mařiti od mř-íti; nořiti častěji ve složení, na př. po-nořiti od *nr* v cyr. po-nr-ěti (vniknouti) vařiti od vř-íti; plaziti, jehož příčinný význam nejzřejměji vysvítá z vy-plaziti jazyk, od plz-nouti; smraditi od smrd-ěti, trápiti od trp-ěti, vrátiti od vrt-ěti atd.

ž v *u* a *z* v *o*: buditi a zvoniti od bd-íti a zn-íti m. cyr. bŭd-ěti a zvŭn-ěti.

§. 324. Časování sloves třídy této osnováno je na jednom pni, na př. u činiti, které vzorem ustanovujeme, na čini. Co se s posledním živlem tohoto čili se známkou třídy *i* v přít. čase oznam. a rozkaz. způsobu stává, to vyloženo již v §. 318. V trp. přičestí min. času *i* před sponou *e* (§. 294) kdysi buď doprosta skleslo v *j*: činj-en z čini-en; buď před *j*, co vsuvkou, která je v čini-j-en proti čini-en k odstranění hiatu neméně potřebná než na př. v cyr. bi-j-enъ proti bi-enъ od bi-bíti, seslablo nejprvé v *o*: činъ-j-en dle cyr. бѣ-j-enъ, a co také konečně zaniklo: čin-j-en dle obdoby stčes. b-j-eš, b-j-e atd. z бѣ-j-eš a бѣ-j-e, cyr. бѣ-j-eši a бѣ-j-еть z bi-j-eši a bi-j-еть. V obou případech ale *j* kdysi jistě bezprostředně přiléhalo ku kmenovým souhláskám, a s těmi konečně vzalo změny, z nichž mnohé čeština podnes zachovala,

1) *d* a *t* čili vlastně *dj* a *tj* v *z* a *c* změňdujíc (§. 149) pravidelně tam, kde před nimi nestojí jiné souhlásky, na př. hoditi — hosen, roditi — rozen, souditi — souzen; chytiti — chycen, platiti — placen, tratiti — tracen; ale: děděn, kaděn; cítěn a pečtěn jmenovitě proto, aby se v nich ušlo dvěma souhláskám jednoho a téhože stroje jazykového: cícen a pečecen; ciděn m. cizen od ciditi snad i pro od-cizen od od-ciziti. Hražen m. hrazen a na-hražovati, o-hražovati a podobná m. na-hrazovati a o-hrazovati dle VI od hraditi tvořená jsou neústrojná; za-po-vězen a sezení m. za-po-věděn a sedění tím více, že za-po-věděti a seděti ani nepatří sem než do III, kde se v přičestí tom před *e* souhlásky nikdy neměnily.

2) Hlásky *s* a prvotné *z* měknou též jen po samohláskách: kositi — košen, nositi — nošen, kaziti — kažen, ale: voziti — vozen i vozen, plaziti — plazen atd. S-pašen od spasiti není v užitku než s-pasen od s-pas dle I, 1. Z *d* pošlé *z* a *c* nikdy neměknou: od-cizen, ob-mezen a bacen od od-ciziti, obmeziti a baciti.

3) Skupeniny *st* a *sl* mění se v *šť* a *šl* též s častými výnimkami: pustiti — puštěn, mysliti — myšlen, ale: kreslen, křestěn v křtěn a jiná od kresliti a křestiti m. a v. křtiti dle ctíti m. čestiti, odkud dle předešlé nauky též jen ctěn m. coen v užitku; podobně k vůli číslu 3 §. 143 jen *zď* a *žď* m. *zz*

a žz, na př. hyzděn a drážděn od hyzditi a drážditi. Souhlásky *n* a *r*, jsouce již před *i* měkkými, zůstávají přirozeně nimi i před *ě* m. prvotného *je*: honěn, pařen. Po retnicích *j* beze všeho sledu zaniklo: loven, lapen, huben, mámen atd. Co proti témuž přičestí dle III úvahy hodno.

Slovenčina konečně zná se k *dz* m. čes. *z* a *k c* jen v urodzený (wohlgeboren, generosus) proti urozený (natus) a zatracený (verdammt) proti zatratený (verloren), k *šl* jen v myšlienka; *s* a *z* jmenovitě nikdy neobměkčuje dle č. 2, nač už v §. 151 naraženo. I krátkosť kmenové samohlásky v rozkaz. způsobě, která se tu v češtině nejčastěji objevuje, přišlo v ní v zapomenutí. Čeho je dle §. 291 tak škoda, že se mi potřebným zdá o *í* co dlouhém *ě* zvláště připomenouti, aby se tu s ním dle poznámky 1 pod §. 90 nakládalo, t. j. aby se v *ě* aneb *e* a ne v *i* krátilo, na př. ceď, kvěl, mēs, křes, svěť atd. od cíditi, kvíliti, mísiti, křísiti a svítiti.

Vzor: čini

§. 325. Časujeme, jak následuje:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
-----------------------	--------------

Jed. 1. čin-í-m

—

2. čin-í-š

čin

3. čin-í

—

Mn. 1. čin-í-me

čin-me

2. čin-í-te

čin-te

3. čin-í, slov. -ia

—

Přech. přítomný: čin-ě, čin-íc, čin-íce; slov. čin-iac.

Infinitiv: čini-ti.

Přech. minulý: čini-v, čini-vši, čini-vše.

Čin. přič. minulé: čini-l, čini-lo, čini-la.

Trp. přič. minulé: čin-ě-n, čin-ě-no, čin-ě-na.

O někdejším tvoření tohoto příponou *t* hodnověrné svědectví vydávají podnes přídavná: s-loži-tý, u-rči-tý, toči-tý. Dle těch a jiných (§. 234) vzniklo i běži-tý, ná-leži-tý, pří-leži-tý, za-vři-tý a několik jiných od sloves do III patřících: běže-ti, leže-ti a za-vře-ti, a sice co do kmenové samohlásky

proti pravidlu, dle něhožto se trpné přič. min. od infinitivního kmene tvořiti má. Důkazem čeho strany přídavných, která přičestím tím vznikají, jsou jmenovitě leža-tý a stoja-tý (§. 321) se slov. za-vre-tý, běžným vedle za-vre-ný.

Pátá třída.

§. 326. Slovesa této třídy rozpadají se i dle kořene i dle kmene na dva oddíly. Jsou totižto buď zavřeného buď otevřeného kořene a jednoho anebo dvou kmenů. K objasnění zvláštností, které v časování jich na jevo vystupují, potřebujeme čtyř vzorů: vol-ati, tes-ati, br-áti a hrá-ti. Časování prvního osnováno je na jednom, ostatních na dvou kmenech.

Co do času, obsahuje třída ta jen dvě dokonaná slovesa: *nechatí* a většinou svých tvarů časovacích sem patřící bezesponové *dáti*; všecka ostatní jsou nedokonaného, a sice: prvotná trvacího, odvedená od jiných ale buď pokračovacího buď opakovacího smyslu.

Jako v I a IV, tak i tu je vůbec o mnoho více přechodných nežli nepřechodných. Slovesa příčinná objevují se tu jen mezi přenesenými sem z IV.

Prvý vzor: *vola*.

§. 327. Jako u III, 1 poslední živel kmene čili *ě*, tak i tu *a* po tvrdých souhláskách v 1, 2 a 3 os. jed. a v 1 i 2 mn. přít. času oznam. zaniká stažením (§. 119), ale ani tu ani tam úplně, jsouce bytně: toto v *á*, ono v *í* dosti makavě obsaženými, na př. vol-á-m z vola-j-a-m, kdež *m* též osobná přípona, *a* spona, *j* vsuvka k odstranění hiatu, po níž i stará čeština i cyrillčina mimo 1 os. jednotnou a 3 množnou ve všech ostatních sponu *a* tak přehlasovaly, jako nová čeština v mužském přech. téhož času, na př. nynější vol-á-š znělo tam vola-j-e-ši anebo vola-j-e-š m. vola-j-a-ši, vola-j-a-š tak s *e* m. *a*, jako nyní vola-j-e m. stčes. vola-j-a a cyr. vola-j-ę z vola-j-a-nt (§. 294). Před známkou rozkaz. způsobu *í*, která se tu dle §. 291 co *j* objevuje, čeština kromě toho kmenové

a jen *as* ode tří století přehlasuje zpětně v *e*. Jinde *a* ani v ní nebere žádné skázy.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. vol-á-m

—

2. vol-á-š

vole-j, slov. vola-j

3. vol-á

—

Mn. 1. vol-á-me

vole-j-me, slov. vola-j-me

2. vol-á-te

vole-j-te, vola-j-te

3. vola-j-í, slov. -ú.

—

Přech. přítomný: vola-je, -jíc, -jíce, slov. vola-júc.

Infinitiv: vola-ti.

Přech. minulý: vola-v, -vši, -vše.

Čin. příč. minulé: vola-l, -lo, -la.

Trp. příč. minulé: volá-n, -no, -na, ale: vola-ný.

§. 328. Vzorem tím se řídí vůbec slovesa před známkou *a* tvrdými souhláskami opatřená, jmenovitě

1) mnoho prvotných, jako: čekati, dělati, chovati, chystati, kochati se, konati, motati, mrhati, o-dolati (slov. o-vládat dle V, 2), ptáti se, slov. pytať sa a pytať (prositi), rouhati se, skoumati, žádati, žehnati z lat. signare a jiná.

2) Několik druhotvarů sloves *l*, *6* s *ov*, po *l* i *av* a *v* m. kořeného *u*: kovati, plovati i plavati a snovati. Předposlední co plov-plova, plav-plava a plv-plva s ostatními v §. 307 spomenutými časuje se, ač po řídku, i dle V, 3.

3) Z náležitých pod následující vzor ve slovenčině pravidelně jen *ta*, která před známkou *a* hlásky *t* a *r* anebo skupeniny *sk* a *zd* mají, na př. reptat, orat, pískat a hvízdaf. Čeština i u jiných raději má přítomné tvary dle tohoto nežli dle násl. vzoru: česám, kopám, zobám, dřímám atd.

4) Z odvedených od sloves obsažených jinými aneb i touto třídou všechna mimo *ta*, o kterých je v §. následujícím řeč.

§. 329. Po měkkých souhláskách uchyluje se čeština od vzoru *vola* staženinou *í* m. *á* z *aja* a přehláskou *e* m. *a*: vrac-ím, -íš, -í, -íme, -íte, -ejí; vrac-eje, vrac-eli, vrac-ev,

vrac-el a vrac-en; slovenčina dvojhhláskou *ia* m. *á*, i to jen po krátké silabě, jakou v ní ze sloves toho druhu jen tato vynikají: klaňaf sa, macaf, staváf, obecaf (§. 353. 2) a vracaf m. čes. klaněti se, hmatati, stavěti, slíbiti a vraceti. Všecka ostatní mají v ní dlouhé samohlásky kmenové, po kterých dle §. 118 nejen *ia* než i *á* v *a* se mění: s-háňam a pískam m. čes. s-háním a pískám. Vyjma čtyry nahoře vytknutá a následující: mizeti. z-hrzeti a věšeti — vládnou i v češtině všecka slovesa toho druhu*) dlouhostí kmenové samohlásky, pocházejíce od sloves prvých čtyř tříd vesměs stupňováním a rozlišováním *d* a *t* v *z* (slov. *dz*) a *c*, *s* a *z* v *š* a *ž*, skupenin *st*, *zd* a *sl* v *št* *žd* a *šl* (slov. *šl*) a někdy i hrdelnic v sykavky před *a*, čes. *ě* aneb *e*, m. prvotného *ja*, jak následuje:

1) Z patřících do I, 6 a II, 1 jen od *ba*: bájeti a od těch, jichž kořen prvotným *i* se končí: bíjeti, píjeti a s-víjeti. Místo předposledního slýchati v obecné mluvě české pívati, m. slov. hníjaf zná se i spisovná jen ke hnívati, od *ři* m. *řu* i k říjeti v. řívati, naopak slovenčina k mí-ň-af m. spis. míjeti od mi-nouti, všechny k od-po-čívati od od-po-či-nouti.

2) Z II, 2 a III přešla sem, nemýlím-li se, jen následující: po bízeti (ponúkať) od po-bíd-nouti, z-hrzeti v. z-hrdati od hrd-nouti, mizeti (miznúť) m. mizati od mh-nouti dle tázati od táh-nouti, líceti anebo léceti (osídla klásti) od lík-nouti a do-hlížeti od do-hléd-nouti anebo hleděti, kde *ž* m. *z* proti po-bízeti a slov. do-hliadzaf právě tak neústrojně, jako v hražen, na-hražovati a jiných m. hrazen a na-hrazovati (§. 324); a tvary jím opatřené zbytečné proto, že se vedle nich i ústrojně s *d*: do-hlédati, na-hlédati a jiné zase tak vyskytají, jako z-hrdati v. sešlého již věkem a Slovákům docela neznámého z-hrzeti. Slov. macaf tak se, tuším, má k čes. makati od máknouti, jako skácať k užívanejšímu skákať. Voněti ani prvotně nepatří do III, 3 než i se stupňováním za-váněti sem.

3) Nejčastěji se dostávají slovesa IV třídy sem: obouzeti od buditi, vy-cházeti — choditi, klízeti — kliditi, o-stouzeti —

*) V *mlaceti* od *mlátiti*, běžném jen s předložkami, jest *a* dle Dobrovského krátkým, dle Jungmanna a slovenčiny dlouhým: vy-mlácati, vy-mlácať.

studiti; káceti — pře-kotiti, po-nouceti — nutiti, při-chýceti — chytiti, u-háseti — hasiti, s-náseti — nositi, všeti — všiti; pře-kážeti — kaziti, u-rážeti — raziti, s-vážeti — voziti; pouštěti — pustiti, vy-jížděti — jezdit, pře-mýšleti — mysliti; za-cláněti — cloniti, při-činěti — činiti, při-spářeti — spořiti, s-krápěti — kropiti, po-tápěti — topiti, roz-právěti — praviti, káleti — kaliti, při-touleti — tuliti, kráčeti — kročiti, máčeti — močiti atd. V mravně užívaných tvarech od *voditi* poslých ode dávna se zanedbává rozlišování: s-váděti, na-váděti atd. Jinde se ho šetří: pro-vázeti, aneb užívá se tvarů dle VI: pro-vozovati, od-vozovati atd. Tak je nyní i u-dělovati běžnější než u-dileti od děliti, u-hašovati než u-háseti; ode *tratiti* ale slýchati vždy jen za-tracovati, nikdy za-tráceti, a naopak jen u-tráceti. Od *mísiti* konečně užívají Čechové dvou tvarů: míšeti a míchati, od *rušiti* jen rouchati m. slov. miešat a rušat, kde se *š* asi tak má ke *ch*, jako *č* v máčeti, máčat ke *k* v mákati od močiti a toto od mok aneb od mok-nouti.

Druhý vzor: *tesí* a *tesa*.

§. 330. Sem spadají slovesa, jichž přítomný kmen samohláskou *i* se končí. Před *a*, co posledním živlem infinitivního kmene, stávají následující souhlásky:

1) sykavky *s* a *z* v česati, kasati, křesati, kousati, kysati, plesati, psati m. slov. písat; kázati, lízati, mazati, řezati a tázati; *dz* jen ve slov. hádzať a sádzať m. čes. házeti a sázeti;

2) zubnice *t* a *d*: chlemtati se souznačným slov. chleptať a běžným i v češtině sloptati v. slopati, metati, řehtati, reptati, šeptati, trestati, klokotati, klopotati, rapotati, štěbetati, třepetati; a podobná, pošlá od podstatných na *ot* a *et*; hlodati (hrýzť) a slov. vládať m. čes. s to býti, moci, lat. valere, něm. vermögen;

3) hrdelnice *h*, *ch* a *k*: strouhati, dýchati a páchat; plakat, pykati (řutovat), skákat, slov. i skácat vedle skákať a plákať m. obyčejnějšího v češtině tvaru s *ch*: pláchat, patřícího ku předešlému vzoru;

4) skupeniny *zd* a *sk*: hvízdati, pískati, tleskati a z-ískati

anebo z-ýskati, obecně zejskati, složené z předložky *z* m. *cyr.* *izъ* anebo *vъzъ* (iziskati a vъzyskati) a *ž* jednoduchého iskati, které někdy *hledati* vůbec znamenalo a co v-ískati (§. 125) podnes žije ;

5) plynné *l*, *r* a *n* : bublati, kašlati, mumlati, slov. mrmlať, šeptati; kárati, orati, páрати, žebrati, žehrati a stonati, slov. жу- hraf a stenaf;

6) retnice *p*, *b* a *m* : drápati, chápati, chrápati, kopati, slopati, sypati, štipati, tepati a jiná; dlábatí, dlubati, hrabati, hý- bati, skubati anebo šklubati a zobati; dřimati, klamati, lámati, slov. i chrámaf a jiná.

§. 331. Mnohá ze sloves těch dostala se sem z prvních čtyř tříd, jmenovitě: dlubati, skubati, tepati a slov. čerpat z I, 2. Hrabati je třetí stupeň tamže patřícího kořene *hreb*, druhý co podstatné jméno zní *hrob*, nejslabší jeho tvar *hr* m. *hrb* objevuje se v hr-nouti m. hrb-nouti pod II, kam i dýcha, hýba a štipa co *dch*, *h* m. *hb* a *štk* m. *štp* náleží (§. 310). Tázati se pošlo rozlišením *h* v *z* z *táh*, *cyr.* *tęg*, v táh-nouti tak, jako mizeti m. mizati z *mh* ve mh-nouti; v táhati, patřícím k *vo- lati*, zůstalo *h* k vůli rozdílu od předešlého. Vázati srovnej s s váz-nouti, věz-eti a s řídkým nyní příčinným věz-iti; *á*, slov. *ia*, a *ě* jsou tu nosového a *z* zubného původu, co z *cyr.* *vęz* a něm. *bind* patrnó. Čech přestává na vlád-nouti, od něhož slov. vládať dle padati od pad-nouti a jiných pošlo, a naopak Slovák na kys-nůf i m. čes. kysati. Metati, motati a slov. má- tať (strašiti, mátoha, strašidlo) tak se tuším mají tvarem k met- městi (I, 3), jako za-pletati, plot a plátati ku plet-plésti; kře- sati ke křeš-nouti zase tak, jako kysati ke kys-nouti; ve IV jsou obě příčinného významu, dostavše se tam stupňováním : to co kvasiti, ono co křisiti. Týmže způsobem přešla z IV sem: chápati, kárati, lámati, skákati a slov. hádzať a sádfa z cho- piti, kořiti, lomiti, skočiti, hoditi a sadiť. Slovenské nepřechodné chrámaf, nepošlo-li bezprostředně od chromý, nespojij s pře- chodným o-chromiti než raději s nepřechodným o-chroměti III třídy, kam i kmeny hvízda a píška co hvíždě a piště, slov. hvíždá a pišta náleží atd.

§. 332. V přítomných tvarech sloves těch poslední živel kmene čili samohláská *i* během času také změny vzala a způsobila, jako v trpném příč. minulém sloves IV třídy (§. 324), vyjma to, že se zde i do hrdelnic a do skupeniny *sk* dāti a ve zmižděninách *č*, *š*, *ž* a *šť* z toho pošlých zaniknouti musela. Po těch a po ostatních nejen měkkých *š* a *ž* z *s* a *z*, *c* a *z* z *t* a *d*, *šť* a *žd* z *sk* a *zd*, *ň* a *ř* z *n* a *r*, než i po retnicích, spisovná čeština přehlasnje obecné *u* a *ou* v *i* a *í*, a ale v *e*: skáči, strouži, dýši; píši a maži, repci a hlozi, píšti a hvíždí, stoni a oři; chrápi, hýbi a dřimi m. skáču, stroužu atd. Ostatní přehlásky a zvláštnosti, kterými časování sloves těch vyniká, vysvitnou ze vzoru jeho a z poznámek o něm.

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. teš-i, slov. -e-m

—

2. teš-eš

teš

3. teš-e

—

Mn. 1. teš-e-me

teš-me

2. teš-e-te

teš-te

3. teš-í, slov. -ú.

—

Přech. přítomný: teš-e, teš-íc, teš-íce; slov. teš-úc.

Infinitiv: tesa-ti.

Přech. minulý: tesa-v, tesa-vši, tesa-vše.

Čin. příč. minulé: tesa-l, tesa-lo, tesa-la.

Trp. příč. minulé: tesá-n, tesá-no, tesá-na.

§. 333. Vzoru tohoto nynější čeština se jen v časování sloves: kázati, tázati se (pytat sa), vázati, psáti a plakati stále drží; u všech ostatních přítomnými tvary, jak už v §. 328 řečeno, zabihá pod vzor *volati*; čeho jmenovitě tam potřebuje, kdeby jináče rozkazovacího od oznam. způsobu nebylo možná rozeznati, jako na př. u trestati, jehož imperativ dle tohoto vzoru: tresp-i, -eme a -ete proto zníti musí, že je po *sc* známka jeho *i* a obměna její v *e* dle §. 143 potřebná, a co taký nerůzní se naskrze ničím od 1 os. jedn. a 1 i 2 mn. přít. času oznamovacího, které dle tohoto vzoru též tak znějí; dle prvního ale: trest-ám, -áme a -áte; onen: trest-ej, -ejme a -ejte. —

Zpětně přehlasované přítomné tvary sloves *tázati se* a *vázati*: tiži a víži, těž a věž málo komu se líbí za našich časů, tak neobyčejnými však vedle táži a taž se, váži a važ nejsou, jako na př. obdobné třísti a místi m. trásti a másti (§. 297 a 300). Příčinu čeho nám snad jednou ti povědí, kdo se ve zpětných oněch přehláskách podnes kochají. — Podobně slovenským vládzem, vladz a vládzuc od vládati vzniklé tvary hlozi, hloz a hloze od *hlodati* v. hlod-ám, -ej a -aje zanikly. — *Psáti* ani v ostatních tvarech infinitivních nemá *i*: psav, psal a psán m. slov. písať, písal a písaný, ovšem ale v přítomných: píši, piš a píše. — *Plakati* a *stonati* časuje čeština v přít. čase oznam. takto: plači, pláčeš, pláče, pláčíme, pláčete a plačí; stoní, stůněš, stůně, stůněme, stůněte a stoní, toto v rozkaz. způsobě nesprávně i stůň m. stoň dle mozh od mohu, jehož *o* se též jen před sponou *e* téhož času dlouží v *ů* (§. 302). V oblíbenějším nyní časování slovesa *stonati* dle *volati* zůstává *o* vždy krátkým: ston-ám, -áš atd. ston-ej ston-aje. Ve slovenčině jen plákati m. čes. pláchatí vyniká a rozeznává se dlouhostí od plá-kati, u stenati objevuje se v ní *ie* m. čes. *ě*: sten-íem, -ieš atd. Tak i v or-íem, -ieš atd. m. čes. or-í, -eš; ale: žebr-em, -eš atd. dle toho, co v §. 311 řečeno.

Třetí vzor: *ber* a *bra*.

§. 334. Přítomný kmen sloves sem patřících končí se nejčastěji souhláskami *l*, *r* a *v*, jinými, jmenovitě *n*, *h*, *s* a *p* jen po jednou. Kromě toho liší se nejednou i ostatními živly svými od infinitivního tak, že třeba vytknouti oba, jak následuje: kol a kla, po-sl a po-sla, stel a stla, der a dra, per a pra, žer a žra; rv a rva, řv a řva, slov. rev a reva, zov i zv a zva, žv a žva, štv a štvá (huckaf), plv a plva (§. 328); žen a hna, lh a lha, ss a ssa (cicaf), cp a cpa.

Vzor časujeme nyní následovně:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
Jed. 1. ber-u, slov -ie-m	—
2. ber-e-š	ber
3. ber-e	—

Mn. 1. ber-e-me	ber-me
2. ber-e-te	ber-te
3. ber-ou.	—

Přech. přítomný: ber-a, ber-ouc, ber-ouce.

Infinitiv: brá-ti, slov. bra-f.

Přech. minulý: bra-v, bra-vši, bra-vše.

Čin. příc. minulé: bra-l, bra-lo, bra-la.

Trp. příc. minulé: brá-n, brá-no, brá-na.

§. 335. Starší spisovatelé *e* před *r* a *o* ve všech sponou *e* opatřených osobách přít. času oznam. dloužili v *é* a *ú*, *r* ale tamž a v rozk. způsobě obměkčovali: беру, бѣреš, бѣре atd. бер; беру, дѣреš, дѣре, дер; коли, кѣлеš, кѣле atd. дле стони, стѣнеš, стѣне; mohu, můžeš, může atd. Jako ve vok. jednotném a lok. množném (§. 185 a 186), tak i tu přící se *r* před *e* m. *ř* ústrojí češtiny vůbec a zvlášť obdobě, která je v přítomných tvarech sloves těch a patřících do I, 7 tak patrná a makavá, že se mi dle ní zdá, jakoby i infinitivné tvary jich přesmyknutím byly podobu této třídy na se vzaly, t. j. že na př. brá-ti tak stojí m. bar-ti, jako dle §. 309 tří-ti m. ter-ti atd. — *Lhátí* v 1 os. jedn. a 3 množné přít. času oznam. zní dvojako: lži-lží dle *tesati* a lhu-lhou dle tohoto vzoru, v ostatních osobách téhož času *h* dle obou rozlišovati třeba před *e*: lž-eš, -e, -eme a -ete. Tak i v rozkaz. způsobě před *i*: lž-i, -eme a -ete, po slov. lž-ime a -ite. Nesmí *i* zaniknouti ani u rváti, řváti, cpáti a podobných: rv-i, řv-i, cp-i atd. — Přítomné tvary slovesa *poslati* mají *sl* m. *sl* a přehlásky: pošl-i, -í a -e, v rozkaz. spūs. též pošl-i. U *kláti* a *stláti* má se *l* též za měkké: kol-i, -í a -e, stel-i, -í a -e dle *melí* (§. 309). — *Ssáti* časuje se v přít. tvarech i dle V, 1: ss-ám, -áš atd. aneb i ssa-ji, -ješ, -je, -jeme, -jete a -jí. Podobně slýchaf i: lh-ám, cp-ám dle tk-ám, které někdy též sem patřilo: tku, tčeš, tče atd. znějíc v přít. čase.

Čtvrtý yzor: *hře* a *hřeja*.

§. 336. Přítomný kmen sloves sem patřících končí se samohláskami, z nichž *e* aneb *é* v infinitivném někdy co *i* se

objevuje, pročež oba vytkneme: *chvě* a *chvěja*, *ka* a *kaja*, *o-kře* a *o-křeja* (zotavíť sa), *la* a *laja* (žuhraf, karhaf slovni), *le* a *lija*, *pla* a *plaja* (jináče *pla-nouti* dle II a zdvojeně *plápol-ati* dle V, 1), *pře* a *přija*, *se* a *seja*, *smě* a *smija*, *ta* a *taja*, *vě* a *věja*, *ze* a *zija*, *vla* a *vlaja* (vlniti) zaniklo; *cha* a *chaja*, *srb.* *ha* a *haja* (dbáti, curare) žije podnes v *ne-chati*, slov. i *ne-haf*, které tuším jen pradávnou složitostí svou přišlo o *á* z *aja* v infinitivních tvarech, a co také nepatří vlastně tam, kam nyní, to jest do I, 6, rovnajíc se časováním svým slovesu *znáti*, mimo rozk. způsob, kde vedle *nech-ěj* i *nech* v užitku; *cyr.* *ča* a *čaja* co čeka (§. 285) a *da-daja* co dáva přešla do V, 1; *da* co *dad* konečně patří mezi slovesa bezesponová, *dě* a *děja* ke kusým a nepravidelným.

Vzor časujeme, jak následuje:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
Jed. 1. <i>hře-j-i</i> , slov. <i>-e-m</i>	—
2. <i>hře-j-e-š</i>	<i>hře-j</i>
3. <i>hře-j-e</i>	—
Mn. 1. <i>hře-j-e-me</i>	<i>hře-j-me</i>
2. <i>hře-j-e-te</i>	<i>hře-j-te</i>
3. <i>hře-j-í</i> , slov. <i>-ú.</i>	—

Přech. přítomný: *hře-j-e*, *-íc*, *-íce*; slov. *hře-j-úc*.

Infinitiv: *hřá-ti* i *hří-ti*, slov. *hria-ť*.

Přech. minulý: *hřá-v*, *hřá-vši*, *hřá-vše*.

Čin. příc. minulé: *hřá-l* i *hří-l*, slov. *hria-l*, *-lo*, *-la*.

Trp. příc. minulé: *hřá-n* a *-t* i *hří-t*, slov. *hria-ny* a *-ty*.

§. 337. O přítomných tvarech platí tu vůbec to, což o nich u I, 6 řečeno, jmenovitě: u káti se je přít. čas ozn. dle V, 1 ode dávna pravidlem: *kám se*, slov. *kajem sa* dle *hrejem* a bez přehlášení spony *kajam sa*; vedle *plaj-i*, *-eš* atd. vyskytá se též už *pl-ám*, *pl-áš*, *-á* atd. U ostatních na *a* šetří se vůbec vzoru: *laji* a *taji*, *laješ* a *taješ* atd.

S infinitivními tvary nakládá se dle §. 119, to jest: čeština v nich *aja* stahuje stále v *á*, na př. *kajati*, *lajati* a *tajati* v káti, láti a táti; *kajal* atd. v kál; *ěja* a *ija* zase slovenčina stále v *ia*: na př. *vějati* a *vějal* ve *víaf* a *víal*, *prijati* a *prijal*

v *priať* a *prial*; čeština tam, kde nemá proč zpětně přehlasovati čili před tvrdými příponami, nejspřávněji v *á*: *vál* a *ván*, *přál* a *přán*; v infinitivě v *í*: *víti* a *příti*, anebo též v *á*: *váti* a *přáti* dle *trásti* a *másti* m. *trísti* a *místi*, dle *táži* se a *váži* m. *tiži* se a *víži* a dle jiných oblíbených v ní nyní uchýlek od zákona zpětného přehlasování. *Líti* časuje ona, myslím, zcela dle *bíti*, a sice v přít. tvarech dle kmene *li* anebo *le*: *liji*—*leji*, *lij*, *lí*—*lej* a *lije*—*leje*, v infinitivných ale častěji dle tohoto nežli dle onoho: *liv*, *lil* a *lel*, *lit*. O tvaru *lil* totižto nelze doprosta říci, žeby byl stažením z *lija-l* vzniknul. Mohl dlouhosti nabyť i obdobou přičestí: *ploul* a *sloul* m. *plul* a *slul*. U *síti* naopak byly a jsou, ač po řidku, i podnes běžné tvary vzniklé stažením, jako: *sál* a *síl*, *sát* a *sáti* vedle oblíbenějších dle I, 6: *sel* a *set*, *sil* a *sit*, *síti*. Slovenčina naproti tomu zná se u obou jen ke staženým inf. tvarům, kmenem, ale přítomných v ní je vždy *le* a *se*: *lejem* a *sejem*, *leješ* a *seješ* atd.

§. 338. Nauku o této třídě završíme doplněním toho, což o přenášení sloves z jiných tříd do ní v §. 329 a 331 stojí.

Ostatní, t. j. v §§. právě vytknutých nespomenutá slovesa I, 1—4 dostávají se sem a sice pod vzor *vola* se všemi ostatními, o kterých tu promluvíme, stupňováním kmenových samohlásek, jmenovitě: *a*, *i*, *y* a *u* vždy v *á*, *í*, *ý* a *ou*, na př. *pásati*, *stříhati*, *o-hrýzati* a *vy-tloukati* od *pas*, *střih*, *hryz* a *tluk*. Dle *bádati*, slov. *badat* (pozorovati, bemerken) od *bod* a *po-máhati* od *moh*, anebo k vůli tomu, co v §. 300 pod č. 2 stojí, dle *pásati* od *pas* mělaby čeština od *rost* *vy-rástati*, slov. *vy-rástat*, *tvoriti*; čeho však nečiní, přestávajíc na *vy-rostati* anebo *vy-růstati*. Prvotné *e* buď zůstává bez obměny buď přechází v *ě* aneb *í* a *é*: *o-pekati*, *za-pletati*, *pře-plétati*, *na-mítati* v. *metati* patřícího do V, 2; *o-těkatí* a *u-tíkatí* od *pek*, *plet*, *met* a *tek*; *e* m. *ě* v *á*: *o-třásati* a *na-přádati*, slov. *otriasat* a *priadat*, od *třes* a *před* m. *třes* a *před*; *e* v *ě* a *žeh*, *e* m. *ě* v *í*, po *l* v *é*: *říkati* a *žíhati*, *o-stříhati* a *na-vlékati* od *střeh* a *vlek* m. *střeh* a *vlek*; *e* m. *ě* konečně v *ě* anebo v *í*: *od-květati* a *za-kvítati* od *kvet* m. *cvst*. Všade jinde objevuje se *í* m. někdejšího *ě*: *čítati* od *čt* m. *čbt*, jmenovitě u většiny odvodů posílých

od I, 5: na-pínati, po-činati, s-tínati, po-žínati, o-mínati a ždímati od pn, čn atd. m. p_hn, č_hn; í a ý m. s jen po jednou: za-klínati a na-dýmati od kln a dm m. kl_hn a d_hm; jm konečně m im zní tu též s í: jímati.

U přeslých z I, 2 do 6 poslední živel kořene, souhláska *e*, před známkou *a* ožívá, předposlední čili samohláska se dlouží: vy-šívati, u-žívati, ob-ouvati a slov. plievať od šiv, živ, ob-uv a plěv. Ostatní z patřících prvotně do I, 6 čili ta, kterých sme ještě v § 329 nespomenuli, dostávají k odstranění hiatu *e* před známkou *a* a samohlásku svou též dlouží, na př. po-zná-vati, do-zrávati, slov. do-zrievať, stávati; s-pívati, do-spívati, krývati, plivati. na-douvati atd. od zna, zra a zre, sta, pě, spě, kry, pli a du.

Slovesa I, 7 konečně dostávají se sem stupňováním *l* a *r* v *íl* a *ír* před *a*: roz-mílati, u-tíráti, vy-díráti, o-píráti, po-žíráti, na-číráti atd. od ml, tr, dr, pr, žr a čr.

§. 339. Co do podstaty tak přecházejí pod vzor *vola* i slovesa II, III, IV, ano i V třídy, přijímajíce známku *a* též trojím způsobem, a sice:

1) bezprostředně ku kořeni, na př. běhati od běh v do-běh-nouti a v běž-eti, křikati od křik-nouti anebo křič-eti, umlkati od u-mlk-nouti anebo mlč-eti, za-mrzati od mrz-nouti, za-páchatí od pách-nouti, padati od pad-nouti, prchati od prch-nouti, anebo prš-eti, sáhati a táhati v. sahati a tahati od sáh-nouti a táh-nouti, sedati od sed-nouti neb sed-ěti, tkáti ode tk-nouti, hltati od slov. hlt-nůf anebo čes. hlt-iti, hlásati od hlásiti, chytati od chytiti, lapati od lapiti, loupati od loupiti atd.

2) Mnohem častěji vystupují v odvodech toho druhu stupňováním poslé samohlásky na jevo, na př. *á* z *a* a *o*, *ou* z *u* ve chvátati od chvat-nouti anebo chvat-iti z chyt-iti, praskati od prask-nouti, prašt-ěti a prašt-iti, pátrati od patř-iti; slov. za-mákať (mokvati, stávati se mokrým) od mok-nouti, mákati a mákať jsou co přechodná druhotvary užívanějšího máčeti a máčať od močiti tak, jako čes. míchati a rouchati od mísiti a rušiti proti míšeti, slov. miešať a rušať (§. 329); hárati od hoř-eti, kálati od kol-kláti; louskati od luštiti, o-mlouvati od mlu-

viti, touchati od tušiti a v jiných. Samohlásky *í* a *ý*, jsou tu skoro tak rozmanitého původu, jako v odvodech od I pošlých, vyvíňující se buď ze skutečných krátkých *i*, *ě*, *e* m. *e* a *y* buď ze zaniklých u nás *ι* a *ε* anebo konečně stupňováním hlásek *l* a *r*. Prvého původu jsou na př. u dvíhati od z-dvih-nouti, stíhati a svítati v. stíhati a svítati od stih-nouti a svit-nouti, vídati od viděti, do-bíhati od běž-eti, z-vídati od věd-ěti; líhati a do-léhati, do-hlédati v. hledati a hlídati od leh a hled m. leg a gļed v leh-nouti a z-hled-nouti anebo lež-eti a hled-ěti; slychati od slyš-eti a jiných. Stupňováním *ι* a *ε* v *í* a *ý* i *y* aneb *l* a *r* v *íl*, *ír* a *ří* přenášíme pod *vola* více sloves z II, 2; některá z III a téměř všechna z V, 3 míhati od mh-nouti, na-dýchati od na-dch-nouti, po-lykati od po-lk-nouti, za-mykati od mk-nouti, vy-sychati od schnouti, týkati se od tk-nouti. U těch a podobných Slovák nedává rád zanikati prvému živlu známky II třídy, říká na př. z-dochýnať m. z-dychati, po-lkýnať, za-mkýnať, vy-schýnať atd. Poslední dle Jungmanna zná i obecná čeština, obdobné z-hasínati od has-nouti i spisovná. Ve s-po-mínati, na-po-mínati a podobných je hláska *n* dle toho, co v §. 312 pod č. 2 řečeno, posledním živlem kořene *mn* ve mn-íti. Ze hřm-íti m. cyr. грѣм-ěti utvořil si Čech hřimati; vy-vířati z vř-íti, u-pířati z př-íti; s-bířati z br-āti, posílati ze stl-āti, po-sílati a na-zívati anebo po-sýlati a na-zývati od po-sl-ati a zv-āti, u-rývati od rv-āti, po-štívati od štv-āti atd. Tohoto a hřimati Slovák nemá, místo ostatních tu a na konci předešlého §. vytknutých s *í* říká s *ie*: s-bierať, po-stieľať; u-mierať, na-tierať atd.

3) Nejjednodušší způsob přenášení sloves pod vzor *vola* záleží ve spojování známky *a* s kmeny infinitivními vsuvkou *v*, před kterou se poslední živel tohoto dluží, a sic *a* v *á*, *ě* a *i* v *í*, slov. *ie*. Tak nakládáme vůbec s těmi slovesy, která se pod vzor *vola* dvěma předešlými způsoby dostati nemohou, se jsoucími již tam ale obvykle tehdy, když nimi ještě delší trvání děje označiti máme nežli je to, které, po prvé se tam dostavše, vyslovují: jmenovitě tedy se slovesy patřícími do V, III a IV, na př. volávi, tesávi, psávi, sedávi, kopávi, cpávi, lhávi; bdívi od bdě-bdíti, bolívi od bole-ti, snívi se od sně-sníti se; činívi, chodívi, strašívi atd.

Šestá třída.

§. 340. Třída ta obsahuje dva druhy sloves:

1) odvedená větším dílem od podstatných jmen, a od několika přídavných a příslovek, jako: bojovati, bědovati, děkovati, hodoovati, jmenovati, kralovati, milovati, nocovati, obcovati, pracovati, škodovati, věnovati, žalovati, žertovati od žert z. něm. Scherz; opakovati aneb opětovati od opak a opět, radovati se od rád a podobná;

2) odvedená od jiných sloves, a to nejčastěji od patřících do IV a V třídy, zřídka od II a III.

U přenášení sloves ze IV třídy sem kmenová samohláska se krátí, souhlásky ale před *ovati* čeština tak mění vůbec, jako v trpném příč. min. času téže třídy (§. 324), jmenovitě: *d* a *t* v *z* a *c*, *s* a *z* v *š* a *ž*, *st* a *zd* v *št* a *žd*; *ň* a *ř*, ani *ď* a *ť*, zanedbá-li se rozlišení jich, s ostatními nepřestávají býti měkkými, z m. slov. *dz* čili z *dj* poslé konečně nesmí přecházeti v *ž*, na př. vy-luzovati od louditi, z-plozovati od plódití, na-řizovati od řídití, od-suzovati od souditi, na-hrazovati m. nesprávného na-hražovati od hraditi; za-rmucovati od rmoutiti, roz-něcovati od roz-nítiti (rozdrážnit, rozpálit), o-svěcovati od svítiti, navracovati od vrátiti; u-dušovati od dusiti, ohlašovati od hlásiti, s-měšovati od misiti; po-hrožovati od hroziti, na-kažovati od kaziti, u-ražovati od raziti; u-jišfovati od jistiti, o-klešovati od klestiti; z-o-hyžďovati od hyzdití; s-kloňovati od kloniti, na-plňovati od plniti; s-patřovati od patřiti, z-ostřovati od ostriti; s-hromažďovati od s-hromážditi, po-citřovati od cititi, na-vštěvovati od na-vštívití; ob-mezovati od ob-meziti; vy-učovati od učiti, vy-sušovati od sušiti, roz-množovati od množiti; slibovati od slíbiti, vy-stupovati od stoupiti, o-znamovati od o-známiti a jiná, zvlášť od těch pocházející, která se ze IV do V třídy ani dle předešlého ani dle 329 §. přenéstí nedají, jakými jest i většina právě vytčnutých. Ve slovenčině je tu *dz* a *c* m. *ď* a *ť* pravidlem, *š* a *ž* m. *s* a *z* ale není v ní tak neobyčejným, jako v trp. příč. minulém sloves IV, na př. vy-ludzovať, z-plodzovať, od-sudzovať; za-rmucovať, na-vracovať, o-hlašovať, u-ražovať atd.

Z V třídy dostávají se sem slovesa jen krácením kmenové samohlásky před *ovati*, na př. roz-duchovati se souznačným roz-dmychovati od douchati a dmýchati, vy-liazovati od házeti, o-sazovati od sázeti, po-kračovati od kráčeti, o-krajovati od krájeti, pře-myšlovati od pře-mýšleti, vy-lamovati od lámati, po-hybovati od hýbati, vz-kazovati od kázati, do-tazovati se od tázati se, za-pisovati od psáti m. slov. píšati, roz-vazovati od vázati a jiná.

Vy-trhovati, po-z-dvihovati, pro-nikovati, ob-sahovati, vy-tahovati a podobná mohou i od sloves V, 1: trhati, dvihati i dvihati, pro-nikati, sáhati a táhati v. sahati a tahati právě tak pocházeti, jako od II, 2: trhnouti, z-dvihnouti, pro-niknouti, sáhnouti a táhnouti. Ani o s-hrnovati, roz-vinovati, z-držovati a jiných nelze doprosta jistiti, žeby od hr-nouti a vi-nouti (II, 1) a drž-eti (III, 3) bezprostředně byla vznikla, vezmeš-li do úvahy, že Slovák všech tří i dle V užívá, říká s-hrňati, roz-víňati a z-držati vedle úplně souznačných s-hrňovati, roz-viňovati a z-držovati. Roz-víňati ostatně právě tak se má k čes. roz-víjeti, jako míňati k míjeti od mi-nouti (§. 329). I tu i tam a ve s-hrňati je *n* prvý živel známky II třídy *nu*, jehož pronikání do V třídy dle §. předešlého ani v češtině není neobyčejným.

Co do času slovesa prvního druhu jsou trvacího, od jiných ale poslá pokračovacího aneb opakovacího významu. Přeneseš-li je pod vzor *vola*, co se dle č. 3 předešlého §. někdy státi může, nabudou tohoto ještě více, na př. kupováti, z-pyťovávati atd. Směrem působení konečně všechna jsou přechodná a nepřechodná.

Časování všech řídí se jedním

Vzorem: *kupova-ti*.

§. 341. Přítomný kmen jeho zní *kupu* a celé časování následovně:

Přít. čas oznamovací.

Rozkazovací.

Jed. 1. kupu-j-i, slov. -e -m

—

2. kupu-j-e-š

kupu-j

3. kupu-j-e

—

Mn. 1. kupu-j-e-m-e	kupu-j-me
2. kupu-j-e-te	kupu-j-te
3. kupu-j-í, slov. -ú.	—

Přech. přítomný: kupu-je, -jíc, jíce; slov. kupu-júc.

Infinitiv: kupova-ti.

Přech. minulý: kupova-v, -vši, -vše.

Čin. přič. minulé: kupova-l, -lo, -la.

Trp. přič. minulé: kupová-n, -no, -na.

b) Bezesponové časování.

1) Dá-ti.

§. 342. Nejméně zbytků časování beze spony, vládnuvšího někdy přítomným časem oznam. a rozkaz. způsobu, zachovalo se u *dá-ti*, totižto jen 3 os. množná *da-dí*, kdež *í* je zbytek přípony osobné, vzniklý stažením z *ie*: *dad-ie*, a toto přehlasováním z *ia*, žijícího podnes ve slov. *dad-ia* (srovn. §. 290). *Dad* je zdvojením *da-da* a odsutím posledního *a* vzniklý přítomný kmen, který co taký patří do I, 3 čili pod vzor *ved*, dle něhož jest od *dad* přechodník přítomn. času: *dad-a*, *-ouc* a *-ouce* utvořen. Ale i toho i třetí osoby málokdy již užíváme nyní, přestávající na tvarech od kmene někdy pouze infinitivního *da* dle vzoru *vola* čili dle V, 1 vzniklých: *da-je*, *-jíc* a *-jice*, *da-jí*, slov. též *da-júc* a *da-jú*; kam sloveso to nyní i ostatkem časování svého patří: *dá-m*, *dá-š*, *dá*, *dá-me* a *dá-te*; *de-j*, slov. *da-j*; *da-v*, *da-l* a *dá-n*.

2) Jed-jísti.

§. 343. Kmen *jed* vzniknul přehlasováním z běžného někdy v cyrilčině *jad* a podnes ve slov. *jas-le* m. *jad-le*, čes. *jes-le* (§. 148. 2). Prvý jeho živel je předsvuka (§. 123), poslední v rozkaz. způsobě čeština v *z* a slovenčina v *dz* rozlišuje, druhý čeština tam dluží, kde třetímu i se slovenčinou zanikati dává a v *s* ho rozlišuje (§. 147 a 148), to jest: ve všech osobách přít. času oznamovacího, vyjma 3 množnou, a v infinitivě, kte-

rým kmen ten neméně než i ostatními časovacími tvary svými do 1, 3 patří, jak následuje:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
Jed. 1. jí-m, slov. je-m	—
2. jí-š, je-š	jez, slov. jedz
3. jí, je	—
Mn. 1. jí-me, je-me	jez-me
2. jí-te, je-te	jez-te
3. jed-í, jed-ia.	—
Přech. přítomný: jed-a, jed-ouc, jed-ouce.	
Infinitiv: jís-ti, slov. jes-f.	
Přech. minulý: jed, jed-ši, jed-še.	
Čin. přič. minulé: jed-l, -lo, -la; slov. jed-o-l i je-l.	
Trp. přič. minulé: jed-e-n, jed-e-no, jed-e-na.	

3) Věd-ěti.

§. 344. Časování slovesa tohoto osnováno je na dvou kmelech: na přítomném *věd*, který stupňováním kořene *vid* ve *vid-ěti* vzniknul a co taký patří do I, 3; a na *vědě*, který zase i se základným *vidě* do III, 2 náleží. S posledním živlem prvního čili *věd* zcela tak se nakládá v přít. čase oznam. a rozkaz. způsobu, jako v *jed*; předposlední slovenčina tam dlouží v *ie*, kde čeština v *í*. Kmen *věd* konečně o jeden přítomný tvar časovací má více než *jed* a ostatní toho druhu. Zní totižto časování jeho, jak následuje:

Přít. čas oznamovací.	Rozkazovací.
Jed. 1. ví-m, slov. vie-m	—
2. ví-š, vie-š	věz, slov. vedz
3. ví, vie	—
Mn. 1. ví-me, vie-me	věz-me
2. ví-te, vie-te	věz-te
3. věd-í, ved-ia.	—
Přech. přítomný: věd-a, věd-ouc, věd-ouce.	
Trp. přič. přítomné: věd-o-m, věd-o-mo, věd-o-ma.	
Infinitiv: vědě-ti, slov. vede-f.	
Přech. minulý: vědě-v, vědě-vši, vědě-vše.	

Čin. přič. minulé: vědě-l, vědě-lo, vědě-la.

Trp. přič. minulé: vědě-n ve věděn-í.

§. 345. Sloveso *viděti* mimo složení příbuzným se býti ukazuje předešlému i následovně:

1) Rozkazovací způsob tvoří též rozlišením známky jeho *s d* v *z*: viz, viz-me a viz-te, místo čehož jen v obecné mluvě slýchati: viď, viď-me, -te. O spojce *ved* m. *věz* viz poznámku pod §. 70.

2) Zná se podnes ku přechodníku a trpnému přič. přítomnému, tvořeným dle I třídy: vid-a, vid-ouc a vid-ouce; vid-o-m, vid-o-ma, vid-o-mo.

3) U obou se podnes zachoval infinitivný tvar dle I třídy co podstatné jméno v po-věs-f, zá-vis-f a podobných, poslých rozlišením posledního živlu kořenového *d* před příponou *f* v *s* (§. 167). Dle čeho svoboda snad i *věs-t* m. věd-t ve z-věs-t míti za trpné přičestí min. času, bezprostředním spojením přípony *t* s kmenem *věd* tak pošlé, jako: dr-t ode dř-iti, tr-t ode tř-iti a jiná v §. 309 objasněná. Nezapomeň však při tom i kořen *vět* (mluviti), zachovaný ve pří-věti-vý a jiných (§. 353), do náležité úvahy vzíti. O za-po-vězen m. -věděn viz §. 324. 1. Vědín, vidín, ba i po-věditi m. věděn, viděn a po-věděti nejednomu se ještě podnes zvláštní jakousi okrasou slohu býti zdá.

Ostatkem časování svého a ve složení celým patří *viděti* do III, 2: vid-ím, -íš, -í, -íme, -íte a vid-í, nesprávně: vidě-j-í; zá-vid, zá-vid-ě atd.

4) Bý-ti.

§. 346. Časování slovesa toho sestaveno je z trojího kmene: z *jes*, *by* a *bud*. Pročež i neobyčejnou jinde hojností a rozmanitostí tvarův oplývá, ze kterýchžto přítomné od *jes*, minulé od *by* a budoucí od *bud* pocházejí.

Jes je přehláska z *jas* tak, jako *jed* z *jad*, a *j* tu i tam proto předsuto, aby *a* nestálo v násloví, kde ho slovančina od nepaměti neráda má (§. 123). Místo *by* slýchati posud kdetu na Slovensku i v Čechách starší *bu*, na př. v bul a buť m. byl a býti. Z čeho neméně nežli z obecného na-byd-u m. na-bu-

d-u a z jiných (§. 132 a 133) patrno, že se *by* neliší podstatně od *bu* v *bu-d* než jen hláskou *d*, jejíž původ a úkon není posud náležitě vypátrán.

Jediné *jes* časujeme beze spony, i to jen v přít. čase oznamovacím; přechodníkem přítomným patří *jes* a *by* i *bud* úplně do I třídy, jmenovitě: *jes* ke vzoru *nes*, *by* k *bi* a *bud* k *ved*.

§. 347. Dle toho, co právě řečeno,

I) od *jes* pocházejí jen dva tvary časovací, a sice

1) přítomný čas oznamovací:

Jed.	1. js-e-m,	slov. s-o-m	m. jes-m
	2. j-si,	si	jes-si
	3. jes-t, je		
Mn.	1. js-me,	s-me	jes-me
	2. js-te,	s-te	jes-te
	3. js-cu,	s-ú	jes-ú.

2) Přechodník přítomný:

js-a, js-ouc, js-ouce; slov. s-úc.

II) Z *bud* vzniká

1) tvarem přítomný, významem ale budoucí čas:

Jed.	1. bud-u, slov. -e -m	Mn. 1. bud-e-me
	2. bud-e-š	2. bud-e-te
	3. bud-e	3. bud-ou.

2) Rozkazovací způsob, a sice velmi rozumně proto, že se to, co kdo rozkazuje, teprva státi má:

Jed. 2. buď	Mn. 1. buď-me
	2. buď-te.

3) Přechodník budoucí: *bud-a*, *bud-ouc* a *bud-ouce*, místo kterého dle §. 68 stále přechodníků přítomných: *maje* a *chtěje* od *míti* a *chtíti* užíváme.

III) Od *by* pocházejí všechny ostatní tvary časovací, a sice:

1) zastaralý, v §. 292 objasněný minulý čas:

Jed. 1. by-ch	Mn. 1. by-ch-o-m
2. by-s i by-si	2. by-s-te
3. by m. by-s-t	3. by m. by-ch-u.

- 2) Infinitiv: bý-ti, slov. by-ti.
- 3) Přech. minulý: by-v, by-vši, by-vše.
- 4) Čin příč. minulý: by-l, by-lo, by-la; slov. bo-l, -lo, -la.
- 5) Trp. příč. minulý: by-t v byt-í.

§. 348. Kromě toho, co v poznámce pod §. 125 o *jes* řečeno, ještě následující podrobnosti o něm zvláště vytknouti a pamatovati si sluší:

1) v *js-e-m*, ve stčes. *jes-u-m* a ve slov. *s-o-m* v řidšího *s-e-m* hlásky *e*, *u* a *o* nejsou spony než vsuvky proto potřebné, aby skupenina *sm* nestála na konci, kde ji slovančina od nepaměti nesnáší (§. 143), a vyskytají se co také i jinde, na př. *u* a *e* v obecném *os-u-m* a slov. *os-e-m* (§. 134), *e* v gen. množném (§. 217): *pás-e-m*, *pís-e-m* a podobných od *pásmo* a *písmo*. Obecné čes. a mor. tvary *s-u* a *s-e-š m.* *jsem* a *jsi* naproti tomu vznikly dle *nes-u* a *nes-e-š* čili způsobem spornového časování.

2) V *jes-t* před mravním dativem *t* (§. 256) příponové *i* (§. 290) ožívá: *jes-ti-t*; a naopak v *j-si* i *j* i příponové *i* zaniká (§. 136) a pozůstalé *s* spojováno bývá s předcházejícími slovy, na př. *tys to* a *kdes byl?* m. *ty jsi to* a *kde jsi byl?* Obdobně nakládá moravčina a slovenčina s *ch* m. *sem* (§. 292).

3) Se záporným *ne* od nepaměti se spojuje kratší, přípony a posledního živlu kořene zbavený tvar třetí os. jednotné čili *je* vsuvkou *n* (§. 146); čím *ne-n-ie* z *ne-je* a stažením *ie* v *í* nynější *ne-n-í* vzniklo. Místo tohoto říká Slovák *niet*, Rus *nět*. Jak se má to i ono k cyr. *něstě* z *ne-jestě*, těžko určit.

4) *Jes* neskládáme nikdy s předložkami než jen *by* a *bud*: *co-byti*, *na-byti*, *od-byti*, *při-byti*, *u-byti*. Přítomné tvary těch a podobných složenin tvoří spisovná čeština od kmene *bud*, obecná od *byd*: *dobud-u*, *-eš*, *-e* atd. *dobuď* a *dobud-a*, obecně: *dobyd-u*, *dobyď* a *dobyd-a*; tak i: *nabydu* m. *nabudu*, *odbydu* m. *odbudu* atd. Infinitivné i *tu* i *tam* pocházejí od *by*: *doby-v*, *-l*, *-t*; *naby-v*, *-l*, *-t* atd. Slovenčina i *ty* i *ony* ráda tvoří i dle II, 2: *zabudn-úť* (zapomenouti), *zabud-o-l* anebo *zabudnu-l*, zřídka *zabo-l*, *zabudnu-tý* a *zabudn-em*, *-i*, *-úc*. V jiných třídách, jmenovitě ve IV a V, přestává se vůbec u sloves

těch na jednom pni: v oné na *bavi*, v této na *bývá*, na př. odbavi-ti a odbýva-ti. Oba pošly od *by* způsobem, který z do-savádní nauky neméně má býti patrným než to, že se oba i v jiné přetvářiti mohou, na př. bavi v bávě a bavova (za-bávěti a zabavovati) a bývá v býváva.

c) Nepravidelné časování.

1) Je-ti, jí-ti, stá-ti.

§. 349. Všecka tři náleží do I třídy, a sice prvá dvě pod vzor *ved*, třetí pod *bi*, uchylující se od nich časováním svým, jak následuje:

1) Přehlasovaný kmen prvního *jed* z *jad* objevuje se jen v přítomných tvarech: jed-u, -eš, -e, -eme, -ete a -ou; jeď, jeď-me a -te; jed-a, -ouc a -ouce; v infinitivních zaniká *d* vysouváním: je-ti, je-v, je-l, je-to, někdy i je-no. Příčina čeho makavá, vezmeš-li do úvahy, žeby dle *ved* tvořené infinitivné tvary tak musely zníti, jako u bezesponového *jím* (§. 343), totižto: jís-ti, jed, jed-l a jed-e-no. Jen v obecné češtině slýchatí stále infinitiv *jec-t* m. *jes-t* z *jed-t* a *jís-t* u *jím*. Slovensčina místo slovesa toho užívá zvratných: *niest sa* (na koni) a *viezť sa*, latina trpného *vehí*.

2) V přítomných tvarech slovesa *jíti* čeština i mimo složení mění první živel kořene *id* v *j*: jd-u, -eš, -e, -eme, -ete a -ou; jd-i, -ěme a -ěte; jd-a, -ouc a -ouce m. slov. *id-em*, -eš, atd. *id* a *id-úc*; ale: do-jd-em, do-jd-i, do-jd-úc; na-jd-em, -i, -úc atd. Infinitiv *jí-ti* vzniknul vysutím hlásky *d*, jako *je-ti*, zdloužením kořenného *i* a předstutím tomuto hlásky *j* (§. 125); slovenský *ís-f* z *id-f* zcela tak, jako *vies-f* z *ved-f*. Dle téhož vzoru znělby týž v češtině *jís-ti* a co taký nelišilby se zase ničím od běžného u *jím*. Trpné přičestí *ji-t*, obdobné předešlému *je-t*, vyskytá se u podstatných: *jít-i*, *při-jít-i*, *vy-jít-i* atd. Ostatní tvary infinitivné půjčuje si *id* od kořene *sed*, který z I třídy, kam patří, stupňováním *e* v *o* čili co *chod* do IV, odtud pak stupňováním *o* v *á* čili co *cház* do V přechází. Přechodník minulý zní tedy u *id* od *sed* dle *ved*: *šed*, *šed-ši*

a šed-še; činné přič. téhož času bez *d*: še-l, š-lo a š-la, slov. i s předzážkou *i*: i-šiel, i-šlo a i-šla m. šed-l, -lo a -la, jako je-l m. jed-l od je-ti anebo slov. je-l m. a v. jed-o-l od jes-f, jis-ti. Trpné přič. minulé znělo kdysi šes-t m. šed-t a co š-t žije posud v jménech: při-št-í (příchod a budoucí) a zá-št-í (vlastně to, co zajit-í anebo zá-chod, nevlastně: nenávisť, hněv, nepřiznání a pod.), kde se *št* ze *šest* zcela tak vyvinulo, jako *řt* a *ct* ze *řest* a *čest* ve křtiti a ctíti m. křestiti a čestiti (§. 149. 3), poslých od křest a češť.

3) *Státi* od nepaměti a stále zabíhá přítomnými tvary do II, 1: stan-u, -eš, -e atd. staň, staň-me a -te, stan-ā, -ouc a -ouce; infinitivními jen v obecné mluvě často, ve spisovné po řídku: stanou-ti, stanu-v a stanu-l m. stá-ti, sta-v a sta-l.

2) Chtí-ti, mí-ti a vidě-ti.

§. 350. Uchýlky posledního od III, 2 čili od vzoru *hořeti*, kam i *chtíti* patří, objasněny již v §. 344 a 345.

Chtíti časuje čeština následovně: chc-i, -eš, -e, -eme, -ete a cht-í i -ějí; chtě-j, -jme a -jte; chtě-je, -jíc a -jíce v. cht-ě, -íc a -íce; chtě-v, -l a -n. Tvary přítomného času oznam. s *c* vznikly z kmene na *i* čili *chti* dle V, 2; tvary s *ěj* nenáležitě dle III, 1 čili dle *uměti*. Časování slovesa *míti* naopak, vyjma přítomný čas ozn. a přechodník téhož času, vzorem právě spomenutým slušně se řídí: mě-j, -jme a -jte; mě-v a mě-l. V trp. přičestí jmí-n, odkud jměn-í, drží se podnes zaniklý jinde prvý živel kořene *i* co *j* (§. 125) Kmenem vyňatých a ve slovenčině i všech ostatních tvarů je *ma* m. *i-ma*: má-m, má-š, má, má-me, má-te, mají a ma-je, -jíc, -jíce dle *volati*, slov. ma-jú a ma-júc; ma-f, ma-l a i-man-ie m. čes. jměn-í. U předešlého slovesa konečně hlásky *t* ve slovenčině neslyšet už nikde než jen *c*: chc-em, -eš, -e, -eme, -ete a -ejú; chc-i, -ime a -ite, chce-júc; chce-f, -l a -n. Hlásky *c* je jen v rozkaz. způsobě a tam, kde ji i čeština má, ústrojná; jiným tvarům dle někdejšího ústrojí slovančiny místo ní *t* přísluší.

3) Spá-ti.

§. 351. Co u-s-nouti m. u-sp-nouti patří sloveso to do II, 1; co spáva-ti do V, 1 a časuje se docela pravidelně: tu dle *volati*, tam dle *minouti*. Podstatné jméno se-n, cyr. сѣ-нѣ, vzniklo bezprostředním spojením kořene *sъp* s příponou *trp-*ného přič. minulého *n*, před kterou se *p* vysulo a *ъ* co *e* ožilo. Se-n tedy m. sep-n stojíc, nehodí se tvořením svým do žádné jiné třídy tak, jako do I, kde nejen infinitiv než, vyjma právě spomenuté přičestí u sloves 1—4, i jiné jmenné tvary podnes bezprostředním přirážením přípon ku kořenům tvoříme (srovn. pozn. pod §. 294). O *spáti* naopak nelze naskrze určit, kamby náleželo. Infinitivními tvary: sp-áti, -av, -al, a -án ve spán-í v. span-í ponáší se nejvíce na slovesa V, 3. Vládne-li infinitivními tvary těchto, jak se mně v §. 355 zdá, přesmykování, patří do I a dle toho i spa-ti co přesmyčka ze sap-ti. V přít. tvarech nejsprávněji časuje se dle III, 2 a 3 anebo dle IV takto: sp-ím, -íš, -í, -íme, -íte a sp-í, slov. sp-ia; sp-i -ěme a -ěte, slov. -ime a -ite; sp-ě, -íc a -íce, slov. sp-iac. Třetí os. množnou: spě-jí a přechodník: spě-je, -jíc a -jice utvořila si čeština neústrojně dle III, 1 tak, jako na př. i chtě-jí, chtě-j a chtě-je m. cht-í, chc-i a cht-ě, ná-leže-jí a -jící m. nálež-í a -ící a několik jiných podobných.

d) Kusé časování.

1) Di-ti.

§. 352. Sloveso to co *praviti* mimo složení vládne jen přítomným časem oznam. takto: dí-m, dí-š, dí, dí-me, dí-te, dě-jí a nesprávně dí; co pře-z-děti anebo pře-z-díti m. pře-vz-děti (slov. pre-zvať patří do V, 3) má i jiné, a sic infinitivné dle I, 6 čili dle *bi*: přezdě-j, -je; -v, -l a -n; co o-děti a po-děti se drží se i přít. časem oznam. právě vytknutého vzoru: odě-ji a podě-ji se, odě-ješ a podě-ješ se atd. Co *stávat* se je *díti se* neosobné a časuje se dle V, 4: dě-je a dě-jí se, dě-j se, dá-lo se m. správnějšího obecného dá-lo se a slov. dia-lo

z děja-lo sa, bude se dí-ti, slov. dia-f z děja-f. Právě tak se má časovat i na-díti anebo na-dáti se: nadě-ji, -j a -je se, nadá-l a nadá-n v ne-na-dán-í. Ve z-dá-ti se (s-činiti se) a u-da-ti se (u-činiti se, státi se) smíchal se kořen *da* (dáti, dare) s *dě* (činiti), čím se slovesa ta všemi přítomnými tvary dostala do V, 1: zd-ám, -áš, -á atd. Z infinitivních jen ty jsou dle V, 4 tvořeny u posledního, které dlouhostí samohlásky a vynikají, jako: udá-l v udál-osť, u prvního všechny: zdá-v, -l a -n. Z-díti konečně m. s-dě-ti (s-činiti, con-de-re) považuje čeština ode dávna za sloveso IV třídy, pošle od podstatného jména ze-d m. se-d, kde *se* předložka a *d*, cyr. *ds* m. *di* ne-
užívané o sobě podstatné jméno od kořene *dě*. Ve slovenčině zeď vedle stěna a cizího múr, zdíti vedle budovat, stavět, mu-
rovat a podobných zaniklo.

2) Prý a vece, věru, veď a vari.

§. 353. Dvě prvá znamenají to, co latinské *inquit*, a jsou též třetí osoby jednotné, jako toto, a sice:

1) *prý*, obecně *prej* a slov. *praj*, přítomného času ozn. způsobu m. praví od *prav-iti*. Spůsob, kterým se tvar *praví* v ony přestrojil, je zkrátka tento: po vysutí z něho hlásky *v* koncové *i* skleslo v *j* tak, jako známka rozk. způsobu *i* po samohláskách, na př. v *de-j* a *ku-j* m. *da-i* a *ku-i*. Na povstálém tím *praj* z *praí* m. praví Slovák přestal tak, jako na souznačném *vraj* z *vrai* m. *vraví* od *vraveť*. Čech kromě toho *praj* přehlásil zpětně v *prej* a toto stáhl v *prý* zcela tak, jako slov. *za-jtra* m. *za-jutra* v *ze-jtra* a *zýtra* (Srovn. §. 104, 137 a 230). Vysouvání retnic zpomezi dvou samohlásek ostatně nemáme sice mnoho, ale dosti spolehlivých příkladů, jako: slov. *trá* m. a v. *treba*, *kůň* m. *koboň* a v. *komoň*, stčes. *tráti* m. *trvati* a jiné.

2) *Vece* je pradávna přehláska z *veca* a též třetí os. jednotná, ale zastaralého min. času: *veca-ch* od *veca-ti* (říkati), které ve slov. *ob-eca-f* (slíbiti) m. *ob-veca-ti* (§. 147. 2) podnes žije a z *vět-iti* v *pří-vět-ivý*, *ob-ěť* m. *ob-věť* a jiných tak vzniklo čili do V třídy se dostalo, jako na př. *vraca-f*, čes. *vrace-ti* od *vrát-iti* (§. 329).

3) Jest-li *věru*, slov. *veru*, zastaralá prvá os. přít. času ozn. od věř-iti, ver-if, jak se mně dle §. 70 zdá, nebylo-by pravda, co v §. 290 o slov. *reku* stojí, a čeština mohla-by se honositi jedním příkladem prvé os. na *u* nejen ve III třídě, kde je ním *chci* m. *chcu*, než i ve IV.

4) *Ved* objasněno již v poznámce pod §. 70.

5) Jen Čechům známé *vari*, v mn. čísle *vari-te*, jináč i *vary*, *vary-te* a *var*, *var-te* je zakrsalý rozk. způsob od běžného snad někdy slovesa *variti* vedle nynějšího *varovati* z něm. *wahren* v *be-wahren*, *ver-wahren* a podobných. Jináče, jmenovitě z *varuj* a *varujte* zakrsalin těch objasniti neznám, ačkoli je pravda, že Čechové asi před čtyřmi sty let *u* ve přítomných tvarech sloves VI třídy rádi přehlasovali, pišice na př. *bojiji* m. *bojuju* a *bojuji*, *spatřiji* m. *spatřuju* a *spatřuji* atd. Slováci m. *vari* říkají *coky*, čeho původ též temný.

Opisování.

§. 354. Čím opisujeme budoucí a minulý čas, třetí osobu rozkazovací a žádací způsob, to je již z §. 10 a 12 známo.

Budoucí čas opisujeme

1) u všech těch sloves, která přiměřených sobě dokonaných nemají buď proto, že nesnášejí předložek, jako: *miti*, *museti*, *ráčiti*, *smiti* a jiná, anebo že složením s těmito jiného významu nabývají nežli je. ten, kterým co prostá čili mimo složení vládnou, jako: *zá-viděti* a jiná, která dlouhostí předložky dle §. 358 vynikají;

2) z ostatních jen u těch, kterými trvajícím budoucností označiti máme a jináče čili složením jich s předložkami nemůžeme, na př. *bůdu volati* a *bůdu křičeti*; *bůdu vy-nášeťi*, *bůdu vy-vážeťi* a podobně jen tam říkáme, kde *vy-nosím* a *vy-vozím* nepostačuje. V okamžení pomíjející budoucností vyslovují: a) všechna jednoduchá dokonaná slovesa čili ta, která sme v I, IV a V třídě (§. 310, 322 a 326) co taká úplně vytkli, ve II ale třídě nechtěli proto, že jich tam velmi

mnoho; b) všechny složeniny z těchto a předložek: na-stanu, vy-křiknu, od-hodím, za-střelím, po-dám, za-nechám a jiné; c) všechny složeniny z trvacích anebo z prvotných (§. 281. 2) a z předložek: vy-nesu, od-vežu, na-biji, vy-táhnou, po-bdím, u-činím, za-volám, s-miluji se a jiné. Ostatní složením dokonaná nevyjadřují okamžitou než trvací budoucnost; co ti nejzřejměji vysvitne, srovnáš-li na př. vy-nosím s vy-nesu, převozím s pře-vezu; po-sázím, slov. po-sáždem s po-sadím atd.

§. 355. V třetí osobě minulého času obou čísel ode dávna se vynechává pomocné sloveso *jest* anebo *je* a *jsou*: byl a byli m. byl jest a byli jsou, nesl a nesli m. nesl jest a nesli jsou. Již prvá grammatika česká r. 1533 vyhláší *jest* a *jsou* za zbytečné, ačkoli skladatelé její sotva tušili obdobu, kterou se živly ty tam, kde bez důrazu aneb obyčejně mluvití třeba, opravdu zbytečnými býti ukazují. Miníme třetí osobu, kterou českoslovenčina u jednoduchých tvarů časovacích, vyjma *jes-t*, od nepaměti patrně i proto (§. 143) zbavuje přípony *t*, že se ona i tak dostatečně rozeznati může od 1 a 2, vynikajících zvláště ve slovenčině znamenitou zachovalostí přípon *m*, *s* a *me*, *te* (§. 290). K vůli důrazu naopak starší spisovatelé, nedbajíce na prvou grammatiku českou, rádi užívali třetí osoby s *jest* anebo *je* a *sau* (: vstalť jest, zemřeli sau všickni) asi tak, jako *jes-t* a *jes-ti-ť* m. je jinde anebo zájmen osobných dle §. 6 k témuž cíli. Nám je již jen *jes-ti-ť* proti *jes-t* a je důrazným. Užíváním ale zájmen osobných k vůli důrazu nesmíme se naskrze uchylovati od starých.

Dávno minulý čas opisujeme minulým slovesa *býti* a činným přič. téhož času: byl sem byl, byl sem nesl; ale po řídku, volíce místo něho užívati minulého sloves dokonaných vůbec a těch zvláště, která se nimi složením stala, na př. když sme *posnídali*, vstoupil bratr do pokoje.

* §. 356. Trpný rod sloves opisujeme

1) trpným přičestím min. času na *n* a *t* a pomocným slovesem *býti*, na př. volán sem, byl sem volán, budu volán;

bývám bit, býval sem bit, budu bit a podobně. Slováci říkají určitě: volaný som, bývam bitý atd.

2) Činnými slovesy a zájmenem *se* čili zvratně užívanými: chválí se, mluví se, píše se atd. Že se i latinské jednoduché tvary trpné z činných též tak užívaných vyvinuly, na to sme již v §. 16 pod *) narazili.

§. 357. Německé *man*, které původem svým není rozdílné od *mann* (muž) a též na místě trpných tvarů slovesných jiných jazyků se objevuje, vyslovujeme

1) činnými slovesy zvratně a neosobně užívanými, na př. S dobrými skutky dobře se žije. Hrnc po zvuku se pozná. *Přisl.* O tom se dobře ví. *Koc.* Tak i: mluvilo se, vědělo se a podobně. Bez *se* říkáme neosobně na př. možno anebó možná m. man kann, třeba m. man muss anebo man soll, svoboda m. man darf atd. (§. 19. b)

2) Nejčastěji třetí osobou množnou, řídčeji prvou téhož a druhou i třetí jedn. čísla, na př. Chtějí tomu, žeby georgiánské kněžny syn, kteréž vůbec stará kněžna říkají, tou porážkou vinen býti měl. S Turky bez peněz darmo vše jednati, za dary a peníze všeho od nich dostane. *Koc.* Jak vítr duje, tak plachty obracejí. Chleba se nedospíš. S poctivostí nejdál dojde. *Přisl.* Povídali, že sem umřel. *Č. pís.* Dáš-li věc oku za hřbet, neuhlédá ji; pakli pobočně, slabě; necháš-li ji státi opodál, tratiti se bude patrnost její; pakli příliš blízko přistrčíš, sama sebou oko zastíní, že se vyobraziti moci nebude. *Kom.*

3) Podstatnými jmény *člověk* a *svět*, tímto zvláště slovenčina často: na př. Mlčením obrátí člověk, kam chce. *Přisl.* Že vládnem krásou, svět vraví (man sagt). *Slad.* Dle čeho myslím, že tam, kde se třetí osoby jednotné a množné m. *man* užívá, vlastně *člověk* a množné *lidé* zamlčeno: za peníze všeho od nich dostane, totiž člověk; povídali, t. lidé, že sem umřel atd.

Místo *člověk* u Pražanů slýchati často *jeden*: jedenby to ani nemyslí; čeho si jeden žádá, rád věří, a podobně.

B) NEOHEBNÉ ČÁSTKY ŘEČI.

I) PŘEDLOŽKY.

§. 358. Rozlučitelné předložky a řízení jich vyložili sme v §. 36, nerozlučitelné v §. 164, skládání konečně těch i oněch s podstatnými i přídavnými jmény a slovesy v §. 174, 241 a 286. Dodavkem k tomuto, k 10 a 354 §. vytkneme meze, pokud předložky nedokonaná slovesa v dokonaná mění, jak následuje :

Všecka slovesa I, II a IV třídy nabývají i jednou předložkou významu dokonaného a, vládnou-li jím už tam, nepřicházejí oň, na př. vy-nesu a vy-nosim, na-teku a na-točím, za-pnu, u-tnu, na-piji se a na-pojím, u-mru a u-mořím, z-mařím, od-po-činu a u-po-kojím, na-stanu, a na-stavím, vy-křiknu a vy-křičím, o-slnu i o-slepnu a o-slepím, u-schnu a u-suším, u-tonu a u-topím a jiná jsou samá dokonaná. Totéž platí o slovesech III třídy, vyjma následující: ná-ležím, při-ná-ležím, zá-ležím, ná-vidím, obyčejněji s *ne*: ne-ná-vidím, zá-vidím, při-držím se (slov. pri-dřžam sa dle V, 1), při-sluším (pri-slúcham), při-sedím, zá-visím a nedávno dle obdoby tohoto utvořené sou-visím (spolu visim, spojen sem, co-haereo). Dloužením předložek dosahuje tu jazyk dvojího cíle: a) vyobrazuje jím delší, nedokonané trvání děje tak, jako dle §. 307 jinde často stupňováním kmenových samohlásek, na př. ve vidám proti vidím, bijím (slov. bijam) proti bijí (slov. bijem), házím (há-džem) proti hodím, lámi (lámem) proti lomím, nosím proti nesu a jiných; b) přenáší slovesa ta do oboru jiných ponětí nežli jsou ta, která se jimi co prostými aneb i co složenými s krátkými předložkami vyslovují. Podobně rozeznává Čech kvantitou bába od bába, dívka od děvka a jiná v §. 120 pod č. 5 vytknutá podstatná jména, se Slovákem spolu dokonálý od dokonálý, náhlý od nahlý, stálý od stalý (§. 239), onen konečně i pů-jdu (slov. pō-jdem) od po-jdu (zhyniem). Prvého ale ze spomenutých právě úkonů dložením nepozorovati tu, t. j. pů-jdu není nedokonané než dokonané, jako po-jdu. V z-ů-stanu m.

z-o-stanu konečně a v pů-jčím m. po-žčím z po-žičím je dlouhosť předložek *o* a *po* pouze eufonická a co taká nezaniká ani v jiných třídách a po jiných předložkách: z-ů-stavím, z-ů-stávám; pů-jčím, pů-jčeti (dle *vracetí*) a pů-jčuji, pů-jčovati. Po-žičiti ostatně, kterého někdy i Čechové a Slováci vedle oblíbenějšího po-ži-čať dle *vracať* podnes užívají, nepošlo, jak se na př. Jungmannovi zdá, z po-jičiti než z po-žitčiti od po-žitek tak, jako stačiti a svačiti ze statčiti a svatčiti od statek a svátek, vysutím totižto hlásky *t* před *č*, kde se však *d* drží: svědčiti od svědek a předčiti od predek.

§. 359. Ze sloves V a VI třídy jednou předložkou stávají se dokonanými:

1) všecka pod č. 1 §. 328 a 340 vytknutá a podobná, jako: po-čkám m. po-čekám, u-dělám, za-chovám; vy-bojuji, po-jmenuji, s-miluji se, vy-obcuji a jiná;

2) všecka, jichžto časování vzory *bráti* a *hráti* se řídí, jako: po-steli, o-peru, u-rvu, za-cpu; o-chvěji, do-přeji, za-směji se a jiná;

3) z náležících pod vzor *tesati* kromě prvotných i odvedená (§. 331) skoro všecka, na př. na-píši, za-maži, po-oři, vy-žebři; za-hrabi, o-táži se, po-váži, po-káři, do-skáči atd. Nedokonaná z nich nezůstávají pod vzorem *tesati* než objevují se vždy pod *volati*, na př. o-hýbám a vz-dychám.

4) Z odvedených dle §. 329, 338 a 339 jen ta nabývají jednou předložkou významu dokonaného, jichžto původy v jiných třídách buď zanikly, buď jiným významem vládnou anebo konečně obecnému citu nejsou na jev. Odvody prvního druhu jsou na př. čítám a veciam ve slovenčině: onen od zaniklého v ní čtu-čísti (I, 3), ten od neužívaného ani v češtině větím -větiti (IV). Pročež: po-čítám, pre-čítám, vy-čítám a jiná rovnají se českým po-čtu, pře-čtu, vy-čtu; ob-eciam pak čes. slíbím a slov. pri-sľubím. Totéž platí i v češtině o na-krájím, po-krájím a pod. proto, že krojím mimo složení vyšlo z užitku. Hledám, pátrám a podobná liší se poněkud významem od původů svých hleděti a patřiti, a co taká stávají se též i jednou předložkou dokonanými: na-hledám se, vy-hledám, vy-pátrám

atd. Touže příčinou rovná se slov. z-badám českému z-pozoruji. Spojitost slovesa mizeti konečně s mh-nouti a mih-nouti, odkud rozlišením *h* v *z* před *n* i miz-nůf pošlo, zatemněla: pročež z-mizím a vy-mizím = slov. z-miznem a vy-miznem; podobně tvořené z-hrzím naproti je posud nedokonané proto, že druhotvar jeho z-hrdati spojitost jeho se z-hrd-nouti činí makavou.

§. 360. Ku proměnění ostatních odvodů V a těch VI třídy, které dle č. 2 §. 340 vznikají, v dokonané třeba pravidelně dvou aneb i tři předložek. Tak na př. s-bírám a pře-lamuji jsou nedokonaná, co po-s-bírám a z-pře-lamuji ale dokonaná. Jako v posledním, tak i jinde starší čeština mnohem raději měla na prvním místě předložku *z* než *po* a *na*, a vynikala vůbec znamenitou hojností útvarů takových nad nynější, slovenčina ale a polština převyšují i onu, majíce v nich nejraději *po* na prvním místě, na př. tvar *-berám* m. *-bírám* slovenčina s *po-o*, *po-od*, *po-pre*, *po-roz*, *po-s*, *po-vy*; *na-s*, *na-vy*; *lamujem* i s *po-ob*, *po-pod*, *po-za*, *na-ob*, *na-od* atd. Kromě vytknutých *po-s-bírám* a *z-pře-lamuji* patří sem v češtině: *po-vy-bírám*, *po-vy-bíjím* a *z-pro-bíjím*, *po-z-dychám* a souznačně *po-z-cípám*, *po-z-dráhám* se, *z-po-jímám* a *po-za-jímám*, *z-pře-hrazuji*, *z-pře-hýbám*, *z-po-lévám* a *z-pro-lévám*, *po-od-mykám* a *po-z-od-vírám*, *z-při-pínám*, *z-pod-pírám*; *z-pro-padám* se, *z-po-rážím* a *z-pře-rážím*, *po-od-řezávám* a *z-pod-řezuji*, *z-pod-rývám*, *po-s-chovávám*, *po-pod-sívám* a *z-pod-sívám*, *z-pře-stavuji*, *z-pro-střeluji*, *z-pod-tínám* a *z-pře-tínám*, *z-pro-víjím*; *po-ob-racím*, *z-pod-vracím* a *z-pře-vracím*, *z-pře-vrhám*, *po-do-vádím* a *na-do-vádím* se, *na-vy-bírám*, *na-vy-háním* se, *na-vy-mýšlím*, *na-vy-náším*, *na-po-smívám* se, *po-na-tahuji* a *na-vy-tahuji* se, *na-vy-zváním* se, *vy-na-dívám* se a málo jiných. Po-na-bíhám, po-na-bývám, po-na-pravuji, po-ob-aluji m. po-ob-valuji a několik podobných vládne v ní nedokonaným významem; což ostatně i ve slovenčině o všech těch platí, jichžto původy ve prvních čtyřech třídách jen s předložkami jsou v užitku, na př. o na-po-máhám, za-po-činám, z-ů-stávám a po-z-ů-stávám, z-ů-stavuji a po-z-ů-stavuji; na-po-minám, od-

po-čívám, s-po-vidám, s-po-léhám. s-pro-nevěřuji se a jiných pošlých od po-mohu, po-čnu, z-ů-stanu atd.

II) PŘÍSLOVKY.

Rozdělení.

§. 361. Příslovky, určující kde, kdy a jak se co děje, dělí se významem vůbec tak, jako příslovkové určení (§. 35—40), jmenovitě na příslovky místa, času a způsobu, tyto pak na příslovky jakosti, kolikosti a vztažnosti.

Původem svým zároveň ohebným částkám řeči jsou: původné anebo domácí a cizí, prvotné a odvedené, jednoduché a složené. Cizích a prvotných příslovek i spojek máme vůbec mnohem méně než ohebných částek řeči.

Cizím se nám zdá býti na př. obecné české *jo i ju m. ano*, pošlého *z a ono* (§. 122). Staří Čechové totižto přisvědčovali anebo potakovací odpověď dávali obyčejně zájmeny osobními co podměty vět, opatřující je spojkou *a* a zamlčující po nich nejen přísudky slovesné než i všecko ostatní, co se v odpovědech i jinde často děje, na př. na otázku: máš syna? přisvědčovali takto: a já m. a já *mám*, na otázku: máte děti? zase: a my m. a my *máme*, na: učinili ste to? a podobné dvojako: a my m. a my *sme to učinili*, anebo bez ohledu k tomu, od koho vlastně děj pošel, čili neosobně (§. 25): *ano m. a ono se stalo* aneb *učinilo*. Poslední tento způsob přisvědčování stal se konečně všeobecným, k čemu se ovšem právě vytknutou povahou svou velmi dobře hodí. Spojku *a* v něm ostatně uznáš přirozeně potřebnou, vezmeš-li do úvahy, že na př. někdejší Hebreové ní obyčejně i mluvíti a psáti počínali, spojujíce tak to, co mluvili anebo psali, s tím, co mysliili, čili své vlastní věty se svými vlastními myšlénkami.

Za prvotné příslovky považovati možná na př. *ba, ni, ne, ně-* a několik jiných temného původu. Ostatní i se spojkami jsou vůbec buď skamenělé pády buď slovesné tvary, jak už v §. 81 řečeno a z následujících ještě více vysvitne.

Tvoření.

§. 362. Čistých pádů podstatných jmen málo, s předložkami ale velmi mnoho užíváme příslovečně, jmenovitě

1) Genitivů: doma a domů ode dům, dolů ode důl, včera i včera m. večera od večer, bez-děky a bez-děk (nerád) od ne-užívaného v jedn. čísle děka, do-pola, do-poly a do-polou, od-pola, od-polu, od-poly a od-polou od půl a pola (§. 276. pozn. 1), do-konce v. ven-koncem, do-sti i do-sť m. do syti (§. 137), slov. od-razu anebo z-razu m. čes. rázem anebo z-nenadála; s-hůry od hora a ze-z-hora dle ze-z-dola ode důl, a naopak z-důly dle s-hůry v. z-důla, slov. vždy jen z-hora a z-dola; s-vrchu; ze-jtra i z-ýtra m. slov. za-jtra ze za jutra (§. 137), za-rána, za-tmy, zá-hy (slov. skoro, za-v-času) snad ze zamhy = za oka-mžení, v oka-mžení; z-paměti vedle naz-paměť, s-předu, z-zadu a jiných;

2) Akkusativů: drobet, trochu a trošinku i trošičku, večer i večír, dne-s a leto-s (§. 263), slov. raz a na-raz m. čes. jednou a na-jednou; na-hlas, na-kvap a na-spěch m. slov. chytro, na-před, na-zad, na-po-sledy od stčes. po-sleda (ostatek) se souznačným slov. na-po-kon, na-po-řád, na-opak, na-vzdor m. slov. a stčes. na-příek, na-příč, na-zbyt; o-kolo, o-pět m. stčes. o-pěty tak, jako pak m. paky (§. 60 a 137), o-pravdu; v-ůbec z v obec, v-ůkol, ve-směs, v-sťric m. slov. v-u-srety, ve-spolek; zá-roveň i za-roveň, vz-hůru i z-hůru, z-dělí, z-hloubí a podobných v §. 38 pod č. II a 2 objasněných;

3) Lokalů: dole, mezi a slov. hore m. čes. na-hoře, na-schválé v. běžnějšího na-schvál bez ě tak, jako slov. v-čul a v-čil (nyní) m. v-čul-e a v-čil-e od přičestí stř. rodu ču-lo, či-lo; v-loni i v-lůni a loni, slov. a cyr. lani, v-nitř a v-nitřku, slov. v-nútri (§. 146. 3), po-tmě, po-zejtří, po-předu, po-zadu, po-vrchu atd.

4) Instrumentalů: celkem i celky v. zcela, dílem, honem a úprkem m. slov. z čiastky, chytro a hurtom, dolem a horem, kolem v. okolo, místem a místy, náhodou, předkem v. předně, příčkou v. napříč; venkoncem v. dokonce, soukromí (skrytě) od nedoložitelného žens. sou-krom (§. 367) dle obdoby pod-tají

(tajně) a pod-kradí, slov. podkradomky, s-těží v. z-těžka, před-včírem anebo přede-včírem, před-včerejškem atd.

§. 363. Přídavná jména na *cký* a *ský* vynikají co příslovky krátkým *y*, všecka ostatní samohláskami *o* a *e* aneb *ě*. Za jaké pády ty i ony považovati možná, to již v §. 246 řečeno a kromě toho tamž i jiné příslovkami užívané pády neurčitých přídavných vytknuty. Příslówek na *e* aneb *ě* čeština mnohem více má nežli slovenčina, přestávající na př. na draho, ticho, lehko, vysoko atd. m. čes. draze, tiše, lehce a vysoce.

Prastaré *lze* a *ne-lze* ve slovenčině docela zaniklo, v češtině ale původ jeho tak zatemněl, že ho i starší její spisovatelé nejednou již i co slovesa užívají, píšíce na př. *lze-lo* a *nelze-lo* m. *lze* bylo a *nelze* bylo. Že já *lze* příslovkou býti myslím, vysvítá již z toho, že se tu o něm zmiňuji. Z §. 240 známe, že se *k* do leh-ký, cyr. лѣгкѣ, později dostalo a co také v příslovce leh-ko utkvělo, v leh-ce ale v *e* se rozlišilo. *Lz-e*, cyr. лѣзѣ, naproti pošlo za starších dob bezprostředně od kmene *lho*, cyr. лѣго, zcela tak, jako na př. *draz-e* od draho. Ku pni *lho* známe se podnes ve lhů-ta m. *lho-ta*, slov. leho-ta, ve složeném *lho-stejný* a jiných. Malorusové utvořili si z něho podstatné jméno žensk. rodu *lha*, užívajíce ho co *ni-lha* tak, jako Čechové svého *ne-lze* a jistícího *lze*. Dle všeho toho

1) *lze* a *ne-lze* znamená vlastně to, co lehko a lehce, nelehko a nelehce, snadno a neshadno; nevlastně to, co možno a nemožno anebo možná a nemožná;

2) sebe i jiné mámi prvá grammatika česká a všichni ti, co se jí více nevědomě než vědomě drží, učíce, že češtině nesluší vazba v §. 19 pod b) čili na str. 22 vyložená, t. j. že se v ní příslovek co přísudků s infinitivy co podměty nemá užívati a psáti na př. *snadno* sytému postiti se, než, prý, takto: *snadná věc je* sytému postiti se. Předposlední věta zajisté i významem i vazbou úplně se rovná uznané vůbec za správnou: *lze* sytému postiti se. Jako tu a ve všech podobných případech od nepaměti a správně, tak i ve „*snadno* sytému postiti se“ zamlčuje se spona *jest* (§. 62) a přísudek přitažením objevuje se příslovkou anebo příslovkovým určením infinitivu co podmětu.

Určité tvary přídavných utkvěly v příslovkách: za-jist-é m. a v. řídšího za-jist-o a nesprávného za-jist-ě, v jedin-é m. a v. jedin-ě, v prv-é v. prv a v jiných níže vytknutých.

§. 364. Z příslovek zájmenného původu

1) tak, jak, jinak, kterak, onak, kolik, tolik a podobné zněly za starodávna vesměs s *o*, které později skleslo v *e* a co také konečně odpadlo, vyjma podnes užívané srovnávací jak-o a slov. koľko, toľko. Právě tak zaniklo *o* i v ka-m, ta-m, se-m, ona-m a jina-m (§. 135. 3), ačkoli je tu jiného původu než tam: tu totižto druhým živlem starší přípony dativu množného *mo*, tam příponou akk. jednotného tak, jako u příslovek: drah-o, snadn-o, skor-o a jiných poslých od přídavných jmen. Sic-e zase tak vzniklo z cyr. sikъ (taký), jako lehc-e, velic-e a podobné od lehký a veliký: znamená tedy vlastně to, co *tak*, a přichází též často o své *e*, znějíc i *sic* dle obdoby srovnávaním vzniklého jináč m. jináče z jinačeje, vic m. více a jiných v §. 368 spomenutých.

2) Té-ž se souznačným tak-é, ké-ž, slov. keby a tolik-é-ž (právě tolik a tak) jsou určité tvary středního akkusativu, jako v předešlém §. spomenuté jedin-é a jiné. Tu a ji-ž v. ju-ž a u-ž zdají se býti akk. ženskými: onen od *ta*, tento s lat. *ja-m* od *ja* (§. 263 a 267). Latinské *jam* za základný tvar považovati možná, který slovančina dle §. 145 nejprvé v *jq*, potom v *ju* a v *u*, čeština konečně přehlášením i v *ji* změnila. Dle téhož §. i naše *tu* tvarem právě tak se má k lat. *ta-m*, jako vdov-u, cyr. вдов-а, k lat. *vidua-m*. Na-č, pro-č, za-č a na-če-ž, pro-če-ž, za-če-ž nabývají dostatečného světla z §. 135 a 265. Na-to, pro-to, za-to, nad-to a přes-to jsou jasné samy sebou. Vedle po-tom (totiž: *čase*) slýchati podnes ještě i starým oblíbené po-té (t. *době* anebo *chvíli*). U novějších spisovatelů běžné na-to m. právě předešlých je makavý a zbytečný germanismus. Instrumental mezi-tojů, přehlášeně mezi-toji, staženě mezi-tů (t. *dobů*) vedle mezi-tím (t. *časem*) zaniknul. O zatím ve více případech, jmenovitě na místě po-tom a mezi-tím, platí to, co právě o na-to m. po-tom řečeno, vyjma, že se k němu již i starší spisovatelé znají, na př. v zatím, když m.

potom, když atd. Před-tím co opak příslovky po-tom neza-páchá cizinou. V před-ce anebo dle §. 149, č. 3 pře-ce z před-se a v za-se je *se* spíše střední akk. zastaralého ukazovacího zá-jmena *s* (§. 263) než zvratného *sebe*, *se*. Jest-li to pravda, znamenají vlastně: před-to a za-to. Hláška *e* ostatně v obou často se odsouvá: pře-c a za-s dle sic m. sic-e, víc m. víc-e, dál m. dál-e a podobných.

3) Příponami: *de* a *dě*, *da* anebo *dá* a *dy*, *d* a *ď* vznikají příslovky místa a času nejčastěji z kmenů zájmen tázacích a ukazovacích: *k*, *s*, *t* a *on*, a z obecných: *veš* a *jin*, zřídka z *druh* a *mnoh*, na př. *k-de*, *z-de* m. *s-dě* a *po-z-dě* (neskoro) m. *po-s-dě*, *on-de*, *jin-de* a *vez-de* m. *veš-dě*. Poslední je běžné jen ve vezde-jší (každo-denný), jinde m. něho užívají Čechové tvarů *vša-dy*, *všu-dy* a *všu-de*, Slováci jen jednoho: *vša-de*, tak i m. čes. *ka-dy* a *ku-dy*, *ta-dy* a *tu-dy* jen: *ka-de* a *ta-de*, m. *mnoh-dy* přestávají na často, oba na *vž-dy* m. *veš-dy* a na *vž-dy-cky*. Vedle *jin-dy* anebo *jin-da* a *jin-dá* slýchat u Čechů i *druh-dy*, u Slováků nikdy. Ze souvztažných *ke-ď* a *ke-dy* — *te-ď* a *te-dy* prvé jen Slováci, druhé jen Čechové znají, říkajíce: *tito k-dy-ž* a *k-dy* m. *ke-ď* a *ke-dy*, oni pak *te-raz* a *v-te-dy* m. *te-ď* a *te-dy*; *te-da*, *te-h-dy* a *te-h-da*, *one-h-dy* a *one-h-da* naopak slýchat u obou. Ve čtyřech posledních hláška *h* vyvinula se z *g* a toto z *k*: *te-h-dy* na př. stojí m. *te-g-dy* a toto m. *te-k-dy*. *Ka-d* a *ku-d*, *ta-d* a *tu-d*, *sa-d* a *su-d* mají *a* a *u* m. cyr. *q* a jsou jen s předložkami *do*, *od* a *po* v užitku: *do-kad*, *do-tad*, *do-sad*; *od-kud*, *od-tud*, *od-sud* atd. Závažnější tvary *kava-d* a *sava-d* anebo *kavá-d* a *savád* jsou obyejnější nežli *tava-d* anebo *tavá-d* v. *ta-d* a *tu-d*: *do-kavad*, *od-savád*, *po-savád* atd. *Od-jinovad* v. *od-jinad* a *od-jinud* jen u starších spisovatelů najdeš, *od-onovad* m. *od-onad* a *od-onud* i tu sotva. *Od veš* je též jen *ode-všad* a *ode-všud* v obyčeji. V *ud* a *ad* m. cyr. *qđ* čili *on-d* ukryto je snad zájmeno *on*, v *ovad* pak a v častějším *avad* zaniklé u nás *ov*, cyr. *ovъ* (ten, hic). Hláška *d* konečně zdá se býti obměnou přípony někdejšího ablativu *t* i *tu* i v jiných podobných útva-rech, na př. v *hne-d* a *sna-d*, v *za-d*, *pře-d*, *na-d*, *o-d*, *po-d* atd. proti předložkám: *za*, *pře*, *na*, *o*, *po*.

Príslovky od kmenů *k* a *ja* poslé nabývají spojením s částicí *ni* záporného, *s ně, koli, leda, si*, slov. i s *da* m. *ně* a podobnými neurčovacího významu: *ni-kde, ně-kde, ni-kam, ni-jak, ně-terak, ni-koli, ně-kolik, kde-koli, kam-si, jak-si* atd. Ostatní příslovky, kde třeba, stávají se zápornými složením s *ne*: *ne-tak, ne-tam, ne-všady, ne-dobře* atd. O příklonném *ž* m. *že*, kterým čeština i příslovky od ukazovacího *t* poslé, jako: *tehda-ž, tudy-ž* a *tudí-ž, tak-ž* v *jakž-takž* a jiné, ráda obtěžuje, viz §. 268.

§. 365. Príslovkové opisy latinských číslovek rozdělovacích: po jednom, po dvou a jiné, vytknuli sme již v §. 270. Též předložky s akkusativem stř. rodu řadových číslovek užíváme m. lat. příslovkového ablativu, říkající na př. po prvé m. *primo*, po druhé m. *secundo* atd. *Za* m. *po* tu je germanismus, neslýchaný ve slovenčině. Misto lat. *semel* říká Čech *jednou*, Slovák *raz*; nesprávně onen jeden-krát, tento jeden-raz. *Jednou* je jednotný instr. ženský od *jedna*. Co přimýšleli prvotně Œechové k němu, to těžko uhodnouti: mně se zdá, že *dobou* asi tak, jako ke zaniklému *mezi-tojů*. Krát a *raz* jsou podstatná jména, poslá stupňováním ze souznačných kořenů: ono *s* přídavným *krát-ký* od *krt* ve *š-krt-ati* (§. 240), toto od *rěz* v *řez-ati*. Krát je nesklonné. O hlásce *e*, která se po něm často objevuje, na př. *dva-krát-e, tři-krát-e* atd. nelze nic jistého ustanoviti; podobá se běžné u číslovek: *jedenáct-e, dvánáct-e* a jiných (§. 271). Slováci své *raz* podnes skloňují, užívajíce ho co akk. jednotného m. čes. *jednou*, v *na-raz* a *za-raz* m. *hned*, v *te-raz* m. *yní* a *jinde*, co množného ve *dva-razy, tři-razy* a *štyři-razy*. Po *pář* a všech ostatních běžné *ráz*, na př. *šesť-ráz, dosť-ráz, mnoho-ráz* a jiných, je gen. množný, patřící k těm, o nichž v §. 186 a 192 pod č. 2 zmínka. Prvý živel i v češtině užívané složeniny *te-prv* v. *te-prv-a* rovná se *te* v *te-raz* (§. 263), druhý vic upomíná na podstatný tvar číslovky *prv-ý* než na rus. a pol. *por-a* *doba, čas*.

Z ostatních příslovek číselného původu je ještě *jen* a *jenom*, slov. *len* a *lem*, úvahy hodna. Staří Œechové m. ní dlouhé časy přestávali na *jedn-o*, co je neurčitý jedn. akk. středního rodu *tak*, jako *mnoho, málo, snadno* atd. O určitém akk. téhož rodu

a čísla jedin-é co příslovce zminili sme se již v §. 363. Jenom m. jednom, vyskytajícího se ještě u *Vel.* a jiných vrstevníků jeho s *ne*: ne-jednom, je makavý jedn. lokal, ku kterému se někdy snad *raze* od *raz* anebo *čase* od *čas* přimýšlelo. *Jen* konečně je skomolenina buď z *jen-om* anebo z *je(d)n-o*.

§. 366. Že se i slovesné tvary, ba i celé věty příslovkami stávají, viděti z *a-rci*, poslého složením spojky *a* s rozkazovací *rci* od řek (§. 302), a málo se lišícího významem od přísvědčovací příslovky *o-všem* (*omnino*), dále z *bo-dej* (*utinan*) m. Bože dej; z imperativů *chtěj* neb *nechtěj*, rovnajících se významem slov. příslovkám *voľky* a *nevoľky*; ze složeniny *samo-chtě* (*samo-volně*, *dobro-volně*), jejíž poslední živel je přechodník přít. času slovesa *chtí-ti* (§. 350), běžný co *chof-a* i v ruštině m. čes. *ačkoli* a ve slovenčině co *chofa-s* m. čes. *třeba-s*. Ruské *chof a slov. chof i choc* m. *ačkoli* jsou spíše imperativy než skomoleniny předešlého, *ačkoli* je čirá pravda, co na konci §. 67 a na počátku §. 68 o přechodnících u nás stojí, čili že se ony za příslovky považovati mají. Důkazem čeho je zvláště č. 1 §. 294. *Hádám, myslím a tuším* ve skrácených dle §. 70 souvětích rovnají se významem příslovce *snad*; *pravda* m. *pravda jest*, *věřím a věru*, slov. *veru* (§. 353. 3) pak tamže příslovce *o-pravdu*, *stčes.* a slov. *veď* konečně spojce *však*. Ke všemu tomu přidej ještě v §. 19 pod b) čili na str. 22 ohlasněné užívání podstatných jmen: *hanba*, *škoda*, *třeba* a podobných *beze spony je* anebo *jest*.

§. 367. *Krom i krom-ě a mim-o*, o nichž co předložkách viz §. 36, zdají se mi. býti trpnými přičestími přít. času příslovkového tvaru a významu. Oním se *krom*, slov. i *krem*, tak má k nedoložitelnému, ale dle *mim-o*, *znám-o*, *mnoh-o*, *mál-o* a zvláště dle slov. druhotvaru *krem-o* i v češtině snad někdy běžnému *krom-o*, jako *kam*, *tam*, *sem* a jiné k někdejší *kam-o*, *tam-o* a *sem-o*; ke *krom-ě* zase tak, jako *na-schvál* k lok. *na-schvál-e* m. -ě, slov. *v-čul* ke *v-čul-ě* (§. 362) a jiné. Původem svým patří *krom* ke *kry-krýti*, *mimo* k *mi-nouti*. Trpné přičestí přít. času žní u onoho v cyrilčině: *kry-j-e-mъ*, *-mo*,

-ma; u tohoto *mi-n-o-mъ*, -nio, -ma. V prvé m je po vsuvce *j* spona o m. prvotného *a* přehlášena v *e*, ve druhém přistou-pila ku pni *min* dle II, 1. České krom dle toho a dle č. 2 v §. 294 je staženina z *kry-j-o-m*, slov. krem ale, nestřídá-li se v něm *e* pouze eufonicky s o v onom (§. 129. 4), z přehlášeného *kry-j-e-m*, a co také liší se obě jen nedbalostí o dlouhost od jiných podobných, na př. od znám ze *zna-j-a-m*, co polsky podnes nestaženě a určitě *zna-j-o-my* zní. *Mi-mo* naopak a proti *cyr. mi-n-o-mo* pošlo bezprostředně od kořene *mi* dle I, 6 čili dle vzoru *bíti*, kde se podnes všechny infinitivné tvary časovací též tak tvoří. O slovesné povaze tvaru *mim-o* hodnověrné svědectví vydává zvlášť i to, že podnes akkusativ řídí, jako původ jeho *mi-nouti*, kterého stará čeština nejednou i dle I, 6 užívala, na př. Chudoba cesty přebije, ni mnicha ni kněze mije, m. čehož posledního nyní říkáme: a-ni mnicha a-ni kněze ne-mine, anebo též bez *ne*: mine. Obecný genitiv m. akk. ostatně je tu tak správný, jako u obdobného krom anebo kromě, kde zaniknutí akkusativu co předmětu snad tím nabude světla, nač už u soukrom-í (§. 362) naraženo.

I mnoho jiných příslovek na *mo*, jako: bod-mo, dar-mo, krad-mo, kloň-mo, kol-mo, o-kroč-mo, let-mo, pad-mo, stoj-mo, taj-mo, (tajn-o, -ě) a podobné, měj raději za trpná přičestí předešlým obdobná nežli za také obměny množného instr. na *mi* (bod-mi, dar-mi atd.), jakou je na př. jistě slovenské vel-mo proti vel-mi anebo čes. čtver-mo proti čtver-mi (§. 277).

§. 368. Příslovky od srovnávatelných přídavných poslé a několik jiných bývají též srovnávány, a sice v češtině pravidelně a vlastně jen jednou příponou totiž *ěji* (§. 242), jejíž neurčitý mužský tvar zní *ěji*, střední *ěje*. Poslední čeština od ne-paměti stahuje v *e* aneb *ě* (§. 119) a toto ráda odsouvá (§. 135)

1) u příslovek poslých od přídavných nepravidelně srovnávaných, jako: dobře — lépe a lép, zle — hůře a hůř, dlouho — déle a dél, málo — méně a měň. K někdejší příslovce kolikosti i jakosti vel-e zná se čeština jen ve složených slovích, jako: vele-slavný, vele-vážný a jiná, jinde místo ní užívá mnoh-o a velič-e anebo vel-mi. Příslovka kolikosti mnoh-o osvojila si

v ní srovnávatel víc-e a vic, čím se velic-e a vel-mi přestaly srovnávat. Ve slovenčině naopak vel-e co veľ-a v. mnoh-o žijíc podnes i mimo složení, vládne srovnávatelem viacej a viac společně s mnoho; u velic-e a vel-mi ale je ním množný instrumental väč-mi anebo väčš-mi, pošlý od neurčitého větš-e (§. 246) tak, jako vel-mi i v češtině od vel-e.

2) Z ostatních příslovek srovnává čeština předešlým způsobem následující: blízko — blíže a blíž, daleko a dalece — dále a dál, hluboko — hloubě a hloub, široko — širě a šir, úzko — úže a už, těžko — tíže a tíž, nízko — níže a níž, vysoko a vysoce — výše a výš; draho a draze — draže a draž, tuze a tuho — touže a touž, záhy — záže a záž (slov. skorej), hustě — houště a houšť, snadno — snáze a snáz, posledně anebo naposledy — posléze a posléz, zadně anebo vzadu — záze a záz. Příze a příz od před-ně s tvrže a tvrž od tvrď-o anebo -ě, znamenající i to, co slov. priadza a zámok, zanikly. Brž od brzo žije podnes ve spojení ný-brž (§. 269), jinde se m. něho říká dříve a dřív anebo spíše a spíš (skorej). Onen pochází od řídkého již nyní položitele dřev-ně (předešle, dávno), tento od spěch v na-spěch a spěšně.

Srovnávatel u dvou posledních, u předně a tvrdo a všech ostatních tvoří spisovná čeština pravidelně nestaženou příponou *ěji*, měnic před ní kmenové souhlásky tak, jako před *ějsí*: spěšněji, předněji, tvrději; čistěji, pěkněji, moudřejši, měkčeji, střídmeji; později od pozdě, raději v. radše a radší od rád. Radší, vedle něhož i radši slýchati, je dle pozn. 2 pod §. 38 (str. 51) jedním z těch důvodů, o které se nahoře vyslovené domněnky mé o *ěji* opírá. Tměji a ziměji ode tma a zima zase dle č. 5 v §. 18 vykládati třeba. Jináče a jináč tak se má významem i tvarem k jinak, jako jinší k jiný, t. j. jako jinší, tak i jináče a jináč je jen tvarem srovnávatel, významem ale položitel (§. 243).

Obecná čeština nejen tyto než i stažením poslé srovnávatele ráda zaměňuje příčestným *c* (§. 294) opatřenými na *ejc*: dálejc, vícejc, spěšnějc, pozdějc a dle tohoto i pořádej, potoměj, zasejc atd. Slovenčina vedle *ej* z *ej-e*: lepšej, horšej, menej, dálej, skorej, radšej, moudřejšej a podobných i samých přídavných srov-

návratelů stř. rodu ráda posud užívá příslovečně: lepší, horší, radší atd. Což i v latině zvykem: *melius*, *pejus* a *libentius*.

Svrchovatel různí se i tu jen předrážkou *nej*, slov. *naj*, od srovnávatele: *nej-lépe*, *naj-lepšej* atd.

III) SPOJKY.

§. 369. Spojky dělíme co do významu vůbec tak, jako složené věty (§. 40—61), jmenovitě na souřadné a podřizovací; tyto zase na spojky času, místa, příčiny a způsobu, kterýžto poslední ony též trojako určují: dle jakosti totižto, dle kolikosti a vztažnosti.

Původem svým rozpadají se spojky tak, jako příslovky a jiné částky řeči. Prvotných je mezi souřadnými více nežli mezi podřizovacími: onde na př. *a*, slov. *bo* m. čes. *ne-bo*, *či*, *i* a jiné; tu snad *ať* m. staršího *at-i* (§. 136), *-li* atd. Z odvedených mnohé jsou doprosta příslovky a co také též víc anebo méně zakrnělé pády a slovesné tvary. Vysvítá ti to dostatečně i ze skladby, kde původ nejedné z nich už objasněn. Tak na př. na konci §. 44 o *že* dokázáno, že je skomolenina z *je-že* čili ze středního akk. jedn. vztažného zájmena *jenž* (§. 267). Vymínečné *jest-li-že* v §. 60 vyhlášeno za staženinu téhož významu, kterého je prvotné *jest-li to*, *co*; v následujícím a v 70 slovenské *choť* a *veď* za imperativy sloves chťiti m. staršího chotěti a věděti. Spojku *buď* týmž tvaru slovesným býti každý si je povědom atd.

§. 370. Proto, co právě předešlo, vytkneme z nauky o tvoření spojek zvláště jen toto:

1) spojka *a-ni-ž* (§. 56. b) zdá se býti složenou ze tří živlů: ze spojky *a*, která se za starodávna rovnala významem svým nynější *ale*; z *ni* m. nynějšího *a-ni* anebo *ne* a z příklonného *ž* m. *že*. Dle čeho souvětí: „již dávno byl ve světnici, *a-ni-ž* sme ho viděli“ rovnaloby se smyslem těmto souřadně spojeným větám: „již dávno byl ve světnici, *ale* sme ho *ne*-viděli;“ hláska *ž* ale nemohla by naskrze to zna-

menati, co lat. quod a něm. dass, a sice proto, že je spojení toto: „již dávno byl ve světnici, *ale že* sme ho neviděli“ makavě nesmyslné. *Bez toho, aby* anebo *bez toho, žeby* m. *aniž* je potud germanismus, pokud pouhé *aby* v témže případě. Toto od oněch zajisté jen tím se liší, že před ním *bez toho* čili souvztažný člen spojovací zamlčen, co se dle §. 44 a jiných i jinde pravidelně děje. Tak na př. říkáme: vím, *že* mě rád máš m. vím *to*, *že* mě rád máš, anebo *bez proto*: strach pouští Bůh na bezbožné (*proto*), aby neškodili pobožným (§. 59) atd.

2) Po-ně-va-d-ž je dle obdoby příslovek i spojek na *ava-d* (§. 364) tvořeno a znamená, tuším, prvotně to, co nynější opis: *podle toho, co* m. staršího: *po tomu* anebo *po ovomu, je-že*, lat. *secundum hoc* anebo *juxta id, quod*. Hláška *n* jest ostatně v něm dle §. 259 vsuta.

3) V to-ti-ž a to-ti-ž-lo je *ti* mravní dativ (§. 256) a spona *je*, jako jinde často (§. 62), zamlčena. Ostatní živly v posledním čili *ž* a *to* jsou již z §. 268 známé.

4) Vš-a-k, jsouc složenina z *veš* a *ja-k* m. *ja-ko*, rovná se prvotným svým významem nynější příslovce všeli-jak.

IV) MEZISLOVCE.

§ 371. Prvotná mezislovce anebo citoslovce, nejsouce slovy než jen skřeky, jakých jsou i nerozumná zvířata schopna, nepatří do mluvnice. Nicméně však vytknuto jich několik v §. 81. Ostatní v mluvnicích mezislovci jmenované výrazy rozličných citů jsou buď úplné věty podnes, jako: bohďa! m. Bůh dá, zďarbůh! m. zďař Bůh a jiné, buď sk r a t k y (§. 62), jako: běda a přeběda! (totiž: *je*), pryč! (*jdi*), pro Bůh! (*prosím*), zhůru! (*vstaň*) atd. I těch i oněch větším dílem užíváme co v s t a v e k (§. 43).

O B S A H.

Předmluva.

Dodatky a opravy.

Výklad názvů a skratky

Stránka.

V—XIX

XX

XXI a XXII

DÍL PRVÝ.

NAUKA O VĚTÁCH.

§. 1. Ponětí a členy věty. §. 2. Rozdělení vět. 1 a 2.

I. Jednoduchá věta.

A. Holá věta.

2—23

§. 3. Podmět. §. 4. Přísudek. §. 5. Vztah přísudku ku podmětu. Spona. §. 6. Osoba. §. 7. Čas. §. 8. Rozdělení sloves dle času. §. 9. Absolutné a vztahné časy. §. 10. Vyslovování poměrů časových. §. 11. Spůsob §. 12. Vyslovování způsobu. Rozdělení sloves a vět dle toho. §. 13. Rozdělení podstatných jmen dle významu. §. 14. Poměr odtažených jmen ke srosteným. §. 15. Číslo. §. 16. Rod sloves. §. 17. Rod podstatných jmen. §. 18. Shoda přísudku s podmětem v osobě, čísle a rodě. §. 19. Neshoda v pádě: genitiv podmětný a instrumental přísudkový.

B. Rozvinutá věta.

23—54

§. 20. Doplnování a určování. §. 21. Prostředky doplnování: skloňování a předložky.

1) Přívlástek.

25—30

§. 22. Přívlástek souřadný. Přídavek a přístavek. §. 23. Přívlástek podřízený: genitiv přivlastňovací, rozdělovací, jakosti a doplňovací.

2) Předmět.

30—44

§. 24. Ponětí řízení. §. 25. Rozdělení sloves dle významu. §. 26. Rozdělení přídavných jmen dle předmětu a řízení jich. §. 27—34. Řízení sloves.

3) Příslovkové určení.

44—54

§. 35. Prostředky určování: příslovky, pády čisté a s předložkami. §. 36. Řízení předložek. §. 37. Určování místa a času. §. 38. Určování způsobu dle jakosti, kolikosti a vztahnosti. Srovnávání přídavných. §. 39. Určování příčinnosti.

II. Složená věta.

§. 40. Ponětí a rozdělení složené věty. Spojky. Stránka

A. Souřadné věty. 54—58

§. 41. Druhy souřadných vět a spojek. §. 42. Stažené věty. Vstavky.

B. Souvětí. 58—79

§. 44. Ponětí a rozdělení souvětí. Podřizovací spojky.

1) Podstatná věta. 61—67

§. 45. Ponětí a rozdělení podstatné věty. §. 46. Srostená podstatná věta jistící. §. 47. Odtážená podstatná věta jistící. §. 48. Tázací podstatná věta. §. 49. Neprímá řeč.

2) Přívlastková věta. 67—71

§. 50. Doplnovací přívlastková věta. §. 51. Určovací přívlastková věta. §. 52. Nepravá přívlastková věta.

3) Příslovková věta. 71—79

§. 53. Ponětí a rozdělení příslovkové věty. §. 54 a 55. Příslovkové věty místa a času. §. 56—58. Příslovkové věty způsobu. §. 59—61. Příslovkové věty přičinnosti.

III. Skrácená věta.

§. 62. Skracování jednoduchých vět §. 63. Průprava ke skracování souvětí. §. 64. Povaha infinitivu a supinu §. 65. Užívání infinitivu a supinu. §. 66. Tvar nynější přechodníků a přičestí. §. 67. Poměr přičestí ku přídavným a přechodníků ku příslovkám. §. 68. Podmínky a pravidla skracování vět pomocí přechodníků. 79—90

1) Skrácená podstatná věta. 90—94

§. 69. Skracování srostených podstatných souvětí. §. 70—72. Skracování ostatních podstatných souvětí.

2) Skrácená přídavná věta. §. 73. 94 a 95

3) Skrácená příslovková věta. §. 74. 95—97

IV. Mnohonásobná věta.

§. 75. Druhy a stupně mnohonásobných vět. §. 76. Perioda. 97—101

Závěrka. 101—106

§. 77. Slovosled. §. 78. Prízvuk slov o sobě. §. 79. Prízvuk slov co částek vět a vět co členů složených. §. 80. Dělidla.

DÍL DRUHÝ.

NAUKA O SLOVĚ.

Stránka

- §. 81. Rozdělení slov Poměr neohebných částek řeči k ohebným. §. 82. Rozbor slov. §. 83. Vznikání slov. §. 84. Rozdělení nauky o slově.

PRVÁ ČÁST.

NAUKA O HLÁSKÁCH.

Písmo a pravopis.

101—111

- §. 85. Ponětí silaby, písmene a abecedy. Písmo a pravopis. §. 86. Cyrillice, latinka a švabach. §. 87. Pravopis staročeský a bratrský. §. 88. Dosavadní proměny tohoto.

Rozdělení hlásek.

112—122

- §. 89. Poměr samohlásek ke souhláskám. §. 90. Rozdělení samohlásek dle původu. Prvotné a nynější znění samohlásky *é*. §. 91. Prvotné a nynější znění samohlásky *y*. §. 92. Hranice samohlasenství: *i*, *u*, a *y*. §. 93. Prvotné znění hlásek cyr. *б* a *ѣ*. §. 94. Osudy jich u nás. Povaha hlásek *l*, *r*, *ř*. §. 95. Prvotné znění a osudy hlásek *q* a *ç* u nás. §. 96. Spůsob dlužení samohlásek. §. 97. Dvojhásky. §. 98. Neopravdivé dvojhásky. §. 99. Rozdělení samohlásek dle strojů vůbec a zvláště na podnebné a nepodnebné. §. 100 a 101. Rozdělení souhlásek.

Proměny hlásek.

A. Samohlásek, a to :

1) Přehlasování.

122—124

- §. 102. Ponětí, příčina a druhy přehlasování. §. 103 a 104. Postupné a zpětné přehlasování samohlásky *a*. §. 105—107. Postupné přehlasování samohlásek *o*, *u* a *y*.

2) Stupňování.

124—128

- §. 108 a 109. Ponětí a způsoby stupňování. §. 110—115. Stupňování samohlásek *u*, *o*, *é*, *e*, *y* a *i*. §. 116 a 117. Stupňování polohlásek *l* a *r* a slabých samohlásek *б* a *ѣ*.

3) Dloužení.

128—131

- §. 118. Jak se má nová čeština kvantitou ke staré a ke slovenčině. §. 119. Stahování co druhý hlavní pramen dlouhých samohlásek. §. 120. Ostatní prameny dlouhých samohlásek.

4) Obmezování hiatu.

131—134

- §. 121. Ponětí a druhy hiatu. Způsoby odstraňování jeho

ve slovostrředí. §. 122. Hiat mezi dvěma stýkajícíma se slovy. §. 123—125. Nenávist proti samohláskám *a*, *e* a *i* v násloví. §. 126. Oblíbenost hlásek *o* a *u* v násloví.

Stránka

5) Proměny samo- a sou-hláskám společné. 134—140

§. 127. Vyčtení a výměr jich. §. 128—133. Strídání se samohlásek. §. 134. Přisouvání. §. 135—137. Vysouvání.

B. Proměny souhlásek, a to :

1) Všeobecné. 140—142

§. 139. Neúplné spodobování. §. 140. Poměr jeho ku pravopisu u nás jinde.

2) Zvláštní. 142—156

§. 141—143. Příčina a druhy jich v jiných jazycích, ve slovančině vůbec a v češtině zvláště §. 144. Přesmykání. §. 145. Kažení nosovek *n* a *m*. §. 146. Přisouvání. §. 147. Vysouvání. §. 148. Rozlišování. §. 149. Změžďování. §. 150 a 151. Obměkčování. §. 152. Obměkčování a změžďování spolu. §. 153—157. Strídání. §. 158. Přestrojování.

DRUHÁ ČÁST.

NAUKA O TVARECH.

§. 159. Poměr odvozování a ohýbání slov ke skládání. 157—160

§. 160. Rozdělení kořenů dle významu a tvaru §. 161. Poněti, tvar a roztrídění kmenů vůbec a jmenných zvláště.

A. Ohebné částky řeči.

I. Podstatné jméno. 161—209

§. 162. Rozdělení dle původu. §. 163—175. Tvoření. §. 176—179. Určování rodu dle významu a zakončení. §. 180. Poněti a druhy skloňování. §. 181—216. Skloňování domácích jmen podstatných. §. 217—220. Proměny samohlásek u skloňování. §. 221 a 222. Zbytky dvojného čísla. §. 223—228. Skloňování cizích jmen.

II. Přídavné jméno. 209—230

§. 229—231. Rozdělení dle významu, tvaru a původu. §. 232—243. Tvoření. §. 244—246. Skloňování neurčitých. §. 247—251. Skloňování určitých. §. 252. Skloňování cizích jmen těmito podobných.

III. Zájmeno

230—243

§. 253. Rozdělení. §. 254. Tvoření vůbec. §. 255—259. O zájmenech osobných. §. 260—262. O přisvojovacích. §. 263 a 264. O ukazovacích. §. 265 a 266. O tázacích. §. 267—268. O vztahných. §. 269. O zájmenech obecných.

IV. Číslorka.

Stránka

- § 270. Rozdělení. §. 271—274. Číslorky základné. 244—254
§. 275 a 276. Řadové. §. 277. Druhé. §. 278.
Násobné. §. 279 a 280. Obecné.

V. Storeso.

254—316

- §. 281 a 282 Rozdělení dle původu a infinitivu. §.
283—286. Tvoření. §. 287. Ponětí časování. §. 288.
Druhy časování. §. 289. O spaně. §. 290. O přípo-
nách osobných. §. 291. O známce způsobů. §. 292.
O známce minulého času. §. 293. Završení nauky o
supinu. §. 294. O příponách přechodníků a přičestí.
§. 295—341. Sponové časování. §. 342—348. Beze-
sponové časování. §. 349—351. Nepravidelné časování.
§. 352 a 353. Kusé časování. §. 354—357. Opisování.

B. Neohobné částky řeči.

I. Předložky.

- §. 358—360. Meze, pokud předložky nedokonaná slo-
vesa v dokonaná měří. 317—320

II. Příslovky.

- §. 361. Rozdělení. §. 362—368. Tvoření. 320—329

III. Spojky.

- §. 369. Rozdělení. 370. Poznámky o původu některých. 329—330

IV. Mezislovce.

- §. 371. Rozdělení a povaha mezislovců. 330

Oprava omylů.

Na str. 14 v řádku		7	zhora	stojí	možnost m. množnost
"	33	"	15	"	" Bohu m. Bohu,
"	40	"	6	zdola	" soudci m. svůdci
"	40	"	10	"	" zvláště m. zvláště
"	41	"	16	"	" město m. mesto
"	72	"	5	zhora	" nepokousíš m. nepokusíš
"	78	"	3	"	" <i>Kom. m. Přisl.</i>
"	78	"	5	"	" děti m. dětí
"	80	"	3	zdola	" dílem m. cílem
"	85	"	9	zhora	" zatevřeného m. zavřeného
"	103	"	12	zdola	" přísudku m. přízvuku
"	116	"	9	zhora	" o-studu m. bez-o studu
"	120	"	5	"	" jako e m. jako e,
"	172	"	3	"	" je i m. ž. rodu m. je m. i ž. rodu
"	175	"	2	zdola	" žvířat m. zvířat
"	178	"	17	zhora	" dneška m. dneška
"	228	"	15	"	" češtin m. čeština
"	232	"	14	zdola	" nežliby by m. nežliby
"	237	"	9	zhora	" mo- m. moje
"	268	"	1 a 2	"	" vi i užitku m. i i v užitku

DM-

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

DATE DUE		

